

V ö ö G a b r i e l l a
KORTÁRSUNK, MR. POE
— Felfedező utak —
az összegyűjtött elbeszélésekben

V ö ő G a b r i e l l a
KORTÁRSUNK, MR. POE
— F e l f e d e z ő u t a k —
az összegyűjtött elbeszélésekben

Ráció Kiadó
Budapest, 2016

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült.

A jelen munkát a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának
650. évfordulója tiszteletére ajánlja.

A borítót Arany Imre tervezte.

© Vőő Gabriella, 2016

© Ráció Kiadó, 2016

Édesapám emlékére

TARTALOM

Az újraolvasott Poe	11
Metzengerstein	21
De l'Omelette őgróf	26
Jeruzsálemi történet	31
Az elveszett lélegzet	34
Bon-Bon	40
Palackban talált kézirat	45
A Fólió klub	51
A találka	57
Négy fenevad egy testben	64
Az ünnepelt	70
Pestis király	77
Berenice	84
Morella	91
Csend	97
Árny	102
Hans Pfaall páratlan kalandja	108
Lovagias ügy	115
Ligeia	122
Hogyan írjunk Blackwood-cikket?	129
Kutyaszorító	136
Ördög a harangtoronyban	143
Az elhasznált ember	146
Az Usher-ház vége	151
William Wilson	157
Eiros és Charmion párbeszéde	163

Julius Rodman naplója	168
Az üzletember	173
Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?	178
A lakberendezés lélektana	182
A tömeg embere	186
A Morgue utcai gyilkosság	190
A Maelström örvényében	195
Tündérsziget	199
Monos és Una beszélgetése	202
„Belzebubé a fejem!”	207
Három vasárnap egyvégtében	212
Eleonora	216
A vörös halál álarca	221
Az ovális portré	224
Az arnheimi birtok	227
Marie Rogêt titokzatos eltűnése	231
A kút és az inga	236
Az áruló szív	241
Az aranybogár	246
A fekete macska	253
A svindler, avagy a lóvátévés egzakt tudománya	258
Reggel a Wissahicconnál	262
A szemüveg	267
A ballonkacsa	272
Történet a Rongyos Hegyekből	277
Az elsietett temetés	283
Delejes látomás	286
A hosszúkás láda	290
„Te voltál az!”	295
A Véletlenek Angyala	299
Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása	304

Az ellopott levél	308
Seherezádé ezerkettedik története	314
Pár szó egy múmiával	320
A szavak ereje	325
A perverzió démona	331
Dr. Kátrány és Toll professzor módszere	336
Monsieur Valdemar kórese ténytyszerű megvilágításban	341
Halálfejes pillangó	345
Egy hordó Amontillado	350
Mellonta tauta	356
Bice-Béka	363
Von Kempelen felfedezése	369
Csupa x bekezdés	377
Landor háza	382
A világítótorny	390
Poe műveinek e kötetben hivatkozott kiadásai	397
Névmutató	399

ÁZ ÚJRAOLVASOTT POE

Mi az oka, hogy Edgar Allan Poe saját képében – írásaiban –, illetve álruhában – hatásában írók, képzőművészek, filmkészítők nemzedékeire – jelen van kultúránkban, képzeletünkben? Élettörténetének, személyének rejtélyei nem hagynak nyugodni, érteni szeretnénk felkavaró történeteinek, hőseinek, elbeszélőinek a titkát. Halála pillanatától fogva életrajzírók, pályatársak és műértelmezők igyekeznek otthonossá, ismerőssé tenni őt azzal, hogy újra meg újra megrajzolják munkásságának erővonalait, kijelölik az Egyesült Államok irodalmi panteonjában elfoglalt helyét. Ugyanakkor ritkán mosódik össze ennyire a határvonal a szerző mint életrajzi személy, és a szerző mint kulturális entitás között. Poe volt már az alkoholizmus béklyójában vergődő, romlott és sanda jellem, nőrokonai halála miatt megebzett lélek, tudata mélyéből előhozott álmok, vágyak és szorongások áldozata és kifejezője; elátkozott költő, és a modernitás tapasztalatának, életérzésének egyik első megfogalmazója; a 19. századi Egyesült Államok pezsgő közéletét távolról szemlélő kívülálló, akinek művei európai, egzotikus vagy múltbeli, meseszerű, elképzelt színtereken játszódnak, és nem lehet bennük felismerni egyetlen amerikai nagy- vagy kisvárost, vagy éppen a határvidéket. Poe-t a posztmodern szemlélet és írásmód egyik előfutárának tartjuk, újabban pedig hazájának politikai, társadalmi és kulturális anatómiáját pontosan ismerő, nemzet és a nemzeti politikaeszményeit, mítoszait aláásó művésznek és gondolkodónak.¹

¹ Poe kritikai megítélésének változásairól lásd VIRÁGOS Zsolt, *Portraits and Landmarks. The American Literary Culture in the 19th Century*, Institute of English and American Studies, Debrecen, 2007, 66–67; SARBU Aladár, *The Reality*

Poe mindenekelőtt költőként gondolt önmagára, mégis prózai írásai tették híressé. Főként elbeszélései segítettek megalkotni róla ezeket a képeket, amelyek a túlságosan is sokszor ismételt közhely erejével hatnak ránk, miközben sejtjük, hogy ismereteink hézagosak, hogy mindig van valami, ami rejtve maradt előttünk.

Amikor arra vállalkoztam, hogy Poe elbeszéléseit újraolvaszam és írjak róluk, Lewis Carroll emlékezetes hőse, a Király útmutatását követtem: „Kezdd az elején [...], és folytasd, amíg a végére nem érsz: akkor hagyd abba”.² A *Kortársunk, Mr. Poe* annak a felderítő utazásnak az eredménye, amelyet Poe rövidprózájának világában tettem.³ Hetven elbeszélését tárgyalom rövid kritikai esszék formájában, első megjelenésük sorrendjében. Olyan megismerési folyamat volt ez, melynek során egyszerre csak egy műre összpontosítottam, összefüggéseik hálózatai csak lassan tárultak fel előttem. Miközben a Poe-kritika hosszmetasztét tekintetem át – a régi szakirodalmat éppen olyan fontosnak tartom, mint a legújabbat –, elemzéseimben fokozatosan alakult a kép egy korszakról, egy prózai életműről és egy írói sorsról. Ez a kép nem teljes, és kivitelezése kissé érdes. Poe elbeszélései, versei, kritikái, levelei a korabeli transzatlanti régió nyomtatott kultúrájának közegébe ágyazódnak, és a polgárháború előtti Egyesült Államok mindennapi életének sajátos lenyomatát alkotják. Professzionális íróként, akinek megélhetése múltott azon, hogy írásaival fel tudja-e kelteni olvasóinak az érdeklődését, képes-e eladni szerkesztői és kritikusi szakértelmét, Poe szinte minden

of Appearances. Vision and Representation in Emerson, Hawthorne, and Melville, Akadémiai, Budapest, 1996, 21–22.

² Lewis CARROLL, *Aliz kalandjai Csodaországban*, ford. VARRÓ Dániel – VARRÓ Zsuzsa, Sziget, Budapest, 2009, 114.

³ A *Kortársunk, Mr. Poe* előzménye egy azonos című internetes szakmai napló, amelyet 2011 és 2014 között írtam.

olyan témához hozzászólt, amely rendszeresen felbukkant a magazinok hasábjain. Műveinek közvetlen kontextusa a szenzációs napi hírek, az okkult tudományok, a sajtóátverések, a technológiai újítások, a reformok, az írók közti személyes barátságok és áskálódások, az Egyesült Államok területi terjeszkedésének társadalmi és politikai következményei, és a faji nézetek. Legtöbb elbeszélése szerkezetében, témájában és stílusában követi a kor rövidpróza-irodalmának, illetve előzményének, a magazincikknek a műfaji szabályait, bár ugyanakkor feszegeti is ezeket. Az olvasón múlik, észreveszi-e, hogy az elbeszélések egyben ügyesen kódolt szatírák vagy paródiák, amelyeknek célpontjai a korabeli Amerika irodalmi, társadalmi és politikai színtere és szereplői. Az irodalom, a tudomány és áltudomány, a reformok vagy csupán a pletyka együtt alkotják azt a szövedéket, amely a „Poe-hipertext” látható felszíne alatt húzódik meg: bárhova kattintunk az elbeszélések szövegében, újabb és újabb lapok nyílnak meg előttünk.

Érdeemes megvizsgálunk azt a környezetet, amely otthont adott a 19. századi amerikai irodalom egyik legkiemelkedőbb és egyben legvitatottabb szerzőjének. Meglepetésünkre otthonosan mozgunk ebben a szomszédságban. Műveinek beágyazottságát vizsgálva kiderül, hogy a polgárháború előtti Egyesült Államok társadalma, kulturális, gazdasági és politikai színtere sok tekintetben hasonlít a miénkre, ő pedig majdhogynem kortársunk. Poe a modern globális versenykapitalizmus korai szakaszának körülményei közt teremtette és élte meg azt az alkotói pályamodellt, amelyet ma is jól ismerünk. A 19. század amerikai írójának alkalmazkodnia kellett az irodalmi piac feltételeihez. Az árut, amely itt megjelent, a tömegtermelésre berendezkedett irodalmi „ipar” szolgáltatta. A vásárlók, a gyorsan demokratizálódó társadalom írástudó tömegei viszonteladók segítségével ju-

tottak olvasnivalóhoz. Hogy ez az olvasnivaló mi és milyen legyen, az úgynevezett „tőkeerős olvasók”,⁴ azaz könyvkiadók, irodalmi folyóiratok és magazinok tulajdonosai, szerkesztői döntötték el, főként piaci szempontok alapján. Az író számára előnyös üzletek csak ritkán kötöttek. Ezért legjobban tette, ha olyasmiről írt, ami számot tarthatott mind a középosztálybeli, mind a kispénzű olvasók érdeklődésére. Iránymutatónak pedig elég volt fellapozni a magazinokat és a filléres sajtót.

Poe elbeszélői erőteljes fiktív személyiségek kivetítései, akiket, amint Kállay Katalin állítja, „a szavak alkotó és pusztító erejének őrzítő műveletei kínoznak”.⁵ Megosztják velünk félelmeiket, látomásaikat, rögeszméiket, síron túli tapasztalataikat. Közvetlenségük zavarba ejtő, tetteik felkavarók, mi pedig átadjuk magunkat a kockázat nélküli borzongásnak. Nem vagyunk naiv olvasók, hogy összetévezzük a mesélőt a szerzővel. Tudjuk, hogy Poe nem járt látogatóban Roderick Ushernél, és az inkvizíció börtönét is elkerülte. Nem temette el élve menyasszonyát, nem falazott be tetemeiket. Amiatt sem aggódott, hogy élve eltemetik, vagy hogy egy rég elkövetett gyilkosság bevallására kényszeríti egy sanda, önpusztításra ösztönző belső hang. Hajójával nem került kétszer is halálos örvénybe, nem nyomozott együtt egy költő-matematikus lángésszel, nem hipnotizált haladókat, és nem vonult el a világ elől egy világítótoronyba, hogy megírja élete nagy művét. Azonban „Az igazság különösebb, mint a fikció”, figyelmeztet Seherezádé ezerkettedik meséjének mottója. A 19. század első évtizedeinek a társadalmi közegében karneváli változatosságban kavarogtak a szélsőségek.

⁴ Terence WHALEN, *Edgar Allan Poe and the Masses. The Political Economy of Literature in Antebellum America*, Princeton University Press, Princeton, 1999, 3.

⁵ Katalin KÁLLAY, *Going Home Through Seven Paths to Nowhere. Reading Stories by Hawthorne, Poe, Melville, and James*, Akadémiai, Budapest, 2003, 67.

Azok a bűnesetek, amelyek *Az áruló szív*, a *Marie Rogêt titokzatos eltűnése* vagy *A hosszúkás láda* alapjául szolgáltak, merészebbek, megdöbbentőbbek és véresebbek voltak, mint Poe mesteri pontossággal felépített történetei. *A fekete macska* és az *Egy hordó Amonillado* gyónáshoz hasonlatos elbeszélése és az olyan bizarr burleszkek, mint *A véletlenek angyala* vagy a „*Belzebubé a fejem!*” több korabeli reformtörekvés, köztük a mértékletességi mozgalom nyelvi eszközeivel szemlélteti vagy figurázza ki a korabeli társadalmi beszédek mechanizmusait. Az 1830-as évek művelt olvasója mosolyoghatott azon, ahogyan a *Jeruzsálemi történet* karikírozott egy népszerű, Szentföldön játszódó történelmi regényt, *A kút és az inga* pedig a többségükben protestáns amerikai polgárok katolicizmussal szembeni ellenséges hangulatát aknázza ki. Poe-t érdekelte a koponyatan, a fiziognómia és a hipnózis, vagy ahogyan akkoriban nevezték, a „mesmerizmus”. Egy ideig komolyan is vette őket, ám valahol a *Ligeia* és a *Delejes látomás*, illetve a *Perverzió démona* és a *Monsieur Valdemar körese-te tényszerű megvilágításban* között megváltozott a szemlélete, és tudomány iránti áhítatból irodalmi tréfálkozás lett. Mint akkoriban mindenkit, őt is foglalkoztatta az elmúlás, de *Az elsietett temetés* azt kutatja, hogyan vált üzleti lehetőséggé a halál.

Poe teljes irodalmi tevékenysége a 19. századi tömegkultúra központi médiumához, a sajtóhoz fűződött. Szinte minden írása – első verseskötetei kivételével – magazinok, folyóiratok hasábjain, elegáns ünnepi ajándékkötetek oldalain jelentek meg. Nagyvárosi emberként a modern tömegkultúra születésének volt tanúja, aki egyben bábáskodott e születésnél. Népszerűség, gazdasági erő, társadalmi összetettség és kulturális sokszínűség tekintetében a legjelentősebb amerikai városok is elmaradtak az európai metropoliszok mögött, ám Poe elbeszélései megelőgezték a 20. és 21. század nagyvárosi életének jelenségeit: a ma-

gán- és közszféra közti választóvonal elmosódását, a tudomány és technológia iránti érdeklődést, a professzionálisan kidolgozott életmódminták igézetét. Bepillantott a modern városok sötét zugaiba, és elbeszéléseiben viszontlátjuk mai tapasztalatainkat: a megfegyvelmezett felszín alól feltörő erőszakot, az elmagányosodott egyén tudatában eluralkodó káoszt, az üzleti szellem győzelmét az önzetlenség fölött, és azt, ahogyan a szélhámosság tudományos – vagy éppen művészi – magaslatra emelkedik. Észrevette a demokratizálódó politikai élet és a sajtó összefonódását, a második ipari forradalom korszakában elgépiesedő emberek szenzációéhségét, és azt, ahogyan a sajtó mindezt kihasználva ellátta őket bűnügyek, botrányok, tudományos vívmányok, technológiai újítások híreivel, amelyek között alig volt több a tényszerű beszámoló, mint a szándékos ferdtetés vagy éppen hírlapi kacsa.

Az amerikai nyomtatott sajtó mennyiségi robbanása, témáinak sokszínűsége és változó minősége a kor piaci igényeihez igazodott. Ugyanakkor az értelmiségi elit lankadatlanul ismételtette felhívásait a nemzeti irodalom megteremtésére. Poe rövid, mindössze 20 évre korlátozódó munkássága ezekkel a törekvésekkel egyidejű. Az Egyesült Államok nem büszkélkedhetett olyan jelentős irodalommal, mint egykori anyaországa, Nagy-Britannia. Kulturális tekintetben provinciális volt, helyzete inkább volt félgyarmati, mint független. Még a keleti part olyan nagyvárosai, mint Philadelphia, Boston vagy New York sem gyakoroltak egységesítő hatást a viszonylag fiatal nemzetirodalomra. Ebben a közegben Poe egyik városból a másikba utazgatva, költözködve próbált szerencsét, ám anyagi gondjai szinte soha nem enyhültek. Az Egyesült Államokban nem védte nemzetközi szerzői jogi törvény a hazai írókat. A kortárs angol írók könyveinek kalózkidásai kiszorították őket arról a piacról,

melynek tőkeerős résztvevői, a könyvkiadók hozzászoktak ahhoz, hogy a kultúra majdhogynem ingyen van. A magazintulajdonosok szintén gyorsan akartak nyereszkeskedni, és saját lapjaikban szemrebbenés nélkül újranyomtatták azokat az írásokat – köztük Poe több elbeszélését –, amelyek kitöltötték a hasábokat, és mellesleg bevételt hozhattak. Poe maga is szabad prédának tekintette mások írásait, igaz, csak a recenziókat és a tudományos írásokat, amelyekből számolatlanul másolt át szövegrészeket például a *Hans Pfaall páratlan kalandja*, a *Julius Rodman naplója* vagy *A tájkert* oldalaira. Némely laptulajdonos, amikor neki fizetett, ugyanígy elhanyagolta a számolást, csakhogy e tévedés legtöbbször a kuporiság felé hajlott.

„A lángész korának részese; ő maga képviseli a kort, és visei színezetét”, írta Melville 1850-ben, egy évvel Poe halála után. Nem Poe-ra gondolt, hanem barátjára, Nathaniel Hawthornera, valamint saját magára. Esszéjével egy olyan nemzeti irodalom létrejöttét igyekezett bátorítani, amely érzékelteti a 19. századi amerikai élet bonyolult szövedékét, miközben nem fedti el e szövet foltjait és szakadásait. Melville megértette és lassan elfogadta, hogy művei és az átlagos olvasó elvárásai között szakadék tátong. Két évtizeddel korábban Poe azt a célt tűzte ki, hogy megfeleljen ezeknek az elvárásoknak. Ugyanakkor észrevétlenül aláásta mindazokat az esztétikai elveket, amelyek a korabeli irodalom építményét fenntartották. Elbeszéléseinek ravaszul megsokszorozott kontextusai révén életműve olyan lassú bomlasztó munkát végez ennek az épületnek a kicsinosított homlokzatán, mint ama repedés Roderick Usher házában.

Szeretem azt hinni, hogy felfedező útjaim során nemcsak a jacksoni Amerika szilaj világáról tanultam valamit, hanem Poétól is ellestem a borotvaélen táncolás képességét. Könyvem a szórakoztatóan népszerűsítő irodalom és a megalapozott kuta-

tómunka határmezsgyéjén egyensúlyoz. Azokat szólítja meg, akik ismerik és szeretik Poe írásait, ám az irodalmi, történelmi vagy tudománytörténeti furcsaságok között is szívesen kalandoznak. Kutatásaim közben magam is gyakran mellékutakra kanyarodtam. Kitérőim kalauza az irányított asszociáció volt. Előfordult, hogy Bon-Bon, az irodalmi becsvágytól fűtött mesterszakács, vagy saját orrának szerelmese, Robert Jones története elkalauzolt a sajtos makaróni vagy a pantalló amerikai térhódításához. Az is megtörtént, hogy elhagytam a 19. századot, mert a „*Belzebubé a fejem!*” tárgyalásakor utamba akadt Federico Fellini rövid filmje, a *Toby Dammit* (1968), *Hans Pfaall* témája pedig emlékeztetett az HBO egyik történelmi filmsorozata, a *John Adams* (2006) egyik jelenetére. E kötet az elbeszélések újraolvasásra biztat. Poe írásművészetének sokoldalúsága, gondolati összetettsége és kapcsolódása korának sokszínű kultúrájához szavatolja, hogy a munkássága iránt érdeklődő könyvbúvárok figyelme nem lankad. Rajongóinak minden nemzedéke kialakíthat egy vagy akár több új képet kedvencéről. Ebben kívánok segítséget nyújtani, még úgy is, vagy éppen azáltal, hogy kérdéseket nyitva, összefüggéseket feltáratlanul hagytam. Hiszen amikor kedvencünk nyomába szegődünk, számíthatunk rá, hogy mielőtt utolérnénk, ő mindig befordul egy újabb sarkon.

A *Kortársunk, Mr. Poe* nem kimondottan a szakmai olvasóközönségnek szól, ám szakmai minőségemben írtam. Arra törekedtem, hogy nemcsak az elbeszélések, hanem a versek és a kritikai esszék szövegei is könnyen visszakereshetők legyenek. Ezért elemzéseimben azt a háromkötetes, *Edgar Allan Poe összes művei* című gyűjteményt vettem alapul, amely a Szukits kiadó gondozásában jelent meg 2000-ben, illetve 2003-ban. Ennek a kiadásnak a fordításait használtam akkor is, ha más kötetekben vagy gyűjteményekben újabbak is szerepelnek. Poe magyarrá le nem for-

dított műveiből, kritikai írásaiból és levelezéséből, illetve az angol nyelvű szakirodalomból vett idézeteket magam fordítottam, amit a hivatkozásokban külön nem jelzek. Egyes elbeszélések szövegrészeit, amelyek a magyar fordításban hibásak és értelemzavarók, szintén saját fordításom alapján tárgyalom. Ezt minden esetben jelzem, és lábjegyzetben idézem az eredeti szövegrészt.

Poe rövid prózai művei szoros tematikai, stiláris és gondolati szövedéket alkotnak: ennek érzékeltetésére soroltam fel minden elbeszélés elemzése után további, „kapcsolódó” elbeszélések vagy esszék címeit. Olvasóim haladhatnak a Király útmutatásai szerint: az elején kezdik, folytatják, míg a végére érnek, akkor abbahagyják. Vagy pedig okosabban és módszeresebben cselekszenek: útkereszteződéseket, csomópontokat derítenek fel.

* * *

Befejezett munkáink egy-egy történetet is lezárnak. Barangolásom Poe elbeszéléseinek világában kétszemélyes utazás volt egy kedves útitárssal, édesapámmal. Vő István, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem nyelvésze, a magyar nyelvhelyesség fáradhatatlan őre Poe rajongója volt. Az ő szórakoztatására írtam hétről hétre internetes naplót, amelynek szövegét élvezettel csiszolgatta, miközben Mr. Poe-t rendületlenül – és természetesen igazságtalanul – „kortytársunknak” becézte. Hálás vagyok szeretetteljes fáradozásáért. Köszönettel tartozom Kurdi Máriának, Bollobás Enikőnek és Sarbu Aladárnak, akik biztatást, bátorítást nyújtottak abban, hogy internetes naplót könyvvé alakítsam. Tanítványaim jó kedvvel csatlakoztak feldeleitő munkámhoz. Mindeközben mellettem állt családom és két bohókás kutyá: társaságukat, támogatásukat szívből köszönöm.

METZENGERSTEIN¹
(*Metzengerstein*)

Edgar Allan Poe első ismert elbeszélésének cselekménye Magyarországon bontakozik ki. Indokolatlan volna ezzel büszkélkednünk: az 1830-as évek amerikai polgára számára országunk neve mindössze annyit jelentett, hogy „valahol máshol”. A történet a magyar olvasót Vörösmarty *A két szomszédvár* (1822) című verses eposzára emlékezteti. Mindkettő témája a nemesi családok közti ősi viszály: két szomszédos birtok ura kergeti egymást a pusztulásba. Ihletőik a német romantika prózaírói, Ludwig Tieck, Heinrich von Kleist és E. T. A. Hoffmann. Poe nem is igen kutatott magyar nemesi nevek után: a Berlifitzing és a Metzengerstein németesen hangzanak. Az elbeszélés hőse, a frissen elárvult fiatal Metzengerstein Frederik felgyűjti a család ősi ellensége, Berlifitzing Vilmos kastélyát. Az öreg gróf bennég, és a lovai elszabadulnak. Nem sokkal ezután a Metzengerstein-birtokon megjelenik egy hatalmas, fekete paripa, és ezzel egyidőben a fiatal várúr dolgozószobájának falikárpitjáról eltűnik az egykor híres kereszties vitéz, Wilhelm von Berlifitzing csataménjének a képe. A titokzatos paripa hatalmába keríti Frederiket, aki elhanyagolja rangjából ismerőseit, szomszédait, és naphosszat csak lovagol. Amikor pedig ugyanolyan titokzatosan, mint ahogyan a Berlifitzing-kastély, az ő palotája is kigyullad, démoni lova egyenesen a tűzbe rohan vele. Az elbeszélő azt sugallja, hogy gróf Berlifitzing, ló képében, bosszút állt gyilkosán.

¹ Edgar Allan POE, *Metzengerstein*, ford. BABITS Mihály = Edgar Allan POE *Őszes művei*, I., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2000, 44–49.

Az elbeszélő már a történet elején felkészíti az olvasót arra, hogy hamarosan rejtelmes és talányos jelenséggel fog megismerkedni: „abban az időben, amelyről beszélek, még élt Magyarország belsőbb részeiben valami erős, noha titkolt hite a lélekvándorlás tanáinak”.² Ugyanis a „magyarok” egyéb keleti szaktekintélyekkel elmentésben úgy hiszik, hogy a lélek „csak egyszer lakozik értelmes testben, különben – egy ló, egy kutya, még egy ember is csupán kevéssé kézzelfogható hasonmása ezeknek az állatoknak”.³ Poe franciául idézi Louis-Sébastien Mercier 18. századi író bölcsességét, és az idézethez a lábjegyzetet is fűz. Sajnos ezt a lábjegyzetet Babits Mihály kihagyta fordításából, pedig ebből derül ki, hogy Poe tréfál velünk. Itt ugyanis Poe a metempsichózis tanának két további szaktekintélyére hivatkozik, „D’Israelire” és „Ethan Allen ezredesre”, akik állítólag hittek a jelenségben.⁴ Az elsőként említett szerző nem más, mint Isaac Disraeli, akinek *Curiosities of Literature* (Irodalmi érdekességek) című ötkötetes munkája (1791–1824) valóban tartalmaz egy *Metempsychosis* című fejezetet. Az idősebb Disraeli – a későbbi brit miniszterelnök, Benjamin Disraeli apja – egyike volt azoknak az enciklopédikus tudású szerzőknek, akiknek a munkáit szívesen forgatták az Atlanti-óceán mindkét oldalán. Ám a lélekvándorlást badarságnak tartotta. Sőt a *Curiosities* előbb említett fejezetében kigúnyol egy Taliesin nevezetű walesi bárdot, aki saját állítása szerint volt már „vadszamár, őzbak és darumadár”. Ennek a „vad képzetnek” egyetlen tanulsága az, teszi hozzá Isaac Disraeli, hogy amennyiben valaki hajlandó visszaemlékezni, „mekkora barom volt egykor”, fejlődése igencsak jelentős.⁵

² *Uo.*, 44.

³ *Uo.*, 585, 3. jegyzet.

⁴ Edgar Allan POE, *Metzengerstein* = *Uó.*, *Poetry and Tales*, szerk. Patrick F. QUINN, The Library of America, New York, 1984, 134–142, itt: 134.

⁵ Isaac DISRAELI, *Curiosities of Literature*, I., Baudry’s European Library, Paris, 1835, 161.

A másik lábjegyzetben hivatkozott szaktektintély, „Ethan Allen ezredes” ugyancsak gyanús forrás. Az amerikai függetlenségi háború hőse, aki megostromolta és elfoglalta a Ticonderoga erődöt, két lábbal állt a földön. Igaz, a korabeli szóbeszéd szerint többször hangoztatta, hogy halála után fehér lóként fog visszatérni,⁶ ám írott munkái fényében ez az állítása nem vehető komolyan. *Reason: The Only Oracle of Man* (A józan ész: az ember egyedüli orákuluma, 1784) című, Thomas Young angol szabadgondolkodóval együtt írott könyvében, amelyet „Ethan Allen Bibliája” címen is emlegetnek, az ezredes támadta a kalvinizmust és ateista nézeteket hangoztatott, bár művelt társaságban deistának vallotta magát. Nem valószínű tehát, hogy éppen a lélekvándorlás mellett kötelezte volna el magát. Ám ha Ethan Allen nem hitt a metempsichózisban, mit keres a neve a *Metzengerstein*-lábjegyzetben? Lehetséges, hogy Poe burkoltan a szabadsághős ezredes unokájára utalt, Ethan Allen Hitchcockra, aki szintén ezredes volt, és az 1831-es tanévben Poe tanára a West Point-i katonai akadémián.⁷ A fiatal tanár nem titkolta tanítványai előtt érdeklődését a titkos tanok iránt, az 1850-es években pedig már az Egyesült Államok legjelentősebb ezotéria-szakértőjeként tartották számon. Művei Carl Gustav Jung pszichológiájának és archetípus-elméletének előzményei.⁸ West Point-i tanulmányai idején Poe valószínűleg találkozott és beszédbe elegyedett Ethan Allen Hitchcockkal, és talán könyveket is kapott tőle kölcsön. Az évfolyamtársai

⁶ Thomas Ollive Mabbott jegyzete: *The Collected Works of Edgar Allan Poe, II. Tales and Sketches 1831–1842*, szerk. Thomas Ollive MABBOT, Belknap, Cambridge (MA), 1978, 30 (2. jegyzet).

⁷ Arthur VERSLUIS, *The Esoteric Origins of the American Renaissance*, Oxford University Press, New York, 2001, 73.

⁸ Dan MERKUR, *Gnosis. An Esoteric Tradition of Mystical Visions and Unions*, State University of New York Press, Albany, 1993, 284.

amúgy is azt nyilatkozták róla, hogy kadéti pályafutása során szívesebben olvasott, mint matematikát tanult.⁹ Azonban matematikaórákon is odafigyelt: érdeklődött a csillagászat iránt, ismerte Sir Isaac Newton *Principia Mathematica* (1687) című művét, valamint a korabeli francia matematikus, Charles Dupin munkásságát. Erről árulkodnak olyan későbbi írásai, mint *Az elloptott levél*, az úgynevezett misztikus párbeszédék és több fontos széljegyzete.

A *Metzengerstein*, Poe négy másik korai elbeszélésével együtt, a philadelphiai Saturday Courier hasábjain jelent meg 1832-ben. Az előző év júliusában a lap 100 dollárt ajánlott fel „a legjobb eredeti elbeszélés szerzőjének”.¹⁰ A pályadíj enyhítette volna Poe nyomorát. Ebben az időszakban nagynénje, Maria Clemm zsúfolt baltimore-i házában lakott nagyanyjával, Mrs. David Poe-val, unokahúgával, Virginiával és haldokló bátyjával, Henryvel. Az elkövetkező hónapokban szorgalmasan és komolyan dolgozott. Mindazonáltal a *Metzengerstein* komorsága nem vehető komolyan. Elbeszélője lelkes lélekvándorlás-hívőhöz méltó hevességgel állítja, hogy mindazok a rettenetes és titokzatos események, amelyeket élénk tárt, megtörténtek. Erősítgeti, hogy a metempsichózis létezik: ezt állítja több elismert tudós személyiség, akikre ő szabályszerűen hivatkozik. De azokkal, akik nem fogadják el feltétel nélkül ezeket a különös gondolat felsorolt bizonyítékokat, Poe összekacsint. Legelső kiadott elbeszélésében mesterien alkalmazza az enyhén eszelős narrátort, aki jól beszél a rémtörténetek nyelvét, és akinek ezoterikus műveltsége magával ragadja a hiszékeny olvasót. Tehát egy kis

⁹ Dwight THOMAS – David K. JACKSON, *The Poe Log. A Documentary Life of Edgar Allan Poe*, I., G. K. Hall, Boston, 1987, 115.

¹⁰ Idézi John Grier VARNER, *Edgar Allan Poe and the Philadelphia Saturday Courier. Facsimile Reproductions of Poe's Earliest Tales and „Raising the Wind”*, University of Virginia, Charlottesville, 1933, 4.

távolságból szemlélve akár azt is feltételezhetjük, hogy a *Metzengerstein*: paródia.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Lovagias ügy* (115–121); *Az ovális portré* (224–226); *Morella* (91–96); *A találka* (57–63)

DE L'OMELETTE ŐRGRÓF¹¹
(*The Duke De L'Omelette, The Duc De L'Omelette*)

Poe másodikként megjelent elbeszélésének hőse, De l'Omelette őrgróf olyan előkelő és kifinomult, hogy amikor vacsorára egy nem megfelelően elkészített sármányt tálalnak fel, szívrohamban meghal. Harmadnapon maga a Sátán („Bel-Zebub, a Legyek Ura”) ébreszti kaján kuncogással. Egy kis szóváltás a Legyek Urával, és az őrgróf körül néz. A Sátán lakosztálya fényűző, tele gyönyörű és dekadens műalkotásokkal, amelyeknek alkotói – például Raffaello – a szomszédos helyiségben olvadoznak egy hatalmas kohóban. De l'Omelette őrgróf számára nem elég csábító ez a kilátás, kiutat keres, és kihívja a Sátánt párbajra. Ám öfelsége nem gyakorolja a vívás nemes sportját. Viszont kártyázik. Egy játszma, és az őrgróf visszanyeri az életét. Belzebubtól pedig így búcsúzik: „*que s'il n'eût pas été De L'Omelette il n'aurait point d'objection d'être le Diable*”, azaz: „ha nem De l'Omelette őrgróf lenne, nem lenne kifogása ellene, hogy ő legyen az Ördög”.¹²

Poe sohasem vette komolyan a Sátánt, ahogyan rajongója, Charles Baudelaire állította.¹³ A *De l'Omelette őrgróf*, amelyet a philadelphiai Saturday Courier pályázatára írt, gonosz kis szatíra a piperkőc és előkelősködő franciák számlájára, no meg mindazon amerikaiakéra, akik őket majmolják. Leginkább pedig egy ifjú szerkesztőn, Nathaniel Parker Willisen gúnyolódik,

¹¹ Edgar Allan POE, *De l'Omelette őrgróf*, ford. SZÁNTAI Zsolt = Edgar Allan POE *Összes művei*, II., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2000, 101–103.

¹² Edgar Allan POE, *The Duc De L'Omelette* = Uő., *Poetry and Tales*, 143–146 (saját fordításom, kiemelés az eredeti szövegben).

¹³ Lásd Patrick F. QUINN, *The French Face of Edgar Allan Poe*, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1956, 163–166.

aki az 1830-as évek igazi botrányhőse volt. Szülővárosából, Bostonból távoznia kellett zűrés ügyei miatt: nők után futkosott, majd összevissza fecsegett a hódításairól. Párbajozott. Londonba utazott, ott előkelő körökbe férközött, ám pletykálgató hajlamának nem tudott gátat szabni, és a felső tízezer egy emberként hátat fordított neki.¹⁴ Ám New Yorkban mindebből sikert kovácsolt, és egy ideig az *American Monthly Magazine*-t szerkesztette. Pályája elején Poe-nak volt oka haragudni rá. Régebben, még 1828-ban beküldte a laphoz *Heaven* (Mennysország) – későbbi címén *Fairy-Land*, azaz *Tündérország* – című költeményét. Willis nemcsak hogy elutasította, hanem „The Editor’s Table” (A főszerkesztő asztala) című rovatában szemléletesen írta le, hogyan dobálja tűzbe gyenge költők fércmunkáit, mint például ezeket a „beteges rímeket valami Tündérországról”.¹⁵ Poe számára nem volt kétséges, hogy az ő verséről van szó, hiszen a szerkesztő idézte is a strófát, amelyet kegyes lángok emésztettek:

Már a tájnak az a hold
Nem kell arra, ami volt.
Tudniillik: furcsa sátor
Volt e fátyol.¹⁶

Talán nem kárhoztathatjuk Nathaniel Parker Willist, amiért nem nyugózték le ezek a sorok. Évekkel később Poe maga is megenyhült a tollforgató dandy iránt. Majdnem barátok lettek, és egy ideig együtt szerkesztették a New York-i *Weekly Mirror*-t,

¹⁴ Sandra M. TOMC, *Poe and His Circle = The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*, szerk. Kevin HAYES, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 21–41, különösen: 25–26.

¹⁵ Idézi THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 99.

¹⁶ Edgar Allan POE, *Tündérország*, ford. KARDOS László = Edgar Allan POE *Összes művei*, III., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2003, 61.

valamint a hozzá kapcsolódó napilapot, az Evening Mirrort. Ez utóbbiban jelent meg 1845-ben *A holló*.

Poe-nak mindig is fájt a kritika. Később maga is bőkezűen osztogatta a ledorongoló bírálatokat, és tisztában volt lélektani hatásukkal. „Keats egy bírálatba halt bele” – így kezdi a *De l’Omelette őrgrófot*.¹⁷ A történetbeli hírhedt gourmet szíve azonban nem egy elmarasztaló vélemény, hanem egy sármány miatt szakad meg. A „boldog kismadár” Peruból érkezett, hogy ínycsafalatként szolgálják fel vacsorára. Ám a tálalásba hiba csúszik, és az őrgróf undorral kiált fel: „*Horreur!—chien!—Baptiste!—l’oiseau’ ah, bon Dieu! Cet oiseaux modeste que tu as deshabillé de ses plumes, et que tus as servi sans papier!*”¹⁸ Lehetséges, bár nem valószínű, hogy a sármánysült receptje Poe korában általánosan ismert volt. Ám a mai olvasó számára bizonyosan homályos, miért követett el a szakács végzetes hibát, amikor a szemérmes madarat „papír nélkül” szolgálta fel. Márpedig a hízott sármány elkészítésére vonatkozó korabeli előírások igen szigorúak voltak. A kényes madárkának nem lehetett csak úgy kitekerni a nyakát: a fejét borpárlatba kell mártani, hogy kíméletesen szenvedjen ki. A csőrét, karmait ajánlott volt óvatosan lecsipenteni, semmiképpen sem szabadott ráncigálni. Kopasztás után égő papír vagy borpárlat lángja fölött kellett perzselni, majd olivajjal átítatott papírzacskóban, parázs fölött sütögetni.¹⁹ Az igazán kifinomult gourmet, mielőtt bekapta a néhány hüvelyknyi ínycsafalatot, hímezett vászonszalvétát borított a fejére, nehogy a peccsenye illatának egyetlen molekulája is kárba vesszen. De *L’Omelette* őrgróf inasa, Baptiste tehát tönkretette

¹⁷ „Keats fell by a criticism.” Edgar Allan POE, *The Duc De L’Omelette* = *Uó., Poetry and Tales*, 143.

¹⁸ *Uó.*, kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁹ John TIMBS, *Eccentricities of the Animal Creation*, Seeley, Jackson and Halliday, London, 1869, 176–177.

a sármánysültet, amikor csak úgy pucéran, a papírzacskó tartalma nélkül szellőztette a tálon. A sármány hízlalásának és leolésének – amelyet ma már törvény tilt – további fortélyait borítsa homály. Ám ennyiből is megérthetjük, Poe miért szánta kényeskedő hősét pokolra. A Daily Mail értesülése szerint egyébként az egykori francia elnök, François Mitterand utolsó vacsorája 1996 januárjában sármánysült volt.²⁰

Az elbeszélés és szerzője nevek játékába bonyolódott. A *Duke De L'Omelette* 1832 márciusában jelent meg a philadelphiai Saturday Courierban anélkül, hogy a szerző nevét feltüntették volna. Poe több elbeszélést is beküldött egy irodalmi pályázat felhívására. Egyikkel sem nyert. A Courier szerkesztői pedig habozás nélkül megtöltötték a lapot a pályázatra érkezett munkákkal, és nem fizettek jogdíjat. Rögtön ezután közölte a baltimore-i Minerva és a New York-i Literary Gazette, szintén névtelenül, jogdíj fizetése nélkül. 1836 februárjában, *The Duc De L'Omelette* címmel, lehozta a Southern Literary Messenger, amelyet Poe maga szerkesztett. Újabb hat év elmúltával, amikor a Broadway Journal főszerkesztője volt, Poe újra közzétette, ezúttal álnéven: a kis tollasból készített, elfuserált vacsora tanulságos történetét, négy másik elbeszéléssel együtt, Lyttleton Barry néven írta alá. Akkoriban a szerkesztő, ha saját írásaiból többet is közölt a lap egy-egy számában, álnév mögé bújt. Az írói álnév franciául „nom de plume”: lehet, hogy használatához az órgróf sármányvacsorája adta az ötletet? Ám ezzel a feltételezéssel talán kissé messzire mentem. De l'Omelette órgróf ihletője, Nathaniel Parker Willis pedig szép kort ért meg angol felesége oldalán. Az egykori botrányhős aranyifjú kizárólag nejének, Marynek kö-

²⁰ *Songbirds Slaughtered for a Frenchman's Supper*, The Daily Mail Online 2010. szeptember 7., www.dailymail.co.uk/femail/food/article-1309634/The-songbirds-slaughtered-Frenchmans-supper.html.

szönheti, hogy jó útra tért. Az ő családjukban lelt menedékre Harriet Ann Jacobs, az *Incidents in the Life of a Slave Girl* (Események egy rabszolgalány életében) című, 1861-ben megjelent ön-életrajzi rabszolgánarratíva szerzője. Mary Stace Willis volt az a bizonyos „Mrs. Bruce”, akit könyvében a tulajdonosa elől menekülő, álnéven rejtőzködő Jacobs nem nevezhetett valódi nevén.²¹ Harriet Jacobs hálás volt Mrs. Willisnek, aki megvásárolta és felszabadította őt. Mr. Willisről azonban végig úgy sejtette, hogy lelke mélyén a rabszolgatartók oldalán áll.²²

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Bon-Bon* (40–44); *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere* (336–340)

²¹ Harriett Ann JACOBS, *Incidents in the Life of a Slave Girl = Incidents in the Life of a Slave Girl: Context and Criticism*, szerk. Nellie MCKAY – Frances Smith FOSTER, Norton, New York, 2001, 1–175, itt: 132; Jean Fagan YELLIN, *Written by Herself. Harriet Jacobs's a Slave Narrative = Incidents in the Life of a Slave Girl: Context and Criticism*, 203–208, itt: 204.

²² *Harriet Jacobs: Selected Writings and Correspondence = The Gilder Lehrman Center for the Study of Slavery, Resistance, and Abolition*, <http://glc.yale.edu/harriet-jacobs-selected-writings-and-correspondence-documents>.

JERUZSÁLEMI TÖRTÉNET²³
(*A Tale of Jerusalem*)

Akárcsak a *De L'Omelette ögróf*, ez az elbeszélés is a Saturday Courier pályázatára íródott, és nem nyert. A philadelphiai folyóirat azonban 1832. június 9-én közölte, a szerző nevének feltüntetése nélkül. A kudarc nem bántortalanította el a fiatal Poe-t, aki nagyra értékelte ezt a gunyoros hangvételű írást. Később, amikor már maga is szerkesztőként dolgozott, újra megjelentette kissé átírt változatait a Southern Literary Messenger és a Broadway Journal hasábjain, 1836-ban, illetve 1845-ben. A történet Jeruzsálem ostromakor játszódik, a zsidó naptár szerint 3941-ben, amikor Pompeius csapatai szorongatták a várost. Három hithű zsidó férfi, Abel Phittim, Buzi-ben-Levi és Simeon, a farizeus – az áldozati adományok helyettes beszédői – üzletet akarnak kötni a rómaiakkal. Abban a reményben, hogy áldozati állathoz jutnak, a bástyáról leeresztenek egy sékelekkel színültig töltött kosarat. Bízna benne, hogy az Úr meglágyította a „bálványimádó” rómaiak szívét, és megkapják a bárányukat. Amikor azonban felhúzzák a kosarat, nagy megdöbbenésükre egy disznó tetemét találják benne, amelyet rémülten ejtenek vissza a körülmételeknek fejére. Poe nagyon elégedett lehetett művével, mert 1842-ben, *A Pig Tale* (Disznómese) címen beválogatta *Phantasy-Pieces* című elbeszéléskötetébe is,²⁴ amely végül nem jelent meg.

Jeruzsálem gyakran előforduló helyszín volt a 19. századi amerikai irodalomban. Még Walt Whitman is írt elbeszélést

²³ Edgar Allan POE, *Jeruzsálemi történet*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 203–204.

²⁴ Eric W. CARLSON, *A Companion to Poe Studies*, Greenwood, Westport, 1996, 115–116.

Shirval: A Tale of Jerusalem címmel. Ebben Jézus feltámaszt egy halott ifjút, akinek szépségét a szerző hosszasan ecseteli. Ügyes kis történet, de nem több: Whitman mindenben aláveti magát a jámbor, vallásos témát feldolgozó irodalom íratlan szabályainak. Poe elbeszélése, állítja Thomas Ollive Mabbott, egy akkoriban népszerű regény, a *Zillah, A Tale of the Holy City* paródiája.²⁵ Az angol Horace Smith 1828-ban megjelent műve az orientalista beszédmód irodalmi alkalmazásának mintapéldánya. Kiválóan példázza a misztikus, varázslatos Kelet kultuszát és a gyarmatosítói szemléletet, amely e kultusz mögött megbújt. Poe azonban fügét mutat mind a szentföldi romantikának, mind a vallási buzgóságnak, és kineveti a három pórul járt férfiút. Főleg Simeont, aki pedig a „csattogva slattyogók”²⁶ szűk körű szektájához tartozik, és jámborsága példamutató.

Az Egyesült Államokban letelepedett zsidók többsége 1820 után érkezett az első nagyobb európai bevándorlási hullámmal. A 19. század első felében mindössze annyi antiszemitizmus fordult elő az Egyesült Államokban, amennyi Európából átszivárgott. A zsidóság egyébként is fontos szerepet játszott sok amerikai polgár vallási indíttatású történelemszemléletében. A második nagy vallási megújulási korszak idején, ugyancsak az 1820-as években hatalmas evangelizáló protestáns tömegek vártak Krisztus második eljövételére, amely hitük szerint akkor következik majd be, ha a zsidók, Isten választott népe, keresztény hitre térnek. Ez egy általánosan elfogadott keresztény nézet, amely az amerikai presbiteriánusok és a protestáns szabad egyházak hívóinek körében különösen nagy hangsúlyt kapott. Sok protestáns hittérítő közösség tele-

²⁵ *The Collected Works of Edgar Allan Poe*, II., *Tales and Sketches 1831–1842*, 41.

²⁶ „The Dashers”. Poe, *Poetry and Tales*, 147 (saját fordításom).

pedett le és térített a Szentföldön, hogy előmozdítsák a folyamatot.²⁷

Nem valószínű, hogy Poe zsidóellenes érzülettel kezdett volna elbeszéléséhez, és a megtérítésükben sem volt érdekelt. Elbeszélésében a három helyettes adománygyűjtő pusztán komikus figura. Az elbeszélés legfontosabb eleme a vaskos anális humor. Az egyik férfiú, Abel Phittim az elbeszélés első és második megjelenésekor „Abel-Shittim” néven szerepel,²⁸ nevében tehát kendőzetlenül van jelen a „shit” vagyis az ürülék. Ugyancsak a legelső változatban a disznótetem láttán csalódott Simeon, a farizeus dühében így kiált: „Ne hívjanak többé Simeonnak, amely azt jelenti, meghallgattatás – legyen a nevem inkább Boanerges, a mennydörgés fia”.²⁹ Nagyon ártatlan lehetett az a korabeli magazinolvasó, aki e név láttán nem a szellentésre gondolt.

*

Kapcsolódó elbeszélés: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56)

²⁷ Lásd Lester VOGEL, *To See a Promised Land. Americans and the Holy Land in the Nineteenth Century*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1993, 152–160.

²⁸ *The Collected Works of Edgar Allan Poe*, II., *Tales and Sketches 1831–1842*, 41 (Text A).

²⁹ „[...] let me no longer be called Simeon, which signifies ‘he who hastens,’ but Boanerges, ‘the son of thunder’”, *Uo.* (saját fordításom).

ÁZ ELVESZETT LÉLEGZET³⁰
(*A Decided Loss; Loss of Breath*)

Poe huszonkét éves volt, amikor ezt az elbeszélést írta, tehát ha ma élne, egyetemi hallgató lenne. Azonban kétlem, hogy befejezné a tanulmányait, mert dumaszínházak, vígjátéksorozatok versenyeznének érte. *Az elveszett lélegzet* gyorsritmusú burleszk: egy fiatalember, mialatt ezt írta, jót mulatott a felnőttek világán, amelybe most már ő is beletartozott. A történet ötletadója egy szójáték, kiindulópontja a szex, és a téma, amelyben elmerül, a halál. Végkimenetele nincs, mert az effajta száguldó sziporkázást csak abbahagyni lehet, lezárni nem.

Az elbeszélés hőse – és egyben narrátora – a kimerítő felsorolások megszállottja. Olyan ókori várak ostromát és elesét veszi számba, mint Szamária, Ninive, Trója és Azotus, majd rögtön ezután elárulja nekünk, milyen sértéseket vágott felesége fejéhez: nyomorult, bestia, hárpia, fúria, böjti boszorkány és moslékosdézsa.³¹ Effajta súlyos szavak akár el is hangozhattak, tegyük fel, egy középosztálybeli pár szóváltásában, néhány év házasság után. Narrátorunk azonban „az esküvő másnapján”³² sorolja ezeket az otrombaságokat, miután ifjú neje hosszas és kitartó ostromot követően – amint ezt az ókori erődítményeket felidéző bevezetőből is sejthettük – megnyitotta előtte a vár kapuit: „a legmakacsabb vár is megadja magát, ha az ostromló ébersége nem ismer lankadást”.³³ Csakhogy az ifjú férj idő előtt kifogyott a szuszából. Ettől kezdve a szerzői bűvészkedésben

³⁰ Edgar Allan Poe, *Az elveszett lélegzet*, ford. BABITS Mihály = POE Összes művei, II., 133–140.

³¹ *Uo.*, 134.

³² *Uo.*

³³ *Uo.*, 133.

nincs megállás. Poe kabátján számtalan zseb van, és mindegyikből trükköket ránt elő. Fordításában Babits a lehetetlen kísérlete meg, és a legtöbb rejtett célzást meg is fejtette. Mielőtt az újdonsült férj ajkai közül újabb abúzusokat „dobna ki” („ejaculated”: ez az utalás elsikkadt), szó szerint „elvész”, „elakad” a lélegzete („*I had lost my breath*”).³⁴ Nem csoda, hiszen az elbeszélő, a „vastag és testes” Puffanch úr („Mr. Lackobreath”) arra gyanakszik, hogy felesége titokban a nyurga „Székházy Lehel” („Mr. Windenough”) úrral rokonszenvez, aki hasonló helyzetben biztosan nem sült volna fel.³⁵ Miután lélegzete több szekrény számtalan fiókjának mélyről sem kerül elő, hősünk úgy dönt, hogy elutazik. Közben azon tűnődik, hogyan játszhatná ki felesége „éberségét” – azaz hogyan kerülhetné el a további szexet („some method of eluding my wife’s penetration”). Ez utóbbi célzásnak a lefordítása még Babits számára is teljesíthetetlen feladat volt, ám ő mégsem hagyta homályban a magyar olvasót: híven, bár kerülőúton tudósított Puffanch úr „tüdőbeli impotenciájáról” (pulmonary incapacity).³⁶

Poe lelkipurdalás nélkül tréfálkozik olyasmivel is, amit egyébként komolyan vesz. A lélek és a test egységének megbonthatósága a romantika jellegzetes témája, melynek eredetileg filozofikus megközelítése könnyen átsiklik a groteszk tartományába, ha valaki az utóbbit a testről leválasztható, ám megfoghatatlan tartozékokkal hozza összefüggésbe. Adelbert von Chamisso 1814-ben megjelent regényében Peter Schlemihl az árnyékát adta el az ördögnek, Erasmus Spikher pedig a tükörképét veszíti el könnyelműen E. T. A. Hoffmann *Szilveszteri kaland* című elbeszélésének (1815) egyik epizódjában. Puffanch

³⁴ *Uo.*, 134 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁵ *Uo.*, 135.

³⁶ *Uo.*

úr, Poe elpusztíthatatlan narrátorainak prototípusa lélegzete nélkül is fűgén mozog. Rövid ámokfutása során több életet használ el, mint ama szólásbeli macska. A postakocsin kitekerik a nyakát, agyonnyomják, áthajtanak rajta, eltörik mindkét karját, betörik a fejét. Testét eladják egy boncnoknak, aki levágja mindkét fülét, kibebezi, áramot vezet bele, majd magára hagyja a boncasztalon, ahol a macskák lerágják az orrát. Erre ő kiugrik az ablakon, egy szekérre esik, ahol összetévesztik egy kivégzésére szállított postarablóval, és felakasztják. A hullaházban tér magához, ám kiszáradva onnan is továbbáll.

A 19. századi amerikai polgár naponta szembesült a test törekenységével, és meg kell mondanom, élvezte a látványt. Gyakoriak voltak a balesetek, bűntények, határvidéki csetepaték, amelyek sokszor halállal vagy csonkításokkal végződtek. A nagyobb városokban a kivégzések igazi látványosságnak számítottak, és ha valaki lemaradt róluk, szemléletesen illusztrált tudósításokat találhatott a lapokban.³⁷ Poe-t lenyűgözte a test mint irodalmi nyersanyag, többször is visszatért írásaiban az anatómia, az orvoslás, illetve a test és tudat kérdéseire. Azonban *Az elveszett lélegzet* a színjátszás bűvöletében született. Puffanch úr több szerepet is sikerrel alakít. Lélegzetének elvesztése után a „*pas de zéphyr* ütemére” táncol ki a hálószobából.³⁸ Hogy leplezze lélegzetének hiányát, egy híres korabeli tragédia, a *Metamora* indián hőségének szerepét szavalja, hiszen ahhoz nem kell levegőt venni, elegendő mély torokhangokat hallatni, kacsingatni és fogakat vicsorítani.³⁹ Későbbi kalandjai során hatásos kivonulással ejti rémületbe a boncmester családját, majd olyan élethű já-

³⁷ Isabel LEHUU, *Carnival on the Page. Popular Print Media in Antebellum America*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000, 26, 51.

³⁸ POE, *Az elveszett lélegzet*, 134 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁹ *Uo.*, 135.

tékkal alakítja az akasztófán vonagló halálraíteltet, hogy „A tömeg »Hogy volt!«-ot kiabált”. Az akasztásról, teszi hozzá szakértelemmel, „csak az írhat [...] igazat, akit már egyszer fölakasztottak életében”.⁴⁰ Ezzel a módszerével Puffanch mondhatni a korabeli amerikai színházi forradalmában vállalt részt.

A polgárháború előtti Amerika színészióriása, Edwin Forrest huszonegy éves volt, amikor egy ötletével minőségi ugrást idézett elő hazájának színháztörténetében. 1829-ben pályázatot hirdetett, és 500 dollár jutalmat ajánlott fel a legjobb ötfelvonásos tragédiáért, „melynek hőse vagy főszereplője ezen ország őslakosa”.⁴¹ A bíráló bizottság elnöke William Cullen Bryant volt, a nagy tekintélyű költő és egyetemi professzor. A díjnyertes darab John Augustus Stone *Metamora; or, the Last of the Wampanoags* (Metamora, avagy az utolsó wampanoag) című tragédiája lett, amely az egekbe repítette az első igazi hazai színpadi sztárt. Forrest hatalmasat alakított a New York-i Park színház deszkáin: teljes átéléssel, szenvedélyesen játszott, fittyet hányva a színpadi ékesszólás fegyelmező szabályaira. Nem valószínű, hogy Poe látta a darabot, de a folyóiratokban megjelent színi-kritikákból képet alkothatott Edwin Forrest teljesítményéről. Különböző is, mindenhol mindenki erről beszélt. New Yorkban az utcagyerekek is ezt kiabálták egész nap: „Metamora cannot lie!”, azaz a nemes indián képtelen a hazugságra.⁴² Mi már tudjuk, hogy amitől mások el voltak ragadtatva, azon Poe előszere-

⁴⁰ *Uo.*, 138.

⁴¹ Idézi Claudia JOHNSON, *A New Nation's Drama = The Columbia Literary History of the United States*, szerk. Emory ELLIOTT, Columbia University Press, New York, 1988, 327–328.

⁴² Sally L. JONES, *The First but Not the Last of the „Vanishing Indians”. Edwin Forrest and the Mythic Recreations of the Native Population = Dressing in Feathers. The Construction of the Indian in American Popular Culture*, szerk. Elizabeth S. BIRD, Westview, Boulder, 1996, 23.

tettel gúnyolódott. Elbeszélésének hőse, Puffanch úr, lélegzete elakadását leplezendő, „térdrángatással”, „lábvonogatással” és egyéb „bájmozdulatokkal” kísérte Metamora szerepének „béka-hangú és síri tónusait”.⁴³

Edwin Forrest egyik 19. századi életrajzírója szerint „Színész még soha nem azonosult és forrott össze úgy szerepével, mint Forrest a Metamorában. [...] Indián volt tetőtől talpig”. Nagy segítségére volt ebben az a néhány hónap, amelyet a csoktó indiánok közt töltött Louisianában.⁴⁴ Forrest szó szerint behozta a határvidéket a színházba, ami aztán fényűző polgári jólétet biztosított számára, hiszen a tragédia sikerével szép vagyont szerzett. A darabbal összefüggésbe hozható további személyek már nem jártak ilyen jól. A tragédia hősenek ihletője, a történelmi Metacomet elvesztette a telepésekkel 1675–76-ban vívott háborút, megölték, és feje húsz évig egy karó tetején száradt. Stone darabjának címadó hőse, Metamora hősi halált hal, miközben szörnyű átkot szór ellenségeire. Az egyik előadáson egy úr, Forrest szemléletes előadásában hallván az átkot, veszélyes révületbe esett, és saját bevallása szerint maga is majdnem meghalt a székében.⁴⁵ A valódi indiánok egyre inkább kiszorultak ősi területeikről, és lélekszámuk vészesen fogyatkozott. Forrest egykori barátai, a csoktó nemzet fiai és lányai az indiánkitelepítési törvény (1830) következményei elé néztek. A *Metamora* szerzője, John Augustus Stone a pályadíjon kívül egy centet sem kapott, pedig nyomorral küszködött és többször is Edwin Forrest segítségét kérte. Kétségbeesésében öngyilkos lett: 1834-ben Philadelphióban a Schuylkill folyóba vetette magát.

⁴³ POE, *Az elveszett lélegzet*, 136.

⁴⁴ William Rounseville ALGER, *The Life of Edwin Forrest* [1877], Arno, New York, 1972, 239–240.

⁴⁵ James REES, *The Life of Edwin Forrest. With Reminiscences and Personal Recollections*, T. B. Peterson, Philadelphia, 1874, 173–174.

Puffanch úr azonban több baleseti, valamint egy kötél általi halált is túlélt. Mialatt számtalan viszontagságon át követjük nyomon, egészen a szívünkhöz nő. Végül egy gazdátlan tetemek számára fenntartott köz-sírboltban Puffanch úr visszakapja azt a lélegzetet, amelytől Szélházy úr megfosztotta, és amelytől maga is „annyira szeretne megszabadulni”.⁴⁶ Hogy ez pontosan hogyan történik, azt Poe elpusztíthatatlan elbeszélője nem árulja el. Sejthetjük, hogy ez is egy sikamlós poén része. Azzal a kacskaringós útvonallal áll összefüggésben, amelyen át testünkön – a táplálék mellett – időnként levegő is áthalad.

*

Kapcsolódó elbeszélés: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56)

⁴⁶ POE, *Az elveszett lélegzet*, 140.

BON - BON⁴⁷

(*The Bargain Lost; Bon-Bon*)

Amint az elbeszélésből megtudhatjuk, Immanuel Kant egy bizonyos Bon-Bon nevű úrtól tanulta a metafizikát. A nevezetes francia vendéglőst, ínycmestert és filozófust, akit bölcséleti esszéi és rántottái (elnézést, omlettjei) tettek híressé, egy este meglátogatja a Sátán. Rövid irodalmi eszmecserét folytatnak bölcséleti kérdésekről, valamint az irodalmi ízlésről. Ez utóbbi szó szerint értendő, és inkább „irodalmi ízlésnek” nevezendő. A Sátán ugyanis szintén nagy gourmet: lelkekkel táplálkozik, és a legkülönlegesebb ínycfákat éppen híres filozófusoktól szerzi be. Olyan átszellemülten emlegeti a lélekből készült frikasszé, szuflé és ragu élményét, hogy Bon-Bon, a hiú metafizikus – előnyös alku reményében – fekínálja neki a sajátját. Ám a Sátán, a készletek telítettségére és pillanatnyi forráshiányra hivatkozva, elutasítja az ajánlatot. De miért is fizetne a Nagy Ravasz, amikor a bölcselő ínycmester lelke, egy csel folytán, ingyen is az övé lehet?

A *Bon-Bon*, eredeti címén *The Bargain Lost* (Az elveszített alku), utolsóként jelent meg a Saturday Courier pályázatára beküldött elbeszélések közül, 1832 végén. Poe nagyon kedvelhette ezt a bizarr történetet, mert többször is átírta, csiszolta, bővítette, új címet adott neki, és amikor tehetette, újra megjelentette: 1835-ben a Southern Literary Messenger, majd 1845-ben a Broadway Journal hasábjain, 1840-ben pedig beválogatta a *Tales of the Grotesque and Arabesque* (Groteszk és arabeszk) című kötetébe. Több rövid prózai művének is vannak egymástól kissé

⁴⁷ Edgar Allan POE, *Bon-Bon*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE *Összes művei*, II., 52–62.

eltérő, továbbfejlesztett változatai, de a „Bon-Bon” hossza idővel kétszeresére nőtt. A történet helyszíne Velencéből Párizsba tevődött át, a hős neve Pedro Garcia helyett Pierre Bon-Bon lett, és egyre nagyobb jelentőséget kapott benne a szakácművészet. Közben ugyanis Poe megismerkedett Thomas Carlyle *Sartor Resartus* című könyvével.

A skót származású brit filozófus és történész *Sartor Resartus – The Life and Opinions of Herr Teufelsdröck* (*Sartor Resartus – Teufelsdröck professzor élete és tanai*) című művét 1833–34-ben folytatásokban közölte a londoni *Fraser’s Magazine*. A könyv 1836-ban jelent meg először. Címének jelentése „Az újrászabott szabó”, hőse, Diogenes Teufelsdröck pedig, neve alapján, afféle „Istentől lett ördögürülék”. A *Sartor Resartus* egyszerre paródia és metafikció, ihletője Laurence Sterne regénye, a *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*. Narrátora, egy angol szerkesztő azon fáradozik, hogy olvasóinak bemutassa – és közben maga is megértse – a híres német professzor mélyenszántó tanát az öltözékekről. Eszerint ugyanis a világ látható jelenségei a láthatatlan dolgok jelképei: olyanok, mint az öltözékek, amelyek a szellemi valóságot tartarják. Az Univerzum, és maga az ember: Isten szimbólumai. Ám a jelképek, az idők változásaival együtt, átalakulnak. Ugyanúgy, mint az öltözékek, a divat hóbortjaitól függenek.

Poe nem sokra tartotta Carlyle-t. Sokszor hivatkozott rá és újra meg újra bolondot csinált belőle, még olyankor is, amikor nem közvetlenül róla írt. Úgy vélte, minden műve „érthetetlen”, „háromszorososan desztillált közhely” és „szócséplés”. „Egy fabatkát sem adok Carlyle-ra”, írja egy helyen, majd máshol hozzáteszi: jobb lenne, ha a *Sartor Resartus* abszurd állításainak teljes hordáját kisöppörnék az emberiség emlékezetéből.⁴⁸ Mindebből

⁴⁸ Edgar Allan POE, *Essays and Reviews*, szerk. G[ary]. R[ichard]. THOMPSON, The Library of America, New York, 1984, 461, 1040, 1321, 1392–1393.

azonban az derül ki, hogy Poe figyelt Carlyle-ra, tisztában volt jelentőségével, és volt bennük néhány közös vonás. Gondolkodásukban ötvöződött a 18. századi angol szatíra-hagyomány és a német romantika, illetve mindketten többet köszönhettek Byronnak, mint amennyit hajlandók voltak bevallani. Poe gyakran öltött byroni pózokat. Korai elbeszéléseiből jól látszik, hogy – akárcsak Byron – ő is előszeretettel élt a szatíra eszközeivel, és nem félt az öniróniától sem. De L'Omelette őrgróf és Bon-Bon bizonyos mértékben írói önarcképek: művészfigurák, akik számára élet és halál kérdése, hogy kedvenc tevékenységükben elérke-e a tökélyt. Továbbá Poe, mint Byron, az életet is művészetnek tekintené abban az eszményi esetben, ha nem kellene a napi megélhetés gondjaival küszködni, írásaival magazinoknál házalni.

Mégis, lehet-e életünk értelme és bearanyozója az evés? Bizonyos értelemben igen, állítja Jeremy Bentham (1748–1832) angol filozófus. Erkölcsfilozófiája szerint, melyet „utilitarizmus” néven ismerünk, cselekedeteinket következményeik szerint kell értékelnünk. A legkívánatosabb következmény az általános boldogság. Ez pedig nem valamilyen szellemi természetű elvont jelenség, hanem tapasztalati valóság: a boldogság forrása a testi jólét élvezete és a fájdalom hiánya. Carlyle kissé földhözragadtnak vélte az effajta gondolkodást, és a *Sartor Resartus* hetedik fejezetében – Teufelsdröck professzor hangján – arra figyelmeztet, hogy „A Lélek *nem* rokonértelmű a Gyomorral”, és jólétünk egyedüli feltétele a Hit.⁴⁹ „Teufelsdröck” ezután gúnyoros felhívást intéz földhözragadt kortársaihoz: „Erős várunkat ne az Erkölcsre, hanem a Szakácművészetre építsük: serpenyőnket úgy forgassuk, mintha tömjénezőt lóbálnánk. Édes

⁴⁹ Thomas CARLYLE, *Sartor Resartus*, Oxford University Press, Oxford, 1987, 124 (kiemelés az eredeti szövegben; saját fordításom).

tömjénfüstünket ajánljuk fel az Ördögnek, és éljünk kedvünkre abban a zsíros bőségben, melyet ő juttatott Kiválasztottjainak.” Lássuk csak, miért is tennénk így. Mert „ezekben az unalmas, képzelőerő nélküli időkben hol vannak a Lelkiismeret borzalmái a Máj bajaihoz képest!”⁵⁰ Bon-Bon, Poe ínycenc filozófus hőse is tudja ezt, és metafizikai gondolatait kiegészítve mindig kifőz még valamit.

Poe jól beszélt franciául, a West Point kadétiskolában az évfolyam harmadik legjobb osztályzatát érdemelte ki.⁵¹ Egészen biztos, hogy a francia konyha sem hagyta közömbösen. Az amerikaiaknak a franciákhoz való viszonya egyébként a vonzások és taszítások jegyében alakult. A függetlenségi háború idején, az 1778-ban Franciaországgal kötött szövetséget követően, a francia szakácművészet is divatba jött.⁵² Thomas Jefferson például, aki az 1780-as években párizsi nagykövet volt és Észak-Olaszországban utazgatott, hazatérése után sem tudott lemondani a *cuisine française*-ről. Kertjében különleges fűszereket és zöldségeket termesztett, és elnöksége idején gyakran szolgáltatott fel vaníliafagylaltot csokoládéöntettel.⁵³ Az olasz konyha iránti elkötelezettsége arra indította, hogy paradicsompalántákat nevelgessen, valamint kidolgozott egy makarónikészítő gépezetet. A makarónit természetesen sajttal szolgálták fel.⁵⁴ Ám a jó amerikaiak nem minden politikus étkezési hóbortjai iránt voltak ennyire elnézők. 1840-ben a sima modorú Martin Van Buren demokrata elnökjelölt, akiről elterjedt, hogy francia szakácsa

⁵⁰ *Uo.*, 125.

⁵¹ THOMAS-JACKSON, *I. m.*, 113.

⁵² Elaine N. MCINTOSH, *American Food Habits in Historical Perspective*, Praeger, Westport, 1995, 86.

⁵³ Poppy CANNON – Patricia BROOKS, *The Presidents' Cookbook. Practical Recipes from George Washington to the Present*, Funk and Wagnalls, New York, 1968, 57.

⁵⁴ MCINTOSH, *I. m.*, 85–86.

van, veszített a választáson. Kampányhíresztelések szerint ugyanis whig ellenlábasa, William Henry Harrison szózott marhahúst evett nyersen.⁵⁵ A 2004-es választáson pedig John Kerry, francia pudlijával, esélytelen volt George W. Bush és skót terrierje ellen.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Főlió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *De l’Omelette őgróf* (26–30)

⁵⁵ Harvey A. LEVENSTEIN, *Revolution at the Table. The Transformation of the American Diet*, University of California Press, Los Angeles, 1988, 11.

PALACKBAN TALÁLT KÉZIRAT⁵⁶
(*MS. Found in a Bottle*)

A Baltimore Saturday Visiter (Baltimore-i Szombati Látogató) című hetilap 1833 augusztusában pályázatot hirdetett, amelyben 25 dollár pályadíjat ígért a legkiválóbb költeményért, 50 dollárt pedig a legjobb elbeszélésért. Poe, aki túlteljesítéssel igyekezett növelni az esélyeit, természetesen mindkét műfajban indult. Egy verset és hat rövid írást küldött be, utóbbiakat *Tales of the Folio Club* (A Fólíó klub történetei) összefoglaló címmel. A Visiter decemberben hirdetett eredményt, melynek értelmében Mr. Poe, a *Palackban talált kézirat* című elbeszélés szerzője a magasabb pályadíj büszke nyertese lett. A bírálók a teljes „Fólíó klub”-gyűjteményt kiválónak találták, választásuk csupán az ötlet eredetisége és az írásmű megfelelő hossza miatt esett éppen a „Kézirat”-ra.⁵⁷ Később, Thomas W. White-nak írott levelében Poe már úgy emlékezett, hogy a költemény-pályázatnak is ő volt az eszmei nyertese, és a bizottság csupán azért ítélte a díjat a második legjobbnak, mert elbeszélésével ő már elnyerte a nagyobbik pályadíjat.⁵⁸

A díjnyertes elbeszélés tengerésztörténet és misztikus írás egyben. Élményalapja valószínűleg az a rövid hajóút volt, amelyet Poe 1827 novemberében tett, amikor Edgar Allan Perry néven egy éven át a tüzérségnél szolgált. Az 1. számú tüzérezredet szállító hajó, Bostonból a dél-karolinai Charleston felé tartván,

⁵⁶ Edgar Allan POE, *Palackban talált kézirat*, ford. BARTOS TIBOR = POE *Összes művei*, I., 9–14.

⁵⁷ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 134.

⁵⁸ Edgar Allan POE, Letter to Thomas W. White, July 20, 1835 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., szerk. John Ward OSTROM, Gordian, New York, 1966, 65.

Cape Cod mellett viharba és súlyos veszélybe került.⁵⁹ A *Palackban talált kézirat* elbeszélője, egy csalódott, hazájától és családjától elidegenedett fiatalember csendes-óceáni hajóútra indul. Jáva szigetétől nem messze a hajó viharba kerül, amelyet csupán ketten élnek túl, a mesélő és egy tengerész, az „öreg svéd”. A hajó dél felé sodródik, délebbre, „mint bárki hajós mielőttünk”. Hirtelen toronymagas hullámok kapják fel, majd ellenáramok taszítják le „a víz méhébe”.⁶⁰ Mielőtt végleg elsüllyedne, hajójuk egy másik mellé sodródik, és az ütközés erejétől mesélőnk átrepül a szomszédos hajóra. Ez a második hajó különös ötvözete a Bolygó Hollandinak és Samuel Taylor Coleridge *Ének a vén tengerésről* című költeményéből ismert kísértethajónak. A roskatag matrózok, amolyan élőhalottak, nem látják vagy nem akarják észrevenni hőnököt, aki unalmában és magányában papírra veti kalandjait. Azt tervezi, hogy írását palackba zárva fogja útjára bocsátani. Jegyzetei akkor érnek véget, amikor a hajó örvénybe kerül – Bartos Tibor szép fordításában: „örvény kapott tébolyult csigájába”.⁶¹ Mesélőnk azonban nem esik kétségbe, sőt láthatóan várakozva néz valamiféle minden eddigig fölülmúló tapasztalat elé.

Poe hajóstörténete két későbbi művel kapcsolható össze: egyetlen regényével, az *Arthur Gordon Pymmel* (1838), illetve *A Maelström örvényében* című elbeszéléssel (1841). A *Palackban talált kézirat* ezeknek a témáit vetíti előre: a valós utazás, a kaland és a felfedezés izgalmát, illetve valamely végső titokkal való szembesülés lélegzetállító, ám pusztító élményét. Poe-t mindkettő érdekelt. Az 1830-as években még voltak fehér foltok a világtérképen, és az Egyesült Államok fiatal tengeri hatalomként ott fontoskodott,

⁵⁹ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 84.

⁶⁰ POE, *Palackban talált kézirat*, 11.

⁶¹ *Uo.*, 15.

ahol befolyást és kereskedelmi lehetőségeket remélt. A megismerés önpusztításig fokozott izgalma pedig Poe-t, a művészt talán mindennél jobban foglalkoztatta.

A világegyetemben példa nélkül való dolgok megtapasztalása egyszeri lehetőség, és könnyen meglehet, hogy végzetes. Ennek a fenséges élménynek a jelképe Poe-nál az örvény. Azt gondolhatjuk, hogy az ilyen erőteljes képeket és hihetetlen történeteket csakis Poe egyedi képzelőerejének köszönhetjük, pedig a fantasztikum a korabeli népszerű tudománynak is egyik alapvető eleme volt. A 19. század örökölte a felvilágosodás észelvűségét és tudományos eredményeit, de a természet világában még mindig sok volt a feltáratlan jelenség, a hozzájuk fűzött magyarázatokban pedig előfordult néhány hihetetlen és meseszerű elem. Poe képzelete a természeti és a természetfölötti határán szeretett legjobban időzni. A „Palackban talált kézirat” kísértethajójának a neve, *Felfedezés*, egyaránt utalhat valós és metafizikai tapasztalatszerzésre. Ráadásul ekkoriban a természettudományok területén több olyan, a múltból örökölt tudományos elmélet forgott közkezen, amelyek közelebb álltak a fikcióhoz, mint a józan tárgylagossághoz.

Lehetséges, hogy a *Palackban talált kézirat* alapötlete néhány, a sarkokhoz fűződő földrajzi hipotézis. Erre abból a jegyzetből következtethetünk, amelyet Poe az elbeszélés kései változatához fűzött. Itt azt állítja, hogy a mű írásakor még nem járt kezében „a Mercator-féle »Atlasz«, mely az óceánt négy torkolaton át ömlő víztömegként ábrázolja”.⁶² Gerardus Mercator 16. századi flamand térképész, a hengerpalástra vetített térkép magalkotója szerint négy hatalmas óceáni áramlat rohan négy sziget partjai között, az Északi-sark felé, majd a víz hatalmas örvénnyel be-

⁶² POE, *Poetry and Tales*, 199.

áramlik a Föld belsejébe.⁶³ Elképzelhető, hogy ez a modell volt az örvény ötletének egyik forrása, ha Poe ennyire fontosnak látta letagadni. Ám a *Palackban talált kézirat* cselekménye az ellentétes póluson játszódik. A hajó a Déli-sark felé közeledik, ahol várhatóan nyaktörő zuhanással fog eltűnni az örvényben, maga mögött hagyva ismert világunkat. A mesélő „Valami tovább nem adható titok elébe” néz, „melynek befogadása: a pusztulás”.⁶⁴ Azt, hogy Földünkön létezhetnek rejtett, ismeretlen világok, akkoriban nem mindenki tekintette mítosznak vagy a játékos képzelet szeszélyének, és a Déli-sarkkal kapcsolatos feltevésekben sem volt hiány. Idézzünk fel néhány ideillő tudománytörténeti részletet.

Edmund Halley angol csillagász (1656–1742), a róla elnevezett üstökös felfedezője úgy vélte, hogy a Föld üreges szerkezetű, külső kérge mintegy 500 mérföld vastagságú. A belsejében két, Vénusz és Mars nagyságú, szintén üreges szerkezetű gömb található, magja pedig akkora, mint a Merkúr. A Föld belső szféráiban pedig szintén van élet.⁶⁵ Feltételezését osztotta Cotton Mather bostoni lelkész, természettudós és egyháztörténész. Ő volt az, aki megírta a salemi boszorkányperek történetét vádlóik, a puritánok szemszögéből. *The Christian Philosopher* (A keresztény filozófus) című művében Mather ismerteti Halley elméletét, és hozzáteszi, hogy „glóbuszunk külső burkát olyannak vélhetjük, mint egy héjat, a belsőket pedig mint egy magot, és feltételezhetjük, hogy ezek között folyékony anyag található”.⁶⁶ A 19. szá-

⁶³ R[aleigh]. A[shlin]. SKELTON, *Explorers' Maps. Chapters in the Cartographic Record of Geographical Discovery*, Praeger, New York, 1958, 114.

⁶⁴ POE, *Palackban talált kézirat*, 15.

⁶⁵ ROBERT E. KREBS, *Scientific Development and Misconceptions through the Ages. A Reference Guide*, Greenwood, Westport, 1999, 174.

⁶⁶ COTTON MATHER, *The Christian Philosopher. A Collection of the Best Discoveries in Nature, with Religious Improvements* [1721], J.M'Kown, Charlestown, 1815, 118.

zadi Egyesült Államokban ezt a nézetet, kis módosításokkal, egy bizonyos John Cleves Symmes nevű úr is osztotta. Az 1812-es háború nyugalmazott századosa úgy vélte, hogy a Föld öt koncentrikus gömbből áll, és a pólusoknál nyitott. A gömbök között tehát közlekedni lehet, és a Nap is ezen a bejáraton át világítja meg a belső régiókat. A Déli-sarkon tenger található, tehát a belső szférába tulajdonképpen át lehet hajózni anélkül, hogy a hajósok ezt észrevennék. Az Északi-sarkon az üreg szája a szárazföldről nyílik – ebben Symmes láthatóan nem értett egyet Mercatorral –, és a rénszarvasok télen átsétálnak az alsóbb régiókba legelni. Feltehetően azért, mert oda nem hull be a hó. Symmes százados nem aggódott amiatt, hogy a hajók vagy a rénszarvasok lepotyognak. Ugyanis az amatőr tudós az egyetemes tömegvonzás törvényét helyben hagyta, hiszen ezáltal az üreges föld hipotézise is valószerűbbnek tűnt. Kortársai azonban hitetlenkedve fogadták ezt az elméletet, és szóhasználatukban a „Symmes ürege” egy ideig egyenértékű volt azzal, hogy „badarság”.⁶⁷ Symmet ez sem tántorította el meggyőződésétől, és 1820-ban Adam Seaborn kapitány álnéven kiadatta *Symzonia; Voyage of Discovery* (Symzonia; felfedező utazás) című regényét, melyben bátor utazók behajóznak az „üregbe”. A földkéreg belső felében kifinomult civilizációra lelnek, amelyben olyan barbár imposztoroknak érzik magukat, mint Gulliver a Nyihahák közt.

A szépség megragadása veszélyes vállalkozás, ugyanakkor az élmény borzongatóan fenséges. Poe a *Palackban talált kézirat* mottójául Philippe Quinault 17. századi francia költő két sorát választotta: „Qui n’a plus qu’un moment à vivre / N’a plus rien à dissimuler”,⁶⁸ azaz: „Kinek hátra egy perce van csak, / Nincs

⁶⁷ Charles BOEWE, *The Theory of Hollow Earth = The History of Science in the United States*, szerk. Marc ROTHENBERG, Garland, New York, 2001, 266–267.

⁶⁸ POE, *Palackban talált kézirat*, 9.

többé mit titkolnia”.⁶⁹ A költő gondolata előrevetíti az elbeszélés végkifejletét, amely megteremti majd a művészi tapasztalat intenzitása, az ábrázolás hitelessége és a halál közötti kapcsolatot. Ez a mottó azonban csak a *Broadway Journal* hasábjain közölt későbbi, 1845-ös változat része. Talán a fiatal Poe számára nem a bölcséleti mélységek voltak fontosak. Az eredeti, 1833-as változatban még egyáltalán nem szerepelt mottó, az 1835-ös, *Southern Literary Messenger*-ben megjelent változat előtt pedig ez állt: „A wet sheet and a flowing sea”, azaz „Nedves vitorla és hömpölygő tenger”, Allan Cunningham korabeli skót költő versora.⁷⁰ A tengerészeti zsargonban a „three sheets to the wind”, azaz „három elszabadult vitorla” kifejezés pedig annyit jelent, hogy a matróz részeg. A történetet komolyan is kell vennünk, meg nem is. A *Palackban talált kézirat* szerzője ekkor, 1833-ban lelkében még tréfás tüzérújonc vagy mókás West Point-i diák.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Mellonta tauta* (356–362); *A Maelström örvényében* (195–198); *Hans Pfaall páratlan kalandja* (108–114); *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* (129–135); *A világítótorony* (390–395)

⁶⁹ POE *Összes művei*, I., 579.

⁷⁰ Ken FRIEDEN, *Poe's Narrative Monologues = The Tales of Poe*, szerk. Harold BLOOM, Chelsea House, New York, 1987, 144.

A FÓLIÓ KLUB⁷¹ (*The Folio Club*)

E nagyhírű, ám zártkörű irodalmi társaságnak tagjai egytől egyig művelt és szellemes úriemberek. Alapszabálya szerint a Fólió klub célja a társadalom egészének épülése és tagjainak szórakoztatása. A tizenegyedik tagként csatlakozott elbeszélő azonban úgy véli, hogy a klub közönséges fajankók társasága, akiknek eltökélt szándéka, hogy „eltöröljék az Irodalmat, aláássák a Sajtó tekintélyét, és megbuktassák a Főnevek és Névmások Kormányát”.⁷² Erre akkor döbben rá, amikor újdonsült tagként részt vesz egyik összejövetelükön. Csalódottságában elhatározza, hogy lerántja a leplet erről az ördögi szövetségről.

A kurta írás egy nagyszabású és szövevényes, ám kudarcra ítélt terv része. Az 1830-as évek elején ugyanis Poe azt fontolgatta, hogy rendszerezi esztétikai nézeteit, kifigurázza korának sikeres és népszerű szerzőit, illetve minőségi és változatos szórakozást nyújt olvasóinak. Tette volna mindezt egyetlen kötetben, melynek címe „Tales of the Folio Club” (A Fólió klub elbeszélései). A kötet – Boccaccio *Dekameronja* és Geoffrey Chaucer *Canterbury meséinek* mintájára – tizenegy, elmés kerettörténetbe illesztett elbeszélésből állt volna. Poe tervei szerint a lakomával és ivászattal egybekötött összejövetelen a Fólió klub minden tagja felolvass egy-egy írást, az elhangzott műveket pedig a többiek bírálatai alapján rangsorolják. A bírálatok az elfogyasztott italok növekvő mennyiségével egyenes, ám a tagok józansági fokával fordított arányban tartalmaztak volna egyre több sületlenséget. Poe így módon kívánt görbe tükröt tartani a kor irodalomkriti-

⁷¹ Edgar Allan POE, *A Fólió klub*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, I., 15–17.

⁷² *Uo.*, 15.

kai gyakorlata elé, amely szerinte túlságosan is szívélyesen fogadta a gyenge műveket, miközben értetlenül állt a minőség előtt. A parodizált szerzők közé tartoztak volna népszerű honfitársai, Washington Irving, John Neal és Nathaniel Parker Willis írók, John Cleves Symmes, az amatőr tudós, valamint az angol Benjamin Disraeli és Horace Smith, az ír Thomas Moore, továbbá az edinburgh-i Blackwood's Magazine, valamint a teljes német rémregény-irodalom.

Tehetségénél és eredetiségénél fogva Poe minden bizonynyal képes lett volna erre az összetett feladatra. A kiadók azonban józanul ítélték meg a korabeli olvasóközönség szellemi felkészültségét, és elhárították az ajánlatot. A kötet tervéről Poe először 1833 májusában nyilatkozott, amikor *Epimanes* (később „Négy fenevad egy testben”) című elbeszélését elküldte a bostoni New England Magazine folyóiratnak. Leveleiben ekkor még *Eleven Tales of the Arabesque* (Tizenegy arabeszk történet) címmel ajánlotta figyelmükbe a tervezett kötetet. A Saturday Visiter pályázatára már *Tales of the Folio Club* összefoglaló címmel küldött be hat rövid prózai művet.⁷³ Nem sokkal ezután a Visiter szerkesztői felajánlották, hogy kiadják a kötetet, de Poe inkább egy rangosabb philadelphiai kiadónál próbálkozott. A Carey, Lea and Blanchard azonban – több mint egy év halogatás után – elutasította az ajánlatot.⁷⁴ Poe 1836-ban a philadelphiai Harrison Hall kiadónál is próbálkozott,⁷⁵ majd kudarcát belátva lemondott tervéről. A keretként szolgáló rövid bevezető elbeszélés, *A Fóló klub* csupán kéziratban maradt fenn.

⁷³ Arthur Hobson QUINN, *Edgar Allan Poe. A Critical Biography*, Appleton-Century-Cross, New York, 1941, 202.

⁷⁴ THOMAS-JACKSON, *I. m.*, 187, 135.

⁷⁵ *Uo.*, 225.

A korai elbeszéléseknek mind megvolt a helyük a tervezett gyűjteményben. A bevezető egyenként megnevezi a klub tagjait, mi pedig találgathatjuk, mely írások származnak tollaikkól. Amennyiben nem boldogulnánk, segítségül hívhatjuk Alexander Hammond irodalomtörténészt, Poe korai műveinek avatott ismerőjét. Szerinte a *Metzengerstein* írója Mr. Horribile Dictu, akinek fehérek a szempillái és Göttingenben járt egyetemre, ahol sok német rémtörténetet olvasott. *Az elveszett lélegzet* szerzője Mr. Blackwood Blackwood, aki külföldi magazinokba írogat. Mr. Solomon Zugorna (az eredeti szövegben Mr. Solomon Seadrift, azaz Sodródó Salamon úr), aki mindenben egy halhoz hasonlított, a *Palackban talált kézirat* alkotója. Mr. Rouge-et-Noir írta a *De L'Omelette őrgróf* című kedves burleszket, Kronologosz Kronológia pedig, akinek méretes orra volt, amely már járt Kis-Ázsiában, a *Jeruzsálemi történetet*. (Ez utóbbi részlet nem tévedés: e méretes orr már Gogol emlékezetes novellájának címszereplőjénél is korábban indult magányos utazásra.) A *Bon-Bon* szerzője pedig a zöld szemüveget viselő De Rerum Natura, Esq., aki maga a Sátán. A többi történet csak 1834 után jelent meg nyomtatásban. A Fólió klub elnöke, „Mr. Snap” – Nemes Ernő fordításában Mr. Durran, bár szerintem, mivel poénokról van szó, találőbb lenne a „Csattanó úr” – írta *A svindler, avagy a lóvátéves egzakt tudománya* című értekezést. Egy testes úr pedig, Sir Walter Scott rajongója, a *Pestis királyt*. Egy világlátott fiatalember, Mr. Szulák Gondola *A találka* című elbeszélés szerzője, amely Velencében játszódik. Végül Hammond szerint a fekete kabátos, fekete szemű apró emberke álcája mögött maga Edgar Allan Poe bújik meg: az ő tollából származik a *Csönd*.⁷⁶

⁷⁶ Alexander HAMMOND, *Poe's Tales of the Folio Club. The Evolution of a Lost Book = Poe at Work. Seven Textual Studies*, szerk. Benjamin Franklin FISHER IV, Edgar Allan Poe Society, Baltimore, 1978, 27–30.

Kár, hogy a Fólió klub terve nem valósult meg. A kötetbe szánt elbeszélések külön-külön megjelentek ugyan, de soha nem olvashatjuk az összejövétel folyamán egyre illumináltabb állapotba került klubtagok avatott kritikai megjegyzéseit. Poe valamelyest kárpótol bennünket azzal, hogy a történetekben elrejtett néhány utalást az ivásra és az ittasságra. A palackba zárt kézirat talán borosüvegben hánykolódva jutott el hozzánk, az elbeszélés korai változatának végén pedig burkolt célzást találhatunk egy részeg matrózra. A *Bon-Bon* címadó hőse több pohár bort is bedönt, mialatt a Sátánnal cseveg, és De L'Omelette örgőfnak sikerül asztal alá innia a Sötétség fejedelmét. Az iszákosság témájánál érdekesebb viszont az, ahogyan Poe burkoltan véleményt mond korának kedvelt társasági időtöltéséről, a klubokba való tömörülésről és ott a művelődés ürügyén végbemennő nagyképzűsködésről.

Ekkoriban Poe mély szegénységben élt, és kiszorult a társasági életből. Amikor például 1835 márciusában jóakarója, John Pendleton Kennedy, az ismert író és a *Saturday Visiter* szerkesztője vacsorára hívta, Poe megindító levélben számolt be méltatlan helyzetéről. Nem mehet el a vacsorára, írja, mert külső megjelenése ezt nem teszi lehetővé. Amennyiben Mr. Kennedy 20 dollárt kölcsönözne neki, beszerezhetné a megfelelő öltözéket.⁷⁷ A baltimore-i irodalmi élet jómódú résztvevői, köztük Kennedy, a „Delphian Club” (Delphoi klub) orákulumainak képzeltek magukat. Minden szombaton összejövetelet tartottak „az irodalom ügyének előmozdítása és egy kis éjszakai mulatozás céljából”.⁷⁸ *A Fólió klub* szatírája, a népszerű irodalom képviselői mellett, a korabeli klubokra és titkos társaságokra, például a szabadkőmű-

⁷⁷ Idézi QUINN, *Edgar Allan Poe*, 207.

⁷⁸ Benjamin LEASE, *That Wild Fellow John Neal and the American Literary Revolution*, University of Chicago Press, Chicago, 1972, 17.

ves páholyokra irányul. Akkoriban az amerikai nagyvárosokban az ember kettőt lépett, és máris valamilyen klubba vagy egyéb építő céllal létrejött egyetbe botlott. Az elbeszélés elején Poe utalást tesz egy bizonyos „Junto” nevű társaságra. Ezt az építő jellegű vitáknak fórumot adó philadelphiai együletet Benjamin Franklin alapította 1727-ben.⁷⁹ A klub ismertsége miatt a „Junto” szó ma már köznévként használatos. Franklin életének azonban volt egy ennél titokzatosabb oldala: a politikus, író, feltaláló, forradalmár, diplomata és kém mellesleg még szabadkőműves is volt. Nem is akármilyen: párizsi tartózkodása során a „Loge des Neuf Sœurs” páholyhoz tartozott, és 1778-ban személyesen vezényelte Voltaire beavatási szertartását. Sőt a következő évben ugyanennek a páholynek a nagymesterévé választották.⁸⁰ A szabadkőművesség olyannyira virágzott az Egyesült Államokban a 19. század elején, hogy az 1820-as években jelentős mozgalmak szerveződtek ellene.⁸¹ A *Fólió klubban* Poe apró fricskát ad a szabadkőműves misztikának. A zártkörű klub, állítja az elbeszélő, mindig tizenegy tagot számlál: tagfelvételre csak akkor kerül sor, ha üresedés van. Ennek jó oka van: a Vízözön előtt háromszázötven évvel, éppen április elsején, a napban pontosan tizenegy folt volt látható.⁸²

Jó lett volna, ha Poe, miután sikertelenül házalt a Fólió klub ötletével, visszatérhetett volna a Saturday Visiter eredeti ajánlatához, és a kötet előfizetéses formában jelenhetett volna meg. Sajnos azonban ezt a hidat felégette maga mögött. A Visiter pá-

⁷⁹ John Bach McMASTER, *Benjamin Franklin*, Chelsea House, New York, 1980, 44–45.

⁸⁰ VERSLUIS, *I. m.*, 50.

⁸¹ Lásd Ronald P. FORMISANO, *For the People. American Populist Movements from the Revolution to the 1850s*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2008, 91–116.

⁸² POE, *A Fólió klub*, 132.

lyázatának eredményhirdetése után fülébe jutott, hogy a díjnyertes költemény szerzője (egy bizonyos „Henry Wilton”) azonos John Hill Hewitt-tal, a folyóirat egyik szerkesztőjével. Poe, aki úgy vélte, hogy a versek mezőnyében is őt illette volna a pályadíj, felháborodva csalást kiáltott. Sőt egy napon megvárta, hogy Mr. Hewitt feltűnjék a Visiter szerkesztőségének bejáratánál, útját állta, magyarázatot követelt, vádaskodott, és a vita hevében azt állította, hogy a szerkesztő nem úriember. Erre elcsattant egy pofon, és csupán azért nem tört ki verekedés, mert hirtelen, mintegy varázsütésre feltűntek a vitázó felek barátai – valamennyien kifogástalan úriemberek –, akik lefogták a két feldühödött díjnyertes szerzőt.⁸³ Ezek után a Fólió klub-kötet kiadása szóba sem jöhetett.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Metzengerstein* (e kötetben lásd róla: 21–25); *De l’Omelette őgróf* (26–30); *Jeruzsálemi történet* (31–33); *Az elveszett lélegzet* (34–39); *Bon-Bon* (40–44); *Négy fenevad egy testben* (64–69); *Az arszlán (Az ünnepelt)* (70–76); *A találka* (57–63); *Palackban talált kézirat* (45–50)

⁸³ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 134.

A TALÁLKA⁸⁴
(*The Visionary; The Assniation*)

A velencei éjszakában egy „hosszan elnyújtott sikoly” hangzik fel, amint a Marquesa Aphrodité egyetlen, csecsemő gyermekét elejti, s az eltűnik a Canale Grande sötét vizében. Ám a rendkívüli szépség, „a vén és ármányos Mentoni ifjú hitvese”⁸⁵ nem a csatorna felé néz, nem a gyermekét úszva kereső, áldozatkész emberekre figyel. Tekintete a szemközti épületre, a régi köztársaság egykori börtönére tapad, amelynek egyik falmélyedéséből egy férfiú lép elő, a vízbe veti magát, és felhossa a mélyből, épségben, a gyermeket. Apró, de félreérthetetlen jelekből kiderül, hogy a fiatal anya és a bátor idegen titkos szeretők. Az elbeszélő egy evezőjét vesztett gondolából nézi végig a szívszorító jelenetet, ahogyan azt is, amint másnap, hajnalhasadás után egy órával a hősiesség ismeretlen kiissza a méreg poharat, és ugyanabban a pillanatban hal meg, mint egy távoli palazzóban a szépséges Aphrodité. A szerelmesek egymástól távol, de előre megbeszélt pillanatban, egyszerre követnek el öngyilkosságot, hogy majd a túlvilágon újra találkozzanak. *A találka* érzelmes történet egy szerelmi háromszögről, amelyre rávetül a Velencét övező baljóslatú titokzatosság.

Azaz ilyennek látnánk, ha nem a „Tales of the Folio Club” (A Fólió klub elbeszélései) kötet elbeszélései közé tartozott volna. Ebben ugyanis, Poe szándéka szerint, „részeg mesélők történeteket olvastak volna fel ittas szereplőkről”.⁸⁶ *A Fólió klub*, a

⁸⁴ Edgar Allan POE, *A találka*, ford. FÓTHY János = POE Összes művei, I., 17–24.

⁸⁵ *Uo.*, 18.

⁸⁶ Benjamin Franklin FISHER IV, *The Very Spirit of Cordiality. The Literary Uses of Alcohol and Alcoholism in the Tales of Edgar Allan Poe*, The Edgar Allan Poe Society of Baltimore, Baltimore, 1978, 3.

tervezett kötet kerettörténete szerint az elbeszélést maga „Mr. Durran”, az elnök olvassa fel, a lakoma és italozás során hatodikként: a sorrendben elfoglalt helye alapján az átlagosnál valamivel nagyobb fokú ittasságot feltételezhetünk róla. Így mindjárt más értelmet nyer a tétován sodródó gondola, amelyben elbeszélőnk „sápadtan és merev tagokkal” áll, valamint az izgatottan szaggyagott előadásmód, amellyel a jelenetről tudósít. Másnap hajnalban, amikor a titokzatos ifjút látogatja meg palazzójában, megszedíti a „kanyargó” lépcsőház, „elképráztatják” a lakosztály fényei, és érzékeit összezavarják a „keveredő és ellentétes” hatások.⁸⁷ Lehetséges, hogy elbeszélőnk egy pillanatig sem volt józan?

Poe eredetileg paródiák gyűjteményének szánta A Fólió klub-kötetet, ám mivel talált számára kiadót, az írásokat igyekezett különböző magazinoknál, egyenként elhelyezni. *A találka* – eredeti címén *The Visionay* (A látnok) – 1834 januárjában jelent meg a philadelphiai Godey’s Lady’s Book nevű, igen jó hírű magazinban. A korabeli olvasók mit sem tudtak Poe-nak a Fólió klubbal kapcsolatos tervéről, bevezetőjét sem olvashatták, tehát nem tűnt fel nekik, hogy paródiáról van szó. Az avatott olvasónak azonban a történet néhány részlete ismerősen csengetett. Ugyanis nem sokkal azelőtt, 1830-ban és 1831-ben jelent meg, *Letters and Journals of Lord Byron, with Notices of his Life* (Lord Byron levelei és naplója, valamint feljegyzések életéről) címmel Thomas Moore kétkötetes műve. Ebben az ír költő és világfi egy kissé dagályos életrajzi narratívába szövi bálványozott barátja levélrészleteit és feljegyzéseit. A második kötetben részletesen beszámol 1819-ben Byronnál tett velencei látogatásáról, és utalásokat tesz arra a szerelmi viszonyra, amely a csapodár költőóriást

⁸⁷ POE, *A találka*, 20.

Guiccioli grófnéhez fűzte. *A találka* megjeleníti a kalandos (vagy botrányos) történet valamennyi szereplőjét: a korban össze nem illő „Mentoni” házaspár nem más, mint a hatvanéves Guiccioli gróf és ifjú neje, a titokzatos és szenvedélyes „idegen” Lord Byron, az elbeszélő pedig maga Thomas Moore.⁸⁸ Az elbeszélés cselekménye természetesen kitalált, szívtépő melodráma. A valóságban Byron Görögországban halt meg 1824-ben, halála előtt egy fiatal görög arisztokrata, Lukás Chalandritsanos volt a szerelme, és Guiccioli grófné évtizedekkel túlélte őt. Egyébként jó oka van annak, hogy Byron is, Moore is helyet kaptak a Fólió klubban, hiszen mindkettő – de különösen az utóbbi – meghitt barátságban volt a pohárral.

Poe stílusparódiájának tárgya az említett Byron-életrajz prózájára jellemző érzелgős laposság. Moore, a fontoskodó, bennfentes helyzetével kérkedő rajongó, egyszerre odaadó és kissé gonosz. Megjegyezi például, hogy olaszországi tartózkodása idején Byron meghízott, és megjelenése némiképp veszített spiritualitásából. Ám azt is hozzáteszi, hogy ezáltal „finom vonású szája és álla hasonlósága a Belvedere-i Apollóhoz még szembetűnőbb volt”.⁸⁹ *A találka* elbeszélője tapintatosan egészíti ki a Moore által készített Byron-portrét, amikor az „idegen” arcára visszarázsolja a költői átszellemültséget: „Szája és álla egy istenne – furcsa, vad, kifejezésteljes szemének árnyalatai a tiszta világosbarnától a ragyogó feketéig váltakoztak, fürtös, fekete, dús haja alól szokatlanul széles, időnként az elefántcsont fehérségében világító homlok tűnt elő – ennél az arcnál klasszikusabbat sohasem láttam.”⁹⁰ A szerelmespár nem evilági kisugárzása – az,

⁸⁸ Richard P. BENTON, *Is „The Assniation” a Hoax?*, *Nineteenth-Century Fiction* 18/2. (1963. szeptember), 193, 195.

⁸⁹ Thomas MOORE, *The Life of Lord Byron, with His Letters and Journals, and Illustrative Notes*, John Murray, London, 1844, 410 (saját fordításom).

⁹⁰ POE, *A találka*, 19.

ahogyan Aphrodité és Apolló mutatkozik meg bennük – a cselekmény kibontakozása szempontjából fontos elem, mint ahogyan az is, hogy találkahelyül a túlvilágot választják. A szerelemnek a halálban való beteljesülése túlmutat a testi korlátokon, valamint az ember lényegének azon a megosztottságán, amely a férfi és női lét különvalóságában megnyilvánul.

Évekkel később *A műalkotás filozófiája* (1846) című esszéjében Poe azt állítja, hogy a Vers igazi birodalma a szépség, legmagasabb megnyilvánulása a szomorúság, a szeretett nő halála pedig a legköltőibb téma.⁹¹ Vesztere, mert az utóbbi fél évszázad feminista kritikája sokszor a fejére olvasta, hogy ezzel a kijelentésével a nőt tárgyá tette és korlátozó keretbe zárta. Pedig Poe szerette és tisztelte a nőket, a tollforgatókat is. Sokat tanult Elizabeth Barrett Browningtól, és több amerikai nőírótt elsőként méltatott. Ebben az elbeszélésben az anyagi valóság szellemivé való átlényegülése foglalkoztatja, amelynek jelképes kifejezése a misztikus házasság. Ilyen összefüggésben a Marquesa di Mentoni és szerelmese, az „idegen” egyaránt „látnokok”. A történet eredeti címe is erre utal. Hogyha pedig a hagyományos értelemben vett szerelmi háromszög (férj–feleség–szerető) helyett egy másik hármasra, a nő–férfi-gyermek kapcsolatra figyelünk, az alkímiai konjunkció juthat eszünkbe. Randall A. Clack úgy érvel, hogy a szerelmesek halála az a megsemmisülés, amelyből majd létrejöhet a regeneráció és az integráció. A hajnalhasadáskor bekövetkezett halál az alkímiai pár, a király (Sol) és a királynő (Luna) egyesülésének pillanata. A csatornába esett, majd megmentett gyermek (Merkúr) pedig a „prima materia”, a kezdet és a vég állapotát jelképező hermafrodita.⁹²

⁹¹ Edgar Allan POE, *A műalkotás filozófiája*, ford. BABITS Mihály = POE Összes művei, I., 520–528, különösen: 522–523.

⁹² Randall A. CLACK, *The Marriage of Heaven and Earth. Alchemical Regeneration in the Works of Taylor, Poe, Hawthorne, and Fuller*, Greenwood, Westport, 2000, 53, 55.

„Mint ezek az arab füstölők, lelkem is lángokban gyötrődik, és e környezet mámora hozzáfómál a valóra vált országok vadabb látomásaihoz” – mondja halála előtt az idegen.⁹³ A tűzben való eleméztődés feltétele annak az átlényegülésnek, amely egy magasabb rendű valóságba vezet.

A találka elbeszélője azonban vajmi keveset ért meg a történetekből, ahogyan Thomas Moore is engedi, hogy dagályosan áradó Byron-életrajzában elsikkadjon a lényeg. Nagy igyekezetében, hogy fényt derítsen a költő életének részleteire, erkölcsstelennek tüntette fel őt, megerősítve a nyárspolgárok amúgy is elítélő véleményét. Ráadásul Moore rosszul sáfárkodott a rábízott iratokkal, és megengedte, hogy a család és a költő kiadója megsemmisítsék Byron emlékiratait. Poe írásának angol címe, *The Assniation* „találka” mellett „átruházást” is jelent. Amint Thomas Moore felhígította Byron életének történetét, rosszul használta fel átruházott iratait, úgy *A találka* mesélője is leegyszerűsítette az „idegen” üzenetét szerelemről és halálról. Emlékezzünk vissza: a Fólió klub-kötetben ennek az elbeszélésnek a szerzője és elbeszélője Mr. Convolvulus (Szulák) Gondola lett volna, akinek keresztneve „folyondárt” jelent. Eszerint, a *Metzengerstein* mellett, ez volna Poe egyik legkorábbi „arabeszk” története. Nem biztos, hogy az arabeszk díszítés, bár összetett, bonyolult és a szemnek tetszetős, a fiatal Poe szemében a legmagasabb művészi kifejezési forma. Thomas Moore azonban kétségkívül ezt alkalmazza Byronról szóló könyvében: díszít, kanyarog, véget nem érőn fecseg. Poe elbeszélésében őrá emlékeztet az a művészies, öncélúan szószátyár narrátor, aki egy nála nagyobb formátumú egyéniség viselt dolgai után leselkedik, ám teteteinek elvontabb indokait

⁹³ POE, *A találka*, 24.

nem éri fel ésszel.⁹⁴ Számára a Marquesa Mentoni és az idegen halála csupán szerelmi kétségbeesésből fakadó öngyilkos paktum. Poe sokszor az elbeszélések jelképes szereplőiben, színtereiben rejtette el az értelmezés kulcsait, és a legfontosabb igazságokat nem a narrátorral mondatta ki. Szeretett játszadozni korlátozott felfogóképességű mesélők elbeszélői hangjaival. Ebben a tekintetben Herman Melville és Henry James előfutára. Csakhogy olvasói ritkán feltételeznek róla ekkora ravaszságot, és butácska mesélőinek fecsegését gyakran a szerzői narrátor hangjának tekintik.

Végül térjünk vissza George Gordon Byron alakjára, nem úgy, amilyenek Thomas Moore látta, hanem ahogyan Edgar Allan Poe szerzői szerepfelfogására hatott. Lord Byron költészete és élete nagy befolyással volt a korabeli kultúrára, irodalomra, sőt a fiatalok életszemléletére az Atlanti-óceán mindkét oldalán, és nem csupán az angol nyelvterületeken. (Jókai Mór Byron önéletrajzi ihletésű hősről, Childe Haroldról mintázta az ifjú Szentirmay Rudolfot, elbeszélő költeményeinek keleti hősnőiről pedig Chataquélát.) Poe szeretett byroni álarcot ölteni, amikor elkárhozott művészt alakított, és akkor is, amikor szatírárt írt. Korai prózai műveihez pedig mindvégig hű maradt, kis változtatásokkal újra meg újra kiadta, kötetbe válogatta őket. Nem valószínű, hogy csupán azért, mert szüksége volt a szerzői jogdíjra. Lehetséges, hogy bár eredetileg paródiáknak szánta a Fólió klub elbeszéléseit, elejétől fogva komolyan vette őket. Csakhogy, mint általában a fiatalok, szégyellte egy kicsit, hogy elméje oly gyakran kalandozik magasabb szellemi régiókba, és figyelemelterelésként néha eljátszotta a felületes bohém szerepét.

⁹⁴ Benjamin Franklin FISHER IV, *The Flights of a Good Man's Mind. Gothic Fantasy in Poe's The Assignment*, *Modern Language Studies* 16/3. (1986), 27–34, különösen: 28.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Monos és Una beszélgetése* (e kötetben lásd róla: 202–206); *Az Usher-ház vége* (151–156)

NÉGY FENEVAD EGY TESTBEN⁹⁵
(*Epimanes; Four Beasts in One*)

Tarts velem, nyájas olvasó, vegyük szemügyre ezt a hóbortos szatírárt, melynek főszereplője egy különös lény, az „emberi tevépárduc”. Figyelmeztetni szeretnél, hogy a *Négy fenevad egy testben* nem tartozik a korai novellák közé, hiszen csak 1836-ban közölte a *Southern Literary Messenger*? Észrevételed helyes: 1833-ban Poe felajánlotta ugyan – akkor még *Epimanes* címmel – a bostoni *New England Magazine* szerkesztőinek, de kísérlete nem járt sikerrel.⁹⁶ Az elbeszélés csak akkor jelenhetett meg, amikor Poe maga hozta a szerkesztői döntéseket: 1836-ban közölte a *Messenger*, majd 1845 decemberében saját folyóirata, a *Broadway Journal* *Four Beasts in One – The Homo-Cameleopard* címmel, illetve 1840-ben bekerült a *Tales of the Grotesque and Arabesque* című gyűjteménybe. Mégis duzzogsz, drága barátom, amiért nem a *Palackban talált kézirat* következik? Izgalmas felfedezésekre volnál kíváncsi? Nos, ez egyszer ne ragaszkodjunk olyan szigorúan a sorrendhez. Tegyük úgy, mintha teljesült volna Poe kívánsága, és az emberi tevépárduc története mégis emelte volna a nagyhírű bostoni magazin fényét. Úgy véled, hogy ez a tevépárduc téma csak vicc, feltűnősködés, egész egyszerűen badarság? Ókori sumér források szerint ez az élőlény a hím teve és a nőténypárduc természetellenes egyesüléséből származik. Az idősebb Plinius részletesen leírja *Természetráajz* című, Kr. U. 77-ben megjelent művének második kötetében. Eszerint nyaka „olyan, mint a lóé”, feje „mint a tevéé”, testét pe-

⁹⁵ Edgar Allan POE, *Négy fenevad egy testben*, ford. VÉTER GÁBOR = POE *Összes művei*, II., 104–108.

⁹⁶ THOMAS-JACKSON, *I. m.*, 130.

dig „vörös alapon fehér foltok borítják”. Majd hozzát teszi, hogy a római polgárok Julius Caesar idejében egyszerre tíz ilyen állatot is láthattak egy nagyszabású cirkuszi mutatvány keretében.⁹⁷ Kitaláltad, éles eszű olvasóm: ez nem lehet más, mint a zsiráf, latin nevén „giraffa cameleopardalis”. Poe elbeszélője pedig elkalauzol minket arra a helyre, ahol egy különleges példányát élő valójában láthatjuk.

„Tételezzük fel, nyájas olvasó, hogy a teremtés háromezer-nyolcszázharmincadik évében járunk”: az elbeszélés mesélője kézen fogja virtuális olvasóját, és szabályos idegenvezetést tart neki az ókori Szíriában, Antiokhosz Epiphanész hellenisztikus uralkodó és különc zsarnok birodalmában.⁹⁸ Önfeledten cseveg és az épületekről magyaráz, miközben vendégét is engedi szóhoz jutni. Elbeszélő és implicit olvasó kedélyesen fecseggve néznek végig egy pompás felvonulást, amelyben hatalmas embertömeg halad a Napisten temploma felé. Köztük lépdél egy sereg vadállat, szelíd növényevők és vérszomjas ragadozók.⁹⁹ A tömegben feltűnik maga Ashima isten, aki nem más, mint egy pávián.¹⁰⁰ Végül a király közeledik: egy óriási tevepárduc, amelynek emberarca van. Az olvasó hangosan álmélkodik: „Kicsoda? – hol? – a király?”, mire a bennfentes elbeszélő eligazítja: „Bizony, drága uram, az a cameleopard nem más, mint Antiochus Epiphanész”.¹⁰¹ Négy fenevad egy testben: teve, párduc, zsiráf és ember.

A kedélyesen leereszkedő narrátor a fiatal Poe egyik kedvenc álarca, amelyet korai groteszk szatíráiban előszeretettel al-

⁹⁷ *The Natural History of PLINY, II.*, ford. John BOSTOCK – H[enry]. T[homas]. RILEY, Henry G. Bohn, London, 1855, 277.

⁹⁸ POE, *Négy fenevad egy testben*, 104–105.

⁹⁹ *Uo.*, 105–106.

¹⁰⁰ *Uo.*, 106.

¹⁰¹ *Uo.*, 107.

kalmaz. Az elbeszélői személyiség efféle dramatizált kivetítése, írja Michael Allen, része a brit magazin-hagyománynak.¹⁰² Poe hamar elsajátította és szívesen alkalmazta ezt a 18. századból örökölt, Laurence Sterne által meghonosított közvetlen, bizalmaskodó hangnemet, amely immár a népszerű magazinok jellegzetes arculatához tartozott. A London Magazine hasábjain például Thomas Griffiths Wainwright társalgott és pletykálgott az olvasóival „Janus Weathercock”, azaz „Szélkakas Jankó” néven, és ezt a stílust vette át Poe egyik kedvence, a Blackwood’s Magazine.¹⁰³ Poe számára remek ujjgyakorlat volt ez a projekció, bevezető azokhoz a látszólag őszinte narrátorokhoz, amelyeket olyan hírhedt beugratásaiban alkalmazott, mint például *A ballonkacsa*, illetve az olyan megszállott, őrült, romlott elbeszélőkhöz, mint amilyenekkel *Az árulkodó szívo*, *az Egy hordó Amontillado* vagy *A fekete macska* című elbeszélésekben találkozunk. A 19. század elején már kezdett kimenni divatból a szerzői én feljavított, kozmetikázott változatát képviselő narrátor. Egyre vonzóbb lett a viszont az egyénített mesélő drámai hatású elbeszélése, illetve a viktoriánus költészetben a drámai monológ.

A Négy fenevad egy testben egy olyan uralkodóról szól, aki anynyira elvakult a fennhéjázástól, hogy bolondot csinál magából, sőt mi több, halálos veszélybe sodorja népét és önmagát. A feltűnően parádézó tevepárduc láttán ugyanis a szelídített vadállatokban felébred az ősi ösztön, és rárontanak a hatalmas zsiráfutánzatra. Antiokhosz Epiphanészt csak fürge lábai mentik meg attól, hogy oroszlán-, párduc- vagy medvelakoma váljék belőle. Ha itt egy pillanatra megállunk, két jellegzetes Poe-té-

¹⁰² Michael ALLEN, *Poe and the British Magazine Tradition*, Oxford University Press, New York, 1969, 62.

¹⁰³ *Uo.*

mának a korai változatát fedezhetjük fel. Az egyik a lázadásé. A vadállatok, akik idáig engedelmesen követték gazdáikat, hirtelen ráébrednek igazi valójukra, és rárontanak fogvatartóikra. Az állatok „felkelésének” több szíriai polgár esik áldozatul. Miért ne társíthatnánk a cselekménynek ezt az elemét a rabszolgalázadás lehetőségével, amelynek a veszélye állandóan ott leselkedett a déli államokban, Poe szűkebb hazájában? A Nat Turner-féle véres rabszolgalázadás 1831 augusztusában söpört végig Virginia állam Southampton megyéjében, beváltva sok borúlátó jóslatot. Egy későbbi elbeszélés, *A Morgue utcai gyilkosság* újra figyelmeztet majd erre a veszélyre. Ám a másik téma még ennél is érdekesebb: Poe a tömeg által bálványozott uralkodó figuráján keresztül azt a kérdést feszegeti, mi kell ahhoz, hogy az alattvalók rájöjjenek: külön vezérük egyszerűen csak idióta. Ne kapd fel a fejed, gyors észjárású olvasóm, mert a történetbeli „Antiókhiában” nem következik be véres népfelkelés. A szíriaiak ugyanis láthatóan nagyra értékelik vezérük gyorsaságát, amely idejében átröpíti őt a hippodrom kapuján és megmenti mindkét bőrét, a tevepárduc-jelmezt és a sajátját. Számukra ez ékes bizonyíték arra, hogy Antiokhosz Epiphánész isteni képességekkel bír,¹⁰⁴ amellet pedig elsőrangú futó. Homlokára helyezik a babérkoszorút, amellyel megelőlegezik győzelmét a következő olimpia egyik legelőkelőbb versenyszámában, a síkfutásban.

Nem kell sokáig keresgelnünk a korabeli Egyesült Államok közéletében, hogy megtaláljuk a *Négy fenevad egy testben* politikai célpontját, Andrew Jacksont. Ő volt az első olyan elnök (1829–1837), aki nem a déli arisztokrácia vagy az új-angliai értelmiség sorából származott. Óriási szavazattöbbséggel nyert, és hatal-

¹⁰⁴ Az Ephiphánész jelentése: 'a megjelent', 'a megmutakozó'.

mas tömegbázist mondhatott magáénak, akik bálványozták. Határozott, szinte parancsuralmi stílusa miatt a korabeli karikatúrák gyakran ábrázolták koronával a fején, hermelinpaláستtal a vállán, mint „I. Andrew” királyt. A jacksoni időszakot ma a hétköznapi ember felemelkedésének korszakaként emlegetjük, ám a demokrácia ilyen mértékű kiteljesedése sokakat aggodalommal töltött el. Poe, aki déli úriemberként nevelkedett és az értelmiségi elithez tartozott, döbbenet figyelhette azt a cirkuszt, amely Andrew Jackson körül zajlott. Első elnöksége kezdetén például, a beiktatási szertartást követő fogadás alkalmából, tízezres tömeg rohanta meg a Fehér Házat, és mindenki kezet akart rázni vele. Sokan elájultak, több orr vérzett, minden üveg és porcelán darabokra tört, és egyesek az ablakokon keresztül jutottak ki, mert a bejáratok eldugultak.¹⁰⁵ Viszontlátásra, finom politikai elit, elérkezett a csőcselék uralmának a korszaka.

Volt, aki Poe-nál sokkal közvetlenebb módszerhez folyamodott, hogy Jackson elnök populizmusát és a csőcselék ragaszkodását kifigurázza. A maine-i szerkesztő és humorista, Seba Smith 1830 és 1833 között „Jack Downing őrnagy” néven leveleket írogatott folyóiratába, a Portland Courierbe, a politikai szatíra kis gyöngyszemeit. Egyikükben Dowling őrnagy elmeséli, hogyan sietett az elnök segítségére, amikor Philadelphiában ezrek álltak sorba egy elnöki kézfogásért. Andrew Jackson óráig állta a sarat, de végül annyira elfáradt, hogy le kellett dőlnie egy kanapéra. Amikor már majdnem elszállt belőle a pára, Jack Dowling hátulról a karja alá nyúlt, és még félóráig segített az alélt elnöknek kezeket rázni.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Andrew BURSTEIN, *The Passions of Andrew Jackson*, Vintage, New York, 2004, 173.

¹⁰⁶ Seba SMITH, *The Life and Writings of Major Jack Downing of Downingville, Away Down East in the State of Maine. Written by Himself*, Lilly, Wait, Colman, & Holden, Boston, 1834, 214.

Amikor Kr. e. 168 telén alattvalóinak feltűnt, hogy a szíriai Antiokhosz király őrült, az „Epimanész”, azaz „megszállott” gúnynevet kapta. Poe már pályája kezdetén lecsapott a történeti párhuzam lehetőségére és megírta a jacksoni demokrácia szatíráját. Mielőtt azonban könnyedén egy kalap alá veszed, kedves barátom és olvasóm, a szíriai Antiokhoszt az amerikai Andrew Jacksonnal, és mindkettőt kineveted, gondolkodj el a helyzet bonyolultságán. Jackson elnök, amikor vitatható céljaiért küzdött, nem válogatott az eszközökben. Ám nem volt sem elvtelen, sem őrült. Meg volt győződve szándékai tisztaságáról és hitt abban, hogy az ügy, amiért síkra száll, a közjót szolgálja. Mégis, volt valami borzongató ebben a világmegváltó hevületben. Herman Melville a *Moby Dick*ben Andrew Jacksonról mintázta Ahab kapitányt.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Pestis király* (77–83); *Lovagias ügy* (115–121); *Az arszlán* (*Az ünnepelet*) (70–76); *A Morgue utcai gyilkosság* (190–194)

A Z Ü N N E P E L T ¹⁰⁷

(*Lionizing; Some Passages in the Life of a Lion*)

Avagy: a dandy. A *Lionizing* című elbeszélés magyar címe Nemes Ernő fordításában: *Az ünnepelt*. Való igaz, hogy ez a cím felidézi az előkelő társaság látványközpontú világát és a jómódú, de felületes tökfilkók elragadtatott öntömjenézését, amely itt a szatíra egyik tárgya. Poe azonban a rá jellemző éleslátással és játékossgal egy másik fontos, és akkoriban időszerű társadalmi és kulturális jelenséget elemez. A 19. század elején a nyugat-európai és amerikai társadalom színpadán állandó szerepet vívott ki magának egy megnyerő és ingerlő figura, a dandy. Ez a jól öltözött és szellemes divatfi megjelenése és életstílusa okán tarthattott számot arra a figyelemre, hírnévre és hírhedtségre, amely addig csupán az arisztokrácia osztályrésze volt. Valószínű, hogy a „Dandy” eredetileg az Andrew beceneve, ám a *Yankee Doodle* című 18. századi dalban ez a szó már tréfásan a piperkőc öltözködésre utal. A rokon értelmű „lion”, azaz „arszlán” egy angol-francia lexikológiai pingpongmeccs révén jöhetett létre. A pity-pang neve ugyanis franciául „dent-de-lion”, oroszlánfog, angolul pedig „dandelion”. Nem tudhatjuk, melyik nyelvben kapcsolták össze először, gondolattársítás révén, az állatok királyát az elegáns ficsúrral. Az viszont biztos, hogy a „lionizing” – az olyan társasági fellépés, melynek során az „arszlán” önmaga típusát alakítja magas művészi fokon – a 19. század elején már jól ismert jelenség volt. Ezért *Az arszlán* találóbb címe lenne az elbeszélésnek.

¹⁰⁷ Edgar Allan POE, *Az ünnepelt*, ford. NEMES Ernő = POE *Összes művei*, II., 117–120.

A hős és mesélő, amint ez egy dandyhez illik, egyszerre érdek-
lődik és rajong – saját maga iránt. Nem csupán általánosságban és
ötletszerűen, hanem szakavatott módon és célirányosan. Robert
Jonest csecsemőkora óta egyazon dolog foglalkoztatja: az orra.
Fiatal felnőttként pedig dédelgetett vágya, hogy az orr-ológiának,
vagyis az orr tudományának szakértője legyen. A tervet tett köve-
ti. Egy művésznek felajánlja, hogy ezer fontért rajzot készíthet
pompázatos orráról. (Nem tévedés: a skicelés jogáért a rajzoló fi-
zet.) Ezt követően „Orr-ológia” címmel tanulmányt jelentet meg,
melynek révén a társasági élet középpontjába kerül. Az előkelő
társaság tagjai, az „ünnepeltek, *felkapottak*”¹⁰⁸ nem múlatják ha-
szontalanságokkal az időt, hanem olyan komoly témákkal foglal-
koznak, mint az ember tökéletesíthetősége, a filozófia és a bo-
londság felcserélhetősége, a lélek kettőssége és pre-egzisztenciája,
a borjúszelet, a Sherry és az Amontillado közti különbség, a me-
lankólia, a Hold nevei, az, hogy az angyalok valójában lovak, va-
lamint a harmadfokú formációk.¹⁰⁹

Az ünnepelet, a Fólió klub többi darabjához hasonlóan, szatíra
és paródia egyben. Számos olyan szerző volt ekkoriban az Atlan-
ti-óceán mindkét oldalán, akiken Poe előszeretettel köszörülte a
tollát. A történet elbeszélőjében Nathaniel Parker Willist ismer-
hetjük fel. A szerkesztő, piperkőc és világhi a *De l’Omelette őrgyóf*
hőségnek ihletőjeként már felbukkant a Fólió klub történeteiben.
Az ömlengő stílus, az öntömjénező főszereplők és a nyílt törek-
vés a divat befolyásolására Benjamin Disraeli és Edward Bulwer-
Lytton népszerű regényeire emlékeztetnek.¹¹⁰ A történet „Fum-
Fudge” városában játszódik, amely lehet nem más, mint a kora-
beli London, irodalmi klubjaival, tudományos társaságaival és a

¹⁰⁸ *Uo.*, 118 (kiemelés az eredeti szövegben).

¹⁰⁹ *Uo.*, 118–119.

¹¹⁰ HAMMOND, *I. m.*, 13–43.

nagyvilági élet számos egyéb parádés helyszínével. Az amerikaiak, afféle vidékiek, áhítattal és irigységgel figyelték a távoli nagyváros nyüzsgését. Azonban nem minden amerikai táplált kisebbségi érzést az európai metropoliszokkal szemben. Poe pártfogója, James Kirke Paulding úgy vélte, a hazai városi élet éppen elég feldolgozandó témát kínál az irodalom számára. Egy barátjához írott levelében megjegyzi, hogy „Mr. Poe” akkor van igazán elemében, amikor okosan választja meg satírájának célpontjait. Ezek, Paulding szerint, „honfitársaink hibái és gyarlóságai, szokásaik és modoruk jellegzetességei, és mindenekfelett napjaink divatos angol irodalmának azon neveltséges szelvései és szertelenségei, amelyeket mi oly bámulatos sikerrel és szolgálékúsággal másolunk”.¹¹¹ Az amerikai polgárok védelmében hozzá kell tennem, hogy a majmolás szokása nem csak rájuk volt jellemző. A 19. század elején a londoni társasági élet színterét is elárasztották az utánczók. A polgárság annyira megerősödött, anyagilag és társadalmi befolyás tekintetben egyaránt, hogy többé már nem elégedett meg a számára kijelölt másodrendű helyekkel. Az arisztokrácia világának a peremén egyszer csak feltűnt az őket majmoló vagyonos közrendűek hada. Majd, amint ez szinte törvényszerű, az utánczók között akadt néhány olyan kiemelkedő képességű egyén, aki túltett a mintául szolgáló fajankókon, és átírta az öltözködés, viselkedés, udvarlás, szórakozás és művelt csevegés szabályait. Így született meg a dandy avagy az arszlán típusa, amely összemérte erejét a született arisztokratákkal, és győztesen került ki a versenyből.

Robert Jones, Poe elbeszélésének arszlánja, az orr-ológia tudósa üstökösként tűnik fel a társasági életben, és úgy is távozik.

¹¹¹ Idézi THOMAS-JACKSON, *I. m.*, 193.

Kezdeti sikerei után szóváltásba keveredik egy hozzá hasonló dandyvel, Bluddennuff választófejedelemmel, párbajra hívja, amely annak rendje és módja szerint le is zajlik. Nem értem, hogy az elbeszélés magyar fordítója miért hagyja függőben és halasztja a jövőbe a párbajt, így: „A Chalk-farmon, holnap reggel lenyisszantom az orrát, és megmutatom barátaimnak.”¹¹² Poe szövegében mindez nem csupán terv volt, hanem meg is történt, ráadásul egészen más módon. Angliában (és ami azt illeti: Amerikában) a párbajozás ekkoriban röviden, férfiasan, pisztollyal zajlott, nem pedig párbajtőrrel kavargatva, mint a kényeskedők hazájában, Franciaországban. Poe elbeszélésében a mesélő „előtte” Bluddenbluff orrát, majd meglátogatta barátait, hogy eldicsekedjék a párbaj kimenetelével.¹¹³ Nagy meglepetésére azonban a társaság ünnepeltje, a párbaj igazi győztese az őgróf lett, aki elvesztette az orrát. Hősünk atyja így foglalja össze az eset tanulságát: „Szép darab orrod van, ez igaz. De... az egekre is! Nem kelhetsz versenyre olyan hírességgel, akinek egyáltalán nincs ormánya.”¹¹⁴

Vajon Poe, amikor az orrot emlegeti, valóban a fizimiska kitüremkedő díszére gondol? Aki ismeri Laurence Sterne regényét, a *Tristram Shandyt* (1759–1767), okkal kételkedik ebben. Ugyanis Shandy úrnak, valamint sok-sok férfi felmenőjének több generációra visszamenőleg, tömpe az orra, „olyan, mintha nem is volna”.¹¹⁵ Ez bizony nagy hátrány, amely erkölcsi, sőt anyagi következményekkel jár. Hogy miért, azt jótékony homály fedi, annak ellenére, hogy a *Tristram Shandy* harmincegye-

¹¹² POE, *Az ünnepelt*, 120.

¹¹³ „I shot off his nose – and then called upon my friends”. Edgar Allan POE, *Li-onizing* = Uő., *Poetry and Tales*, 216.

¹¹⁴ POE, *Az ünnepelt*, 120.

¹¹⁵ Laurence STERNE, *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*, ford. HATÁR Győző, Európa, Budapest, 1989, 231.

dik fejezete valóságos orr-ológiai értekezés. Az „orr” meghatározásának az elbeszélő, Shandy úr szerint két útja van: „emitt ez csupa sár s amaz ott mocsoktalan”. Barátja, Eugenius a „mocsoktalan” mellett dönt, így a derék Shandy uraság kinyilvánítja, hogy az *orron* nem ért „sem többet, sem kevesebbet, mint magát az – orrot”.¹¹⁶ Ha Eugenio a másik utat választotta volna, lehetséges, hogy többet megtudhatnánk Shandy úrnak és felmenőinek férfiaságáról. Mindenesetre Poe a kockázatosabb úton indul el, és olvasóival sejteti, hogy az, ahogyan Robert Jones egy lövéssel megfosztotta Bluddennuff választófejedelmet az orrától, felért egy kasztrációval. Poe itt finoman utal arra, hogy a dandyt, megjelenésének artistikuma és viselkedésének kifinomultságának miatt, femininnek tartották. A dandy ugyanis a kultúra világában mozgott, amelyet a 19. század során egyre inkább a női szféra részének tekintettek.

Nagy-Britanniában a dandy a „régensség” korszakának (1811–1820) jellegzetes alakja volt. III. György király porfíria nevű betegsége miatt az elmebaj tüneteit mutatta, és visszavonult gyengélkedni. Fia, a walesi herceg régensként gyakorolta a hatalmat, majd apja halála után IV. György néven tíz évig uralkodott. A régensség idején a király és a walesi herceg mellett két másik György került a figyelem középpontjába, két dandy: George Gordon Byron és George Brummel. Az utóbbi, közismert nevén „Beau” Brummel, a régens barátja és pártfogoltja a dandy prototípusává vált. Az 1810-es évek elején ez a közrendi származású úriember diktálta a divatot Londonban, annak ellenére, hogy orrának alakja távolról sem volt szabályos: még gyermekkorában eltört, amikor a kis George leesett egy lóról.¹¹⁷ A régens, majd király pazarló, erkölcsstelen, ám stílusos udvar-

¹¹⁶ *Uo.*, 232–233.

¹¹⁷ *Beau Brummell*, Chambers' Edinburgh Journal 1844 január–június, 379.

tartása rövid epizód volt a józan, észelví 18. század és a szigorú viktoriánus kor között. Ebben az időszakban írta regényeit Jane Austen, és ekkor játszódik William Makepeace Thackeray regénye, a *Hiúság vására*. A bálokban a tipegő menüett helyett divatba jött a merész és érzéki keringő. Eltűntek a parókák, megszűnt a rizsporozás,¹¹⁸ és a férfiak megmutatták a saját hajukat, amennyiben volt nekik. A hölgyek levetették az alsószojnyát és elkezdődött a bugyogó korszaka. Az urak végérvényesen leszámoltak a harisnyával és térdnadrággal, helyette hosszúnadrágot húztak.¹¹⁹ Edward Bulwer-Lytton *Pelham* (1828) című regénye divatba hozta a háromrészes fekete öltönyt, amelyet Poe is viselt, hiszen ez jól illett a byroni pózhoz, amelyet annyira kedvelt.

A hosszúnadrág megérkezett, és többé nem távozott. Az Egyesült Államok történetében az első elnök, aki pantallóban jelent meg a beiktatási ceremónián, John Quincy Adams volt. Sajnos a hálátlan utókor többé-kevésbé elfeledkezett arról, hogy Adams a modern diplomáciai protokoll és férfidivat amerikai hőse. Amikor 1817 és 1825 között James Monroe külügyminisztere volt, egységes és komoly küllemet követelt a diplomatóktól, és elérte, hogy a Fehér Házban is megszűnjék a pongyolaság.¹²⁰ Néhány évvel azelőtt ugyanis a keresetlen egyszerűséget kedvelő Thomas Jefferson még házikabátban és papucsban fogadta a külföldi vendégeket. Az elegáns, komoly, felelősségteljes, de kissé unalmas John Quincy Adams elnöksége (1825–1829) után azonban Andrew Jackson, a köznép választottja került hatalomra. A whigek és az értelmiség egy

¹¹⁸ Valerie STEELE, *The Berg Companion to Fashion*, Berg, New York, 2010, 387.

¹¹⁹ R[eginald]. J[ames]. WHITE, *Life in Regency England*, B. T. Batsford, London, 1963, 103.

¹²⁰ George HERRING, *From Colony to Superpower: US Foreign Relations since 1776*, Oxford University Press, Oxford (NY), 2008, 140.

része úgy értékelte ezt a fejleményt, hogy az Egyesült Államokban elszabadult a pokol.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Főlió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Lovagias ügy* (115–121)

PESTIS KIRÁLY¹²¹
(*King Pest*)

Pestis király című elbeszélésével Poe megkísérelte visszapörgetni az időt, és a 14. századi, járvány sújtotta Londonba kalauzolta olvasóit. Ám aki nem szívesen hagyta el – még képzeletben sem – a 19. századi Amerikát, belekapaszkodhatott az alcímbe, amely így szól: „Történet, amely allegóriát tartalmaz”. A richmondi Southern Literary Messenger 1835. szeptemberi számának hasábjain név nélkül megjelent írás tulajdonképpen időtlen témát dolgozott fel, a kicsapongás veszélyeit. Ugyanakkor pedig félre nem érthetően szapult a Andrew Jackson elnököt és talpnyalóit. A történetben két semmirekellő tengerész, név szerint Nyakigláb és Hugh Tarpaulin sietve távoznak a Vidám Tengeri Medvéhez címzett fogadóból, mivel nem tudják kifizetni a számlát. Az ádáz fogadósasszony a nyomukba ered, úgyhogy a két cimbora átkecmereg egy palánkon, és a pestiszárlat alatt álló városrészben találja magát. Addig tévelyegnek a sikátorok labirintusában, az oszlas különböző fokozataiban fekvő hullák között, mígnem egy olyan helyre érnek, amely egyszerre kínálja a borzalom és a boldogság élményét: egy temetkezési vállalkozó raktárába és borospincéjébe. Itt mulatozik, hímzett szemfődelekbe és elmésen testre szabott koporsókba öltözve Pestis király és díszes kísérete: három förtelmes kinézetű úriember és két hátborzongató hölgy. Bárdolatlanságuk és az udvari etikett hiányos ismerete miatt matrózaink veszélyes kutyaszorítóba kerülnek, de szó szerint elsőprő leleményességgel keverednek ki belőle. Nyakigláb és Hugh Tarpaulin sör áradatába fullasztják a királyt és miniszte-

¹²¹ Edgar Allan POE, *Pestis király*, ford. VÉTEK Gábor = POE *Összes művei*, I., 35–43.

reit, majd elmenekülnek, magukkal ragadván a két rozoga és visszataszító, ám még használható hölgyet.

A korabeli amerikai olvasók közül a jámborabb fajta bármilyen bizarr történetben fel tudta fedezni a nevelő szándékot. A richmondi Compiler egyik szerkesztője üdvözölte ezt a szerinte józanságra biztató elbeszélést, amely felhívja a figyelmet „a mértéktelen ivászat gonosz és káros következményeire”.¹²² Kétségtelen, hogy ez Poe sokrétű szándékainak egyike lett volna. A Fólió klub-kötet tervezetében a *Pestis király* szerzője egy testes úr, Sir Walter Scott rajongója.¹²³ A középkori helyszín és a királyi szereplő valóban Scott történelmi regényeire emlékeztetnek. De a paródia igazi tárgya Benjamin Disraeli népszerű, 1826-ban megjelent kulcsregénye, a *Vivian Grey*, pontosabban annak második része, az egy évvel később kiadott *Continuation of Vivian Grey* (A Vivian Grey folytatása).¹²⁴ Disraeli könyve nagy port vert fel, amikor néhány szereplőben a londoni előkelőségek és befutott értelmiségiek társasága magára ismert. A *Folytatás* egyik epizódja „Johannesberger” nagyhercegének összejövetelét írja le a Borok Palotájában. Innen merítette Poe a két ügyefogyott betolakodó, a szónoklat, az üldözési jelenet és a szerencsés megmenekülés elemeit. Pestis király csapongó tirádáiból kiderül, hogy miért is gyűltek össze az ivócimborák e kietlen, ám inspiráló helyen: „hogymegvizsgáljuk, elemezzük és részletesen felderítsük azt a megfoghatatlan szellemet – azt a határtalan gazdagságot –, mely ezen nemes város étekben, borokban, sörökben és pálinkafajtákban rejlő felbecsülhetetlen kincseiben lakozik: s ezzel saját ügyünk mellett elősegítsük azon földöntúli fejedelem igaz boldogulását, [...] aki-

¹²² THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 181.

¹²³ POE, *A Fólió klub*, 16.

¹²⁴ Ruth Leigh HUDSON, *Poe and Disraeli*, *American Literature* 8. (1937/4.), 402.

nek a neve Halál”.¹²⁵ A fiatal Poe-ra ihletően hatott Benjamin Disraeli személye és stílusa. Mindketten szerették a morózus zseni byroni pózait. Szatirikus prózájukban finoman gúnyolták mind az előkelősködőket és a kényeskedőket, mind pedig az okoskodókat. Azonban, állítja Ruth Leigh Hudson, Poe felismerte, hogy Disraeli néha elvetette a sulykot: prózája sok helyen mesterkéltté vált, illetve ellaposodott,¹²⁶ egyszóval jó alapul szolgált a barátságos paródiához.

Amellett, hogy ügyes stílusparódia, a *Pestis király* alcíme szerint „allegória”, ám még inkább átlátszó politikai szatíra. Andrew Jackson elnöksége ellenállhatatlan célpont volt az arisztokratikus ízlésű Poe számára. Emlékezzünk vissza, hogyan teszi nevetségessé a *Négy fenevad egy testben* az elnök körüli felhajtást, és az ostoba tömeget, amely bálványozza vezetőjét, akármilyen otrombaságot művel is. Poe több tollat is gondosan kihegyezett, mielőtt munkához látott. Először is az elbeszélés temetői hangulata találóan idéz fel némely kimondatlan – vagy talán halkán hangoztatott – véleményt, hogy a Halál tábort vert a Fehér Ház kertjében. Jackson, a krík háborúk és a New Orleans-i csata rettegett hőse már túl volt élete virágán, amikor 1828-ban elnökké választották. Sápadt volt, ráncos és morózus. Arcán és testén sebhelyeket, mellkasában és vállában pisztolygolyókat hordott, egykori inzultusok, csetepaték és párbajok emlékeztetőit. Gyakran volt beteg, és ha szükségét érezte, tollkésével sietve eret vágott saját magán. Sokan kételkedtek abban, őt magát is beleértve, hogy megéri elnöki ciklusának a végét.¹²⁷ Ehhez képest 1832-ben újraválasztották, és csüggedt ellenzéke négy újabb

¹²⁵ POE, *Pestis király*, 42.

¹²⁶ HUDSON, *I. m.*, 403.

¹²⁷ JON MEACHAM, *American Lion. Andrew Jackson in the White House*, Random House, New York, 2008, 73.

hosszú év megpróbáltatásainak nézett elébe. A *Pestis király* visszaadja az elnök külsejének lényegét. Őfelsége „Sovány és magas termetű férfiú”, arcszíne „sáfránysárga”, homloka pedig „szokatlanul és visszataszítóan magas”.¹²⁸ Kezében egy emberi combcsonttal, könyörtelen határozottsággal kormányozza szedett-vedett alattvalóit. Jackson elnökségével az Egyesült Államok politikai köreiből is bekövetkezett az a pillanat, amikor a kirúgásra való láb vette át a kesztyűs kéz helyét. Első beiktatása után Jackson majdnem ezer kormánytisztviselőtől szabadult meg, nagy bizonytalanságot, rettegést, felfordulást okozva ezzel a washingtoni hivatalnokok között, akik közül néhányan öngyilkosok lettek.¹²⁹ Elkövetkezett az a pillanat, amikor a politikai hivatal, bármilyen szerény volt is, már nem jelentett egész életre szóló megélhetést.

A második és harmadik kihegyezett tollat Poe az elnök szűkebb körének férfi-, illetve nőtagjai számára tartogatta. Jackson alig tett különbséget magán- és politikai ügyei között, ezért bizalmasaival, barátaival és támogatóival vette körül magát. A *Pestis király* mulatozó előkelőségei közt van egy kövér, kőszvényes öregember, jól szabott selyemtakaróban, egy „úriember hosszú fehér harisnyában” és óriási fülekkel, valamint egy merev, paralízisben szenvedő alak, tetőtől talpig koporsóba öltözve.¹³⁰ Ők Andrew Jackson „konyha-kabinetnek” is nevezett kormányának a tagjai. Az uraknál is figyelemre méltóbb a társaság két hölgytagja. A „vízkórosság utolsó stádiumában” lévő kövér matrona, akinek szája „A jobb fülénél kezdődött, s egy iszonyatos, tátongó résen át ívelt bal füle felé”,¹³¹ nem lehet más, mint

¹²⁸ POE, *Pestis király*, 39.

¹²⁹ MEACHAM, *I. m.*, 84.

¹³⁰ POE, *Pestis király*, 40.

¹³¹ *Uo.*, 39.

Rachel, Andrew Jackson felesége, aki 1829 januárjában, röviddel férjének beiktatása előtt halt meg. A fiatalabb hölgy mintája pedig Margaret Eaton, a hadügyminiszter, John Eaton neje. Őt göndör fürtjei és lágy mosolya tesz ellenállhatatlanná, annak ellenére, hogy „rendkívül hosszú, vékony, hajlékony és pörsenes orra [...] messze alsó ajka alá ért”.¹³² Poe nem kíméli a házastársaik pályafutása miatt rivaldafénybe került hölgyeket. A politikai aréna veszélyes buktatókkal teli játéktér, ahol ráadásul a közönség soraiból még lőnek is a játékosokra.

Poe kíméletlenül bevonja mindenkori olvasóinak látókörébe a politikai szexbotrány 19. századi változatát. Margaret Eaton volt a főszereplője annak a válságnak, amely Andrew Jackson első elnökségének kezdetén lefékezte a csikorogva beinduló politikai gépezetet. Emellett pedig tönkretette néhány jelentős közszereplő, köztük John Calhoun alelnök, a nagy formátumú dél-karolinai politikus karrierjét. Az Eaton házaspár nevére ugyanis árnyék vetült. A rossz nyelvek szerint Margaret – „Peggy” – hűtlen volt első férjéhez, John Timbelake tengerészeti számvevőtiszthez, aki egy szolgálati hajójút során, máig nem ismert okból, öngyilkos lett. Amikor a csinos Peggy O’Neill Timberlake és John Eaton összeházasodtak, nem volt nehéz összerakni a mozaik darabjait. Ráadásul egy indiszkrét úr jól irányzott megjegyzése arra engedett következtetni, hogy Peggy egy időben másoknak is nagyvonalúan osztogatta kegyeit.¹³³ A washingtoni hölgyek, élükön a határozott Floride Calhounnal, finoman, de határozottan kiközösítették a házaspárt, akiket enyhén körülengett a botrány fuvallata. Jackson elnök azonban lovagiasan Eatonék mellé állt, és kitartóan utasított vissza minden velük kapcsolatos vádat, tanácsot és javaslatot. Jó szí-

¹³² *Uő.*, 40.

¹³³ MEACHAM, *I. m.*, 68.

matú külügyminisztere, Martin Van Buren felismerte a politikai előrelépés nagy lehetőségét, és szintén oltalmába vette a házaspárt. Számítása helyes volt. John Calhoun egyszer és mindenkorra kegyvesztett lett, de a sima modorú Marin Van Buren tovább építgette politikai karrierjét: Jackson második ciklusában alelnök, majd 1837-ben elnök lett.

A Peggy jó híréért lovagiasan síkra szálló Jackson elnök gondolatban újra átélte néhai felesége kálváriáját. Rachel Jackson és Peggy Eaton nevének összekapcsolása ugyanis nem volt véletlen, csak igazságtalan. Az 1828-as választási kampány idején Mrs. Jacksont gonoszul – és egyébként alaptalanul – célba vette az ellenzéki sajtó. Rachel ugyanis előbb hozzáment Jacksonhoz, mint ahogyan kimondták válását első férjétől, Lewis Robardstól. Ennek oka csupán egy félreértés volt, illetve a posta és a bürokrácia lassúsága. Andrew Jackson odaadása Rachel iránt szívmelengető. Ám vajon helyesen ítélte meg Mrs. Eaton jellemét? Nem tudhatjuk, mennyi irigység és rosszindulat lapult a washingtoni politikusfeleségek elutasító viselkedése mögött. Az viszont tény, hogy miután másodszor is megölte, a kalandvágyó Peggy hozzáment egy húszéves, jóképű olasz zenetanárhoz. Nem is lenne ezzel semmi baj, csak hogy Peggy ekkor már hatvanéves volt, és igen naiv lehetett, ha úgy képzelte, vőlegénye az üdeségéért választotta őt. A házasság egyébként rosszul végződött: a zenetanár megszőktette és később elvette Peggy unokáját. Néhányan, akik emlékeztek a korábbi Eaton-ügy részleteire, bizonyára sokatmondóan összenéztek.

Az Eaton-ügy – közismert nevén az „alsószoknya-affér” – volt az a látszólag jelentéktelen, ám messzire ható esemény, amely hosszú ideig – Jackson első jelentős életrajzírója, James Parton szerint nem kevesebb, mint harminc évre szólóan – ki-

hatott az Egyesült Államok történelmére.¹³⁴ Tekintve, hogy Parton ezt 1860-ban jelentette ki, a háromévtizedes időszak magában foglalja a polgárháborút is. John Calhoun ugyanis hazament Délre politizálni és bajt keverni. Komoly szerepe volt a védővámok érvénytelenítésével kapcsolatos dél-karolinai alkotmányos krízisben, amely előrevetítette a polgárháborúhoz vezető uniós válságot. Idézzük csak a modern káoszelmélet egyik atyjának, Edward Lorenznek a modelljét. Eszerint Peggy Eaton alsószoknyája hasonló lehetett annak a bizonyos pillangónak a szárnyához, amely meglibben, mondjuk, Pekingben, mire a New York-i partoknál kitör a hurrikán.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Négy fenevad egy testben* (64–69); *Az arszlán* (*Az ünnepelt*) (70–76); *Lovagias ügy* (115–121); *Az aranybogár* (246–252)

¹³⁴ James PARTON, *The Life of Andrew Jackson*, III., Mason Brothers, New York, 1860, 287.

B E R E N I C E ¹³⁵
(*Berenice*)

Van olyan történet, amely az irodalmi piac arcátlanabb szereplőinek is megfekszi a gyomrát. Miután Thomas Willis White, a richmondi Southern Literary Messenger tulajdonosa 1835 áprilisában saját lapjának hasábjain elolvasta a *Berenice*-t, tollat ragadott és levelet írt a szerzőnek. A levél sajnos elveszett, de Poe válaszából kiderül, hogy a cselekmény némelyik elemét Mr. White túlságosan is hátborzongatónak, sőt ízléstelennek találta. Az elbeszélő, Egeus ugyanis eljegyzti unokahúgát, Berenice-t, aki nem sokkal ezután egy különös betegség következtében meghal. A temetés utáni éjjelen azonban a házban megjelenik a halott – vagy csupán annak hitt – menyasszony: ruhája sáros, szája véres. Hősünk, mintha kábulatból ébredne, az asztalán heverő doboz után kap, amely felborul. Fogászati műszerek hullnak ki belőle, és szanaszét gurul Berenice harminckét foga. Egeus sáros és véres ruházata, valamint mély karmolások nyomai a kezén arról árulkodnak, hogy ez utóbbiakat ő maga húzogatta ki, a sírból kiásott ifjú hölgy pedig nem volt együttműködő, sőt vadul védekezett. Talán nem kell csodálkoznunk azon, hogy Thomas Willis White megdöbbsen ezen a kegyeletsértő befejezésen, tekintve, hogy néhány évvel azelőtt vesztette el tizenkilenc éves fiát. Válaszlevelében Poe elismeri, hogy kissé túllőtt a célon. Ám hozzászólja, hogy a sikeres magazinok a *Berenice*-éhez „hasonló természetű elbeszéléseknek” köszönhetik népszerűségüket. Hogy mit is jelent ez? Az esztétikai minőségek eltúlzását. A közönségsiker záloga „a nevelés, amelyet groteszkké fokoztak; a félelmetes,

¹³⁵ Edgar Allan Poe, *Berenice*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, I., 25–29.

amelyet borzalmassá színezték; az elmés, amelyet túlzás révén bohózatba csapott át; és az egyedi, amelyet különössé és misztikussá változtattak”.¹³⁶ Poe a londoni *New Monthly* és az edinburgh-i *Blackwood* magazinokat hozza fel példának, amelyek bőven ontották a megbotránkoztató, de izgalmas történeteket, és amelyek közreműködői között olyan hírességek is szerepeltek, mint Edward Bulwer-Lytton vagy Thomas De Quincey.

Tény, hogy a *Berenice* korai mű, amelyben a borzongató téma és a meghökkenítő fordulat már-már a képtelenség határát súrolja. Mégis jelentős, mert olyan formai és tartalmi elemeket tartalmaz, amelyek a későbbi, érett prózai művek révén Poe írásművészetének védjegyévé váltak. Ezek a vallomásszerű elbeszélés, illetve a halálból való titokzatos és megrázó visszatérés. Mindkettő a biztos siker zálogának számított a 19. század első évtizedeiben. Kezdjük a vizsgálódást az utóbbival. A halál magával ragadó téma volt egy olyan korban, amelyben a halállal kapcsolatos egyéni és társadalmi magatartás és esztétikai kifejezőmód változás előtt állt. Az 1820-as években, az úgynevezett második vallási megújulás idején, az alsóbb néposztályok körében és a határvidéken megerősödött az evangelizáló igehirdetés, és nagy tömegek csatlakoztak az újonnan megalakuló protestáns szabad egyházakhoz. Sokan hittek abban, hogy Krisztus második eljövetele hamarosan bekövetkezik. A középosztály és az értelmiség azonban megmaradt hagyományos anglikán, presbiteriánus vagy unitárius egyházak vonzáskörében. Náluk a mélyen

¹³⁶ Edgar Allan POE, Letter to Thomas White, April 30, 1835 = *The Collected Letters of Edgar Allan Poe*, I., szerk. John OSTROM – B[urton]. R[alph]. POLLIN – J[effrey]. A. SAVOYE, Gordian Press, Staten Island, 2008 (kiemelés az eredeti szövegben), hálózati verzió: <http://www.eapoe.org/works/letters/p3504300.htm>. [Mivel Poe levelezésének nincs teljes gyűjteményes kiadása, itt és a továbbiakban főként a leveleknek a The Edgar Allan Poe Society of Baltimore által az interneten közzé tett verzióját ajánlom az Olvasó figyelmébe: www.eapoe.org/works/letters/index.htm#thecorrps. – V. G.]

átélt vallásosságot felváltotta a felületes jámborság. Túlvilággal kapcsolatos eszméik, szorongásaik és reményeik is megkoptak. A pokol és a halál utáni örök szenvedés gondolatát pedig diszkrétan elkerülték. Mivel azonban a halálfélelem megmaradt, enyhítésére a halál fogyaszthatóvá tétele volt a megoldás. Előtérbe került a „jó halál” 14–15. században kikristályosodott követelménye, az *ars moriendi*, az Istennel és embertársakkal való megbékélés jegyében való eltávozás.¹³⁷ Továbbá egyre jelentősebbé váltak a temetés és a gyász esztétikai elemei, a virágok, az illedelmes és szép ruhák, a tetszetős holttest. Ez utóbbiak egyúttal mesterségesen előállítható, megvásárolható, fogyasztói elemek is voltak.¹³⁸ Írásaiban Poe kerül mindenfajta moralizálást és érzelmességet, és az esztétikumra helyezi a hangsúlyt. A *Berenice*-ben nem esik szó sem a temetésről, sem a többi családtag gyászáról, csakhogy a halál és a szépség megkapó egysége is felbomlik. A sírból visszatérő, halotti leplekbe burkolt, fogatlan lány a feltámadás burleszkje. Poe aláássa a halálnak mind valláserkölcsi, mind fogyasztói szemléletét.

Nehéz elképzelnünk Berenice-t, ahogy fogak nélkül, méltatlankodva éli további életét. A gondolat elég képtelen, és ha a népszerűség hajszolása közben Poe meglegedett volna olvasói megbotránkoztatásával, műveit most nem tanítanák az egyetem. A *Berenice*-ben, valamint a *Morellában* és a *Ligeiában* Poe nem törekszik sem valóságosságra, sem a cselekmény valóságra való vonatkoztatására, referencialitására. A halott lány visszatérésénél fontosabb a narrátor, Egaeus tudatállapotának nyomon követése. Lehetséges ugyanis, hogy mindaz, ami első olvasásra

¹³⁷ Pat JALLAND, *Death in the Victorian Family*, Oxford University Press, Oxford, 1996, 17.

¹³⁸ Ann DOUGLAS, *The Feminization of American Culture*, Avon, New York, 1977, 200–202.

felkavaró valóságnak tűnik, csupán az elbeszélő lázálma. Az egyes szám első személyű történetmondás felkínálja ezt a lehetőséget. De mégis: hol kezdődik a látomás? Az, hogy a történetben hol húzzuk meg a valóság és a vízió közti határvonalat, eldöntheti, hogy hagyományos, a kor divatjához igazodó, feledhető írásként, vagy pedig igazi mesterműként tekintünk-e a *Berenice*-re. Mindkét olvasat kiindulópontja a viszonylag hosszú bevezető. Ebből ugyanis kiderül, hogy Egaeus valódi könyvmoly, aki mindegyre a lélek előzetes létezéséről elmélkedik. Számára a valóság nem több mint látomás, míg az álmok világa maga a valóság: „A világ léte csupán látomások formájában érintett meg, míg álomország vad képzelgésai [...] kizárólag és teljes egészében magában a létezésben nyilvánultak meg.”¹³⁹ Lehetséges, hogy a fiatalember Berenice halálát követően önkívületbe esett, és álmodta az egészet. Ám ez esetben az elbeszélés nem volna jobb, mint például a Knickerbocker magazin 1833. májusi számában megjelent *Doings of the Dead* (A holtak viselt dolgai) című elbeszélés egy névtelen szerző tollából. Ebben az elbeszélő olaszországi útja során elalszik a postakocsiban, és félelmetes kalandokat él át egy régi székesegyház pincéjében, ahol halottak mulatoznak. A történet végén természetesen felébred, és az olvasó fellélegzik. Poe azonban ennél mélyebbre kívánt ásni, ezért történetének kizárólagos helyszíne, Egaeus teljes szellemi életének színtere, a *Berenice* valódi kontextusa: a könyvtár.

Poe kedvelte a hosszú bevezetőket, amelyek megteremtik az elbeszélés értelmezésének gondolati hátterét. A *Morgue utcai gyilkosság* bevezetője például, az analitikus elme sajátosságainak a bemutatása a teljes szövegnek mintegy negyedét teszi ki. A *Berenice* terjedelmes bevezető részéből megtudjuk, hogy elbeszélő-

¹³⁹ POE, *Berenice*, 25.

je, Egaeus a könyvtárban született, itt halt meg anyja, ő maga pedig itt töltötte gyermek- és ifjúkorát. Az egészséges, élénk, természetszerető Berenice-nél mindig is jobban érdekelték őt a széljegyzetek és betűtípusok. Unokahúga iránti szerelme akkor ébredt fel, amikor az megbetegedett. Berenice tehát sohasem volt a szív érzelmeinek tárgya, sokkal inkább az elme számára jelentett elemzendő feladványt. A lány sorvadó testének az a része, amely Egaeust igazán lázba hozta, nem volt más, mint a fogsora, melyben minden fog egy-egy gondolat. Poe a nyomték kedvéért franciául fogalmaz: „*tous ses dents étaient des idées*”:¹⁴⁰ Berenice fogai olyanok, mint a könyvtár könyveinek lapjain szavakba foglalt eszmék. Egaeus, az ősi angol nemesi család sarja, a könyvtárban elhelyezett a könyvek és a bennük foglalt gondolatok birtokosa jogos tulajdonának tekinti, megszerzi és a könyvtár asztalán helyezi el ezeket a fogakat. Bizarr, de sokatmondó allegória ez egy olyan kultúráról, amelyben az emberi test birtoklása természetes, és egyszerűen politikai, gazdasági, vallási és tudományos érvekkel igazolható volt. Az amerikai Dél szellemi potenciáljának java – politikai és szépirodalma, természettudománya és teológiája – a rabszolgaság igazolásának szolgálatában állt egészen a polgárháború kitöréséig, sőt még annál is tovább. A fekete test valóságánál is fontosabb volt eszménye, amely könyvek lapjain, könyvtárakban élte víziószerű életét.

Poe halott, majd feltámadó nőalakjairól könyvtárnyi elemzés született. Élete során több szeretett nőt is elveszített: anyját, mostohaanyját, legjobb barátjának édesanyját, aki közel állt hozzá. *A Berenice*-t, több hasonló témájú elbeszéléssel együtt, a szerző elszenvedett traumáinak áttételes kifejezéseként is ol-

¹⁴⁰ *Uo.*, 29 (kiemelés az eredeti szövegben).

vashatjuk. Ám a fogakra tekinthetünk úgy is, mint Poe nőgyűlöletének vagy szexuális szorongásának jelképeire, a fenyegető *vagina dentata* félelmetes alkotóelemeire. A pszichoanalitikus értelmezések elsősorban ezekre összpontosítanak. Ám tudnunk kell azt is, hogy Friedrich Schulze (írói álnevéen Friedrich Laun) német szerző *Das Gespensterbuch* (1811–1815) című ötkötetes kísértethistória-gyűjteményében található egy elbeszélés, címe *Der Todtenkopf* (A halálfej), amelyben egy régiséggyűjtő kihúzogatja és hazaviszi egy holttest fogait.¹⁴¹ A népszerű könyv első két kötetének 1812-ben jelent meg a francia fordítása *Fantasmagoriana* címmel, az angol változat, a *Tales of the Dead* (A holtak meséi) pedig 1813-ban, Elizabeth Brown Utterson fordításában. E mű francia változatát olvasták 1816 augusztusában a Genfi-tó melletti Villa Deodati lakói, George Gordon Byron, Percy Bysshe Shelley, Mary Shelley, Claire Clairmont és John Polidori. Byron a *Fantasmagoriana* hatására indítványozta a kísértethistória-író versenyt, melynek eredménye a *Frankenstein, avagy a modern Prométheusz* (1818), Mary Shelley műve, valamint John Polidori *The Vampyre* (A vámpír) című, 1819-ben megjelent regénye. Ez utóbbit Byron elvetélt ötlete ihlette. Poe, a könyvmoly, a byroni pózok embere, a rémhistóriák rajongója minden bizonnyal valamennyit elolvasta.

Az, hogy a könyvek könyvekből születnek, számomra valószínűbbnek tűnik, mint az, hogy személyes traumákból fakadnak. Poe minden esetre megígérte a Southern Literary Messenger tulajdonosának, Mr. White-nak, hogy a jövőben tartózkodni fog a *Berenice*-hez hasonló, a jó ízlést némiképp sértő elbeszélések írásától. Azt azonban nem vállalta, hogy lemond a bizarr és

¹⁴¹ Roger FORCLAZ, *A Source for Berenice and a Note on Poe's Reading*, Poe Newsletter 1968/2., 24.

háborzongató témákról. Hiszen, amint írja, „Ahhoz, hogy [szerzőként] nagyra értékeljenek, az kell, hogy olvassanak”.¹⁴²

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Morella* (e kötetben lásd róla: 91–96); *Ligeia* (122–128); *Eleonora* (216–220); *Az Usher-ház vége* (151–156); *Az ovális portré* (224–226)

¹⁴² POE, Letter to Thomas White, April 30, 1835.

MORELLA¹⁴³
(*Morella*)

Alig múlt el egy hónap a *Berenice* megjelenése után, és a Southern Literary Messenger közölte a *Morella* című elbeszélést. Úgy látszik, Thomas Willis White és a szerkesztők kiheverték a megrázkódtatást, amelyet az eltemetett, majd sírjából kikecmergő lány szerteszét guruló fogai okoztak. Poe pedig, ígérétehez híven, került a jó ízlés határát súroló túlzásokat, de lehorgonyzott ugyanannál a témánál: ez a történet is egy gyönyörű nő haláláról és a halálból való visszatéréséről szól, mint a későbbiekben az *Eleonora*, a *Ligeia* és *Az Usher-ház vége*. Az elbeszélő felesége, Morella, a fekete hajú, fekete szemű szépség szellemi fölényével uralja férjét, aki csodálja és rettegi őt, miközben titkon a halálát kívánja. Halála pillanatában Morella egy leánygyermeknek ad életet, aki gyorsan cseperedik, szépül és okosodik, mígnem a megszólalásig hasonlóvá válik az anyjához. Amikor azonban a leány késői kérésésgben a Morella nevet kapja, testét hatalmába keríti rég halott anyja. A fiatal lány a felnőtt Morella hangján szólal meg: „Itt vagyok!”¹⁴⁴ A következő pillanatban meghal, de a családi sírboltban csupán egyetlen Morella teste nyugszik. Az elbeszélést, ahogyan a sírjaikból előlépő halott nőkről szóló történetek többségét, Babits Mihály fordította mesterien.

Amint a Mr. White-nak írott leveléből megtudtuk, Poe szerint a közönség azokat a történeteket jutalmazza figyelmével, amelyek az esztétikai minőségek eltúlzásával keltenek figyelmet. A *Morella* az „egyedit” idézi fel, amelyet a szerző „különös-

¹⁴³ Edgar Allan POE, *Morella*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 30–33.

¹⁴⁴ *Uo.*, 33.

sé és misztikussá” változtat.¹⁴⁵ Amint a *Metzengerstein*, a *Morella* is utalást tesz Magyarországra, amely Poe számára valószínűleg a német kultúra perifériáját jelentette. A hősnőre ugyanis „pozsonyi nevelése folytán” nagy hatással volt „Fichte vad pantheizmusa”, és sokat foglalkozott a metempsichózis, azaz a lélek vándorlása vagy újjászületése, valamint az identitás¹⁴⁶ gondolatával. Férje, a történet mesélője különös műveltségének hatása alá kerül, tanítványává szegődik, és érdeklődve tanulmányozza a titokzatos tanokat. Azt, ahogyan Morella világra hozza leányát, hogy azután lelke a halálból visszatérve elfoglalja testét, tekinthetjük a misztikus tudás diadalának. Ám az elbeszélő én elragadtatott, túlfűtött, illetve sokszor zavarodott és bizonytalan beszámolója azt az olvasatot is megengedi, mely szerint Morella metempsichózisa csak a képzelet műve. Poe a racionális olvasói típus számára is biztosított egy kiskaput.

Morella neve a latin „mors”, azaz halál, és a „-lla” női kicsinyítő képző származéka. Alakja, amely egyszerre vonzó és elretentő, a későbbi freudi pszichoanalízisből ismert két ösztöntípus, az Erősz és a Thanatosz, a szerelem- és halálvágy kifejezése. (Poe elbeszélése több mint nyolc évtizeddel előzi meg az életöröm és a halálösztön öszjátékának freudi hipotézisét.¹⁴⁷) A halál témája a szerelemét helyettesíti, annak áttétele, főleg egy olyan korban, amelyben a testi elmúlásról illendő volt beszélni, de a testi szerelemről nem. Másfelől pedig Morella egyike Poe erős, domináns nőalakjainak: sok értelmező szerint ezért kell meghalnia. A narrátor, egy nő szellemi hatása alá került férfi, képtelen elfogadni alárendelt helyzetét, és neje halálára áhító-

¹⁴⁵ POE, Letter to Thomas White, April 30, 1835.

¹⁴⁶ POE, *Morella*, 31–33.

¹⁴⁷ Vö. Sigmund Freud: *Jenseits des Lustprinzips [A halálösztön és az életösztönök]*, 1920.

zik. Akaratával elő is idézi azt, és így sikerül egy időre fölébe kerelkednie. A nemek harcának 19. századi színterén a nő esélytelen: számára a hatalomért folyó küzdelem kimenetele végzetes. A patriarchális társadalom uralkodó beszédmódjában azonban a halál sem töri meg a nő nemiségének titokzatos, racionálisan megmagyarázhatatlan erejét, és alakja elkerülhetetlenül démoni jelleget ölt. Poe elbeszélésében Morella lelke leányának testébe költözik, és kiragadja őt az élők közül.

Bármilyen vonzóak is a pszichoanalitikus és a feminista olvasatok, én mégis gyalogosan kívánom körüljárni a halál és az erotika témáját. Mindkettő központi szerepet kapott az 1830-as évek angol és amerikai tömegkultúrájában, hiszen nincs annál izgalmasabb, mint tiltott témákról és eltitkolandó ismeretekről beszélni. A halál félelmetes bizonyosságának és megrázó látványának a megszépítésére való igény megnövekedett, amint a túlvilág képe egyre elvontabbá és egyre kevésbé plasztikussá vált. A *Berenice* kapcsán már volt szó arról, hogyan kapcsolódott a halálhoz és a temetkezéshez a kegyelet és gyász tárgyi és szellemi kultúrája. A viktoriánus középosztály a transzcendencia élményét esztétikaira váltotta. A kísértethistóriák, rémtörténetek szépirodalmi változatai pedig kellemes borzongássá szelídítették a haláltól való rettegést. A *Morella* cselekménye kísértetiesen hasonlít Henry Glassford Bell *The Dead Daughter* (A halott leány) című írására, amely az Edinburgh Literary Journal januári számában jelent meg 1831-ben.¹⁴⁸ Ez utóbbi történetben tizenhárom éves korában meghal, majd hűgában újra életre kel egy Paulina nevű törékeny, kifinomult, fekete szemű, fekete hajú lány. A két gyermek hasonlósága aggodalommal tölti el az apát, aki kiásatja halott gyermeke sírját, de a test maradványait nem

¹⁴⁸ Walter G. NEALE, Jr., *The Sources of Poe's Morella*, *American Literature* 9. (1937/2.), 237–239, különösen: 237.

találja. „Apám, hamarosan én pihenek ott” – suttogja a második Paulina,¹⁴⁹ aki tizenharmadik életévében valóban meghal, és holtteste titokzatos módon eltűnik. Poe számára egy-egy jó ötlet szabad préda volt, hiszen elbeszéléseiben nemcsak átformálta, hanem összetettebb minőség szolgálatába állította őket.

Az egyedít úgy lehet különössé és misztikussá, egyszersmind a magazinolvasók számára vonzóvá tenni, ha a halál és a testi szerelem témája esztétikai egységet alkot. Morella egzotikus szépség, egész lénye izgató titok. Tudása a látható és megfogható világon kívüli valósághoz kötődik, amelyben „az értelemnek kevés szerepe” van,¹⁵⁰ és amely férje, az elbeszélő számára ismeretlen marad, hiába olvassa figyelmesen az erről szóló könyveket. Hasonlóan érezhettek a 19. század elején azok a férfiak, akik tudományos könyvekben tanulmányozták a női test és a szaporodási folyamat részleteit, mégsem tárultak fel előttük a testi szerelem titkai. Az ismeretszerzési kedvet egyébként is gúzsba kötötte a szigorú erkölcs. Az először 1684-ben Angliában kiadott, majd számtalan kiadást megért *Aristotle's Master-Piece* (Arisztotelész mesterműve) című, a női test anatómiájával foglalkozó könyv tiltott olvasmány volt férfiak számára. A Massachusettsi Northampton városában a neves puritán lelképásztor és filozófus, Jonathan Edwards 1744-ben hivatalos egyházi vizsgálatot kezdeményezett azzal kapcsolatban, hogy kik olvassák, illetve olvashatják ezt a könyvet. Nőknek megengedett volt, de férfiak elméjében „tisztátalan” és „bujá” képzeteket kelthetett. Léha utalásaikkal megronthatták egymást, vagy ami még rosszabb, zavarba ejthették a hölgyeket.¹⁵¹ „Arisztotelész” egyéb-

¹⁴⁹ Henry Glassford BELL, *The Dead Daughter* = Uő., *My Old Portfolio. Tales and Sketches*, Smith, Elder and Co., London, 1832, 65.

¹⁵⁰ POE, *Morella*, 30.

¹⁵¹ Helen Lefkowitz HOROVITZ, *Rereading Sex. Battles Over Sexual Knowledge and Suppression in Nineteenth-Century America*, Knopf, New York, 2002, 19–22.

ként összekapcsolta a testi szépség élvezetét a szeretkezés élményével. A nászéjszakára készülő fiataloknak azt tanácsolta, hogy „merüljenek el egymás bájos szépségében”, és amennyiben testi hibáik vannak, rejtse azokat el a sötétség homálya.¹⁵²

A 19. század első évtizedeiben az Egyesült Államokban tömegével nyomtattak erotikus tartalmú kiadványokat: szexbotrányok krónikáit a filléres napilapokban, nyíltan pornográf könyveket, népszerű írók erotikus jelenetekkel átszótt regényeit.¹⁵³ A női test és a testi szerelem izgalmas és izgató beszédtema lehetett fiatal, főként alacsony származású férfiak társaságában, de a középosztályban ezek a témák szigorúan a magánszférába tartoztak. A félnélőbb fiatalemberek számára felderítésük eszményi színtere a könyvtár magánya lehetett, a merészebb vágyakat pedig célszerű volt titokban tartani. A *Morella* narrátora beismeri, hogy „nagyon különös rokonszenv érzésével” gondolt „barátnőjére”, ám tagadja, hogy vonzalmában szerepet játszott volna „Erősz tüze”, egyszóval sohasem érzett iránta szerelmet. A sietős buzgalom, amellyel a cáfolat elhangzik, elég gyanús, főként úgy, hogy a következő mondat már arról tudósít, hogy „a sors összekötött az oltár előtt”. Az elbeszélő feleségül veszi Morellát, és beleveti magát a nő titkának felderítésébe. Érdekes, hogy Morella tanulmányainak tárgya nem valamely elvont bölcséleti tan vagy téma, hanem „a korai német irodalom puszta salakja”.¹⁵⁴ Morella tudása egyszerű felemelő és beszennyező, ugyanúgy, ahogyan a viktoriánusok számára botrány volt a testiség és az erről való beszéd.

A fiatal pár közös életét beárnyékolja a férj szorongása, amelyet a nő szellemi fölénye és az általa hozzáférhetővé váló titkos

¹⁵² Idézi Horovitz, *Uo.*, 28.

¹⁵³ David S. REYNOLDS, *Beneath the American Renaissance. The Subversive Imagination in the Age of Emerson and Melville*, Knopf, New York, 1988, 211–212.

¹⁵⁴ POE, *Morella*, 30.

ismeretek miatt érez. Ez a tudás értelmezhető úgy, mint gazdag szerelmi tapasztalat, amely átformálja az elbeszélőt: „És akkor – akkor, míg tiltott könyvekre hajolva valami tiltott érzést éreztem gyúlni magamban – Morella hideg kezét a kezemre tette, s valami halott filozófiának hamvaiból egynémely halk, különös szavakat piszkált föl, melyeknek idegenszerű jelentése mélyen beleégett emlékezetembe.”¹⁵⁵ A tét, amely a narrátor számára kockán forog, szellemének és testének egysége, identitása, azaz locke-i értelemben vett „személyi azonossága”¹⁵⁶ mint férfi és mint racionális lény. Poe-t olvasva óvakodnunk kell attól, hogy a szerzőt és narrátorait azonosnak tekintsük. Az amerikai romantika úttörője a felvilágosodás által meghonosított észelvűség korlátait feszegette, és a képzelet lehetőségeit próbálta felderíteni. Továbbá amellet, hogy elbeszélését el akarta adni a Southern Literary Messengernek, talán azt is el kívánta mondani, hogy a szellem a test határait meghaladó valóság. Ugyanúgy, amint a női test és a testi szerelem misztériuma, a spirituális élmény sem vezethető vissza anatómiai tényezőkre. Mindezek olyan titkok, amelyek előtt a *Morella* elbeszélője, ez a kora 19. századi amerikai „Akárki” még értetlenül áll.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Berenice* (e kötetben lásd róla: 84–90); *Ligeia* (122–128); *Az Usher-ház vége* (151–156); *Eleonora* (216–220)

¹⁵⁵ *Uo.*, 30–31.

¹⁵⁶ *Uo.*, 31.

C S Ö N D ¹⁵⁷

(*Siope – A Fable; Silence. A Fable*)

A *Csönd* Poe dédelgetett ám soha meg nem valósuló tervének, a Fólió klub-kötetnek az utolsó darabja. A *Siope – A Fable* című lírai elbeszélés szerzője feltételezhetően az az apró termetű, fekete szemű férfi, fekete kabátban,¹⁵⁸ aki legutoljára csatlakozik a tizenegy tagot számláló irodalmi társasághoz.¹⁵⁹ Poe eredeti szándéka szerint a díszes társaság ezt az írást ítélte volna a legrosszabbnak, mire a felháborodott szerző felmarkolja az asztalon heverő kéziratokat és a nyomdába rohan velük, azzal a szándékkal, hogy a végső kritikai ítéletet az olvasóközönségre bízza.¹⁶⁰ Az ügyes kis kerettörténet és a tizenegy összegyűjtött elbeszélés hidegen hagyta mind a New York-i, mind a philadelphiai kiadókat. A *Siope* először a *Baltimore Book* című könyvben jelent meg, 1838 szeptemberében. Az elegáns kötetet „karácsonyi és újévi ajándék” gyanánt adhatták egymásnak módos hölgyek és urak, középosztálybeli családapák és családanyák. A Bayly és Burns kiadó szépen kivitelezett, illusztrált kiadványa, bostoni és philadelphiai mintára, helyi irodalmi tehetségek költői és prózai műveiből kínált ízelítőt.¹⁶¹ Ám a tartalomjegyzékben szereplő szerzők közül ma már csak Poe neve ismert, ami azt bizonyítja, hogy az északi nagyvárosokban sokkal élénkebb és magasabb röptű volt az irodalmi élet, mint a Dél kulturális köz-

¹⁵⁷ Edgar Allan POE, *Csönd*, ford. KIRÁLY György = POE *Összes művei*, I., 63–64.

¹⁵⁸ POE, *A Fólió klub*, 16.

¹⁵⁹ HAMMOND, *I. m.*, 32.

¹⁶⁰ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 227.

¹⁶¹ *The Baltimore Book. A Christmas and New Year's Present*, szerk. W[illiam]. H[enry]. CARPENTER – T[imothy]. S[hay]. ARTHUR, Bayly and Burns, Baltimore, 1838, 3, 9.

pontjában, Baltimore-ban. Egyébként Poe kedvelte ezt a rövid és igen költői írást: 1840-ben beválogatta *Groteszk és arabeszk történetek* című kötetébe, majd 1845-ben, *Silence – A Fable* címmel újra közölte a *Broadway Journal*ben. Ezt a változatot olvashatjuk magyarul, Király György fordításában.

A *Csönd*nek két elbeszélője is van: egy „démon” és az önéletrajzi narrátor, aki a démon meséjét hallgatja a Zaire folyó vidékéről és a környező sötét, titokzatos erdőségről. Nyugodtan feltételezhetjük, hogy a kettő ugyanaz, hiszen a test és lélek beszélgetésének későreneszansz hagyománya, amelynek egyik kiemelkedő példája Andrew Marvell *Test és lélek párbeszéde* (1681) című verse, felkínálta ezt a lehetőséget Poe számára. Később is szívesen ált ezzel a narratív formával: az *Ulalume* (1847) című versben az elbeszélői én egy bizonyos „Psychével”, azaz, amint később kiderül, önmagával társalog. Psyché, az elbeszélő személyiségének mélyebb és bölcsebb (ma úgy mondanánk: tudattalan) fele nagy lelki megrázkódtatástól akarja megóvni, sikertelenül, az én felületes és ingatag összetevőjét (a tudatot). Egy másik vers, *A csend szonettje* (1840), bár a test és lélek kettősségéből indul ki, valójában a lélek kettős lényegéről beszél, a „gonoszra képtelen” csendről, és e csend „árnyáról”,¹⁶² a „Lidércről”, amely félelmetes és pusztító erejű. A *Csönd* című elbeszélésben szereplő démon közelebb áll a szonett sötét és baljóslatú Lidércéhez, mint az *Ulalume* jószándékú, védelmező, ám erőtlen Psychéjéhez. A látomásszerű táj leírása pedig emlékeztet Poe egyik korai verse, *A nyugtalanság völgye* belső izgatottságtól remegő, megelevenedett virágaira. A *Csönd* egy férfiről mesél, akit erre a távoli vidékre űzött a bánat, a fáradtság, az undor és a magány utáni vágyakozás.¹⁶³ Egy szikla csúcsán álldo-

¹⁶² Edgar Allan POE, *A csend szonettje*, ford. TANDORI Dezső = POE *Összes művei*, III., 123 (kiemelés az eredeti szövegben).

¹⁶³ POE, *Csönd*, 63.

gál, amelyen a felirat, „ELHAGYATOTTSÁG”, a vidék és az ember közös sorsáról tesz tanúságot. A férfi szemmel láthatóan elégedett e visszavonultságban, ezért a démon „a csönd átkával”¹⁶⁴ sújtja a tájat, mire az hallgatásba burkolózik. A sziklán a megváltozott felirat immár a „CSÖND” hatalmát hirdeti, és a férfi elborzadva menekül erről a lidérces vidékről.

Ma már úgy gondolhatjuk, hogy ez a korai történet jellegzetes Poe-mű: itt jelennek meg először azok a későbbi versekre és elbeszélésekre jellemző belső látképek, amelyek a lélek mélyről fakadó titkait vetítik a tájra, nem pedig a természet spirituális erejével táplálják a lelket. De tévedünk, ha azt hisszük, ez a költői vízió valamely ihletett pillanatban pattant ki Poe fejéből. Valószínűbb, hogy olvasmányélményei sugalmazták. Legalapabb életrajzírója, Arthur Hobson Quinn szerint a *Csőnd* ihletője Edward Bulwer-Lytton *Monos and Daimonos* című írása,¹⁶⁵ amely csak néhány évvel előbb, 1830-ban jelent meg a londoni New Monthly Magazine hasábjain. Bulwer előkelő helyet foglalt el Poe olvasmánylistáján, aki gyakran választotta őt és műveit szatírájának célpontjává. A *Monos és Daimonos* a *Doppelgänger*, azaz a hasonmás témáját dolgozza fel. Monos, az elbeszélés tartózkodó és emberkerülő hőse egy hajóúton ismeri meg Daimonost, aki bosszantó módon mellé szegődik. Hajótörést szenvednek, ám a hívatlan társ nem válik meg tőle, folyvást a jelenlétével kínozza, mire a kétségbeesett Monos meggyilkolja. Azonban Daimonos, a hős hasonmása és árnyéka újra felbukkan. Kettejük különbözősége – Monos öntudatos, komoly és magányos, Daimonos lusta, könnyed és társaságkedvelő – a hős önzésére hívja fel az olvasó figyelmét. Bulwer elbeszélése ezzel a moralizálással tulajdonképpen elfecsérel egy jó ötletet. Poe habozás nélkül fel-

¹⁶⁴ Uő., 64.

¹⁶⁵ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 211.

használja Bulwer írásának legjellemzőbb elemeit: a magányos sziklát, a látomászerű tájat és a „démon” figurájában rejlő lélekábrázolási lehetőséget. A *Csönd* azonban nem mesél összefüggő történetet, nem érvel és nem sugalmaz tanulságot. Sőt: valójában le sem zárul, részlet marad, mint a romantikus költészet egyik legnagyobb fragmentuma, Samuel Taylor Coleridge *Kubla kán* (1797) című verse.

Az elbeszélés első változatának, amely még a „Fólió klub” kötet kiadásának reményében készült, alcíme is van: „A lélektani önéletrajzírók mintájára”. Az egyes szám első személyben elmesélt, vallomászerű történet nagy divat volt az 1820-as években. A kisebb tehetségű regényírók, mint például Edward Bulwer-Lytton, arra használták ezt az elbeszélési formát, hogy önmaguk elbűvölően kiszínezett fiktív, de felismerhető portréját alakítsák ki. Ilyen Bulwer *Pelham* (1828) című regénye is, amelyet már láttuk, hogyan parodizált Poe *Az ünnepelt* című elbeszélésben. Az öntömjénező dandynél azonban sokkal vonzóbb volt számára a *Childe Harold zarándokútjának* (1812–1818) hangvétele és önéletrajzi hőse. George Gordon Byron elbeszélő költeménye nagy hatással volt a fiatal Poe-ra, aki sokszor egészen átadta magát a byroni életérzésnek. A *Csönd* lázálomszerű tája emlékeztet még Thomas De Quincey *Egy ópiumevő vallomásai* (1821) című önéletrajzi esszéregényének néhány részletére is. James Hogg skót költő *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (Egy felmenthető bűnös emlékiratai és vallomásai) című regénye (1824) pedig Poe több elbeszélésének megszállottan gonosz, de az olvasó számára őszintén feltárulkozó narrátorának alakját ihlette. A vallomásjellegű elbeszélés Poe számára a személyiség kivetítésének megszámlálhatatlan lehetőségét nyújtotta. A legtöbb prózai művében ezt a narrációs módszert alkalmazza. Elbeszélői azonban egyik esetben sem tekinthetők a szerző szócsö-

veinek, hanem inkább a kísérletező kedvű vagy éppen hatásvadász Poe lélektani esettanulmányainak. Elgondolkozhatunk azon, hogy *Csöndet* valóban a lélektani önéletrajzírók paródiájának szánta-e. Alexander Hammond szerint a teljes Fólió klubgyűjtemény tudatos tervezés eredménye.¹⁶⁶ Michael Allen szerint azonban Poe utólag alakította elbeszéléseinek címeit, alcímeit, kezdő és befejező részeit úgy, hogy azok stílusparódiaként is megállják a helyüket.¹⁶⁷ Valószínűnek tartom, hogy pályája elején Poe még nem döntötte el, hogyan tálalja kedvenc témáit. Vonzották a misztikus élmények, szívesen merült el a lélek irracionális mélységeinek tanulmányozásában. Mégis jobbnak látta – talán szemérmes tartózkodásból – komoly írásait is szatíráknak álcázni.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Fólió klub* (e kötetben lásd róla: 51–56); *Árny* (102–107); *Tündérsziget* (199–201)

¹⁶⁶ HAMMOND, *I. m.*, 25.

¹⁶⁷ ALLEN, *I. m.*, 145.

Á R N Y¹⁶⁸

(*Shadow. A Fable; Shadow. A Parable*)

Az 1830-as évek nem sok jót hoztak a Poe és Clemm családnak. 1831 augusztusában, 24 évesen meghalt Poe bátyja, Henry. Alkoholista volt és tüdőbeteg, haldoklása már évekkal előbb elkezdődött. A szerencsétlen fiatalemberrel nagynénje, Maria Clemm gondoskodott. A szegénység peremén egyensúlyozó baltimore-i háztartás egyetlen anyagi támasza a nagymama, Mrs. David Poe volt, akinek hadiözveggyi nyugdíjából élt fiatalon megözvegyült lánya és annak gyermekei, Henry és Virginia, valamint unokaöccse, a betegeskedő William Henry Poe. Edgar 1831 júniusában csatlakozott a családhoz, miután elhagyta a West Point-i kadétkolát. Ugyanennek az évnek az őszén súlyos kole-rájárvány tört ki New Yorkban, amely ezután három éven át, 1834-ig tombolt a keleti part kikötővárosaiban, így Baltimore-ban is. A járvány Európából indult, és a feltételezés, hogy csak az Óvilág nyomornegyedeiben pusztít, illúzióknak bizonyult. New York kikötőjében már 1831 őszén karanténba helyezték az Oroszországból és a Baltikumból, majd később a Nagy-Britanniából érkező hajókat. A vesztégzárhoz csatlakozott Boston, Philadelphia, valamint Baltimore és Charleston, a két virágzó déli kereskedelmi központ,¹⁶⁹ de a kolera elterjedését már nem tudták megakadályozni. Mindezek után 1833. november 13-ának éjszakáján a Leonidák meteorraj keltett riadalmat a járvány sújtotta keleti partvidék rémült lakosai közt. Az újságok közölték a szemtanúk beszámolóit, illetve ésszerű, bár nem túl pontos tu-

¹⁶⁸ Edgar Allan POE, *Árny*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 34–35.

¹⁶⁹ Charles ROSENBERG, *The Cholera Years. The United States in 1832, 1849, and 1866*, University of Chicago Press, Chicago, 1962, 14–15.

dományos magyarázattal szolgáltak a jelenségre. Két alabamai lap például Conrad Malte-Brun dán származású francia csillagász 1799-ben kiadott, angol nyelvre 1822-ben lefordított egyetemes földrajzára hivatkozva állította, hogy a hullócsillagok, ezek a fénylő testek „kénezett hidrogéngázból” állnak. Mivel a hidrogén és a kén gyúlékonysági foka nem azonos, a kéntartalmú rész a földbe csapódik és „búzós, nyúlós anyag” marad utána, a hidrogén pedig, a levegő oxigénjével elegyedve, „elektromos szikra hatására” meggyullad. A tudományos magyarázat ellenére sokan hitték azt, hogy elérkezett a világ vége, hiszen „tűzzel havazott”, „a menny kigyulladt”, és várható volt, hogy „valamennyi csillag a földre hull”. A józanabbak megcsodálták az „elevenen égő boltozatot”, ezt a „pompás és fenséges látványt”.¹⁷⁰

Oinos, az *Árny* elbeszélője a síron túlról szól az olvasóhoz. Az év, amelyben „az árnyak országába” költözött, „a rémület éve volt”,¹⁷¹ akárcsak a kolerajárvány és a meteorvihar időszaka Baltimore-ban. Ám Poe gondosan kerüli a felismerhető helyekre vagy időszerű eseményekre való utalást. Az elbeszélés színtere egy ókori görög város, ezen belül is egy csarnok, ahol hét fiatalember tivornyával próbálja feledni a halálfélelmet. A városban pestis pusztít, amely őket is utoléri, hiszen a csarnokban fekszik kiterítve nyolcadik társuk, a halott Zoilosz, akinek szeméből „a halál csak félig oltotta ki a pestis tüzét”.¹⁷² A járványtól való félelem mellett mindent áthat valamiféle kozmikus fenyegetettség érzése, amelyet a csillagok baljóslatú együttállása okoz: „Az eget különös befolyása... nemcsak a földkerekség fi-

¹⁷⁰ Idézi Mark LITTMANN, *American Newspapers and the Great Meteor Storm of 1833. A Case Study in Science Journalism, Journalism and Communication Monographs* 2008/3., 249–284.

¹⁷¹ POE, *Árny*, 34.

¹⁷² *Uo.*, 35

zikai változásaiban nyilatkozott meg, hanem az emberek lelkében is, képzelődéseikben s tünődéseikben.” A pestis, a rettegés, az elszigetelt, nyomasztó belső tér, a misztikus számok két későbbi elbeszélés, *A vörös halál álarca* és *A kút és az inga* témáját és hangulatát idézik. Nem lehet véletlen, hogy mindhármat Babits Mihály lebilincselő fordításában olvashatjuk.

Az elbeszélések közt további egyezéseket is találhatunk. Az *Árny* virrasztói heten vannak;¹⁷³ Prospero pazar menedéke, az egykori apátság, hét teremből áll;¹⁷⁴ a teremben, amelyben az Inkvizíció ítélete elhangzik, hét magas gyertyatartóban „lángfejű rémek” táncolnak.¹⁷⁵ Prospero termeit tűzserpenyők világítják meg, fényük „számos hökkentő és fantasztikus effektust” teremt.¹⁷⁶ Az *Árny* színterén, a csarnokban hét vaslámpa lángja tükröződik vissza a kerek ébenfa asztal lapjáról. A tükörben pedig, írja az elbeszélő, „jól láthattuk arcunk halvány színét s társaink lecsüggedt szemének nyugtalan villogását”.¹⁷⁷ Az ébenfa asztallap kísértetiesen megkettőzi a látványt. Színe és alakja az éjszakai égboltozatot idézi, amelyről hamarosan, mint egy meteorviharban, csillagok hullanak majd, amikor a virrasztók egyenként meghalnak. A lámpák lángjai nyomán keletkező tükörképek ráadásul olyanok, mint Platón barlanghasonlatában a falra vetülő árnyak: formák, amelyek csupán az ideák valóságának vetületei. Az elbeszélés hét szereplője is csupán vetületet lát, amikor csarnokban a sötét drapériák mögül előlép a legfőbb árny. A jelenség egyszerre rettenetes és titokzatos, mert az emberi megismerés számára a halál ideája a maga teljességében nem észlelhető és fel nem fogható.

¹⁷³ *Uo.*, 34.

¹⁷⁴ Edgar Allan Poe, *A vörös halál álarca*, ford. BABITS Mihály = POE Összes művei, I., 337–341.

¹⁷⁵ *Uo.*, 408.

¹⁷⁶ *Uo.*, 338.

¹⁷⁷ POE, *Árny*, 34.

A felvilágosodás eszméinek hatására a halál elvesztette szakrális jellegét, és a racionális elme már nem időzött a túlvilági élet, a menny és pokol plasztikus képeinél. A meghatározhatatlan azonban felkavaróbb, mint az, amit minden részletében ismerünk. *Marginalia* (Szélgjegyzetek) című sorozatának egyik cikkében Poe megpróbálja elmagyarázni, milyen látomások foglalkoztatják elméjét. A *Godey's Lady's Book* 1846. márciusi számában megjelent írásában olyan „képzeltésekről” („fancies”) ír, „amelyek nem gondolatok, és amelyeket teljességgel képtelen vagyok szavakba önteni”. Olyanok ezek, állítja, mint „az árnyak árnyai”, amelyek „sokkal inkább testieknek tűnnek számomra, mint szellemieknek”. Az ilyen képzeltések valóságos elragadtatást keltenek, olyan „eksztázist”, amely „fölötte áll az Emberi Természetnek, [és amely] nem más, mint egy pillantás a szellem külső világába. [...] Mintha az öt érzéket felváltotta volna ötmillió másféle érzék, amely idegen a halandóság világától.”¹⁷⁸ Az *Árny* nem próbálja feloldani a halál teljes idegenségét; jelenvalóvá és érzékelhetővé teszi azt, de nem hagyja, hogy bármilyen ismerős képhez vagy fogalomhoz közelítsük, és így megbarátkozzunk vele. Az előlépő árny „határozatlan volt, és vonaltalan és elmosódó”, állítja az elbeszélő. „[...] nem ember árnya volt, nem is istené, sem semmilyen ismert formáé”. Hangja pedig „nem egyetlen lény hangjának lejtése volt, hanem a lények egész sokaságának hangja”.¹⁷⁹ Poe, a romantika hagyományának megfelelően, úgy vélte, hogy a képzelőerő által az ember túlléphet nembeli korlátain. Ez az élmény, éppúgy, mint a halálé, egyetemes, de át nem adható és a nyelv fogalmaival ki nem fejezhető.

¹⁷⁸ POE, *Essays and Reviews*, 170 (saját fordításom).

¹⁷⁹ POE, *Árny*, 35.

Az elbeszélés egyetlen hosszú monológ, amely titokzatos és misztikus tudást oszt meg az olvasóval, akit első mondatával közvetlen hangon meg is szólít. A minta, amelyet Poe követett, Nagy-Britanniából érkezett. Az elképzelt olvasót is bevonó, kötetlen beszélgetést idéző, csevegő stílus az edinburgh-i Blackwood's Magazine egyik formai sajátossága volt. Az 1822 és 1835 között megjelenő *Noctes Ambrosianae* című rovat szerzői jellegzetes beszélői álarcok mögé bújva beszélgettek olyan aktuális és érdeklődésre számot tartó irodalmi, tudományos és hétköznapi témákról, mint az új regények, a frenológia (a koponyán elhelyezkedő dúcok tudománya), a kivégzések válfajai és hatékonysága, a király edinburgh-i látogatása és a vidéki birtokok bérleti díjai.¹⁸⁰ A *Noctes* sok olvasót szerzett a Blackwoodnak, úgyhogy sikerén felbuzdulva két másik magazin is utánozta a rovatot. A London Magazine-ben Charles Lamb, akit a *Shakespeare-mesék* szerzőjeként ismerünk, és William Hazlitt csevegtek kedélyesen, a New Monthly pedig Edward Bulwer, a regényíró és ismert divatfi elmefuttatásait közölte. Azonban egyik próbálkozás sem volt olyan sikeres, mint a Blackwood magazin *Noctes* rovata.¹⁸¹ Bulwert például alig érdekelték aktuális kérdések, ehelyett olyan kedvenc magasröptű témáiról elmélkedett, mint például az Élet és a Halál. *Asmodeus at Large* (Asmodeus szócséplései) című rovatában az érdekfeszítő, mozgalmas párbeszéd helyét átvette a monológ, amely egyre művésziesebb – és lássuk be, unalmasabb – lett, mígnem prózaverssé lényegült át, és elvesztette olvasóit.

Poe ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyhez Edward Bulwer, és ő is szívesebben mélyedt el szellemi kalandokban, mint

¹⁸⁰ Mark PARKER, *Literary Magazines and English Romanticism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 112–113.

¹⁸¹ ALLEN, *I. m.*, 24, 76–77.

hétköznapi témákban. A korai prózai művek leglíraibb darabjai, a *Csend* és az *Árny* Bulwer hatásáról árulkodnak. Csakhogy Poe elbeszélései és korának nagy horderejű eseményei közt van kapcsolat. Igaz, hogy a műveknek ez a vonatkozása majdnem két évszázad távlatából már nem nyilvánvaló. Írójuk szenvedett öccsének elvesztése miatt, megérintette a kolerajárvány pusztítása nyomán támadt elkeseredés, és érdekelte a meteorvihar. Ám akárcsak Oinos, az *Árny* elbeszélője, Poe a mindenkori olvasót szólítja meg, nem pedig az előfizetőt.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A vörös halál álarca* (e kötetben lásd róla: 221–223); *A kút és az inga* (236–240)

HANS PFAALL PÁRATLAN KALANDJA¹⁸²
(*Hans Pfaall. A Tale; Hans Pfaall;
The Unparalleled Adventures
of One Hans Pfaall*)

Hans Pfaall, a rotterdami mesterember furcsa és gyanús körülmények közt tűnik el szülővárosából. Öt évvel később pedig különös ballon jelenik meg a város felett, kosarában egy Hans Pfaallra emlékeztető úriemberrel, valamint egy nagyorrú, független, potrohos törpével. A ballonnál egy zsebkönyv röpdül ki, benne egy, a polgármesternek címzett levél, majd fél tucat homokzsák, amelyek mind a polgármesterre potyognak. A zsebkönyv: napló, amelyben Hans Pfaall részletesen elmeséli és tudományos megalapozottsággal elemzi a világtörténelem legelső holdutazásának eseményeit és tanulságait. A gömbölyded törpe természetesen egy holdlakó. A történet végén az elbeszélés elsődleges narrátora visszakalauzolja az olvasót a rotterdami kerettörténethez, amely megvillantja azt a lehetőséget, hogy mindebből egy szó sem igaz, átverés volt az egész: Hans Pfaall, a részeges, csődbe ment fűjtató-foldozó és semmirekellő cimborái bolonddá tettek egy egész várost. Ám ez a végkifejlet sem meggyőző, mert a narrátor homályba taszítja az amúgy is összezavart olvasót. Ahelyett, hogy tisztázná, volt-e holdutazás vagy sem, csupán ennyit jegyez meg: „Rotterdam város Asztro-nómiai Testülete, akárcsak a világ többi testülete [...] egy jottányit sem jobb, nagyobb és bölcsebb, mint amilyennek lennie kell.” Egyetlen dolgot állíthatunk bizonyosan: a *Hans Pfaall – A Tale*, későbbi címein *Hans Pfaall* (1840) és *The Unparalleled*

¹⁸² Edgar Allan POE, *Hans Pfaall páratlan kalandja*, ford. NEMES ERNŐ = POE ÖSSZES MŰVEI, II., 230–259.

Adventure of One Hans Pfaall (Egy bizonyos Hans Pfaall páratlan kalandja, 1850) a tudományos-fantasztikus irodalom egyik előzménye.

Nehéz megmondani, melyik az a bizonyos *egyetlen* mű, amelyből a műfaj eredeztethető. A képzeletbeli utazások, mint Cyrano de Bergerac és Jonathan Swift regényei, a *Holdbéli utazás* (1657) és a *Gulliver utazásai* (1726, 1735) felhasználják koruk tudományos ismereteit, de voltaképpen társadalmi szatírák. Poe elbeszélésében is vannak ilyen elemek, de a jegyzetekben, amelyeket 1840-ben illesztett a *Hans Pfaall* végére, Poe elhatárolja írását a korábbi szatíráktól és egyéb holdutazásokról szóló „*brószúráktól*”. Ez utóbbiak „szatirikus [...] szándéka a lunáris szokások összevetése a mienkkel”, míg a *Hans Pfaall*-al, állítja, „az volt a szándékom, hogy [...] a *valószerűség* érdekében a Föld és a Hold közötti utazás leírásakor alkalmazzam a tudományos elveket”.¹⁸³ Valóban, az elbeszélés komolyan veszi a kor sajátos tudományos beszédmódját, amelyet naplójában Hans Pfaall megfelelő folyékonysággal alkalmaz. Nagy szakértelemmel szól a ballon építéséről, „azóttal” (azaz nitrogénnel) való megtöltéséről, azokról az ügyes megoldásokról, amelyek a levegő megfelelő sűrűségét biztosítják a ritkuló atmoszférában, valamint a Föld és a Hold madártávlatból észlelt alakjáról. Az utazás néhány nyaktörő mozzanata akciófilmeknek is becsületére válhatna. Ilyen például az a jelenet, amelyben Hans Pfaall kibukfencezik a kosárból, órákig a lábánál fogva függ „elképesztő magasságban az óceán fölött”, majd a derékszija segítségével valahogy visszakecmereg a gondolába.¹⁸⁴ Vagy pedig az, amikor a ballon, a Föld vonzásköréből a Holdéba átkerülve, hatalmas kecskebukát hány. Poe a hölgyekre is gondolt, amikor két galamb és egy kis-

¹⁸³ *Uo.*, 260.

¹⁸⁴ *Uo.*, 238.

cicákat világra hozó házimacska történetét is beleszötte a holdutazásba. Igaz, a bájos kisállatok többsége szomorú véget ér. Az egyik galamb, valószínűleg az ijedtségtől, elpusztul, és a cicacsaládot Hans véletlenül kiejti a ballonból.

Poe mestere a mozgalmas jelenetek megfelelő adagolásának. A veszélyes mutatóanyagok, a hangulatos galamb- és cicajelenetek oldják a tudományos zsargon egyhangúságát. Ez utóbbi egyébként hibátlan, hiszen Poe a legtöbb részletnek utánanézett, és ami kutatásaiból kimaradt, azt a megfelelő forrásokból egyszerűen átmásolta. Ha a korabeli olvasók vetették volna a fáradságot, teljes passzusokat fedezhettek volna fel, amelyek az Abraham Rees által szerkesztett *The Cyclopædia; or, Universal Dictionary of the Arts and Sciences, and Literature*-ből (Ciklopédia, avagy a művészetek, a tudományok és az irodalom egyetemes szótára, 1802–1819), Sir John F. W. Herschel *A Treatise on Astronomy* (Asztronómiai értekezés, 1833) című tudományos munkájából, illetve George Tucker *A Voyage to the Moon* (Utazás a Holdba, 1827) című szatírájából¹⁸⁵ származtak. A 19. század elején, így az 1830-as években is meglehetősen elmosódott volt a választóvonal tudomány és fikció közt. A földrajzi és tudományos ismeretek határai egyforma gyorsasággal tágultak, és egy olyan terjeszkedő, „civilizációs” küldetéssel rendelkező fiatal nagyhatalom számára, mint az Egyesült Államok, mindkettő fontos volt. A korabeli szerzők, köztük Poe, kétféleképpen szóhatték műveikbe az izgalmas felfedezések témáját. A kaland egyfelől kiindulópontként szolgált olyan irracionális élmények ábrázolásához, mint amilyenekkel a *Palackban talált kézirat*, *A Maelström örvényében*, a *Julius Rodman naplója* vagy a *Történet a Rongyos hegyekből* című elbeszélések

¹⁸⁵ [James]. O. BAILEY, *Sources for Poe's Arthur Gordon Pym, Hans Pfaall, and Other Pieces*, Publications of the Modern Language Association 57. (1942/2.), 523.

ben találkozunk. Másfelől pedig megközelíthető volt tényszerű és tudományos, vagy legalábbis ilyennek tűnő elbeszélés formájában. Ez utóbbira jó példa, a satirikus elemeket leszámítva, a *Hans Pfaall* és a *Mellonta tauta*.

A természettudományok divatba jöttek a 19. század elején, és a folyóiratok sietve ki is használták ezt a kedvező körülményt, hogy minél több példányt eladjanak. A komoly, negyedévenként és havonta megjelenő folyóiratok, valamint a filléres bulvárlapok és a napilapok egyaránt kihasználták a tudósok tekintélyét, megnövekedett népszerűségét. Szenzációs felfedezésekből sohasem volt elég. Az irodalmi piacon megjelentek az önéletrajzi jellegű narratívák, útleírások, amelyek ötvözték a kaland és az új tudományos ismeretek elemeit. Ezek közt akadt olyan, amelynek a tudományos kiindulópontja teljes mértékben elhibázott volt. Ilyen például John Cleves Symmes százados *Symzonia* (1820) című könyve, amelynek cselekménye az üreges föld elméletén alapul. Poe a *Palackban talált kézirat* és az *Arthur Gordon Pym* című műveiben használta fel ezt az ötletet. Az olyan írások is, amelyeknek volt valóságalapja, óvatosan egyensúlyoztak a „valószerű” és a „hihetetlen, de igaz” minősítések között. A két minőség közti senkiföldjén pedig ott hevert a pénz.

A sajtónak felétlenül ki kellett vennie a részét az üzleti lehetőségéből. A New York-i Sun című, komolynak számító napilap 1833. augusztus 25-i száma szenzációs hírt közölt a nagy tekintélyű Sir John Herschel teleszkópjáról, amelynek segítségével egy bizonyos „Dr. Andrew Grant” megfigyelhette a Hold felszínét. A lap könyomatot is közölt a holdbéli látképről, amelyen sziklák, vízések, egyszarvúak és denevérszárnyakon röpködő emberek voltak láthatók. A csoda valamivel tovább tartott, mint három nap. Két héttel később a Sun közleményt adott ki, mely szerint a Hold látképe átverés volt, kiötlője Richard Adams

Locke.¹⁸⁶ A napilap megsokszorozta a példányszámát, tehát mind az igazmondás, mind pedig a hazugság nyereséges, ha ügyesen találják. Az átverés kipattanása után Poe magán kívül volt a felháborodástól. Biztos volt benne, hogy Locke ötletének ihletője a *Hans Phaall* volt. „Meggyőződésem, hogy az ötletet tölem lopták” – írta pártfogójának, John Pendleton Kennedynek.¹⁸⁷ Ám egy jó ötlet másodsor is jó. Egy évtizeddel később Poe is megjártott egy hasonló átverést a *The Sun* hasábjain. Ezt az írását ma *A ballonkaca* címen ismerjük.

A hőlégballon amerikai sikertörténete 1835-ben, a *Hans Pfaall* megjelenése idején éppen fél évszázados volt: a franciák 1783 nyarán próbálták ki. Júliusban, amikor Joseph és Étienne Montgolfier útjára bocsátottak egyet a Tuileriák kertjében, a tömegben három leendő amerikai elnök is álmélkodott: Thomas Jefferson, John Adams és az akkor még csak tizenhat éves John Quincy Adams. Velük volt még Abigail Adams és Benjamin Franklin is.¹⁸⁸ Mindannyian a függetlenségi háborút lezáró békeszerződés miatt időztek Párizsban. John Adams, a bostoni presbiteriánus, aki két lábbal állt a földön, kételkedve jegyezte meg, hogy ezt a furcsa alkotmányt biztos kötelekkel húzogatják fel és alá. Jeffersont viszont lenyűgözte a felszálló léggömb látványa, és megjegyezte, hogy „A köldökzsinórt, amely az anyaföldhöz kötött bennünket, immáron elvágták”. Sajnos ez a párbeszéd csupán képzeletbeli, a *John Adams* filmsorozat (2008) egyik jelenetében hangzik el. Ám a következő beszélgetés,

¹⁸⁶ Andie TUCHER, *Froth & Scum: Truth, Beauty, Goodness, and the Ax Murder in America's First Mass Medium*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1994, 52.

¹⁸⁷ Edgar Allan POE, Letter to John Pendleton Kennedy, September 11, 1835 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 74.

¹⁸⁸ John H. LIENHARD, *The Engines of Our Ingenuity. An Engineer Looks at Technology and Culture*, Oxford University Press, New York, 2003, 79, 118.

amely ezen a párizsi eseményen elhangzott, bizonyára hiteles, hiszen lejegyezték: „Mire jó ez?” – kérdezte egy bámészkodó. „Mire jó egy újszülött csecsemő?” – válaszolt egy újabb kérdéssel Benjamin Franklin,¹⁸⁹ előrevetítve a légi közlekedést.

Kezdetben Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is a franciák uralták ezt az újszerű sportot. Jean-Pierre Blanchard és szponzora, a bostoni John Jeffries 1785 januárjában repültek át, igen viszontagságos körülmények között, a La Manche-csatornát.¹⁹⁰ A következő évtizedben Blanchard Amerikába is eljutott. Philadelphiában kibérelt egy börtönt, amelyet még a kvékerek építettek, és magas falai közt rendezte meg ballonja légbe bocsátását. Ugyanis így belépődíjat szedhetett, és a befolyt összeg – 405 dollár – majdnem fedezte a felszállás költségeit.¹⁹¹ A közönség soraiban, meghívott vendégként, George Washington elnök is jelen volt. Ezzel máris négyre emelkedik azon amerikai elnökök száma, akik tanúi voltak a hőlégballon első... most egy kisebb képzavar következik: szárnypróbálgatásainak.

A *Hans Pfaall* nagyon hosszú Poe többi elbeszéléséhez képest. A szakszerűség és pontosság sok helyet kíván, és Poe az események ecsetelésében nem fukarkodott a tudományos terminológiával. Azonban Thomas Willis White, a Southern Literary Messenger tulajdonosa és szerkesztője csupán húsz dollár honoráriumot postázott a történetért. Poe válaszlevélben köszönte meg a járandóságot, mindjárt az első sorokban. Némelyik levél, amelyet szerkesztőkhöz írt, szívszorító. Váltakozik bennük a kétségbeesett önreklámozás és az anyagiakra való fi-

¹⁸⁹ *Uo.*, 118.

¹⁹⁰ T[homas]. A. HEPPENHEIMER, *A Brief History of Flight. From Balloons to March 3 and Beyond*, Wiley, New York, 2001, 17–19.

¹⁹¹ LIENHARD, *I. m.*, 118.

nom utalás. Mr. White-hoz írott levelének végén visszatér a húsz dollár honorárium témájára. Hogy vajon nem tévesek Mr. White számításai? A *Hans Pfaall* 34 hasáb hosszú, és kétheti kemény munka eredménye.¹⁹² Korabeli visszaemlékezések szerint azonban Poe már két évvel a *Hans Pfaall* megjelenése előtt, tehát már 1833-ban egy holdutazás történetén dolgozott,¹⁹³ úgyhogy amennyiben ezt az időt is tekintetbe vesszük, valóban kevés az a húszas. Máskor nem vétkezik ilyen súlyosan, írja White-nak. Ezentúl csak „3-4 oldalas” írásokat küld a lapnak, fenyegetőzik duzzogva.¹⁹⁴

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Julius Rodman naplója* (e kötetben lásd róla: 168–172); *A ballonkacs*a (272–276); *Ördög a harangtoronyban* (143–145); *Mellonta tauta* (356–362); *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* (304–307)

¹⁹² Edgar Allan POE, Letter to Thomas W. White, July 20, 1835 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 65.

¹⁹³ BAILEY, *I. m.*, 530–531.

¹⁹⁴ POE, Letter to Thomas W. White, July 20, 1835, 65.

LOVAGIAS ÜGY¹⁹⁵

(*Von Jung, the Mystific; Von Jung; Mystification*)

Ritzner Von Jung báró személyében Poe ismét magyar nemesembert választott elbeszélése hőséül. Csöppet sem zavarta, hogy Metzengerstein és Berlifitzing urakhoz hasonlóan ez a fiatalember is tulajdonképpen – német. Sőt, állítja Poe, ugyanabból a családból származik, és ugyanolyan „groteszk képzelőerő” birtokában van, mint Ludwig Tieck.¹⁹⁶ A német romantika ismert szerzője Thomas Carlyle fordításában hódította meg az brit és amerikai olvasókat. Poe tulajdonképpen sohasem tudta eldönteni, hogy komolyan kell-e vennie korának német prózairodalmát, a tündérmeséket és a rémregényeket, vagy jobban teszi, ha kigúnyolja őket. A *Lovagias ügy* esetében a gunyorosság győzött. Az elbeszélés egyébként is egy átverésről szól: erre utal eredeti címe, *Von Jung, the Mystific* (Von Jung, a porhintő). Tehát Von Jung báró, „G...n” (azaz Göttingen) egyetemének hallgatója szóváltásba keveredik egy Hermann nevű önhitt fiatalemberrel, aki párbajra hívja. A báró azonban finoman megleckézteti, mégpedig úgy, hogy Hermann nem kérhet újabb elégtételt anélkül, hogy visszavonhatatlanul nevetségessé tenné magát. Az egyetemi ugratások, ártalmatlan vagy tragikus kimenetelű hatalmi harcok nemzedékeken át megisméltődnek. Poe-nak kétszer is volt alkalma egyetemi tapasztalatot szerezni, először 1826-ban a Virginiai Egyetemen, másodszer a West Point katonai akadémián 1830-ban. Egyik helyen sem jutott el a másodévig, úgyhogy valószínűleg több fölényeskedésnek volt elszen-

¹⁹⁵ Edgar Allan POE, *Lovagias ügy*, ford. FÓTHY János = Poe *Összes művei*, I., 282–287.

¹⁹⁶ *Uo.*, 282.

vedője, mint osztogatója. Néhány elbeszélése, a *Lovagias ügy* mellett a *William Wilson* és az *Egy hordó Amontillado*, fiatalemberek közti elfajuló versengésről szól.

A német egyetemeken sok mindenből lehetett alapos jártaságot szerezni. Az elbeszélő szerint ezek közül a *dolce far niente*, az evés-ivás, a tivornyázás és a párbajozás voltak a legnépszerűbbek.¹⁹⁷ Hermann, mint az igazi tökfejek, finnyás komolysággal kezeli a párbajozás szabályait, keresi az alkalmat arra, hogy ezeket gyakorolja, és kedvtelésének sok diáktársa esik áldozatul.¹⁹⁸ A Von Jung báróval kezdeményezett szóváltás is a becsületkódex értelmezése kapcsán robban ki. A párbajozás, ez a több évszázadra visszanyúló időtöltés, többnyire íratlan szabályok szerint zajlott. Azonban 1777-ben, Írország Clonmel megyéjében néhány, a köz érdekeit szívében viselő angol-ír földesúr lefektette a szabályokat. A *Code Duello* huszonöt pontja a becsületbeli ügyek pisztollyal való elintézésének minden részletre kiterjedő előírásait tartalmazta. Az úriemberek ezeket az útmutatásokat követték az Atlanti-óceán mindkét oldalán, legfeljebb helyel-közzel enyhítettek rajtuk, például amikor megengedték, hogy a felek egymás hidegvérű meggyilkolása helyett a levegőbe lőjenek. A *Lovagias ügy* keletkezése idején az Egyesült Államokban a *Code Duello* volt érvényben. A másik alapmű, John Lyde Wilson ügyvéd és egykori dél-karolinai kormányzó *The Code of Honor* című könyve csak 1838-ban jelent meg. Ez utóbbit csak azért említtem, mert jellemző módon az amerikai Dél úriemberei, Poe földijei ragaszkodtak ahhoz, hogy a becsületet, vagy annak látzatát akár vérontás árán is megőrizték.

A *Lovagias ügy* hősének, Von Jungnak több könyv is van a birtokában, amely a párbajozás szabályait tartalmazza; a báró

¹⁹⁷ *Uo.*, 283.

¹⁹⁸ *Uo.*

ezek közül jelöl ki egyet, a *Duelli lex scripta et non: aliterque* (A párviadal írott és és íratlan törvénye: másként) címűt, hogy útmutatásul szolgáljon a Hermann-nal vívandó párbajhoz. Amint Hermann kézhez kapja a művet és elolvassa a megjelölt részt, nyomban megszelídül, és békülést szolgáló üzenetében kijelenti, hogy „teljes mértékben elfogadja [a Von Jung úr által] adott magyarázatot, amely félreérthetetlenül a legtiszteletreméltóbb és legkielégítőbb jellegű”.¹⁹⁹ A narrátor leesett állal követel magyarázatot Von Jung bárótól, és ezt meg is kapja. Egy szellemes szemléltetés során, amely több későbbi Poe-elbeszélésben a zseniális Auguste Dupin és barátja, a nála korlátozottabb képességű narrátor párbeszédeiben fog visszaköszönni, feltárul a titok. A fejezet, amelyet az eszes Von Rittner az oktondi Hermann számára kijelölt, látszatra szakszerű, ám valójában értelmetlen szöveget tartalmaz. Avatott olvasók számára azonban egy ügyes kód segítségével feltárul a fejezet valódi tartalma: két pávián nevetséges párviadalának története. Az ostoba és hiú Hermmannnak a békülésen kívül nem sok választása van. Amennyiben beismerni, hogy egy szót sem ért a tudós könyv fejezetéből, fény derül az ostobaságára. Ha pedig mégis rájönne a szöveg megértésének kulcsára, kénytelen lenne beismerni, hogy viselkedése egy kötekedő páviánéhoz hasonló.

A 19. századi Egyesült Államokban a párbajozás nem csupán magánügyek megoldására szolgált. Az elégtétel megszerzésének ez a formája a politikába is beszűrődött, a józanabb politikusok őszinte sajnálatára. Thomas Jefferson például gyűlölte a párbajozást. Felháborította, hogy felnőtt emberek képesek hidegvérrel lelőni egymást valamely meggondolatlan szócséplés miatt. Amikor 1806-ban, egy kongresszusi vita kapcsán veje, Thomas

¹⁹⁹ *Uo.*, 287.

Mann Randolph majdnem párbajba keveredett unokatestvérével, John Randolphfal, Jefferson levelében próbálta őt jobb belátásra bírni. Azzal érvelt, hogy egy családapa elsősorban az övéi iránt tartozik felelősséggel, amelynek akkor tesz eleget, ha életben van. „A fölöslegesen vállalt kockázat”, írja, csupán „bűn és ostobaság egyvelege”.²⁰⁰ Az elnök tapasztalatból beszélt. Korábban, első elnökségének a vége felé, 1804 július 11-én a jeles föderalista politikus, Alexander Hamilton és az Egyesült Államok alelnöke, Aaron Burr vívtak párbajt életre-halálra. Hamilton halálos lövést kapott, Burr politikai karrierje pedig derékba tört, és a továbbiakban összeesküvésnek és hazaárulásnak is nevezhető kalandorkodásra adta a fejét. Az esetet még sajnálatosabbá teszi az, hogy Hamilton fia, Philip szintén párbajban lelte halálát két évvel korábban, amikor politikai indíttatású szóváltásba és gallérráncigálásba keveredett George Eacker New York-i ügyvéddel.²⁰¹

Jeffersonnal ellentétben Andrew Jackson nem ítélte el, sőt gyakorolta a párbajozást, de az előző generáció híres párbajozóival ellentétben ő magánügyek miatt vett elégtételt. Amikor még kisfiú volt, édesanyja a lelkére kötötte, hogy becsületbeli ügyeit soha ne vigye bíróság elé, mindig személyesen intézze el őket. Jackson, akinek Poe a *Négy fenevad egy testben* és a *Pestis király* című elbeszélésekben állított örök emléket, elsősorban hadvezéri sikereivel érdemelte ki az elnökséget volt. Harcolt a krík indiánokkal, majd részt vett az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közti 1812-es háborúban. Sok döntő csatát nyert, ezek közül a Horseshoe Bend-i (1814) és a New Orleans-i csata (1815)

²⁰⁰ Ian LEWIS, *The Blessings of Domestic Society. Thomas Jefferson's Family and the Transformation of American Politics = Jeffersonian Legacies*, szerk. Peter S. ONUF, University of Virginia Press, Charlottesville, 1993, 109–145, idézet: 132.

²⁰¹ Ron CHERNOW, *Alexander Hamilton*, Penguin, New York, 2004, 651.

legendás volt. Jackson mindkét kockázatos összecsapást szinte karcolás nélkül megúsza. Mégis, amikor 1829-ben elnökként beköltözött a Fehér Házba, testében három pisztolygolyót vitt magával. Ezeket párbajban vagy viszálykodásból fakadó utcai lövöldözésben szerezte. Az a golyó, amelyet élete végéig a mellében hordott, egy bizonyos Charles Dickinson pisztolyából származott. Jackson 1806 májusában párbajozott az előkelő ültetvényessel egy versenylő futtatása körüli nézeteltérés miatt, bár a duellum közvetlen indítéka egy, a szeretett feleségére, Rachelre tett sértő megjegyzés volt. Mivel a párbaj során csak egyszer lehetett tüzelni, Jackson a kivárás taktikáját követte. Hagyta, hogy Dickinson lőjön előbb. Miután a golyó a mellkasába fúródott, kezét a sebre tapasztva megakadályozta a vérzést, majd higgadtan célzott, és halálos lövést adott le ellenfelére. A két másik golyót – a karjába és a vállába – a Benton család tagjaitól kapta, akikkel Nashville-ben a nyílt utcán keveredett lövöldözésbe 1813 őszén.²⁰² Az eset után hónapokig lábadozott, és egyáltalán nem volt jó erőben, amikor 1814 őszén háborúba indult. Sajgó karral, vérhastól gyötörten nyerte meg a New Orleans-i csatát, amelyben 2042 brit katona halt meg, és csupán 71 amerikai.

A párbajozás hátterében valódi indulatok húzódnak meg, ám forгатókönyve jelképes cselekedetek sorozata. Térjünk csak vissza Poe-hoz, a *Lovagias ügy* hőseihez és a becsületbeli ügyek írott vagy íratlan törvényeihez. Elégtételt kíván az olyan kihívás, mint amelyet Hermann intézett Von Jung báróhoz: „ha nem tartanék attól, hogy megsértem [...], azt mondanám, véleménye nem olyan, amelyet úriembertől elvárhatnánk”.²⁰³ Az,

²⁰² H[enry]. W[illiam]. BRANDS, *Andrew Jackson. His Life and Times*, Anchor, New York, 2006, 189–190.

²⁰³ POE, *Lovagias ügy*, 285.

akihez a kihívó szavakat intézik, hasonló gesztussal válaszol, és már készülhetnek is a párbajsegédek. Esetünkben azonban Von Jung báró kétszeresen áttételes cselekedettel adja értésére Hermann-nak, hogy elfogadja a kihívást. A kezében lévő borospalackot nem Hermann fejéhez, hanem tükörképéhez vágja. Ezzel „ha nem is pontosan betű szerint, de szellemében mégis tökéletesen”²⁰⁴ kifejezi véleményét és párbajozási szándékát. Burton Pollintól megtudhattuk, hogy Edgar Allan Poe, a lapszerkesztő és kritikus kezében is volt egy ilyen „borospalack”, amelyet egy szépen fényezett „tükörhöz” vágott, csak hogy ebben az esetben ő volt a kihívó. A Southern Literary Messenger 1835. decemberi számában lesújtó, ám nagyon szellemes (úgy is mondhatnám, hogy elragadóan gonosz) kritikát írt Theodore S. Fay *Norman Leslie* című regényéről. Mr. Fay a New York-i Evening Mirror (Esti Tükör) című hetilap szerkesztője volt. Ráadásul egy nagyhatalmú irodalmi klikkhez tartozott, amelynek tagjai mindent megtettek, hogy megnehezítsék Poe életét, amikor 1837-ben New Yorkba költözött. Mr. Fay csúfondáros írást közölt a Mirror hasábjain Poe *Az ünnepelt* című elbeszéléséről. Sajnos ezzel melléfogott, és mint a tőkfejű Hermann, bolondot csinált magából. Nem vette ugyanis észre, hogy fölösleges *Az ünnepeltet* parodizálnia, mert az eleve paródia. Poe pedig még ugyanebben az évben megírta a *Lovagias ügyet*, amellyel a gúny fegyverével végzi ki az ostoba Mr. Fayt. Ügyes elégtétel volt, ám Poe-t mégsem vádolhatjuk szerénytelenséggel. Az elbeszélő, „P. úr” (Poe úr?) személyében önmagára csupán a párbajsegédi szerepet osztotta.

*

²⁰⁴ *Uo.*

Kapcsolódó elbeszélések: *Metzengerstein* (e kötetben lásd róla: 21–25); *De L'Omelette órgróf* (26–30); *Bon-Bon* (40–44); *Az arszlán (Az ünnepelet)* (70–76); *Pestis király* (77–83); *William Wilson* (157–162); *Egy hordó Amontillado* (350–355)

LIGEIA²⁰⁵
(*Ligeia*)

Berenice, Morella, Ligeia: nők, akiket Poe elbeszélői szerettek, akiktől rettegtek, és akikkel szörnyű módon elbántak. A bánnattól elborult elméjű szerelmes kihúzogatja a halott (vagy csupán annak hitt) Berenice összes fogát. Az ifjú férj „komoly és emésztő vágyakozással”²⁰⁶ gondol Morella halálára. A történetek végén a halott nők visszatérnek, és a találkozás nem örömteli. Berenice véres, eltorzult arccal ront be a házba; egy „ördögébbnél is ördögéb” erő²⁰⁷ megszállja, majd megöli Morella leányát, és a fekete hajú, fekete szemű, démoni Ligeia elfoglalja a szőke, angyali Rowena holttestét. Berenice, Morella és Ligeia nem szokványos, szalonokban és bálokon parádézó asszonyok, hanem kifürkészhetetlen, lebilincselő lények, akik a dolgozószoba és a könyvtár magányát osztják meg kedvesükkal. Morella és Ligeia maguk is tudósok, titkos tanok beavatottjai, akiknek szelleme elpusztíthatatlan és a halálból visszatérve újra testet ölt. Ligeia, az elbeszélő sötéthajú, lenyűgöző felesége és szellemi társa meghal. A férj újra megnősül, és menyasszonyát, a szőke, törékeny Rowenát egy szeszélyesen berendezett régi apátságba viszi. Rowena lassan elsorvad ezen a különös, nyomasztó helyen. Miközben halotti leplekbe burkolva fekszik a ravatalon, teste hirtelen életre kel, az örület határán lévő férj előtt pedig előtűnik Ligeia magas termete, fekete haja és fekete szeme. „[...] egy szép nő halála kétségtelenül a legpoétikusabb téma a világon”, írja Poe *A műalkotás*

²⁰⁵ Edgar Allan POE, *Ligeia*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 194–203.

²⁰⁶ POE, *Morella*, 31.

²⁰⁷ POE, *Berenice*, 30.

filozófiája című esszéjében,²⁰⁸ amiért nők nemzedékei nehezteltek rá. De vajon egy nőről szól-e a *Ligeia*?

Az elbeszélés először 1838 szeptemberében jelent meg a baltimore-i American Museum című folyóiratban. Később, 1840-ben Poe beválogatta a *Groteszk és arabeszk történetek* című kötetébe, majd a New York World és a Broadway Journal folyóiratokban közölte újra, 1845-ben. Ugyanebben az évben a New York-i Wiley and Putnam kiadó The Library of American Books (Amerikai könyvek tára) sorozatában, *Tales* (Elbeszélések) címmel válogatást jelentetett meg Poe elbeszéléseiből. A *Ligeia* azonban nem szerepelt a kötetben, annak ellenére, hogy Poe ezt a prózai írását tartotta a legtöbbre. Ismerősének, Philip Pendleton Cooke-nak írt levelében fájjalta, hogy Evert Duyckinck, a sorozat elindítója az „analitikus” történeteket részesítette előnyben. Valahányszor elbeszélést írt, állította Poe, mindig egy lehetséges kötet egységét tartotta szem előtt, és „téma, gondolatiság, hangvétel és kifejezőmód” tekintetében változatosságra törekedett. Éppen ezért mindegyik történet „a maga nemében egyformán jó”. Mégis, tette hozzá, azok a legemelkedettebbek, amelyek által a képzelet fennkölt magaslataiba nyerünk betekintést. Ezért a *Ligeia* minden elbeszélése közül „a legjobb”.²⁰⁹ Talán éppen ez az írása segítette Poe-nak megteremteni a kapcsolatot szenvedélye, a költészet és mindennapi munkája, a prózaírás között. A magazinoknak írott elbeszélésektől remélte – sajnos hiába – az elismerést, sikert és a biztos megélhetést. Azért küszködött, hogy valahogyan felszínen tartsa családját és megőrizze a középosztálybeli úriember státuszát. Ám mindvégig azzal a tudattal élt, hogy ő voltaképpen költő.

²⁰⁸ Edgar Allan POE, *A műalkotás filozófiája*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 520–528.

²⁰⁹ Edgar Allan POE, Letter to Philip Pendleton Cooke, August 9, 1846 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, II., 327–330, idézet: 328 (kiemelés az eredeti szövegben).

A *Ligeia* név Poe korai versében, az *Al Araaf*ban jelenik meg először. Ez a „drága” és „szép” nőalak a zene és a költészet megtestesítője, „akinek / Még nyers ideája / Is dalba rezeg”. Nem hús-vér nőről van itt szó, hiszen teljes valója költészet: „Erő nem akad, / Mely külön varázsol / Téged s a szavad / Zenéjét”.²¹⁰ Az elbeszélés ehhez az eszményi alakhoz tér vissza, akinek „ritka tanultsága, különleges s mégis szende hatású szépsége s halk zenés nyelvének megborzongató és elbűvölő ékesszólása” rabul ejti a mesélőt. Kiséte azonban homályos. Csupán annyit tudunk róla, hogy családja „Kétségkívül távolmúltba vesző régiségű család”, de az elbeszélő sohasem tudta a vezetéknevét, és első találkozásukra akkor sem emlékezne, ha a lelke üdvössége függne tőle.²¹¹ Poe fent említett ismerőse, a költő és ügyvéd Philip Pendleton Cooke viszont pontosan értette, kicsoda *Ligeia* valójában. Levelében arról elmélkedik, mennyit változtatott volna a befejezésen, ha Rowena átváltozása fokozatosan megy végbe. Vajon csökkent volna-e a hátborzongató hatás, „ha csak *fokozatosan* eszméltél volna rá”, hogy Rowena kék, angolszász szemei sötét színt öltöttek, „ha bizonyosságot bizonyosságra halmozva töprengtél, tűnődöttél volna”, míg a történet végére érve a felismerés „felkiáltásában törtél volna ki”?²¹²

Talán Mr. Cooke szerint a *Ligeia* elbeszélője a szerző hangján szólal meg? Amennyiben ez a műkedvelő virginiai költő úgy gondolta, hogy a narrátor a szerző tudatának kivetítése, jó társaságba került. Elképzelését Charles Baudelaire és D. H. Lawrence is osztották. Röviddel Poe halála után, 1852-ben Baudelaire kijelentette, hogy „Poe hősei, avagy pontosabban Poe, a hős [...] –

²¹⁰ Edgar Allan POE, *Al Araaf*, ford. DEVECSERI GÁBOR, = POE *Összes művei*, III., 52.

²¹¹ POE, *Ligeia*, 194.

²¹² Philip Pendleton COOKE, Letter to Edgar Allan Poe, 16 September, 1839, <http://www.eapoe.org/misc/letters/t3909160.htm> (kiemelés az eredeti szövegben; saját fordításom).

Poe maga; és asszonyai, [ők is –] Poe”.²¹³ Lawrence pedig, aki 1923-ban korát megelőző éleslátással írt a klasszikus amerikai irodalomról, hosszasan elemzi a *Ligeiát*, csakhogy nem a narrátorról, hanem magáról Poe-ról beszél: „Ám Poe tudni akarta – azt akarta tudni, mi volt az a különös valami Ligeia tekintetében. Ő, Ligeia elmondhatta volna neki, hogy az a különös valami a borzadály volt, amelyet akkor érzett, amikor a férfi elméje kutatta, vizsgálta, kiszipolyozta őt.”²¹⁴ Poe korai elemzőinek nézetei egybecsengnek. Ha a mesélő: Poe maga, akkor Ligeia sem lehet más, mint Poe elméjének része. Mintha nem is valódi nő lenne, hanem egy emelkedett lelkiállapot, amelyet a költő olyankor tapasztal, amikor elszakad a valóságtól és a képzelet birodalmában időz. Ligeia alakja nem evilági. Szépsége „Egy ópiumálom sugárzása volt [...] – lélekröpítő, légies látomány”.²¹⁵ Az elbeszélő nem tudja, milyen titkot rejtenek Ligeia szemei, bár e kifejezésre „ezer meg ezer analógiát” talál a természetben, mások tekintetében, a zene hangjaiban és a könyvekben,²¹⁶ éppen úgy, amint a költő is küzd a pontos művészi kifejezés kihívásával. A mesélő és Ligeia összefonódott sorsának nem a családi élet, hanem a közös szellemi kaland ad értelmet. Ligeia alakja, jegyzi meg levelében Philip Pendleton Cooke, olyan, mint egy *álm*,²¹⁷ Poe pedig hálás ezért az értő megjegyzésért. „Úgy olvasol legbensőbb gondolataimban – válaszolja ismerősének –, mint egy könyvben”.²¹⁸

²¹³ Charles BAUDELAIRE, *Edgar Allan Poe. His Life and Works*, ford. H[enry]. CURWEN = *The Works of Edgar Allan Poe*, John Camden Hotten, London, 1873, 20 (saját fordításom).

²¹⁴ D. H. LAWRENCE, *Studies in Classic American Literature*, Thomas Selzer, New York, 1923, 102 (saját fordításom).

²¹⁵ POE, *Ligeia*, 195.

²¹⁶ *Uo.*, 196.

²¹⁷ COOKE, Letter to Edgar Allan Poe, September 16, 1839 (kiemelés az eredeti szövegben; saját fordításom).

²¹⁸ Edgar Allan POE, Letter to Philip Pendleton Cooke, September 21, 1839 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 118.

A költő nem ura az ihletnek, és bármikor elveszítheti azt. Az alkotóerő, bár erőteljesen összefonódott az elme egyéb képességeivel és feladataival, mégis független, szeszélyes és tünékeny. Az a nőalak, amely Poe elbeszélésében az ihletettséget megfoghatatlan, magasztos szellemi állapotát jelképezi, szokatlan, különleges keleti szépség. Ligeia varázsa idegenségéből fakad. Jellemzéséhez Poe a fiziognómiát, az arcvonások jelentésének tudományát, és a frenológiát, a koponya alakjának és dudorainak akkoriban divatos tanát hívja segítségül. Haja „hollófekete, sima fényű, pompázó és természetesen hullámos”. Enyhe sasorra, melyhez hasonlót „csak héberek kecses érmein” látni, „szabad szellemről” beszél. Álla alakjában a mesélő felfedezi „gyöngéd szélességét, puhaságát és méltóságát, teltségét és szellemiségét a görög mintáknak”. Szeme tágabb, mint a „Nourjahad-völgybeli törzseknek legtágabb, legtelibb gazellaszeme”.²¹⁹ Ligeia szépsége egységbe foglalja a héber, görög és arab szellemiséget. Hazája pedig a Rajna vidéke, a német romantika bölcsője. Hozzá képest az elbeszélő második arája, a „szőke hajú és kékszemű” fiatal lány egészen hétköznapi jelenség, bár neki van vezetékneve, és nem is akármilyen: „Lady Rowena Trevanion of Tremaine”. A házaspár lakhelye pedig egy klastrom „a szép Angolország” távoli vidékén,²²⁰ az angol kísértethistóriák kedvelt színhelyeinek egyike. Rowena élettere Anglia és az angol kultúrán cseperedett Amerika. Poe kortársai, az 1830-as évek amerikai írói és költői előszeretettel majmolták brit pályatársaikat, és mintáikat általában úgy válogatták, hogy minél kevesebb kockázatot vállaljanak. A rémhistóriák és a szerelmi történetek pedig szinte biztos piaci sikert jelentettek. Azt, ami ettől eltért, például Poe lélektani miszticizmusát, gyanakvással fogadták és „germaniz-

²¹⁹ POE, *Ligeia*, 195.

²²⁰ *Uo.*, 200.

musnak” titulálták. „A rettegés nem Németországból ered, hanem a lélekből”, válaszolta erre Poe.²²¹

Lehetséges, hogy Ligeia és Rowena személyében két esztétikai felfogás áll szemben egymással, és Poe az elsővel rokonszenvez. Ugyanezt az ellentétet találjuk Sir Walter Scott *Ivanhoe* (1819) című regényének nőalakjaiban: a zsidó Rebecca egzotikus szépség, mélyen érző, bonyolult jellem, és nagy tudású gyógyító. Rowena, a szász arisztokrata hölgy ezzel szemben csak szelíd, szőke és szép. Scott számára Lady Rowena a szász nemesség történelmi folytonosságát jelentette Nagy-Britannia földjén, míg Rebecca idegensége, bármily vonzó volt is, nem válhatott részévé annak a panorámának, amelyet a brit birodalmi eszményt támogató, békülékeny skót nacionalista szerző az olvasó elé tárt. Poe-nak nem voltak politikai, történelmi vesszőparipái, így figyelmét teljes egészében a képzelet és az alkotóerő titkainak szentelhette. Ligeia személyében egyesül az ihletettség és a szellemi elkötelezettség, valamint a művészi kivitelezés fegyelme. Titokzatossága, a halálból való visszatérése annak az irracionális érdeklődésnek nyit utat, amelyet Poe képtelen volt, és nem is nagyon akart leküzdeni. Ugyanakkor fontos volt számára az ízlés „különössége”, az az idegenség, amelyet Ligeia „rajnai” származása és keleti szépsége jelképez.²²² Rowena a szokványosabb, a közönség számára ismerős, biztonságos, ezért elfogadhatóbb angol-amerikai kultúrát testesíti meg. Poe számára az első a teljes művészi odaadást, a második a művészi kompromisszumot jelenthette. Ligeia szerelme által az elbeszélő előtt megnyílik a világ: a természet megismerésében és művészi megközelítésében egyesül az intuíció és a tudomány, illetve szerepet kap ben-

²²¹ Edgar Allan POE, *Preface* = Uó., *Tales of the Grotesque and Arabesque*, I., Lea and Blanchard, Philadelphia, 1840, 6.

²²² POE, *Ligeia*, 195, 194.

ne a mámor, az „ópiumálmom sugárzása”.²²³ Rowena birtoklása viszont zárt belső térbe számúzi az alkotót, ahol a művészi kifejezés legfőbb eszköze a kárpitok, takarók, függönyök mintázatában ismétlődő arabeszk. A mámor pedig nem felszabadítja a képzeletet, hanem megbéklyózza azt, és így lesz az ihletét vesztett költőből „az ópium nyugéval hálózott rab”.²²⁴ A megszokottság végtelenített díszítőelemei kábítóan hatnak a lélekre, és előbb-utóbb örvénybe taszítják a megfáradt alkotót.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Berenice* (e kötetben lásd róla: 84–90); *Morella* (91–96); *Az Usher-ház vége* (151–156); *Az ovális portré* (224–226); *Eleonora* (216–220); *Történet a Rongyos Hegyekből* (277–282); *Delejes látomás* (286–289)

²²³ *Uo.*, 195.

²²⁴ *Uo.*, 200.

HOGYAN ÍRJUNK BLACKWOOD-CIKKET? ²²⁵ (*How to Write a Blackwood Article?*)

Egy modern magazin. Változatos tartalmú, eredeti, tetszetős kivitelezésű. Politikailag konzervatív. Hangvétele közvetlen, ám sokszor kötekedő és fensőbbes. Olvasóinak hízeleg, versenytársaival kíméletlen. Szerkesztői, előfizetői, rajongói csak így emlegetik: „a Maga”. Tulajdonosa, Mr. William Blackwood, és neves szerkesztői, John Wilson és William Maginn ismerik a dörgést. Szórakoztatnak, gúnyolódnak, összekacsintanak az olvasóval, és elhítetik vele, hogy ők ketten – cimborák. Az edinburgh-i Blackwood's Magazine lendülete 1817-től megszűnéséig, 1980-ig tartott. A 19. század első felében ez volt a legsikeresebb brit sajtótermék. Mr. Blackwood kihasználta a papírgyártás és a nyomdaipar gépesítésével adódó lehetőségeket. Jól sáfárkodott szellemi erőforrásaival, ezért az 1830-as években magazinja 8000 példányban jelent meg, ami akkoriban egyedülálló teljesítmény volt. Poe úgy viszonyult ehhez a különleges, mértékadó magazinhoz, mint a nőkhöz. Érdeklődött iránta, csodálta, megpróbálta megfejteni a titkát. Vonzódott témáihoz, stílusához, hangvételehez, ám ugyanakkor ezeket felületesnek, sekélyesnek és hatásadásznak tartotta. És mint mindig, amikor ellentétes érzések közt vergődött, a satíra eszköztárához fordult. A *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* Poe egyik legszelleme- sebb elbeszélése, amelynek további különlegessége, hogy női elbeszélőt szólaltat meg.

Signora Psyché Zenóbia, egy világmegváltó céllal létrejött állatbaráti társaság lapjának munkatársa, nagy rajongója a Black-

²²⁵ Edgar Allan POE, *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?*, ford. GÖNCZ Árpád = POE *Összes művei*, I., 204–210.

wood magazinnak. Jól tudja, hogy a magazinolvasók szívéhez és elméjéhez az *Érdekessegek* rovaton keresztül vezet az út, de arról, hogy „megírni hogy kell az ilyesmit”,²²⁶ sejtelve sincs. A kisaszszony tehát áthajózik az Atlanti-óceánon, hogy szót válthasson azzal a személlyel, akinek e „méltán ünnepeelt folyóirat”²²⁷ a sikerét köszönheti. Mr. Blackwood oly biztosan áll a hírnév magas talapzatán, hogy megengedhet magának egy kis nagylelkűséget, és készségesen beavatja ifjú kolléganőjét az újságírás rejtelmeibe. Az elbeszélés poénok sorozata, melyek közül csak néhányat szeretnék elemzésemben lelőni. Ezért mindössze két kérdésre keresem a választ. Először: mi az oka annak, hogy Poe, pályája során egyetlen alkalommal, Psyché Zenóbia kék színű harisnyájába bújjik? Másodszor: milyen tanulságokat szűrhetett le az amerikai magazinszerző a Blackwood magazin másfél évtizedes sikertörténetéből?

A nyomdaipar forradalma, és ezzel együtt a könyvkiadás fel lendülése a középosztálybeli nőknek is lehetőséget nyújtott arra, hogy megszólaljanak, illetve megszólítsák nőtársaikat. Akár tetszett a férfi íróknak, akár nem, az irodalom üzletté vált. A keresleti oldalon nőolvasók ezrei várták a kínálatot, amelyet ugyancsak nők szolgáltatnak: olvasmányos, elsősorban a „női magánszférával” és a nők társadalmi szerepvállalásával, azaz udvarlással, otthonnal, anyasággal, bensőséges személyes és vallásos érzelmekkel kapcsolatos könyveket.²²⁸ A kiadók tudomásul vették és igyekeztek a maguk javára fordítani ezt az újonnan kialakult helyzetet. A nőírók regényeinek kiadásával kevés üzleti kockázatot vállaltak, hiszen a közönségsiker szinte biztos volt. Egyúttal pedig a hazai kultúra támogatóinak a szerepében

²²⁶ *Uo.*, 206.

²²⁷ *Uo.*, 205.

²²⁸ BOLLOBÁS Enikő, *Az amerikai irodalom története*, Osiris, Budapest, 2005, 165.

is tetszelegthettek, és elmondhatták, hogy felkarolták a nemzeti irodalom ügyét.²²⁹ A korszak férfi írói tulajdonképpen ugyanannak a női közönségnek a kegyeiért versengtek, mint helyzeti előnnyel induló női író társaik, és sajnos legtöbbször lemaradtak. Kézenfekvő volt tehát a kissé elcsépel, érzelmes témájú regényekkel népszerűségegre törő nőírókat durcásan ostobának nevezni.

Ám az irodalmi színtér férfi főszereplői számára az eszes nők még ennél is bosszantóbbak voltak. Margaret Fuller, a kiváló esszéíró, kritikus és feminista gondolkodó, az új-angliai transzcendentalizmus filozófiai és társadalmi mozgalmának tagja még közeli barátainak és szellemi rokonainak is csípte a szemét. Világosan gondolkodó, művelt és szókimondó nő volt, ráadásul társai közül egyedül ő tudott jól németül. Ez kínos körülmény, hiszen a transzcendentalizmus fogalmi háttere a klasszikus német filozófia és irodalmi romantika volt, amely a németül jól beszélő angol írók, Samuel Taylor Coleridge és Thomas Carlyle közvetítésével jutott el az Atlanti-óceán túlsó partjára. A férfiak, köztük Ralph Waldo Emerson, titokban orroltak Margaretre, megjelenését, stílusát és fellépését túl érdesnek, nőietlennek tartották. Poe messziről figyelte, megvetette, és ha alkalma adódott, kinevette a transzcendentalistákat. Majdnem biztos, hogy Psyché Zenóbia alakját Margaret Fullerről mintázta. Emellett szól az is, hogy Nathaniel Hawthorne *Blithedale Romance* (*Derűvölgy románca*) című, 1852-ben megjelent regénye hősnőjének alakját szintén Margaret Fuller ihlette. És vajon hogy hívják e művészkedő, fontoskodó hölgyet? Természetesen Zenóbiának. Ezt a nevet egyébként William Ware *Zenobia, or, the Fall of Palmyra* (Zenóbia, avagy Palmyra eleste)

²²⁹ *Uo.*

című, 1837-ben megjelent regénye hozta be az amerikai köztudatba. Hősőnye történelmi személy, a gyönyörű, szűzies Zénobia szíriai királynő, aki állítólag Kleopátránál is szebb volt,²³⁰ és aki egy ideig sikerrel szállt szembe a rómaiakkal. A korabeli olvasók könnyen felismerték a kapcsolatot a Zenóbiák közt, és bizonyára jót mosolyogtak rajta. Ám Göncz Árpád, aki a *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* minden nyelvi kihívását zseniálisan oldotta meg, jól tudta, hogy erre a háttértudásra nem számíthat, és a különc újságíró névét „Psyché Cleopatrá”-nak fordította.

Poe méltányosan bánt női pályatársaival. Maró gúnyral fogalmazott ledorongoló kritikáit – lovagiasan – férfiszerezők számára tartogatta. Igaz, hogy Psyché Zenóbia kisasszony remek karikatúrája az érzelmes, irodalmi ambíciókkal és túlradó jó szándékkal rendelkező hölgynek. „Psyché szép görög név, 'lelket' jelent (azaz engem, hisz *csupa* lélek vagyok”, csacsogja a Signora, és elárulja, hogy ő a „Kemény És Kérlelhetetlen Harcot A Reménytelen Istentelen Sanyarúságban Nyűglődő Ártatlan Kuttyáért” mozgalom oszlopos tagja, melynek rövidítése „K. É. K. H. A. R. I. S. Ny. Á. K”.²³¹ Minden abszurd és mulatságos tulajdonsága ellenére azonban Psyché Zenóbia nem a nőíró, hanem az újságíró satírja. Alakjában akár Poe-ra is ráismerhetünk. Lássuk tehát, mit nyújthatott a Blackwood magazin példája a hírnévre éhes amerikai magazinszerző számára. A *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* röviden összefoglalja mindazt, amit tudnia kell a sikeres szórakoztató magazin közegéről és szellemiségéről, az irodalmi személyiség tudatos felépítéséről, illetve a népszerűsége számot tartó cikkek témájáról.

²³⁰ JOHN GATTA, *American Madonna. Images of the Divine Woman in Literary Culture*, Oxford University Press, New York, 1997, 21–22.

²³¹ POE, *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?*, 205 (kiemelés az eredeti szövegben).

(*A verseny*) A konzervatív, tory Blackwood's Magazine kezdettől fogva versengett a liberális, whig Edinburgh Review-val. A londoni lapok közül a tory elkötelezettségű Fraser's Magazine versengett a whig London Magazine-nal, és az utóbbi kisegítésére beszállt a New Monthly. Természetesen az edinburgh-i magazinok kígyót-békát kiáltottak a londoniakra.²³² A Blackwood szerkesztőit nem zavarta, hogy Edinburgh „csak” Skócia fővárosa, London pedig a Brit Birodalomé, szívfájdalom nélkül leszólták és kioktatták az angol romantika olyan jeles képviselőit, mint John Keats, William Hazlitt vagy Leigh Hunt.²³³ A közrendi származású londoni írókat, az úgynevezett „cockney” iskola képviselőit csupán jöttmenteknek tartották. Poe bírálatai is sokszor voltak kíméletlenek. Előszertettel kötött bele a New York-i vagy a bostoni irodalmi körök bennfenteseinek írásaiba, mássokkal pedig, főleg olyanokkal, akiktől viszonzást remélt, talán túlzottan is engedékeny volt. Kívülállóként Poe-nak nem sok esélye volt arra, hogy bekerüljön az északi nagyvárosok irodalmi közéletének belső köreibe. Egyébként pedig önmagát valódi értelmiséginek és déli úriember tartotta, aki méltán veti meg a sok felkapaszkodott, klikkekbe tömörülő északi sznobot. Kötekedő kritikái nem összeférhetetlenségéről árulkodnak, hanem arról, hogy milyen kiválóan alkalmazkodott egy korabeli konvencióhoz. Egyébként is, ki állíthatta nyugodt lelkiismerettel a 19. század első évtizedeiben, hogy a kultúra nem versenypálya?

(*A személyiség*) A Blackwood szerkesztői előszertettel alkalmazták a szellemes, szatirikus párbeszéd eszközeit, hogy véleményt mondjanak aktuális politikai vagy társadalmi kérdésekről, vagy egyszerűen csak szórakoztassák az olvasót. A „Christopher

²³² Lásd ALLEN, *I. m.*, 40–46.

²³³ *Uo.*, 43.

North”, az „Ettrick-i juhász”, „Az angol ópiumevő” vagy a „Delta” nevek mögött felsejlettek a szerkesztők, John Wilson, James Hogg, Thomas De Quincey, illetve David Macbeth Moir nevei, ám ezek a jól megtervezett, kitalált figurák önálló életet éltek a lap hasábjain.²³⁴ Nem túlzás azt állítani, hogy ők adták el a lapot. És ha már sok munkával és fáradsággal felépül egy fiktív személyiség, érdemes azt tiszteletet parancsolóvá tenni. Mr. Blackwood előzékenyen bocsátja Psyché Zenóbia kisasszony rendelkezésére a jól megcsinált irodalmi személyiség felépítésének teljes eszköztárát. Érdemes érdekfeszítő tényeket és hasonlatokat gyártani, illetve „érdekfeszítő kifejezéseket gyűjteni, latin, német és görög nyelvtudást mímelni”. Ha például egy „szerecsétlen fickó [...] a torkán akadt csirkecsonttól [...] cikákol”, legjobb azt görög kifejezések közbeiktatásával leírni, hiszen „nincs a göröghöz fogható egy vérbeli »mit-éreztem-amikor« lap számára!”²³⁵ Poe szerteágazó műveltséget szívott magába olvasmányjaiból és a két egyetemi tanulmányokkal töltött félév során. Ám ha tekintélyt akart szerezni, sokszor kellett nagyobb tájékozottságot mutatnia, mint amennyivel valóban rendelkezett. Ellenfelei, versenytársai túllicitálásának azonban egy időn túl már nem lehetett határt szabni. Bizonyára rájött, hogy ekkora erudíció mímelésével kár próbálkozni, hiszen az egész üresen kong.

(*A benyomások*) Idézzük fel *Az elveszett lélegzet* jelenetét, amelyben Puffanch urat tévedésből felakasztják. Ám mivel amúgy sem lélegzik, az egész meg sem kottyán neki. Mialatt a kötélén lóg, két hasznos dolog is cselekszik. Élethűen rángatózik, mely által minőségi szórakozást nyújt az összegyűlt tömegnek. Miután to-

²³⁴ *Uo.*, 22–23.

²³⁵ POE, *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?*, 208–210.

vábbáll és megpihen, tollat ragad és részletesen beszámol az átéltekről, hiszen az akasztás élményét leghitelesebben az tudja elmesélni, akit egyszer már felakasztottak. Mr. Blackwood azt tanácsolja Psyché Zenóbia kisasszonynak, hogy kerüljön valódi kutyaszorítóba, és közben figyelje benyomásait. (A beszélgetés végén egyébként a szerkesztő úr előzékenyen a Signorára uszítja pompás bulldogjait.) Amennyiben a kisasszonyt elkerülné az életveszély, tanácsolja Mr. Blackwood, nyugodtan használja a képzelőerejét. A „benyomások” fontos figyelemkeltő elemek voltak a magazinokban megjelenő írásokban. Kiválóan helyettesítették a lélekábrázolást, amely az átlagolvasót kevésbé érdekelte, és különben sem volt erre elég hely és idő. Poe sok ilyen történetet olvashatott a Blackwood magazinban. Mr. Blackwood néhányat fel is sorol az álmélkodó Psyché Zenóbia kisasszonynak: *A Halott, Aki Élt*, a *Botcsinálta Kísérletező*, *A Néhai Orvos Naplója*.²³⁶ Ezek közül egy-egy ötletet Poe maga is felhasznált, például *A Férfi a Harangban* történetét a *Kutyaszorító* című elbeszélésében. Az angol „sensation” szó jelentése egyébként ’benyomás’, illetve ’szenzáció’. Ez utóbbit pedig érdemes volt hajkurászni, mert az olvasóknál szinte mindig sikert aratott.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Kutyaszorító* (e kötetben lásd róla: 136–142); *A Maelström örvényében* (195–198); *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* (304–307)

²³⁶ *Uo.*, 206.

KUTYASZORÍTÓ²³⁷
(*A Predicament*)

„Mit éreztem akkor?” Ezt a kulcsfontosságú kérdést minden magazinszerzőnek újra meg újra fel kell tennie és nyomban meg is kell válaszolnia, ha azt szeretné, hogy fogyjon a lap. Az átélt élmények és benyomások pontos lejegyzése, állítja Mr. Blackwood, a neves edinburgh-i folyóirat-tulajdonos és -szerkesztő, elengedhetetlen a sikeres magazincikkhez. Nincs jobb közönségcsalogató írás, mint a valósághű beszámoló valamely veszélyes helyzetről, lehetőleg olyanról, amilyenbe a magazinolvasó vélhetőleg sohasem kerül. A benyomások érzékletes ecsetelése mellett ugyancsak fontos a stílus megválasztása. „Valamennyi stílus közül az a legjobb, ha az író annyira lóhalálában ír, hogy nincs ideje gondolkodni.”²³⁸ Nagy szavak helyett „egészen picinyeket” kell használni, „s helyes, ha az ember ezeket is tótágast írja”.²³⁹ Érdemes idegen szavakkal és érthetetlen idézetekkel ámulatba ejteni az olvasót,²⁴⁰ aki a lehengerlő élményért a jövő hónapban is megveszi a lapot. Amint imígyen megismerkedett a Blackwood’s Magazine jól bevált stratégiáival, a *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* hősnője, Psyché Zenóbia elhatározza, hogy újságírói pályája során ezen útmutatások szerint fog eljárni. Miután sietve távozik a Blackwood’s Magazine szerkesztőségéből, átsétál a *Kutyaszorító* című elbeszélésbe, és Edinburgh utcáin járva-kelve addig keresi a bajt, míg végül megtalálja.

²³⁷ Edgar Allan POE, *Kutyaszorító*, ford. GÖNCZ Árpád = POE *Összes művei*, I., 211–216.

²³⁸ POE, *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?*, 207.

²³⁹ *Uo.*, 208.

²⁴⁰ *Uo.*, 209–210.

Mint a lelkes és ártatlan tanítványok általában, Psyché Zenóbia is hajlamos mestere útmutatásait szó szerint érteni. Nem tudja, hogy egy hajmeresztő történet akkor a legélethűbb, ha a szerző az egészet csak kitalálja. Valós és veszélyes élményekre vadászik. Diana nevű pudlija és Pompey nevű négere társaságában felmászik a gótikus katedrális óratornyába, kidugja fejét az orralap alsó részén található lyukon és nézelődni kezd. Edinburgh látványa lenyűgöző, csak sajnos az időzítés rossz. Délután fél hat felé jár. A percmutató hamarosan eléri a lyukat, és a Signora képtelen visszahúzni bájos fejét. Ám az újságíró nem jön zavarba: miközben a pallos formájú acélmutató lassan a nyakába mélyed, Mr. Blackwood útmutatásai alapján hűen beszámol arról, hogyan vágja le fejét „az Idő szörnyű és súlyos kaszája”.²⁴¹ Amint már tudjuk, a sikeres magazincikk titka a „benyomások” hiteles rögzítése, tehát Psyché Zenóbia biztosra megy. Az érdekesítő élménybeszámolóra számtalan példa volt már a Blackwood’s Magazine hasábjain. Például 1821-ben, a novemberi számban Thomas Mann (írói nevén William Maginn) írása, az *Ember a harangban* azt meséli el, mit élt át az a fiatalember, aki közvetlenül a harang alatt lapulva töltött el egy idegtépő félórát. „Az a vád érhet, hogy eltúlzom érzéseimet, de nem így van. Sok félelmetes tapasztalatot éltem át azóta, de ez mind semmiség annak a félórának a borzalmas látomásaihoz képest” – bizonygatja az elbeszélő.²⁴² De bármilyen szemléletesek is a felidézett iszonyatos képek, a szerző lélektani realizmusra törekszik, hiszen egy percig sem tagadja, hogy ezek csupán lázálmok. Poe történetében Psyché Zenóbia átéli saját lefejezését, és az élmény minden részletéről tudósítja az olvasót. Megtudhatjuk, hogyan es-

²⁴¹ POE, *Kutyaszorító*, 215.

²⁴² William MAGINN, *The Man in the Bell*, Blackwood’s Magazine 1821. november, 374.

nek ki egymás után a szemei, gurulnak végig az esőcsatornán, míg nem ott pislognak az utca közepén. Kiszáradtatva csatlakozik hozzájuk a feje, kiskutyáját felfalják a patkányok, és fej nélküli testének láttán néger szolgája (természetesen csak képletesen szólva) fejvesztve menekül.

Poe feltehetően nem azért ragaszkodott az egyes szám első személyű narrátorhoz, mert képet kívánt adni saját bonyolult lelkéről, vagy önként kitérülte az olvasók egymást követő nemzedékei előtt. Inkább arról van szó, hogy – a kor népszerű irodalmának konvencióinak megfelelően – hitelessé kívánta tenni a hihetlent. A halott feleség vagy kedves után sóvárgó szerelmes férfi a korabeli érzelmes írásművek egyik kedvelt alakja, ahogyan a halottaiból ébredő, félelmetes nő is a rémtörténetek jellegzetes szereplője. A halálos veszedelem átélése a szenzációt hajhászó elbeszélések visszatérő témája. Mindháromat én-narráció segítségével lehet leghatásosabban tálni. Így az olvasó közvetlenül a narrátor gondolataiba és érzéseibe nyer betekintést, és kockázat nélkül részesülhet hajmeresztő élményeiben. Slavoj Žižek „szimbolikus identifikációnak” nevezi ezt a jelenséget, amelynek során „pontosan abban a tekintetben azonosulunk [az elmesélt élménnyel], amelyben ez utánozhatatlan; amelyben [ez az élmény] kitér a hasonlóság elől”.²⁴³ A mai horror- és akciófilmek csupán újrahasznosítják azokat a stratégiákat, amelyeket a népszerű magazinok szerzői a 19. század első évtizedeiben, a tömegkultúra hajnalán kialakítottak. A prózaíró Poe egyszerre volt ennek a tömegkultúrának kiszolgálója és anatómusa. Kétségtelen, hogy a *Kutyaszorító* a szenzációkeltő „magazincikk” metsző paródiája. Ám Poe maga is a jól bevált eszközökhöz folyamodott, amikor le akarta nyűgözni a maga-

²⁴³ Slavoj ŽIŽEK, *The Sublime Object of Ideology*, Verso, London, 1997, 108.

zinolvasót. Az én-narrációt találta legalkalmasabbnak, amikor gaztettekről (*William Wilson, Az áruló szív, A fekete macska*), halálos örvényről (*Palackban talált kézirat, A Maelström örvényében*) vagy vérfagyasztó életveszélyről (*Az elsietett temetés*) írt. Elbeszéléseinek motívumait szintén a korabeli szenzációhajhász rémtörténetek ihlették. A *Kutyaszorító* cselekménye, a Blackwood-beli *Ember a harangban* című elbeszéléshöz hasonlóan, a fenyegető idő motívumán alapszik, ugyanúgy, mint *A kút és az inga* halálos kínzóeszköze, az egyre lejjebb ereszkedő borotvaéles penge.

A *Kutyaszorító* satírálja szarkazmusba hajlik: Poe egyértelműen egyes nőírók, északi szellemi körök és általában a feketék számlájára gunyoroskodik. Amint a *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* elemzésében említettem, Psyché Zenóbia alakja Margaret Fullerre emlékeztet. Mentora, „Lyukasgaras úr” pedig valószínűleg Ralph Waldo Emerson, aki az 1830-as évek végén már elismert gondolkodó és ünnepelelt előadó volt. Talán Poe úgy vélte, könnyű Emersonnak az amerikai üzleti szemlélet ellen prédikálnia, illetve hitet tennie a szellemi szabadság, eredetiség és alkotóerő mellett, amikor nincsenek anyagi gondjai. Az elbeszélés másik célpontja az érzelmi és vallási érveket hangoztató abolitionista nő, mint például Lydia Maria Child vagy Lucretia Mott. Mindketten mélyen hívő asszonyok voltak, a társadalmi igazságosságért és a rabszolgaság intézménye ellen harcoló társadalmi szervezetek tagjai. Child volt az Egyesült Államokban az első, aki rabszolgaság-ellenes könyvet írt, *An Appeal in Favor of That Class of Americans Called Africans* (Követelés az amerikaiak afrikainak nevezett osztálya érdekében) címmel.²⁴⁴ Poe fensőbbésen, a déli értelmiségi és úriember lekezelő modorában

²⁴⁴ Lásd BOLLOBÁS, *I. m.*, 170.

intézi el a szerinte csöpögős érzelmi érveket hangoztató „négerbarát” nőket. Psyche Zenóbia „a bimbózó érzelem minden bizalmával” támaszkodik fekete szolgájára, a „bölcst” Pompeyre. Ám e vonzódás nem teljesen önzetlen, hiszen a Signora négere vállán pipiskedve nézelődik kifelé az óralapon. Amikor pedig Pompey tiltakozik a hosszantartó megerőltetés ellen, nem átallja a fejéhez vágni, hogy ostoba, hogy „elkövette az Ignác von Pelenka bűnét”, valamint hogy beszéde nem több, mint „*irgumburr gummacskanadrág*”.²⁴⁵ A derék néger egyébként igencsak groteszk figura. Mintegy hetven- vagy nyolcvanéves, csupán három láb magas, ráadásul „Pohos és karikalábú”, szája és füle nagy, fogai és düledt szeme fehérek, nyaka nincs, és térdje a „lába szára felső hányadának fele” tájékán van.²⁴⁶ Poe láthatóan azt a korabeli felfogást osztotta, mely szerint a feketéken élcelődni különösen humoros.

Vajon véletlen, hogy a *Kutyaszorító* színhelye Skócia? Nyilván nem, hiszen Edinburgh-ban jelent meg a híres Blackwood’s Magazine. Ám ugyancsak errefelé, Glasgow-ban élt Thomas Reid, a 18. századi skót „common sense”, azaz „józan ész”-filozófia jeles képviselője. Poe a skót felvilágosodás, ezen belül is Reid fogalmi segítségével járja körül a személyes azonosság bonyolult filozófiai kérdését. Ha ugyanis a Signora feje az út porában hever, teste pedig az óratoronyban tántorog, melyikük az elbeszélői hang forrása? A test vagy az elme? Nőről lévén szó – Poe gonosz kis tréfája ez? – a test, hiszen a kisasszony felülnézetből tudósít arról, ahogyan mindkét szeme a földre gurul. Vagy talán mégis az elme? Psyché Zenóbia hirtelen ötlettel a feje után hajítja burnótos szelencéjét, hogy az egy kis tubákot szippantva tisztábban lásson e nehéz helyzetben. Ám hogy a fej mit mond,

²⁴⁵ POE, *Kutyaszorító*, 214 (kiemelés az eredeti szövegben).

²⁴⁶ *Uo.*, 212.

„fül híján” már nem hallja tisztán.²⁴⁷ Thomas Reid filozófiája az ismeretelmélet, az erkölcsfilozófia, az esztétika, illetve a memória és a személyes azonosság kérdésköreire terjedt ki, a *Kutyaszorító* pedig többször utal ezekre. Psyché Zenóbia elbeszélésében sok szerep jut a „borongós emlékeknek”, az „elmének” és az emlékek „forgatagának”.²⁴⁸ A Signora, a kiskutyája és a négere hárman vannak, mint a fúriák, „az Elmélkedés, az Emlékezés és a Vének”. Diana, a pudli „morális, sőt metafizikai szemszögből” patkányszagot érez,²⁴⁹ Psyché Zenóbia kisasszony pedig rápirít Pompeyre, hogy kérése nem „ésszerű”.²⁵⁰

Thomas Reid szerint a személyhez kötött igazság két elsődleges feltétele az emlékezet és az időben létező személyes azonosság, hiszen „azok a dolgok történtek meg, amelyekre tisztán emlékszem”. Személyes azonosságunk pedig nem más, mint „folyamatos létezésünk, első pontosan kivethető emlékképünkig visszamenőleg”. Az én pedig időben folyamatos és oszthatatlan, ám nem azonos a testtel. A lélek „egészen más természetű”, mint a test.²⁵¹ Psyché Zenóbia létezése folyamatos, hiszen annak ellenére, hogy fejét a percmutató, az idő hallgatag szolgája elvágta testétől, megosztja velünk élményeit, tehát van emlékezete. De mégis, miután feje testétől ily messzire gurult, hol lakik immár az én? Ki lát, hall, és – nem utolsósorban – ki beszél? Psyché Zenóbia kisasszony ez utóbbi kérdésen rágódik a legtöbbit, míg végül megoldatlanul hagyja: „A fejem azt hitte, hogy én – a fej – vagyok az igazi Signora Psyché, testem meg ugyanakkor meg

²⁴⁷ *Uo.*, 216.

²⁴⁸ *Uo.*, 211.

²⁴⁹ *Uo.*, 212.

²⁵⁰ *Uo.*, 214.

²⁵¹ Idézi Gideon JAFFE – Ryan NICHOLS, *Reid on Memory and Personal Identity* = *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. ZALTA, <https://plato.stanford.edu/entries/reid-memory-identity/>.

volt győződve, hogy én – a test – vagyok az.”²⁵² Ezzel pedig sikerült a dolgot olyannyira összekuszálnia, hogy Mr. Reid és Mr. Blackwood és az Olvasó együttes erővel sem tudják megoldani, Mr. Poe pedig nem segít nekik.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* (e kötetben lásd róla: 129–135); *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* (304–307); *A Maelström örvényében* (195–198)

²⁵² POE, *Kutyaszorító*, 216.

ÖRDÖG A HARANGTORONYBAN²⁵³
(*The Devil in the Belfry*)

Poe szívesen űzött gúnyt a hollandusokból. Hans Pfaall történetével egyszer már elkalauzolta olvasóit Rotterdamba, ahol tanúi lehettek, hogyan tették lóvá mind az asztronómus urakat, mind a polgármestert. Az *Ördög a harangtoronyban* olvasójának azt kell tapasztalnia, hogy a derék facipósök nem lettek sem okosabbak, sem pedig szellemesebbek, ellenben továbbfejlesztették legjellemzőbb tulajdonságaikat, a megbízhatóságot és a pontosságot. Az elbeszélés színhelye egy eldugott falucska, „Vondervotteimit-tiss” (azaz: „Vajonhányórávan”). Gömbölyded lakói még soha nem hagyták el kerek kis völgyet, amelyben szülőhelyük fekszik. A település egyébként rendezett és takaros. Háza teljesen egyformák: vörös téglából rakták őket, gerendáikon órát vagy káposztafejet ábrázoló díszítés. A derék polgárok a toronyóra járásához igazítják időmérő eszközeiket és életüket, amely egyhangú és eseménytelen, mígnem egy apró emberke – talán az ördög maga – beköltözik a harangtoronyba. Amikor a toronyóra délből tizenháromat üt, a faluban visszavonhatatlanul eluralkodik a káosz. Így, első látásra, Poe szatírája a száználmas nyárspolgárok ellen irányul, akiket nem a természet rendje vagy valamilyen belülről fakadó harmónia irányít, hanem az óramű.

Poe azonban nem lenne következetes, ha elbeszélésében nem valamely jeles honfi- avagy pályatársa ellen fordítaná a gúny fegyverét. Valószínű, hogy célpontja idősebb és sikerebb kollégája, Washington Irving. Ő volt az, aki gyakran merítette témáit a holland telepések történetéből és meséiből, ráadásul – az

²⁵³ Edgar Allan POE, *Ördög a harangtoronyban*, ford. NEMES ERNŐ = POE ÖSSZES MŰVEI, II., 73–77.

Egyesült Államokban talán elsőként – írásaival szép elismerést szerzett, és egy rakás pénzt keresett. Poe jól ismerte Irving műveit – *A Tour of the Prairies* (Utazás a prérin) című könyvéről nem sokkal azelőtt kedvező kritikát írt –, de személyesen csak egyszer találkozott vele. Az *Ördög a harangtoronyban* megjelenése előtt két évvel, 1837 márciusában részt vett egy New York-i fogadáson, amelyen könyvkiadók, szerkesztők és szerzők gyűltek össze egy koccintásra, és igyekeztek – érdekeiknek megfelelően – jó benyomást kelteni, kapcsolatokat teremteni, valamint előnyös üzleteket kötni. A City Hotel az alkalomhoz méltó helyszín volt, hiszen hallját több jeles angol és amerikai író arcképe és mellszobra díszítette.²⁵⁴ Az ünnepség egyik vendége két példányban is jelen volt: testi valójában, valamint mellszoborként. Természetesen Washington Irvingról van szó, aki nem csupán híres volt és vagyonos, hanem elbűvölő személyiség, a társaság kedvence, az eszményi vacsoravendég.

Az *Ördög a harangtoronyban* nem is annyira témájában, mint inkább hangvételében emlékeztet Washington Irving műveire. Az első személyű, meg nem nevezett narrátor kissé gunyoros, kissé tudálékos, ugyanakkor közvetlen, sőt bizalmaskodó. Elbeszélésének szereplőivel, a bumfordi holland falusiakkal kapcsolatban csak egy egészen picit leereszkedő. Emlékeztet Irving egyik visszatérő mesélője, Diedrich Knickerbocker figurájára, akit a legtöbb mai olvasó a *Sketch-Book* (*Vázlatfüzet*, 1819–1820) *Rip Van Winkle* című elbeszéléséből ismerhet. Azonban a derék térdharisnyás mesélő sokkal korábban, 1809-ben bukkant fel először Washington Irving történelmi művében. Címe alapján – *The History of New York* (New York története) – bárki komolyan vehette ezt a könyvet, aki elmulasztotta elolvasni az alcímet: „A

²⁵⁴ Kevin HAYES, *Poe and the Printed Word*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 50–51.

világ kezdetétől a holland dinasztia végéig”. A történelmi beszámoló helyenként diszkrétén ironikus, máshol fergetegesén humoros, úgyhogy az egykori holland telepesek 19. századi leszármazottai vakargathatták a fejüket, hogy megsértődjenek-e vagy megtisztelve érezzék magukat. A könyv végül igen sikeres volt, és Diedrich Knickerbocker majdnem olyan híres fiktív személy lett Amerika-szerte, mint Yankee Doodle vagy Johnny Appleseed.

Poe-nál sohasem egyértelmű, hogy tiszteletkört tesz vagy gúnyolódik, amikor pályatársainak témáit és mesélői hangvételeit idézi fel egy-egy elbeszélésében. Lehetséges, hogy kissé irigykedett Washington Irvingre, amiért az ilyen könnyen befutott. Ám azt is kénytelen volt felismerni, hogy sokat tanulhat nagy elődjétől. Irving ugyanis gondosan előkészítette a *History of New York* megjelenését. Több cikket is közölt a lapokban, amelyekben hírül adta „egy fekete kabátot és háromszögletű kalapot viselő alacsony, idős úr” eltűnését, aki „Diedrich Knickerbocker” névre hallgat, és aki „egy különös könyv kéziratát” hagyta hátra.²⁵⁵ A város elöljárói már majdnem jutalmat ajánlottak a nyomravezetőnek, amikor kiderült, hogy az egész csak csselfogás. Hogy mi volt Mr. Irving célja? Természetesen az, hogy fogyjon a könyve.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hans Pfaall páratlan kalandja* (e kötetben lásd róla: 108–114); „*Belzebubé a fejem!*” (207–211)

²⁵⁵ Charles Dudley WARNER, *Washington Irving*, Kessinger, Whitefish, 1881.

ÁZ ELHASZNÁLT EMBER²⁵⁶
(*The Man That was Used Up*)

A népszerű edinburgh-i folyóirat, a Blackwood's Magazine szellemes urak irodalmi játszóttere volt, hölgyek nem voltak bejáratosak a szerkesztőség szentélyébe. Poe egyik korábbi elbeszélése segítségével azt is elképzelhettük, ahogyan tulajdonosa, Mr. Blackwood, miután készségesen tájékoztatta Signora Psyché Zenóbiát az újságírás rejtelméről, ráeresztette pompás bulldogjait bájos kolléganőjére. Az Atlanti-óceán másik oldalán, Philadelphiában azonban nemcsak azzal voltak tisztában, hogy a hölgyek és urak érdeklődése különböző, hanem azzal is, hogy az irodalmi piacon nagyobb vásárlóerőt lehet mozgósítani, ha az irodalmi lapok külön-külön szólítják meg őket. Így adódott, hogy az 1830-as évek végén jól megfértek itt egymás mellett két kiváló folyóirat, a Godey's Lady's Book és a Burton's Gentleman's Magazine. Poe mindkettőben közölt írásokat, és egy ideig szerkesztőként működött közre William Evans Burton magazinjában. Itt közölte 1839 augusztusában *Az elhasznált ember* című szatírját, amelynek célpontja az amerikaiak kedvenc időtöltése, a politika és a háborús hős kultusza, témája pedig a nyilvános személyiség hitelességének kérdése.

Az amerikai hölgyek és urak, még ha másféle magazinokat olvastak is, egyaránt tisztelték a vitéz hadvezéreket, hódolattal vették körül a jeles politikai személyiségeket, és elismeréssel viseltettek azok iránt, akiknek jó volt a megjelenésük. *Az elhasznált ember* hőse, A. B. C. Smith dandártábornok, miután mőresre tanította a vad bugaboo és kickapoo indiánokat, az előkelő wa-

²⁵⁶ Edgar Allan POE, *Az elhasznált ember*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 49–54.

shingtoni társaságot is meghódítja. Délceg termete, boltozatos mellkasa, vakítóan fehér fogsora, csillogó szemei mindenkit lenyűgöznek, még az elbeszélőt is, aki úgy érzi, a testi tökélynek ezen foka már-már túlzás. A dandártábornoknak ráadásul a szelleme is magasan szárnyal: elkötelezett szószólója a modern technika vívmányainak. Hisz a haladásban, kedvenc beszédtemája a vasút, a hőlégballon és bármi egyéb mechanikai újítás. Ugyanakkor, mint minden ismert és népszerű egyéniségnek, A. B. C. Smith dandártábornoknak az alakját is valamiféle titokzatosság lengi körül. Elbeszélőnk elhatározza, utánajár, mi a titka sikerének.

Az elhasznált ember bizonyos tekintetben a *Kutyaszorító* párja. Narrátora, a jó szándékú, kíváncsi fiatalember, Psyché Zenóbiára emlékeztet, amint őszinte érdeklődéssel igyekszik a végére járni a siker és hírnév titkának. Még egy Pompey nevű öreg néger szolgál is előfordul benne. A derék fekete inas egy szobába tessékeli a narrátort, amikor az úgy dönt, hogy váratlanul meglátogatja szállásán A. B. C. Smith dandártábornokot, és személyesen oldja meg a nemzeti hőst övező nimbusz rejtélyét. Elbeszélőnk senkit sem talál odabent, ám megbotlik a padlón heverő rongycsomóban, amelyet bosszankodva odébb rúg. Megdöbbenésére azonban a furcsa halomból méltatlankodó sipákolás hallatszik, majd kiválik belőle egy láb, amelyre mintha valaki harisnyát húzna. Egy kis idő múlva belép a vén Pompey, és a formátlan alakzatra sorban felcsatol egy újabb lábat, egy kart, két vállat, valamint egy boltozatos mellkast. A fej némileg több munkát igényel. Azt a helyet, ahonnan a bugaboo és kickapoo indiánok elorozták a skalpot, paróka fedi be. A szemgödrökbe szemek kerülnek, végül a helyére kattan a szájpaddás, a hibátlan fogsor és a nyelv (alávaló rézbőrűek!) hiányzó hétnyolcada. És íme: A. B. C. Smith dandártábornok, teljes testi pompájában és kifogástalan egyenruhájában.

Akárcsak a *Kutyaszorító*ban, Poe itt is a testi egység ingatagságát, valamint a személyi azonosság bizonytalanságát firtatja. Az elbeszélő ugyanazokkal a kérdésekkel szembesül a dandártábornok nappalijában, mint amelyekkel Psyché Zenóbia kisaszszony az edinburgh-i óratoronyban. Amikor a percmutató elválasztja fejét a testétől, az újságíró az azon tűnődik, hol lakozik énjé: óratoronyban rekedt testében, avagy levágott fejében, amely odalent, a csatornában hever? Csakhogy míg a pórul járt Signora történetét olvasva a személyi azonosság filozófiai kérdéseire keressük a választ, addig A. B. C. Smith dandártábornok esete a nyilvános azonosság mibenlétére irányítja a figyelmünket. Kicsoda is A. B. C. Smith dandártábornok valójában, ha szinte minden testrésze, köztük éleslító szeme és ékesszóló nyelve művégtag-műhelyek terméke? Hol rejtőzik azonossága? Testében, amelyet egy néger szolga segítségével épít fel nap mint nap? Avagy lelkében, amely keresztény ikonográfiánk szerint a szívben rejtőzik? Hiszen a dandártábornok szívének otthont adó boltozatos mellkas is a Ducrow manufaktúra szakmai rátermettségét dicséri. Talán szellemében? Hogyan, amikor nyelve, a gondolatok kifejezésének eszköze csupán egy ügyes szerkezet, amely ki- és becsatolható?

A 19. század első felének politikai színterén sok olyan derék politikus tolongott, akik életüket kockáztatták az indiánokkal vívott csatákban, és a megpróbáltatások során kissé el is használódtak. Hírnevük azonban egyenesen a politika porondjának kellős közepére lendítette őket. A Whig Párt csupán öt választási időszakot ért meg, de mindegyik kampányában háborús hőst indított, két alkalommal sikeresen. A demokrata Andrew Jackson elnök az 1813–1814-es krík háborúban vált nemzeti hőssé, még mielőtt a New Orleans-i csatában látványosan legyőzte a briteket. Amikor elfoglalta az elnöki széket, nem csupán három,

párbajból visszamaradt golyót hurcolt a testében, hanem a krík háború téli hadjárataiban és csataterein szerzett láz és vérhasfertőzések emlékét és következményeit is. Bár Poe korábban előszeretettel köszörülte a nyelvét Jacksonon, 1839-ben már nem rágódott a visszavonult elnök zörgő csontjain. Lehetséges, hogy *Az elhasznált ember* célpontja Richard M. Johnson ezredes, az akkori alelnök, aki állítólag saját kezűleg végzett Tecumseh shawnee vezérrel.²⁵⁷ Még valószínűbb azonban, hogy A. B. C. Smith eredetije Winfield Scott dandártábornok, aki három évtized szinte minden háborújában és csetepatéjában részt vett, többek között indiánok elleni hadjáratokban is, ráadásul ő vezényelte a cserokí indiánok kitelepítését 1838-ban.

Mi a lenyűgöző dandártábornok titka? Mire *Az elhasznált ember* elbeszélője megfejtene a talányt, már új feladvánnyal kell megbirkóznia. Vajon mennyire valódi egy politikai személyiség? Már abban is kételkednünk kell, amit a szemünkkel látunk, hiszen a jó fellépéshez test szükségeltetik, ám a dandártábornok testének nagyrésztét ügyesen megszerkesztett protézisek teszik ki. A mesterien szabott egyenruha alatt pedig alig van némi élő emberi lényeg. Talán a háborús hírnév, a politikai tőke alapja csupán jól időzített híresztelés? Az elbeszélés olyan kényes témákat feszeget, mint a politikai személyiség tudatosan felépített volta, vagy a személyi cselekvőképesség és autonómia. Egy demokráciában mindkettőre szükség van: az egyikre gyakorlatban, a másikra elméletben. A. B. C. Smith dandártábornok, a háborús hős és közszereplő korántsem autonóm és cselekvőképességű. Hatalmi helyzete rajta kívül álló tényezőként működik. Például a kikapoo és bugaboo indiánokon, akik hősi hírnevének alapját szolgáltatják, illetve egy Pompey nevű fekete inason, aki

²⁵⁷ Michael F. HOLT, *The Rise of the American Whig Party. Jacksonian Politics and the Onset of the Civil War*, Oxford University Press, New York, 1999, 111.

minden reggel összecsavarozza a testrészeit. Ők a lenézett és megvetett fajok, akiknek nincs helyük a fehér amerikaiak nemzeti közösségében. De a hatalmat nem adják ingyen, és senki sem kezeskedhet tartósságáért. Az indiánok előszeretettel nyessenek le darabokat a legyőzött ellenfélből, a néger rabszolga pedig egy napon talán úgy dönt, hogy többé nem szereli össze a mellkast a vállakkal és a karokkal, és lám, a nemzet teste máris darabokban hever.

Gyakran előfordul, hogy a végzet egy-egy író forgatókönyve alapján alakítja a történelmet. Egyszer-egyszer Poe történetei is sorra kerültek. Például William Henry Harrison, Tecumseh shawnee konföderációjának legyőzője, egy (állítólagos) határvidéki kunyhó szülöttje, a rettenthetetlen határvidéki hős a whigek jelöltjeként megnyerte az 1840-es elnökválasztást. Azonban a következő év áprilisában a beiktatási ceremónián megfázott, és harmincegy napos elnökség után tüdőgyulladásban meghalt. Mint szegény A. B. C. Smith dandártábornok, Harrison elnök is a szó szoros értelmében „elhasználódott”. A kickapoo indiánok viszont elnyűhetetlenek. Annak idején részt vettek a Tecumseh által vezetett indián konföderációban, 1811-ben harcoltak William Henry Harrison csapatai ellen Tippecanoe-nál, és vesztek. De utódaik napjainkban is élnek Texasban és Oklahomában. „Bugaboo” indiánok pedig nincsenek. Ez a szó csak annyit jelent, hogy „mumus”.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Négy fenevad egy testben* (e kötetben lásd róla: 64–69); *Pestis király* (77–83)

AZ USHER-HÁZ VÉGE²⁵⁸
(*The Fall of the House of Usher*)

Poe második legkedvesebb elbeszélésében visszaköszönnek a *Ligeia* (ez volt a legkedvesebb), a *Berenice* és a *Morella* motívumai. Roderick Usher, éppen úgy, mint Ligeia és Morella, rendkívüli elme, bár ereje, sugárzása egyre gyengül. Húga, Madeline, az említett elbeszélések hősnőihez hasonlóan, a halálból visszatérő erőteljes nő. Az elbeszélő itt nem szenvedő alanya, csupán tanúja a titokzatos és félelmetes eseményeknek, ám hangvétele, elődeiéhez hasonlóan, elfogódott és vallomásos. *Az Usher-ház vége* 1839 szeptemberében jelent meg a philadelphiai *Burton's Gentleman's Magazine*-ben, majd rögtön ezután a *Groteszk és arabeszk történetek* című kötetben. Poe állítólag két levelet is kapott Washington Irvingtől, amelyben az amerikai elbeszélés atyja elismerően nyilatkozik a kötetről, bár úgy véli, hogy az „Usher-ház” egy kicsit sok művészi jelzőt tartalmaz.²⁵⁹ Szerencsére a levélből Poe csak a bátorítást szűrte ki, és nem látott neki a jelzők ritkításának.

Az Usher-ház végét sokan, sokféleképpen közelítették meg. Legérdekesebb értelmezései Poe okkult filozófiájával kapcsolatosak. Morris Beebe olvasatában például az elbeszélés a szerző kozmogóniai nézeteinek a szemléltetése. *Heuréka* című kései filozofikus prózaversében Poe úgy írja le a világegyetemet, mint a tökéletes egység kisugárzás általi szétterjedését. Neoplatonista ihletésű elmélete szerint a kezdeti egységből létrejött sokféleségben két erő hat egymással versengve, a vonzás és a taszításé.

²⁵⁸ Edgar Allan POE, *Az Usher-ház vége*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 217–229.

²⁵⁹ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 292.

Ezért az univerzum nincs nyugalomban, hanem e két erő változása folytán lüktet, miközben a taszítás ereje, a sokféleség forrása egyre jobban gyengül. Végül az univerzum visszatér a kezdeti egység állapotába. Poe szerint a tágabb értelemben vett világegyetem több párhuzamosan létező univerzum összessége, amelyek élettartamuk különböző szakaszában vannak. Ennek megfelelően Roderick Usher, az elbeszélés központi figurája az őt körülvevő világ esszenciája. Teste, szobája, maga a ház és annak közvetlen környezete egyre gyengülő erejű szellemének koncentrikus körökben való tárgyiasulásai. Roderick koponyáját, megbomló elméjének lakhelyét, „mint őszi ökörnyal, vad, olvatag szövevényben” lengi körül haja. Lakhelyén „Zord, mélységes, könyörtelen ború hangulata borult rá mindenre és járt át mindent”. Amikor a ház ura végleg összeomlik, vele együtt elpusztul az általa létrehozott világ, „a méla Usher-ház”.²⁶⁰ Az elbeszélő, aki nem része Roderick Usher világának, megmenekül, saját univerzumában él tovább, és történetét továbbadja újabb univerzumok lakóinak, nekünk.²⁶¹

Egy másik olvasat szerint *Az Usher-ház* ihletője a neoplatonizmussal ellentétes szellemiségű gnoszticizmus. Eszerint az anyagi világ bukott és gonosz, a léleknek pedig szabadulnia kell a test börtönéből, hogy egyesüljön a rejtett isteni lényeggel, melynek neve *Theos Agnóstos*. Poe-nak az az univerzum lüktető mozgásáról szőtt elmélete pedig, amelyet a *Eurekában* fejt ki, a gnosztikus értelmezés szerint a lélek felszabadításáról szól. Roderick szellemi szubsztanciája menekülne a szenvedő testből és az elaggott, de még szilárdan álló házból. Ám a ház, „valami

²⁶⁰ POE, *Az Usher-ház vége*, 217.

²⁶¹ MOTTIS BEEBE, *The Universe of Roderick Usher = Poe: A Collection of Critical Essays*, szerk. Robert REGAN, Prentice Hall, Englewood Cliffs (NJ), 1967, 123–127.

titkos befolyás” által, fogva tartja őt: „formájának és matériájának bizonyos sajátosságai [befolyást nyertek] szelleme fölött”. Végül az élve eltemetett Madeline az, aki megmenti őt. Miután kiszabadítja magát beszögelt koporsójából és a ház mélyébe rejtett sírboltból, önmagát és bátyját kiragadja az anyag fogságából.²⁶²

Az *Usher-ház vége* azonban nem csak bölcséleti mélységeket rejt. Néhány részlete az ellenkező irányba, a korabeli tömegkultúrához vezet. Nézzük például Roderick Usher festményét, amely a ház alatt futó folyosót és sírboltot ábrázolja, ahova Madeline testét helyezik. A festmény, állítja az elbeszélő, „fantasztikus kompozíció”, amelyen az „absztrakció szelleme” uralkodik. Egy „végtelen hosszú és szögletes pince vagy alagút belsejét” ábrázolja, ahol „semmiféle fáklya vagy más mesterséges fényforrás” nem világít, mégis „mindenféle erős sugarak árja hömpölygött, az egészet valami kísérteties és érthetetlen fényben fűrösztve”.²⁶³ A ház alatt futó alagútrendszer és a belőle nyíló fülke majdnem ugyanilyen: „szürke, nyirkos, és semmiféle bejárást sem engedett a fénynek”.²⁶⁴ A festmény is, a pince is félelmet keltő, rémregényekbe illő, „gótikus” hangulatot áraszt, de az általuk felidézett építészeti elemeknek semmi közük a gótikához, sokkal inkább az egyiptomi piramisok rejtett járataira emlékeztetnek. Ugyanígy *A kísértetkastély* című vers, amely Roderick Usher történetének tömörített költői változata, az elbeszélés közepén, azaz belsejében foglal helyet. Olyan, mint a piramis belső kamrája, amely az építmény létrejöttének végső okát, az értékes testet rejt.

²⁶² Barton Levi ST. ARMAND, *Usher Unveiled. Poe and the Metaphysics of Gnosticism*, *Poe Studies* 5. (1972/1.), 1–8, különösen: 1–3.

²⁶³ POE, *Az Usher-ház vége*, 222.

²⁶⁴ *Uo.*, 225.

A 19. század első évtizedeiben egy kulturális divathullám söpört végig az Egyesült Államok keleti partjának nagyvárosain, az úgynevezett „egyiptomi újjászületés” hóbortja. Az egyiptomi ásatások aranykorával egyidőben megnőtt az érdeklődés a múmiák és szarkofágok iránt, és a városiasodás során, az építkezések fellendülésével egyre több középületet emeltek egyiptomi stílusban. A divat legalább egy évszázadon át tombolt, vagyis az Egyesült Államok birodalmi törekvéseinek megvalósulását kísérte végig.²⁶⁵ Washington D.C. egyik legismertebb látványosságának, a Washington-emlékműnek, egy hatalmas obeliszknek a tervét 1833-ban fogadták el. New York városának börtöne, a manhattani „The Tombs” (A Sír) egyiptomi mauzóleumot mintázott, és 1838-ban, *Az Usher-ház vége* megjelenése előtt egy évvel készült el. Az egyiptomi ihletésű építészet a 20. században is hódított: a Washington D.C.-vel szomszédos Alexandria városkában a legendás elnök emlékére emelt emlékművet, a „George Washington National Masonic Memorial”-t, az ókori alexandriai világítótorny mintájára tervezték. Washington, mint sok más Alapító Atya – a Függetlenségi nyilatkozat ötvenhat aláírója közül ötvenhárom, köztük Thomas Jefferson és Benjamin Franklin –, szabadkőműves volt.

Poe-t az egyiptomi kultúrhóbortnak egy másik eleme ragadta meg, az alkímia, ebből is az átlényegülés szimbolikus eleme, nem pedig az aranycsinálás módszere.²⁶⁶ *Az Usher-ház végének* narrátora arról tudósít, hogy Roderick könyvei közt ott voltak Robert Fludd, a 17. századbeli angol alkímista művei. Lehetséges, hogy a titokzatos ház egy újjászületési misztériumnak ad

²⁶⁵ SCOTT TRAFTON, *Egypt Land. Race and Nineteenth-Century American Egyptomania*, Duke University Press, Durham, 2004, 141–142.

²⁶⁶ Barton Levi ST. ARMAND, *The Mysteries of Edgar Poe. The Quest for Monomyth in Gothic Literature = The Tales of Poe*, 230.

helyet. Mind Roderick, mind pedig húga, Madeline a ház urai és foglyai, amint a fáraó a piramis ura és mélybe zárt, elrejtett kincse is egyben. Madeline holtnak vélt teste, illetve bátyjának és a narrátornak az alászállása a ház mélyének labirintusába olyan, mint egy beavatási szertartás – Ízisz rítusa vagy az eleusiszi misztériumok –, amelynek során a beavatott személy lélekben újjászületik. Ez magyarázná Roderick zaklatottságát Madeline temetése után, amikor a túlérzékeny fiatalember tudni véli, hogy a húga él, megjelenik, és a halálba ragadja őt. Poe összekapcsolja ezeket az okkult elemeket a képzelet által való át-lényegülés gondolatával. Vannak olyan képzelgések, írja egyik „széljegyzetében”, amelyek „nem gondolatok, és amelyeket mindeddig képtelen voltam szavakba önteni”. Az „árnyak árnyai” ezek, és természetük „sokkal inkább testi, mint szellemi”. A lélek teljes nyugalmának idején kelnek életre, amikor „az ébrenlét és az álmok világa egybemosódik”, és megnyílik „a szellem külső világa”.²⁶⁷ Az elbeszélés talán olyan misztikus tapasztalatra utal, amely csak átélhető, de át nem adható. Poe nagyon is komolyan veszi az ilyen élmény lehetőségét, ezért van az, hogy *Ligeia* hősnőjének és az *Usher-ház* hősének titka homályban marad. Az elbeszélő a felét sem érti annak, amit lát, csak sejtései vannak arról a természetfölötti világról, amelybe Ligeiának és Roderick Ushernek betekintésük, sőt bejárásuk van. Ám az is lehet, hogy *Az Usher-ház vége* nem a szereplők, hanem az elbeszélő képzelgéseiről szól, akiben a ház olyan érzéseket idéz fel, amelyek „semmi más földi érzéshez” nem hasonlíthatók, „mint az ópiumszívó másnaposságához”, aki „árnyképekkel” birkózik, és aki belátja, hogy a látottak „túlhaladják elménk mélységeit”.²⁶⁸

²⁶⁷ POE, *Essays and Reviews*, 1383.

²⁶⁸ POE, *Az Usher-ház vége*, 217.

Akármilyen fennkölt témákat sorakoztat fel, *Az Usher-ház vége* csupán egy magazin lapjaira szánt történet, amellyel Poe pénzt és hírnevet kívánt szerezni, és eközben nem kerülhette el az irodalmi csatározások forgatagát. Abban a rosszmájú életrajzban, amelyet Poe-ról írt, és amellyel sokat ártott a nem sokkal azelőtt meghalt szerző jó hírének, Rufus Griswold azt állította, hogy az elbeszélésben szereplő vers, *A kísértetkastély*, plágium. Griswold azzal vádolta Poe-t, hogy a verset Henry Wadsworth Longfellow *The Beleaguered City* (Az ostromlott város) című költeményéről koppintotta.²⁶⁹ A pletyka alapja az a gyanú, amelyet Poe maga fogalmazott meg Rufus Griswoldnak szóló levelében. „Longfellow professzor” verse, írja Poe, plágium. „Allegorikus jellege, stílusa, verselése és szóhasználata – mind az enyém”.²⁷⁰ Poe aligha tévedett: a dolog semmiképpen sem történhetett fordítva. *Az Usher-ház vége*, és benne *A kísértetkastély* hat héttel Longfellow verse *előtt* jelent meg.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Berenice* (e kötetben lásd róla: 84–90); *Morella* (91–96); *Eleonora* (216–220); *Az elsietett temetés* (283–285)

²⁶⁹ Sidney P. Moss, *Poe's Literary Battles. The Critic in the Context of His Literary Milieu*, Duke University Press, Durham, 1963, 126.

²⁷⁰ Edgar Allan POE, Letter to Rufus Griswold, May 29, 1841 = *The Letters of Edgar Allan POE*, I., 188.

WILLIAM WILSON²⁷¹
(*William Wilson. A Tale; William Wilson*)

Poe megengedte olvasóinak, hogy belepillantsanak egyetlen Angliában töltött iskolaévének emlékeibe. 1818-ban, kilencévesen a Manor House School tanulója volt a London melletti Stoke-Newingtonban. A jó nevű bentlakásos iskola igazgatóját, „Dr. Bransby” tiszteletes urat Poe név szerint is megemlíti: kettelteljességével és drákói szigorával ő az a „gigászi paradoxon”, amely „túl óriási [...] egy gyermeklélek számára”.²⁷² John Bransby is emlékezett egykori tanítványára: a Manor House School egyik későbbi diákjának, William Elijah Hunternek úgy nyilatkozott 1878-ban, hogy a kis „Edgar Allan” gyors észjárású gyermek volt, „intelligens, önfejű és akaratos”, aki emellett „jó fiú is lett volna, ha a szülei nem kényeztették volna el”.²⁷³ Érdekes módon a *William Wilson* hőse és elbeszélője is „Egy olyan nemzetség sarja, melyet nagy képzelőtehetsége és könnyen indulatba hozható természete mindenkor nevezetessé tett”. Mi több, szülei „vajmi keveset tehetek, hogy megkülönböztetett gonosz hajlamai[t] megfékezzék”.²⁷⁴ Lehet, hogy Poe elkényeztetett kisleány volt, ám az is elképzelhető, hogy Dr. Bransby rávetítette tanítványára mindazt, amit az elbeszélésben olvasott. Mr. Hunter ugyanis megjegyzi, hogy beszélgetésükkor az igazgató úr „kerülte a témát”, talán azért, mert „neve sértő módon jelent meg a William Wilson című elbeszélésben”.²⁷⁵

²⁷¹ Edgar Allan POE, *William Wilson*, ford. VÉTEK Gábor = POE *Összes művei*, I., 230–243.

²⁷² *Uo.*, 231.

²⁷³ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 71–72.

²⁷⁴ POE, *William Wilson*, 230.

²⁷⁵ Idézi QUINN, *Edgar Allan Poe*, 71.

A *William Wilson* címszereplőjét iskolaévei alatt, sőt ifjú- és felnőttkorában is árnyékként kíséri hasonmása, aki ugyanezt a nevet viseli. Ez a másik William Wilson ugyanabba az iskolába jár, később is ugyanazokban a körökben bukkan fel Etonban, Oxfordban, majd Rómában. Ráadásul a megtévesztésig hasonlít névrokonára, ezt azonban érdekes módon senki sem teszi szóvá. A hasonmás igyekszik gátat szabni az elbeszélő egyre növekvő elvetemültségének, mind nagyobb gaztetteknek áll útjába, míg végül a feldühödött Wilson rátámad és leszúrja. Poe kétségek közt hagyja az olvasót annak tekintetében, hogy a hasonmás látomás-e vagy valóság. Becsületessége, kísérletei, hogy névrokonát gonosz csínyeitől visszatartsa, illetve természetellenesen halk hangja alapján arra gondolhatunk, hogy ő csupán William Wilson jobbik énjének képzeletbeli megtestesülése, lelkiismeretének erőtlen szava. Ám olyan is előfordul, hogy népes társaságban bukkan fel, ahol a hamiskártyás Wilson kifoszt egy gazdag és gyanútlan fiatalembert. A „másik” Wilson nyilvánosan rántja le a leplet a gonosz mesterkedésről, és csalót kirekesztik oxfordi diáktársai. Az a jelenet, amelyben – immár Rómában – az elvetemült Wilson ledöfi őt, nagyon is valóságosnak hat, bár a gyilkos szeme egy pillanatra a hatalmas tükörré téved, amelyben szemtől-szemben látja önmaga képmását, „vértől szennyes ábrázattal”. Azt hihetnénk, hogy a teremben egyetlen William Wilson van, aki önmagát pusztította el. Csakhogy az elbeszélő a következő pillanatban visszakozik: „így tűnt, de nem így volt. Ellenfelem, Wilson volt az, aki ott állt előttem agóniájában.”²⁷⁶ Poe, akárcsak pályatársa, Nathaniel Hawthorne, gondosan ügyel arra, hogy valószerűvé tegye a látomást, és vízióként tálalja a valóságot.

²⁷⁶ POE, *William Wilson*, 243.

Az elbeszélés irodalmi mestermű. Ám közvetlen szövegkörnyezete a korabeli szenzációhajtású sajtó bűnténykrónikái. Az amerikai közönség szívesen olvasott megdöbbentő bűnesetekről és elvetemült bűnözőkről. A napilapok, röpiratok szinte naponta beszámoltak a legfrissebb borzalmakról. A tudósítások közül azok voltak a legnépszerűbbek, amelyek csalók, kalandorok, gyilkosok tetteinek mozgatórugóit próbálták felderíteni.²⁷⁷ Így volt ez az Atlanti-óceán innenső oldalán is. Poe angol pályatársa és példaképe, Edward Bulwer-Lytton *Eugene Aram* (1832) című regénye népszerű volt ugyan, de vegyes kritikai fogadtatásra lelt. A könyvben egy művelt, meggyőzően érvelő gyilkos meséli el és próbálja igazolni gaztetteit. Bulwer azonban elmulasztott az önigazoló magyarázkodással szemben erkölcsileg megalapozott ellenvéleményt megmutatni, ezért a regény értékrendje felborult.²⁷⁸ Az angol-ír író és kritikus, William Maginn úgy nyilatkozott a Fraser's Magazine hasábjain, hogy „az érdekes bűnözők iránti rokonszenv felkeltése” ellenszenves gyakorlat, valamint „modern, alantas, és romlott ízlésre vall”, ha valaki az akasztófára és a tömlőcre pazarolja tehetségét.²⁷⁹ Poe azonban elkerülte a morális kétértelműség veszélyét. A történetet a bűnbánó William Wilson meséli el, aki – saját állítása szerint – haldoklik, és halála előtt szembe kell néznie bűneivel. „Az emberek általában fokozatosan süllyednek el a romlottságban. Rólam azonban egy szempillantás alatt hullott le minden erény, mint valami lepel” – emlékszik vissza élete fordulópontjára. Emellett azonban szeretné elnyerni olvasóinak rokonszenvét. Arra kéri őket, „legyenek türelemmel”. Együttérzésért for-

²⁷⁷ LEHUU, *I. m.*, 37.

²⁷⁸ Keith HOLLINGWORTH, *The Newgate Novel 1830-1847. Bulwer, Ainsworth, Dickens and Thackeray*, Wayne State University Press, Detroit, 1963, 88–90.

²⁷⁹ Idézi Hollingworth: *Uo.*, 93.

dul felebarátaihoz, hiszen ő, mint állítja, „bizonyos mértékig emberi akaraton felül álló körülmények rabja” volt. Szeretné bűneit a „balvégzet” és „nem [...] evilági látomások” számlájára írni.²⁸⁰ De a történet befejező szavait, William Wilson halálos ítéletét („*Ámde ezentúl te is halott leszel – halott a Világ, a Menny és a Remény számára!*”²⁸¹) a másik Wilson, az áldozat mondja ki, és ezzel helyreáll az erkölcsi rend.

William Wilson történetét úgy is értelmezhetjük, mint a személyes én és a nyilvános én közötti párviadalt. Az elvetemült Wilson „gonosz hajlamainak” engedelmeskedik, és csupán „tulajdon akarat[ának] irányítására” van utalva.²⁸² Ezzel tulajdonképpen kiteljesíti azt, amire természeténél fogva hivatott. Teljes személyi szabadság birtokában van, hiszen csak azoknak a késztetéseknek enged, amelyek a természetéből fakadnak. Ezzel szemben a becsületes Wilson a társadalmi és morális elvárások szószólója, és az elvetemült Wilson énjének nyilvánosan vállalható arculatát testesíti meg. Hogy visszanyerje személyes terét és valóságát, az elvetemült Wilsonnak meg kell gyilkolnia önmaga nyilvános megfelelőjét. Ugyanakkor nem feledhetjük azt sem, hogy a két William Wilson tökéletes hasonmások. A „jó” Wilson azonos a „gonosz” Wilsonnal. Ugyanis William Wilson már belsővé tette azokat az elvárásokat, amelyeket tudatosan megpróbál ugyan figyelmen kívül hagyni, de amelyeknek nyilvános énje megfelel. A „jó” Wilsont tehát nem lehet megölni és ugyanakkor életben maradni. Az elbeszélés tetőpontja, a gyilkosság azt a pillanatot ragadja meg, amikor a személyes ént immár képtelenség elválasztani a nyilvános éntől.

²⁸⁰ POE, *William Wilson*, 230.

²⁸¹ *Uo.*, 243.

²⁸² *Uo.*, 230–231.

A hasonmás figurája, a Doppelgänger először Jean Paul Richter *Siebenkäs* (1796) című regényében bukkant fel. (Maga a „Doppelgänger” kifejezés is Jean Paul alkotása, épp e regényben alkalmazta először.) Ezt követi E. T. A. Hoffmann regénye, *Az ördög bájitala* (1815). Sok hasonlóság van a *William Wilson* és Oscar Wilde regénye, a *Dorian Gray arcképe* (1890) között. Ugyancsak ide tartozik Dosztojevszkij *A hasonmás* (1846) című kisregénye, Maupassant *Horla* című novellája (1886), illetve Stevenson kisregénye, a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*. A hasonmások találkozása általában halállal végződik: annak, aki hasonmására támad, magának is el kell pusztulnia (bár Dosztojevszkij hőse „csak” megőrül). A német néphiedelem és az egykori teuton mondák szerint az, aki megpillantja hasonmását, hamarosan meg fog halni,²⁸³ amint ezt a haldokló William Wilson megjósolja a gyilkos William Wilsonnak. A klinikai neurológia bizonyos mértékig magyarázza ennek a vonzó irodalmi motívumnak a létrejöttét. Jean Paul Richter autosztopikus hallucinációban, Dosztojevszkij epilepsziában szenvedett. Az autosztopia, önmagunknak saját testünkön kívüli észlelése a neurológus szerint az én kivetítése.²⁸⁴ Az én voltaképpen egy nézőpont, amelyből a világot észleljük. Autosztopia esetén két nézőpontból észlelünk: a világot a magunkéból, és önmagunkat – szintén a magunkéból. A hasadt én egyszerre éli át a tapasztaló és a megfigyelő helyzetét. Egy olyan író számára, mint Poe, aki szívesen kísérletezett az elbeszélői hanggal és nézőponttal, nem is volt ennél jobb játék.

²⁸³ J[ohn]. TODD – K[enneth]. DEWHURST, *The Significance of the Doppelgänger (Hallucinatory Double) in Folklore and Neuropsychiatry*, Practitioner 188. (1962), 377–379.

²⁸⁴ Todd E. FEINBERG, *Altered Egos. How the Brain Created the Self*, Oxford University Press, Oxford, 2001, 80–81.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Lovagias ügy* (e kötetben lásd róla: 115–121); *Egy hordó Amontillado* (350–355); *Bice-Béka* (363–368)

EIROS ÉS CHARMION PÁRBE SZÉDE²⁸⁵
(*The Conversation of Eiros and Charmion*)

A világ vége, állította William Miller 1818-ban, éppen egy negyedszázad múlva esedékes. A szerény, képzetlen, de a Szentírás részleteiben jártas új-angliai földműves bonyolult történeti megfeleltetések és számítások alapján jutott erre a következtetésre. Dániel és a Jelenések könyvének jelképes eseményei, számadatai alapján Jézus második eljövételére, majd az utolsó ítéletre valamikor 1843 márciusa és 1844 márciusa közti időszakban lehetett számítani.²⁸⁶ Miller 1831-ben kezdte széles körben hirdetni elgondolását, számításainak logikáját és módszerét pedig készségesen megosztotta másokkal. Amikor elérkezett az 1843-as év tavasza, hívei közül sokan elhanyagolták mindennapi munkájukat, nem művelték meg földjeiket, nem vetették be kertjeiket. Egyesek könnyű anyagból varrtak egyszerű, laza esésű ruhát, hogy ha majd eljön az óra, megfelelő öltözetben költözhessenek át a túlvilágra. Amikor beköszöntött 1844. március 21-e, sok hívő vetette le magát háztetőkről és fák tetejéről. Többen komolyan megsérültek.²⁸⁷ Amikor a következő, helyesbített időpontban, 1844. október 22-én sem lett vége a világnak, William Miller hívei úgy emlegették e napot, mint a „Nagy Csalódás” idejét.²⁸⁸

Poe élete során többször is beharangozták a világ végét. Az 1820-as években elkezdődött vallási megújulási mozgalmak

²⁸⁵ Edgar Allan POE, *Eiros és Charmion párbeszéde*, ford. NEMES Ernő = POE Összes művei, II., 69–72.

²⁸⁶ Paul K. CONKIN, *American Originals. Homemade Varieties of Christianity*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1997, 118–119.

²⁸⁷ Richard ABANES, *End-Time Visions. The Road to Armageddon?*, Four Walls Eight Windows, New York, 1998, 224, 226.

²⁸⁸ CONKIN, *I. m.*, 123; ABANES, *I. m.*, 226.

prédikátorai elborzadva tekintettek az emberiség erkölcsi romlására, amelyben az Antikrisztus jövetelének az előjeleit látták. A tudósok a Föld esetleges pusztulásának természeti okait keresték. A 18. század jelentős tudományos gondolkodói, Georges-Louis Leclerc (Buffon gróf) francia enciklopédista és természettudós, William Herschel német származású angol csillagász és zeneszerző, valamint Pierre-Simon Laplace francia matematikus és csillagász egyaránt lehetségesnek találták, hogy egyes kozmikus jelenségek, például üstökösök, szerepet játszanak a bolygók keletkezésében és pusztulásában. Az apokalipszist azonban nem hozták összefüggésbe az emberiség morális állapotával.²⁸⁹ Amikor különleges csillagászati jelenségek tűntek fel, mint például a Leonidák meteorraj 1833-ban, Poe kortársai válogathattak a lehetőségekben, hogy a tudományos vagy a vallási magyarázatoknak megfelelően rettegjenek-e attól, hogy világunkban megszűnik az élet. Az *Eiros és Charmion párbeszéde* a Földet fenyegető kozmikus katasztrófa után játszódik két lélek között egy szellemi világban, ahol „az árnyak fátyla már fellebbent”²⁹⁰ szemükről.

Az elbeszélés közzétételét Poe az 1839-es év végére időzítette: nagyjából egy időben jelent meg a *Burton's Gentleman's Magazine* hasábjain és a *Groteszk és arabeszk történetek* című kötetben. A történetben szereplő két barát meghalt, majd új életre kelt és új nevet kapott. Egyikük, Charmion tíz évvel azelőtt távozott az élők közül, most pedig Eiros fogadására siet Aidenn (Éden) „gyönyörrel s csodákkal teli”²⁹¹ világában, ahol a rosszullet érzete, a sötétség rettenete és a borzalmas hangok megszűn-

²⁸⁹ Sarah SCHERNER GENUTH, *Comets and Meteors = The History of Science and Religion in the Western Tradition. An Encyclopedia*, szerk. Gary D. FERNGREN, Garland, New York, 2000, 327.

²⁹⁰ POE, *Eiros és Charmion párbeszéde*, 69.

²⁹¹ *Uo.*, 72.

tével elmúlik a szenvedés: „Ezzel immár elszenvetted mindazt a fájdalmat, amelyet Aidennben valaha is el kellett szenvedned.”²⁹² Barátja kérésére Eiros visszaemlékszik saját halálára és a Föld pusztulására. Megtudhatjuk, hogyan közelítette meg bolygónkat egy hatalmas üstökös, majd hogyan kapott lángra és égett el, egyetlen hatalmas lobbanással teljes légkörünk. Az üstökös magja, amely gáz halmazállapotú, kivonta a légkörből a nitrogént, és a tiszta oxigén tűzgömbbé változtatta a világot. Bekövetkezett „a Szentírásban megjósolt kárhozat”.²⁹³

Poe sokszor kísérletezett a párbeszéd-formával, de legtöbbször menet közben abbahagyta és áttért a monológra, amelynek mestere volt. Bizonyára nem szerette különböző nézőpontok ütköztetésére vesztegetni az idejét, amikor olyan fontos feladata volt, mint a világ végének ecsetelése. A dialógus során apránként adagolt és kétféle nézőpontból megvilágított tudás, a példákkal és bizonyítékokkal alátámasztott észérvek kidolgozása, illetve valamely szatirikusan megközelített téma módszeres körbejárása a neoklasszicizmusra volt jellemző. Így érveltek és szórakoztattak az edinburgh-i Blackwood's Magazine szerkesztői a *Noctes Ambrosianae* című népszerű cikksorozatban, amely hónapról hónapra segített eladni a lapot. A romantikus Poe azonban valahányszor misztikus vagy okkult jellegű témán dolgozott, egyetlen erőteljes elbeszélői hang segítségével építette fel írásának gondolati rendszerét. Így tett az *Árny* vagy a *Csönd* című elbeszélésekben.

Az *Eiros és Charmion párbeszéde* a racionális és megfigyelésen alapuló tudás haszontalanságát feszegeti. Eiros szabatosan

²⁹² „You have now suffered all of the pain, however, which you will suffer in Aidenn.” Edgar Allan POE, *The conversation of Eiros and Charmion = The Collected Works of Edgar Allan POE, II. Tales and Sketches 1831–1842*, 458 (saját fordításom).

²⁹³ POE, *Eiros és Charmion párbeszéde*, 72.

és részletesen írja le a világ végét megelőző napok eseményeit, illetve aprólékosan és pontosan számol be az üstökös természetét illető tudományos magyarázatokról. Elbeszélése szerint a tudósok mindenkit meggyőztek arról, hogy az üstökös valójában gázfelhő, tehát a prédikátorok által emlegetett tűzeső és pusztulás nem fog bekövetkezni: „Az a vélemény, mely szerint a várható ütközés kárt tehet glóbuszunkban vagy lakóiban, a bölcsek körében óráról órára veszített hiteléből; és a bölcsek immár korlátlan uralmat szereztek a tömegek értelme és képzelete fölött.”²⁹⁴ Poe tehát felidézi a William Miller által beharangozott utolsó ítélet forgatókönyvét, a tudósok, a „bölcsek” valószerű magyarázatával átmenetileg hitelteleníti azt, majd az elbeszélés végén visszakanyarodik a próféciahoz. „Mintha maga a TEREMTŐ kiáltott volna”, emlékezik vissza Eirosz, „s a mindent betöltő éter, amelyben létezünk, egyetlen erőteljes lángban lobbant fel. [...] Így ért véget minden.”²⁹⁵

Ahhoz nem fér kétség, hogy Poe készségesen dolgozott fel minden olyan témát, ami a közvéleményt foglalkoztatta, tehát időszzerű és izgalmas volt. Érdekelte a tudomány, és gyakran merített belőle ötleteket. Ám a racionális gondolatmenetet szívesen terelte spirituális irányba. Az *Eiros és Charmion párbeszédében* a tudományos és teológiai megközelítésnél hitelesebb, a dolgok mélyére hatoló tudás mellett tesz tanúbizonyságot. Ennek kifejezésére nem az adat szolgál, hanem a jelkép, székhelye pedig nem az elme, hanem a szív. Az üstökös röppályáját, meséli Eirosz, „már nem tudtuk összeegyeztetni *tapasztalatainkkal*. Tör-

²⁹⁴ „That material injury to the globe or to its inhabitants would result from the apprehended contact, was an opinion which hourly lost ground among the wise; and the wise were now freely permitted to rule the reason and the fancy of the crowd”. POE, *The conversation of Eiros and Charmion*, 458 (saját fordításom).

²⁹⁵ POE, *Eiros és Charmion párbeszéde*, 72.

ténelmi vonatkozásai semmivé foszlottak. Teljesen új érzelmek törtek ránk.”²⁹⁶ Eszerint a világ végső titkának megfejtésére nem a racionális megközelítés a legalkalmasabb, hanem az ihletett megézés. Aki pedig ezt lehetővé teszi számunkra, az nem a tudós, nem is a vallási megszállott, hanem a költő.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Monos és Una beszélgetése* (e kötetben lásd róla: 202–206); *Delejes látomás* (286–289); *A szavak ereje* (325–330)

²⁹⁶ *Uo.*, 71–72 (kiemelés az eredeti szövegben).

JULIUS RODMAN NAPLÓJA²⁹⁷
(*The Journal of Julius Rodman*)

Ha valaki megtévesztésre készül, ne érje be kisebb koholmányokkal. Poe egyik korábbi elbeszélése, a *Hans Pfaall páratlan kalandja* útinapló, amely állítólag egy hőlégballon kosarában íródott, és egyenesen a Holdba kalauzolta az olvasót. A *Julius Rodman naplója* hitelesnek álcázott beszámoló egy olyan felderítő útról, amely a Missouri folyó partján fekvő St. Louistól a Sziklás-hegység túloldalára vezetett. Nem is akármikor: 1790 és 1794 között, tíz évvel a legelső ilyen utazásként számot tartott Lewis és Clark-féle expedíció előtt. Julius Rodman angol úriember, aki atyjával és nővéreivel érkezik Amerikába, és a kentuckyi határvidéken telepednek le. Családtagjai halála után áruba bocsátja a farmot, és szőrmevadász-expedíciót szervez. Ugyanúgy, mint az amerikai Nyugat valódi felfedezői, Meriwether Lewis és William Clark csapata, ők is Saint Louisból indulnak, felfelé hajóznak a Missouri folyón, majd átutaznak a Középnnyugaton. Rodman állítólagos naplójának „átíratát” a philadelphiai *Burton's Gentleman's Magazine* közölte havi folytatásokban, 1840 januárja és júniusa között. Ekkor Poe összeveszett William Evans Burton úrral, otthagya a magazint, és a következő hat részt már nem írta meg. Így a történet ott szakad meg, ahol a bátor utazókat hajszál híján megöli és elfogyasztja két vérszomjas barna medve. Elkeseredett és fordulatos küzdelem után a kaland szerencsésen végződik. A találmányos felfedezők győzedelmeskednek a fenevadakon. Poe nyugodt szívvel nézhetett más elfoglaltság után, nem vesződött a *Julius Rodman* befejezésével.

²⁹⁷ Edgar Allan POE, *Julius Rodman naplója*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, I., 244–282.

Nem mintha sok alkotóerőt pazarolt volna a *Julius Rodman naplójának* előállítására. Az újonnan induló magazin oldalait meg kellett tölteni valamivel. A még ismeretlen vidékek kalandos felderítése ígéretes, közönségcsalogató téma, az olvasók pedig köztudottan azt tartják igazán hitelesnek, ami már ismerős. Poe tehát könyvekből merítette az ötleteit: a Lewis és Clark-expedíció feljegyzéseiből, amelyek Nicholas Biddle szerkesztésében jelentek meg 1814-ben, Washington Irving *Astoria* (1836) című regényes művéből, amelyet a sikeres szerző John Jacob Astor, a szőrmével kereskedő mágnás megrendelésére írt, valamint Sir Alexander Mackenzie skót felfedező 1801-ben, továbbá John Kirk Townsend philadelphiai természetbúvár 1839-ben kiadott úti jegyzeteiből. Poe sietve dolgozott, a forrásaiból átvett szövegrészeket csak kis mértékben alakította át,²⁹⁸ nehogy szemet szúrjanak az egybeesések. Nem becsülte túl a *Burton's Gentleman's Magazine* közönségét. Bízhatott benne, hogy kevés olyan olvasója van, aki az említett művekben részletekbe menően járatos. Bizonyos dolgokban pedig csak egyetértésre és helyeslésre számíthatott. Például abban, hogy a kanadaiak „végtelenül lusták”, és akkor bizonyulnak jó társnak, „ha francia dalok énekléséről volt szó, meg ivásról”, a szíúk pedig „rabló népesség”. Továbbá abban, hogy milyen megkapó a „mesés táj” és „a természet vad szépsége”, milyen ügyesen építenek várat a hódok, és mennyire „fékezhetetlenül vadak” a medvék.²⁹⁹

A *Julius Rodman naplója* nem kiemelkedő mű. Belesimul az 1820-as és 1830-as években kiadott határvidéki útleírások, feljegyzések, elbeszélések sorába. Valamennyien a nyugat felé való terjeszkedés, a kontinens euro-amerikai birtokba vétele nyo-

²⁹⁸ John Carlos ROWE, *Literary Culture and US Imperialism. From Revolution to WWII*, Oxford University Press, Oxford, 2000, 55; HAYES, I. m., 70.

²⁹⁹ POE, *Julius Rodman naplója*, 250, 263, 255, 259–260, 280.

mán születtek. Segítettek a középosztálybeli olvasóknak abban, hogy megismerjék a Louisiana megvásárlása (1803) során megszerzett területeket, és hogy képzeletben bejárják a kontinensnek azokat a részeit (például a Sziklás-hegység túoldalán fekvő Oregont és Kaliforniát), amelyek csak később, az 1840-es évek végén kerültek az Egyesült Államok fennhatósága alá. A vadregényes természetről való áradozás mellett a *Napló* szerzője, azaz Edgar Allan Poe gondoskodik a faji hierarchia megerősítéséről, valamint a déli gazdasági és társadalmi szerkezet szentesítéséről. Az indiánok harciasak és félelmetesek: „A szíúk! A szíúk!”, ordítózzák a felfedezők, majd egy ágyú segítségével jól megtizedelik a „vadakat”.³⁰⁰ A négerek szolgálatra jól használhatók, de visszataszítóak: a Toby nevű öreg fekete rabszolgán „fajtája minden jellegzetessége” megtalálható: „a duzzadt ajak, a lapos orr, a kidülledő szem, a hatalmas fül, a hordóhas és a görbe láb”.³⁰¹ Mivel alig volt benne eredeti és figyelemre méltó elem, Poe nem is vállalta a szerzőséget, nem közölte újra, köteteibe nem válogatta be. A *Naplót* egy bizonyos „G. M.” nevű „szerkesztő” jegyezte, és csupán annak a levélnek az alapján tulajdoníthatjuk Poe-nak, amelyben szerzőnk szakít a Burton’s Gentleman’s Magazine tulajdonosával.³⁰²

Érdeemes megállnunk egy pillanatra, hogy szemügyre vegyük azt a két nevet, amelybe minduntalan belebotlunk, ha a *Julius Rodman naplója* körül vizsgálódunk. Egyik a „Lewis”, másik a „Clark”. Az amerikai történelemben ismétlődnek a veretes nevek. Amint már említettem, Poe sokat merít a Lewis és Clark-féle felderítőút Nicholas Biddle által közzétett feljegyzéseiből.

³⁰⁰ *Uo.*, 265–266.

³⁰¹ *Uo.*, 275.

³⁰² Edgar Allan POE, Letter to William E. Burton, June 1, 1840 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 129–131, különösen: 130.

Feltételezhetjük, hogy hősének, Julius Rodmannek „örökletes hipochondriáját” és „szélsőséges érzelm[e]i”³⁰³ az expedíció egyik vezetőjének, Meriwether Lewis hadnagynak a melankolikus alkata ihlette. Thomas Jefferson pártfogoltja és bizonyos értelemben tanítványa – az elnök az utazás előtt Lewis rendelkezésére bocsátotta természettudományos könyveit – három évvel a hazatérése után öngyilkos lett. A felfedezőik nevei újra felbukkantak Poe életében, amikor Lewis Gaylord Clark, a New York-i Knickerbocker Magazine főszerkesztője többször is keresztezte szándékait. Először akkor, amikor bátorította a New York-i Sun című filléres folyóirat egyik huncut vállalkozását. Ennek során a lap hat részletben tette közzé azokat a megfigyeléseket, amelyeket állítólag Sir John Herschel angol csillagász a Holdról készített híres óriásteleszkópjával. Több hét múlva derült ki, hogy a cikksorozat átverés volt, és Poe meg volt győződve róla, hogy az ötletet a *Hans Pfaall*-ból lopták. Továbbá Lewis Gaylord Clark Poe mindkét kalandregényébe, az *Arthur Gordon Pymbe* (1838) és a *Julius Rodman naplójába* is belekötött. Az *Arthur Gordon Pym*-ről írott kritikában Mr. Clark megjegyzi: eltekint attól, hogy Mr. Poe-t *hazugnak* nevezze, inkább *hisékenységére* hívja fel a figyelmet, amiért bevette mindazt, amit „Mr. Pym” összehordott.³⁰⁴ A *Naplóról* pedig 1840 áprilisában azt írja – mintha csak tudná, hogy Poe a szerző –, hogy „ugyanolyan kitaláció, mint a *Pym*”.³⁰⁵ Poe bosszúságát csak tetézhette, hogy a kellemetlen Mr. Clarkból kettő is volt. William Gaylord Clark ikertestvére, Willis Gaylord Clark kétszer is írt róla elmarasztaló kritikát a Philadelphia Gazette-ben.³⁰⁶

³⁰³ POE, *Julius Rodman naplója*, 244–245.

³⁰⁴ Idézi Moss, *I. m.*, 233 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁰⁵ Idézi Moss, *Uo.*, 105.

³⁰⁶ *Uo.*, 45, 76.

Az amerikai közönséget az 1830-as években szinte havonta sokkolta egy-egy sajtóátverés. Mégis voltak olyanok, akik hittek Julius Rodman naplójának. Nem is akárhik. Az Egyesült Államok szenátusa 1840-ben bizottságot állított fel az oregoni terület státuszával kapcsolatos jövőbeni politikai és diplomáciai stratégiák előkészítésére. A területet az USA és Nagy Britannia közösen ellenőrizte 1818 és 1846 között, egészen az oregoni szerződés aláírásáig. Jelentésében a bizottság úgy utalt a *Napló*-ra, mint hiteles dokumentumra, és leszögezte, hogy a dokumentum „semmi olyant nem tartalmaz, ami eredetisége iránt a leghalványabb gyanúnkat is felkelthetné”.³⁰⁷ A következő négy év során valaki mégis gyanakodhatott, mert a jelentés 1844-es kiadásából már kihagyták ezt a hivatkozást.³⁰⁸

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hans Pfaall páratlan kalandja* (e kötetben lásd róla: 108–114); *Történet a Rongyos Hegyekből* (277–282)

³⁰⁷ TUCHER, *I. m.*, 47.

³⁰⁸ *Uo.*, 48.

AZ ÜZLETEMBER³⁰⁹
(*Peter Pendulum, The Business Man;*
The Business Man)

Az irodalom: üzlet. Csakhogy nem azok számára, akik művelik. A 19. századi Egyesült Államokban az időszaki lapok üzleti vállalkozások voltak, és a legtöbb esetben a szerkesztésükkel kapcsolatos kérdésekben is a tulajdonosok döntöttek. Ilyen tulajdonos-szerkesztő volt William Evans Burton is, akinek Gentleman's Magazine című folyóiratában a *Peter Pendulum, The Business Man* című elbeszélés 1840 elején megjelent. Ekkortájt Poe, évi száz dollár fizetéssel, a magazin társszerkesztője volt. Ennél többet nem tudott Mr. Burtonból kicsikarni. A színészből lett tulajdonos meggyőző panaszáradattal magyarázta szűkmarkúságát. Sajnos ezt az összeget tovább nem tudja emelni. A lapkiadói szakmának megvannak a nehézségei. A kiadás költségei igen magasak, a verseny könyörtelen, ezért a példányok előállítására drága nyomólemezeket, vastagabb papírt és jobb minőségű nyomdatechnikát kell alkalmaznia, mint versenytársainak.³¹⁰ Mr. Burton és magazinja másfél éven át hajtottak hasznot Poe szakértelméből. „Az a legnehezebb feladat a világon – írta Poe egy évvel később egyik barátjának –, hogy urunk egyetlen intézésére ezüstpénzt kell vernünk a szürkeállományunkból.”³¹¹ A második, javított változatot, *The Business Man* címmel már Poe saját magazinja, a Broadway Journal közölte 1845 augusztusában.

³⁰⁹ Edgar Allan POE, *Az üzletember*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 288–293.

³¹⁰ William E. BURTON, Letter to Edgar Allan Poe, May 11, 1839, www.eapoe.org/misc/letters/t3905110.htm.

³¹¹ Edgar Allan POE, Letter to Frederick W. Thomas, July 4, 1841 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 172.

Ám ez a vállalkozás egy év leforgása alatt megbukott. Úgy látszik, Poe erősségei, a komoly kritikai írások és a jó minőségű irodalom kevés olvasót és előfizetőt vonzottak. Ám az is előfordulhat, hogy laptulajdonosként nem vette eléggé komolyan a számviteli feladatokat.

Az 1830-as és 1840-es évek Amerikájában mindenki úgy szerzett pénzt, ahogy tudott. Akinek bárminemű aggályai voltak vállalkozásával kapcsolatban, erkölcsi vagy stilisztikai, nem vitte sokra. Peter Profitt (az elbeszélés második változatában így hívják a narrátort) nevéhez illően a nyereség, illetve az ehhez vezető „módszer” prófétája. Számára néhány cent profit sohasem túl kicsi, és az a mód, ahogyan hozzájut, sohasem túl alantas. Hősünk leginkább az utóbbira fekteti a hangsúlyt, ugyanis „nem a pénz [teszi] az embert, hanem a módszer”.³¹² Üzleti karrierjének első állomása a Tépdel és Gyerevissza szabóság, ahol mint „eleven hirdetés” tevékenykedik. Öltönyben sétálgat, ügyfeleket hajt fel, és csak ritkán folyamodik szélhámossághoz („Egy csalás, elsőrendű, extra minőség: préselt szatén ajánlva fimon gyapjú helyett”). Végül összekülönbözik munkaadóival egy, a számláján feltüntetett „kétpennys” tétel miatt.³¹³ Azonban ha a tételeket összeadjuk, feltűnik, hogy a számlával baj van: a végösszeg hibás. Peter Profitt egy centet téved saját hasznára. Poe az elbeszélés mindkét változatában megőrizte a 2 dollár 96 cent végösszeget, tehát a hiba szándékos. A Thomas Ollive Mabbott-féle gyűjteményes kiadásban (1969) is ez az összeg szerepel, de további kiadásokban a szerkesztők sajnos mindig maguk is elvégzik a műveletet, és a végeredményt tapintatosan 2 dollár 95 centre javítják.

³¹² POE, *Az üzletember*, 289.

³¹³ *Uo.*, 290.

Peter Profitt választott szakmájában sikeres ember, de saját bevallása szerint nem lángész. Már történetének elején tudunkra adta, hogy üzleti érzékét egy púpnak köszönheti, amely egykori dajkája ügyetlensége miatt díszíti homlokát. Ez a frenológia, azaz koponyatan szerint nem más, mint a „rend dudora”. Birtokosa nem zseni. Kereskedő, gyáros, rőfös, szappanfőző, vaskereskedő vagy fűszeres lehet lángész, de ő, Peter Profitt, „szabályos, rendes üzletember”.³¹⁴ Üzleti tevékenysége során nem keletkezik érték, de még csak gazdát sem cserél. Egyik vállalkozása úgy válik jövedelmezővé, hogy meg kell szüntetnie valamit: „kilátásrontók üzletében” fizetnek neki, hogy egy elegáns környéken eltüntessen egy vályogviskót, amelyet kifejezetten erre a célra emelt.³¹⁵ A „könnyű testi sértések üzletága” úgy hoz hasznot, hogy hősrünk pofonokat provokál, majd bezsebeli a kártérítéseket.³¹⁶ Más alkalmakkor az emberek fizetnek neki azért, hogy hivatását *ne* űzze. Tócsák közelében seprűvel ügyleg, és egy rézpénz ellenében nem fröcsköli le a sárral az elhaladó úriemberek nadrágját. Kalapáccsal kárt tesz egy verkluben, majd addig tekeri egy-egy jómódú környéken, amíg megfelelő összeggel rábíráják, hogy továbbálljon.³¹⁷ Nincs ezekben a vállalkozásokban semmi kivetnivaló, hiszen a versenykapitalizmus fejlődésének ebben a szakaszában, a Jackson elnök nevével fémjelzett korszakban alakult ki a szolgáltatások ágazata, amely máig az Egyesült Államok gazdaságának jelentős részét képezi.

Elbeszélésében Poe óvatosan, kerülő úton közelíti meg a korszak nemzetgazdaságának legvitatottabb tényezőjét. Amikor a kóbor macskák elszaporodásának megfékezésére a tör-

³¹⁴ *Uo.*, 288.

³¹⁵ *Uo.*, 290–291.

³¹⁶ *Uo.*, 291–292.

³¹⁷ *Uo.*, 293.

vényhozás létrehozza a „macskacikkelyt”, Peter Profitt cicák tenyésztésébe kezd. Mivel egy macskafarokért négy penny jutalom jár, az élelmezésükbe fektetett összeg viszonylag hamar megtérül. A cicák, állítja üzletemberünk, nem tiltakoznak: „Örömmel állapítottam meg azt is, hogy állataim hamarosan hozzászoktak a dologhoz, és szívesebben látják, ha faroknyúlványyaikat levágjuk, mint az ellenkezőt”. Sőt egy közkedvelt korabeli hajnövesztő szer, a „Makassar-olaj” hatására a cicák viszanövesztik farkaikat,³¹⁸ és egy macskáról évente három farkat is be lehet gyűjteni. A szaporodás, kihasználtság és profit ciklusa erősen emlékeztet a korabeli rabszolgatartás rendszerére. Az Egyesült Államok kongresszusa 1807-ben után törvényen kívül helyezte az atlanti rabszolga-kereskedést, így a déli ültetvények munkaerő-ellátása a hazai szaporulatra korlátozódott. Ahogy az 1820-as években kiéleződött a rabszolgasággal kapcsolatos politikai vita, az úgynevezett „furcsa intézmény” déli védelmezői azzal érveltek, hogy a rabszolgáknak jobban megy a soruk, mint az északi államok „bérrabszolgáinak”. Peter Profitt is szép összegeket szakít macskái szaporulatából, egy-egy állat akár több farkat is szolgáltat. A macskák, akár a rabszolgák, meg vannak elégedve a sorsukkal, sőt farkuk nélkül jobban is érzik magukat. A hozamból Peter Profitt házat vásárol a Hudson folyó partján, amely, mint tudjuk, New York államban van. Ezzel, jegyzi meg Elizabeth Duquette, Poe meggyengíti azt kapcsolatot, amelyet a korabeli köztudat a rabszolgatartás intézménye és a Dél régiója között feltételezett. Arra hívta fel a figyelmet, hogy az egész nemzet élvezzi a rabszolgatartó gazdaság előnyeit.³¹⁹

³¹⁸ *Uo.*, 294.

³¹⁹ Elizabeth DUQUETTE, *Accounting for Value in The Business Man*, *Studies in American Fiction* 35. (2007/1.), 13–14.

Poe „üzletembere” nem megy ki a divatból. Az elbeszélés humora Babits Mihály fordításában éppen olyan fergeteges, mint az eredetié. Ugyanakkor szívszorító élmény elképzelni Poe magányát, amikor egy pillanatra körülnézett és szemügyre vette a piacot, amelynek szabályai rá is vonatkoztak. Az irodalmi magazinok aligha voltak a kultúra fellegvárai. „A sajtó – írta Margaret Fuller 1846-ban – a lakosság általános művelésének egyetlen hatékony eszköze”. A magazinok, sajnos, erre a legkevésbé alkalmasak, ugyanis „országunkban nincs elegendő szellem és könyved tehetség”. Franciaországban, tette hozzá, „egyetlen nap alatt több szellem, kellem és elegáns élcelődés lát napvilágot, mint Amerikában egy teljes év alatt”.³²⁰ Fuller észrevételei pontosak voltak, mint mindig: még olyan közeli ismerősei, mint Ralph Waldo Emerson és Nathaniel Hawthorne is orroltak rá ezért. Azt a léctet, amelyet a brit és francia magazinok olyan magasra helyeztek, egyedül Poe ugrotta át. Ő újra meg újra kísérletet tett arra, hogy minőséget csempésszen a magazinok lapjaira, bár saját érdekében sokkal gyorsabban és silányabban – azaz produktívabban – kellett volna dolgoznia, hiszen a honoráriumokból élt.

*

Kapcsolódó elbeszélés: *A svindler, avagy a lóvátévés egzakt tudománya* (e kötetben lásd róla: 258–261)

³²⁰ Margaret FULLER, *Essays on American Life and Letters*, Rowman and Littlefield, Lanham, 1978.

MIÉRT HORDJA A KIS FRANCIA FELKÖTVE
A KEZÉT? ³²¹

(*Why the Little Frenchman Wears His Hand
in a Sling?*)

Az élcek, amelyeknek célpontja valamely etnikai kisebbség, általában célba érnek. A 19. századi briteknek és angol-amerikaiaknak zsigeri élvezetet okozott, ha egy történetből kiderült, milyen tökfajú, bárdolatlan, szárnalmas számár az ír és milyen ostoba, tehetetlen, kényeskedő piperkőc a francia. Ráadásul ha az író a történetet az egyik hőssel, teszem azt, a tájszólásban makogó írrel mondatta el, a siker majdhogynem szavatolt volt. Mégis, a *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?* az egyetlen olyan Poe-elbeszélés, amelyet nem közölt irodalmi magazin: a *Tales of the Grotesque and Arabesque* (Groteszk és arabeszk történetek) című kötetben bukkant fel először, 1839 decemberében. Nem valószínű, hogy Poe elégedetlen volt írásával, és vonakodott felajánlani az irodalmi lapoknak. Leleményesen választotta meg tréfás elbeszélésének ellentétes jellemű szereplőit, és igyekezett visszaadni a bumfordi ír és a kényeskedő francia komikus nyelvezetét és modorát. Elegendő vaskos humorral fűszerezte történetét, hogy biztos sikerre számítson. Thomas Ollive Mabbott úgy véli, hogy a baltimore-i Saturday Visiter hasábjain jelent meg, valamikor 1837 és 1839 között. Sajnos a folyóiratnak éppen ez a két évfolyama veszett el.³²² Az elbeszélés így is keltett némi figyelmet az Atlanti-óceán túloldalán. Egy londoni magazin, a

³²¹ Edgar Allan POE, *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?*, ford. NEMES Ernő = POE *Összes művei*, II., 265–267.

³²² Lásd Thomas Ollive MABBOTT, *Edgar Allan Poe = The Collective Works of Edgar Allan Poe*, II. *Tales and Sketches 1831–1842*, 463.

Bentley's Miscellany engedély nélkül közölte 1840 júniusában, megtakarítva a jogdíjat.³²³

A történet hőse és elbeszélője, „Sir Pathrick O’Grandison baronet” legújabb hódításáról tart beszámolót egyik cimborájának (az írek ugyanis társasági emberek). A magát baronetnek nevező, nem túl szerény úriember Connaughtból származik, de most London előkelő negyedében lakik. Foglalkozását tekintve vagy egy arisztokrata család személyzetének tagja (amennyiben így értelmeznünk azt a kijelentését, hogy „az a mocsárlakó Pathrick barátod összeállt a baronesszel”), vagy pedig egy lelkes szolgája (amennyiben lakcíme a „Bloomsbury parókia”). A „baronet” cím valószínűleg csupán az írek nagyzási hóbortjára utal. Az biztos, hogy „Sir Pathrick” iszákos, hiszen állítása szerint ő „London város sörhasúinak vezére”. Nos, ez a kiváló férfiú, a női szívek tiprója nézeteltérésbe keveredik egy „kis öreg, külföldi francia” úriemberrel.³²⁴ Mindketten szemet vetettek egy módos özvegyre, egy bizonyos „miszisz Tracle”-re, azaz Melasz asszonyságra, akit annak rendje és módja szerint egyszerre ostromolnak kitüntető férfiúi figyelmükkel.

„Sir Pathrick O’Grandison baronet” jellegzetes etnikai sablon. Poe a 19. században elterjedt „színpadi ír” figurájáról mintázta hőseit és elbeszélőjét. A nagy írországi éhínség (1845–1852) előtt Amerikába vándorolt írek nem voltak szegények és műveletlenek, hamar beilleszkedtek új hazájukba, és aligha szolgáltattak okot a gúnyolódásra. A „színpadi ír” az angol és angol-ír drámaírók komédiáinak hatására vonult be az amerikai tömegkultúrába.³²⁵ A nagyhangú, bárdolatlan, erőszakos, ugyanakkor

³²³ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 291.

³²⁴ POE, *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?*, 265.

³²⁵ Maxine Schwartz SELLER, *Ethnic Theatre in the United States*, Greenwood, Westport, 1983, 222.

komikus ír a legtöbb színdarabban megcsillogtatja nemzeti érényeit: whiskyt vedel, ír nyelven káromkodik és ugyanazt a három ír szót hajtogatja (Poe elbeszélésében is felbukkan a „mavourneen”, azaz „kedvesem”). A színpadi ír afféle átmenet az ember és a főemlősök között. „Arca állatias, majomszerű [...]. Magas nemezkalapot visel, [és] kurta agyagpipát szopogat”. Különleges ismertetőjegyei „a parádézás, dicsekvés és harcias fellépés”.³²⁶ Poe remekül teljesítette a színpadi ír jellemzésének a követelményeit, hiszen hőse, saját bevallása szerint, „daliás” természettel, „elegáns szép” alakkal, „szerföltt arányos” alkattal, „műveltséggel meg modorral” rendelkezik.³²⁷ Mindemellett „Sir Pathrick” figurája inkább komikus, mint visszataszító.

A „kis francia”, aki elegánsan hajlong és megállás nélkül lo-csog, szintén jó ismerőse volt az angol és amerikai olvasónak. Az átlagos középosztálybeli urak és hölgyek műveltségének egyik forrása, James Boswell *The Life of Samuel Johnson* (Samuel Johnson élete, 1791) így írja le a jellegzetes gall férfiút: „A franciának folytonosan fecsegnie kell, akár tud valamit a témáról, akár nem”.³²⁸ A fecsegésből „Sir Pathrick” nyilvánvalóan nem sokat ért, ezért történetében „a kis francia” legtöbbször csak azt hajtogatja, hogy „parlé-vu, vulé-vu”, meg hogy „plonzse danlabon”, ám ez is elegendő ahhoz, hogy alaposan felpaprikázza a daliás ír urat. Az ír gavallér számára a francia vetélytárs férfiatlan pipiskedőnek tűnik, aki egyébként is „külföldi”, tehát nem formálhat jogot a csinos, tehetős özvegyre.³²⁹ Nos, a két udvarló buzgón ostromolja Mrs. Treacle-t, még mellé is telepednek a

³²⁶ Maurice BOURGEOIS, *John Millington Synge and the Irish Theatre*, Constable, London, 1913, 109–110.

³²⁷ POE, *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?*, 265.

³²⁸ James BOSWELL, *The Life of Samuel Johnson, LLD. Including a Journal of His Tour to the Hebrides*, IV., Derby and Jackson, New York, 1859, 150.

³²⁹ POE, *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?*, 266.

szófára. Ír barátunk buzgón szorongatja a hölgy kacsóját, amelyet emez szerényen a háta mögé rejtetett. Amikor azonban „Sir Pathrick” békának titulálja vetélytársát, az özvegy méltatlankodva felugrik. Ekkor derül ki, hogy a két gavallér mindeddig egymás kezét markolászta. Ír hősrünk habitusából pedig az elmés olvasó levonhatja a következtetést, hogy ezek után miért kiáltja el magát a kis francia: „A franszba!”,³³⁰ és miért hordja felkötve a kezét.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *De L'Omelette őrgróf* (e kötetben lásd róla: 26–30); *Három vasárnap egyvégtében* (212–215)

³³⁰ *Uo.*, 267.

Á LAKBERENDEZÉS LÉLEKTANA³³¹
(*The Philosophy of Furniture; House Furniture*)

A belsőépítészet mibenlétét és szabályait tárgyaló írás 1840 tavaszán jelent meg a *Burton's Gentleman's Magazine*-ben. A lap májusi számát tulajdonképpen Poe egymaga töltötte meg: itt jelent meg a *Julius Rodman naplója* ötödik része, három esszé, két recenzió, amelyeket aláírt, valamint öt másik, amelyeket nem. William Evans Burton láthatóan több bőrt is lenyúzott szerkesztőjéről, és nem fizetett túlságosan bőkezűen. A megfeszített munka megtörte Poe alkotókedvét. Egyéves szerkesztői működése idején *Az Usher-ház vége* volt az egyetlen jelentős írása, amelyet a magazinban közölt, és nem jelent meg egyetlen új verse sem.

A lakberendezés lélektana az életmód-cikkek mintájára készült, amelyek ekkor már több mint egy évszázada sikerrel szerepeltek a népszerű lapok hasábjain. A világ legelső magazinja, az Edward Cave által 1731-ben alapított londoni *Gentleman's Magazine* témái között első helyen a család és az otthon állt, cikkírói a feltörekvő középosztály életviteléhez kínáltak útmutatót. Emellett épületes és szórakoztató írásokat is közöltek. Erre a három pillérrre épült később az új műfaj, a regény.³³² A lapok pedig továbbra is – tulajdonképpen mindmáig – osztogatják a tanácsaikat arról, hogy miként rendezzük be otthonainkat, hogyan főzzünk, hogyan viselkedjünk. Az amerikai hölgyek számára, brit társaikhoz hasonlóan, könyvek foglalták össze,

³³¹ Edgar Allan POE, *A lakberendezés lélektana*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 171–174.

³³² Ian WATT, *The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson, and Fielding*, University of California Press, Berkeley, 1957, 51–52.

milyen az eszményi otthon. Az első ilyen kiadvány Lydia Maria Child *The American Frugal Housewife* (A takarékos amerikai háziasszony) című munkája volt, amely 1828 és 1832 között tizenkét kiadást ért meg. A bostoni írónő és példás háziasszony könyve elsősorban gyakorlati útmutatást tartalmazott arról, hogyan kell a háztartást ésszerűen és erkölcsös módon vezetni.³³³ Az ugyancsak bostoni Ladies' Magazine című lap (1827–1836), majd utódja, a philadelphiai Godey's Lady's Book (1830–1878), évtizedeken át segítette a középosztálybeli hölgyeket háztartási és lakberendezési tanácsokkal.³³⁴ Sarah Josepha Hale, aki mindkét lapot szerkesztette, őszintén kedvelte Poe-t, és szívesen közölte az írásait. *A lakberendezés lélektana* azonban nem hölgyek számára íródott. A Burton's Gentleman's Magazine, egykori londoni névrokónához hasonlóan, az úriembereket szólította meg.

Kétlem, hogy az amerikai úriemberek örömmel és megelégedéssel olvasták Poe elmefuttatását a bútorokról, szőnyegekről, tükrökről és lámpákról. Ő ugyanis már az esszé elején világossá teszi, hogy ízlés tekintetében a pénz arisztokráciája nyomába sem ér a született nemességnek. Az angol lakberendezés ugyanis „páratlan”, bár szabályai elsajátíthatók. A többi európai nemzet, sőt még a kikapú indiánok is elsajátították, jól-rosszul, a dekoráció alapszabályait. „Csak a jenkik ostobák”,³³⁵ ez a szerzői narrátor véleménye a módos északi középosztályról. Bezzeg az angol nemesi rangnak nem feltétlen velejárója a pénz, ezért tulajdonosának döntéseit a jó ízlés, és nem a hivatkozási kényszer irányítja. *A lakberendezés lélektana* olyan drágán vásárolt,

³³³ Sarah LEAVITT, *From Catherine Beecher to Martha Stewart. A Cultural History of Domestic Art*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000, 5-6.

³³⁴ *Uo.*, 17.

³³⁵ POE, *A lakberendezés lélektana*, 174–175.

ám rosszul megválogatott és esetlegesen társított berendezési tárgyak szellemes lajstroma, amellyel a „dollár arisztokráciája”³³⁶ kérkedik. Megtudhatjuk, hogy az elbeszélő imádja az arabeszk mintájú szőnyegeket, utálja a metszett üvegből készült lámpaernyőket, és borzadályt érez, ha egy szobában több tükröt lát.³³⁷ Miután azonban kellően zavarba hozta olvasóit – akik közül néhányan talán azt fontolgatják, hogyan fogják török csomózott szőnyegeiket brüsszeli hurkosra cserélni –, elmeséli, milyen az eszményi nappali szoba.

A fényűzően, de jó ízléssel berendezett belső tér a kényelmet, és nem a hivalkodást szolgálja. A szőnyegek, függönyök és drapériák uralkodó színei a vörös, az arany és az ezüst, mintázatuk arabeszk. A szoba rózsafa bútorai, a zongora, az elegáns kötésű könyvekkel megrakott könyvespolc, John Gadsby Chapman korabeli amerikai festő képei, az egyetlen közepes méretű, ovális tükör és egy antik lámpa kifinomult összhangot teremtenek. Azonban a mintaszerűen elegáns térből, amelyet Poe elének tár, hiányzik a család, a viktoriánus brit és amerikai kultúra központi eleme, az otthonosság kultuszának tárgya. Az esszében leírt szoba egy agglegény birodalma, aki, mialatt az elbeszélő és az olvasó körbejárnak, „a szófán alszik”.³³⁸ Az agglegény, a 19. századnak ez az izgató és irigyelt, bár ugyanakkor gyanakvást és rosszszallást keltő típusa késleltette vagy a végsőkig halogatta a családalapítást. Életét különleges, hétköznapi emberek számára áttekinthetetlen szabályok irányították. Poe szemében a valóban kívánatos életforma a független művészé, aki, bár éjfél van, a nappaliban szenderedett el, fittyet hányva az idő és a belső tér (például az éjszaka és a hálószoba) megszokott társításának.

³³⁶ *Uo.*, 172.

³³⁷ *Uo.*, 172–174.

³³⁸ *Uo.*, 174.

Poe remek lakberendező lett volna, ha létezett volna ez a hivatás az 1840-es években. De író volt, ezért minket jobban érdekel az elbeszélői perspektíva és hang, amellyel a jó ízléssel berendezett szobát felidézi. A helyiség csupán „lelki szeme”³³⁹ előtt jelenik meg, mégis olyan érzésünk támad, mintha vele együtt lépnénk be és néznénk körül. Az elbeszélő egyszerre képzett idegenvezető és illetéktelen betolakodó. Úgy készít sietős, ám alapos vázlatot a berendezésről, hogy a tulajdonos jelen van, de alszik. Poe ráérezett mindannyiunk gyengéjére: úgy szeretünk behatolni mások személyes terébe, hogy ők is ott legyenek, hiszen így tehetjük mind a teret, mind a személyt egészen magunkévá. Mindazonáltal jobb, ha az, akinek a magánszféráját megsértettük, nem tud jelenlétünkről. Egyfelől ugyanis gyávák és kényelmesek vagyunk: nem kockáztatjuk a felelősségre vonást, esetleg a kitessékelést. Másfelől pedig szeretjük magunkat mindenhatónak képzelni. Az alvó álmából felébredve ott és úgy folytatja életét, hogy arról immár mi is tudunk, és életének azokat a bensőséges mozzanatait is elképzelhetjük, amelyeket senkivel sem szeretne megosztani. Ezt az igényünket elégíti ki az életmód-magazin, és – tegyük hozzá – a regény. Poe nemcsak a lakberendezés szabályaira érzett rá, hanem a mindenkori olvasó titkos vágyára is. Ha ugyanis a leskelődő oldaláról nézzük, a leskelődés nem a tudás ígérletét hordozza, hanem a hatalomét.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Az arnheimi birtok* (e kötetben lásd róla: 227–230); *Landor háza* (382–389); *Reggel a Wissahicconnál* (262–266)

³³⁹ *Uo.*

A TÖMEG EMBERE³⁴⁰
(*The Man of the Crowd*)

Alig húszéves irodalmi pályafutása alatt Poe egyik nagyvárosból a másikba költözött: lakott Richmondban, Philadelphiában, Baltimore-ban és New Yorkban. Amikor azonban a modern metropolisz jellegzetes élményéről írt elbeszélést, színhelyét a nyugati világ akkori legnagyobb városába, Londonba helyezte. *A tömeg embere* című írását, amely a nagyvárosi tapasztalat egyik első maradandó megfogalmazása, a *Burton's Gentleman's Magazine* közölte 1840 decemberében. Az elbeszélő egy kávéház üvegablakán keresztül figyeli az utcán elhaladó tömeget, amikor egy visszataszító öregember arcát pillantja meg. „[...] mérhetetlen szellemi képességek, megfontoltság, kapzsiság, hidegvér, rosszakarát, vérszomjasság, diadalérzet, vidámság, rendkívüli rémület és mérhetetlen – határtalan – kétségbeesés”³⁴¹ olvasható le erről az arcról, azaz minden – és semmi, ezért a narrátor a nyomába szegődik és egész éjszakán át követi, amint a titokzatos vénember keresztül-kasul futkos London utcáin.

A különös figurának sem kilétére, sem pedig szándékaira nem derül fény, csupán arra, hogy a narrátor szerint ő „a mélységes bűn megtestesítője és géniusza. Nem képes egyedül lenni. *A tömeg embere*.”³⁴² Poe a nagyváros két jellegzetes színterén – a kávéházban és az utcán – ragadja meg a modern életérzés lényegét. Elbeszélője kezdetben szemlélődik, rendet és értelmet keres az elé táruló káoszban, egészen addig, míg egy átláthatatlan ta-

³⁴⁰ Edgar Allan POE, *A tömeg embere*, ford. VÉTEK GÁBOR = POE *Összes művei*, I., 294–299.

³⁴¹ *Uo.*, 297.

³⁴² *Uo.*, 299 (kiemelés az eredeti szövegben).

lánnyal kerül szembe. Abban a reményben, hogy sikerül megfejtene a vénember titkát, vele együtt bolyong a zsúfolt utcákon, ahol az otthontalanság és a nyughatatlanság jellegzetes városi tapasztalatát éli át. De mégis mi készíti őt a kimerítő és talán nem is veszélytelen hajszára hidegben, esőben és ködben? A szemlélődés, illetve a megfejtésre váró titok kifürkészésének kényszere csakis valamilyen hivatással járó hajtóerő, a nyomozóé vagy az íróé.

A tömeg emberének narrátora hosszú betegség után lábadozik, ezért érzékei élesebbek, kíváncsisága nagyobb, mint rendesen. Kedélyállapotát „szomjas sóvárgás jellemzi minden dolog után, mint amikor a hályog eltűnik az ember lelki szemeiről”.³⁴³ Az effajta éleslátás leginkább a művészt jellemzi. Poe egyik legjelentősebb rajongója, Charles Baudelaire felfigyelt erre az elbeszélésre, és a szereplőit, hangulatát, illetve a végeláthatatlan bolyongás motívumát egy nagyvárosi típus megalkotásához használta fel, amely azután az ő nevével fémjelezve vonult be a köztudatba. *A modern élet festője* (1863) című esszéjében a művészt a nagyvárosi *flaneur*, azaz a céltalanul sétáló, csatangoló, kószáló alakjához hasonlítja, aki minden érzékével igyekszik magába szívni a világ benyomásait, és mindenre emlékezni akar. A művész, állítja Baudelaire, olyan, mint a gyermek: minden csekélység iránt élénken érdeklődik, és minden, amit érzel, új és részegítően izgalmas.³⁴⁴

A kávéház „nagy, ívelt erkélyablaka”, amelyen át az elbeszélő a londoni forgatagot figyeli, olyan, mint egy üvegbura, amely megvédi, ám ugyanakkor el is szigeteli őt a sokaságtól. A szemlélő biztonságban van és elmejátékokat játszik: a járókelők öltö-

³⁴³ *Uo.*

³⁴⁴ Charles BAUDELAIRE, *Le peintre de la vie moderne* = Uő., *Œuvres complètes*, III., Calmann Lévi, Paris, 1885, 51–114, itt: 58

zékéből, arckifejezéséből, mozdulataiból megpróbálja kitalálni, kik is ők valójában. Mielőtt még a rejtélyek megoldását tökélyre vivő deklasszált úriember, C. Auguste Dupin alakját kitalálta volna, Poe ebben az elbeszélésben gyakoroltatta hősével a nyomravezető jelek olvasását. *A tömeg emberének* mesélője nemcsak azt fejtí meg, hogy az elhaladók közt melyik a tőzsdealkusz, a dologtalan magánzó, az alacsonyabb vagy magasabb rangú hivatalnok, hanem átlát az alakoskodók, zsebtolvajok, hazárdjátékosok és hamiskártyások álcáin is. Az utcalányok feltűnő szépsége mögött észreveszi a romlott belsőt, a vénasszonyok arcfestéke mögött a ráncokat.³⁴⁵ Az efféle nyomolvasás ismeretelméleti háttere a látszat mögötti lényeg feltételezése, az, hogy a látható felszín rejtett, de valós tartalmakra utal. Ám a talányos öregember titkára végül mégsem derül fény, és a két napig tartó üldözés ugyanott ér véget, ahol elkezdődött: a kávéház előtt.

A narrátor nehezen nyugszik bele, hogy a talányt nem sikerült megfejtenie, ezért a lehető legmegvetendőbb emberi minőséget vetíti a vénemberre: „a bűn génuszának” nevezi.³⁴⁶ Csak-hogy miféle bűnöző az, aki két napon át csak az utcákat rója? Tudomásunk szerint nem követett el semmit. Kabátja alatt megvillan ugyan egy gyémánt és egy tőr, de nem láttuk, hogy az előbbit lopta volna, és az utóbbival sem szúr szíven senkit. Az, hogy az öregember elvetemült bűnöző, a narrátor számára mégiscsak megnyugtatóbb következtetés, mint elismerni azt, hogy a beszédesnek tűnő felszín alatt nincs semmilyen lényeg. A 19. századi szerzők, ha meg is sejtették a modernség tapasztalatával együtt járó ismeretelméleti válságot, nehezen szánták rá magukat, hogy szembenézzenek vele. Ahab kapitány bátran állítja a Pequod teljes legénysége előtt, hogy a fehér bálna látható való-

³⁴⁵ *Uo.*, 296.

³⁴⁶ *Uo.*, 299.

sága csupán kartonálarc, amely végtelen, transzcendens gonoszságot rejt. De amikor a szónoklat hevében nyugtalanító felismerésre jut – „Néha azt hiszem, nincs rajta túl semmi” –, sietve visszakozik. „Elég ebből”, mondja, és visszatér rögeszméjéhez.³⁴⁷ Melville, mint előtte Poe, nem engedte hősét a „semmi” gondolatával szembesülni. Nyolcvan évvel később Wallace Stevens megtette: versének hőse, „a hó embere” olyan személy, „aki maga: semmi, nem lát / Semmit, ami nincs ott, látja, mi ott van, a semmit”.³⁴⁸ Ám elég ebből – ezzel az analógiával talán túl megszűre mentünk.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Marie Rogét titokzatos eltűnése* (231–235)

³⁴⁷ Herman MELVILLE, *Moby Dick, vagy a fehér bálna*, ford. Szász Imre, Magyar Helikon, Budapest, 1969, 182.

³⁴⁸ Wallace STEVENS, *A hó embere*, ford. TANDORI Dezső = Uő., *Paszziánsz a tölgyek alatt*, Európa, Budapest, 1981, 10.

A MORGUE UTCAI GYILKOSSÁG³⁴⁹
(*The Murders in the Rue Morgue*)

Egy európai utazó számára a 19. század első felének amerikai kultúrája olyan lehetett, mint egy vidámpark szellemkastélya, egy vándorcirkusz és egy vasárnapi iskola keveréke. „Az amerikaiakból – állította William Hazlitt 1829-ben – hiányzik a természetes képzelőerő. Az elmét csigákkal és emelőkkel teszik emelkedetté, és azzal hozzák izgalomba, hogy túlerőltetik.”³⁵⁰ Alexis de Tocqueville, aki 1831-ben utazta be az Egyesült Államokat, úgy vélte, hogy itt az írók „szüntelenül dagasztják fantáziájukat”, hogy a közönség izgalom iránti igényét kiszolgálják. „A szerző és a közönség”, teszi hozzá, „egymást rontja meg”.³⁵¹ A zseniális francia a lényegre tapintott észrevételével, amely a korabeli sajtóra is vonatkozott. A szerkesztők, hogy megragadják az olvasók figyelmét, izgalmas hírekkel tömték tele a lapokat, és minden különleges eseményt, látványosságot, szélhámoságot vagy bűntényt részletesen, alaposan kiszínezve tártak a nyilvánosság elé.

A Morgue utcai gyilkosság a Graham's Gentleman's Magazine 1841. áprilisi számában jelent meg először. Két évvel később Poe beválogatta a *Tales of the Grotesque and Arabesque* című kötetébe. Az elbeszélés felzaklató képeket tartalmaz egy bűntényről, amelynek két szerény és tisztességes hölgy – anya és leánya – esett áldozatul. A rendőrség természetesen tehetetlen. A megdöbbenő vérengzés helyszínén található nyomok alapján C.

³⁴⁹ Edgar Allan POE, *A Morgue utcai gyilkosság*, ford. KIRÁLY György = POE *Összes művei*, I., 300-323.

³⁵⁰ William HAZLITT, *American Literature*, *Edinburgh Review* 1829. október, 128.

³⁵¹ Alexis de TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, ford. Kiss Zsuzsa, Európa, Budapest, 1993, 683-684.

Auguste Dupin, a párizsi úriember és önjelölt nyomozó megoldja a rejtélyt. A vérengzést csakis egy állat követhette el, magyarázza az ámuló narrátornak. Az egyik áldozat markában talált vörös szőröcsomó, a tett ésszerűtlen és emberfeletti erővel végrehajtott brutalitása nem emberi elkövetőre vall, és az érthetetlen, tagolatlan sikoltások, amelyeket a környéken hallani véltek, nem embertől származtak. Amint a történet végén kiderül, az elkövető valóban egy szökött orangután volt, egy tengerész tulajdona, amely nemsokára kézre is kerül.

Az elbeszélés témája az utcán, illetve a korabeli lapok oldalain hevert. Poe is láthatta azt a vándorkiállítás, amelyet a philadelphiai szabadkőműves csarnokban rendeztek 1839-ben, és amelynek egyik legfőbb attrakciója egy élő orangután volt.³⁵² A philadelphiai Saturday News pedig egy évvel korábban, 1838-ban egy gyilkosságról tudósított, amelyet egy Edward Coleman nevű fekete New York-i férfi követett el. Coleman borotvával vágta el hűtlen felesége torkát, olyan erővel, hogy a nő feje majdnem levált a nyakáról, majd a testet kidobta az ablakon. Poe elbeszélésében az orangután éppen így bánik el az idősebb Madame L’Espanaye-vel. Egy évvel később, 1839 júliusában, a Saturday Courier egy londoni állatkerti történetet is közölt. Ebben egy borneói orangután többször is kísérletet tett a szökésre, úgy, hogy hatalmas tárgyakat tologatott és ezeken ugrálva igyekezett elmenekülni.³⁵³ *A Morgue utcai gyilkosság* e három esetből tartalmaz részleteket.

Az elbeszélésben leírt tetthely és a tetemek képei hátborzongatóak. Poe tudatosan és megfontoltan élt a szenzációvadászati

³⁵² Frederick S. FRANK – Anthony MAGISTRALE, *The Poe Encyclopedia*, Greenwood, Westport, 1997, 243.

³⁵³ Richard KOPLEY, *Edgar Allan Poe and the Dupin Mysteries*, Palgrave, London, 2011, 33–34.

eszközeivel. A közönségsiker érdekében sokszor használta őket, ám sohasem öncélúan, sőt legtöbbször a bírálattal rejtett szándékkal. A tetthely és a két megcsonkított holttest leírása nem a narrátortól származik, akinek a nézőpontját az olvasó öntudatlanul is a magáénak tekinti. A bizarr beszámolót két újságcikk tartalmazza, amelyekre a meg nem nevezett narrátor és barátja, Dupin bukkan a *Gazette des Tribunaux* (Törvényszéki hírek) hasábjain.³⁵⁴ Poe arra is ügyelt, hogy a színteret olvasói mindennapi tapasztalatainak helyszínétől jelentős távolságba, Párizsba helyezze. Az elbeszélés hangsúlya így a gondosan felépített okvetésre kerül, nem pedig a nagy port felverő bűnesetek részleteire, amelyeket unalomig ismételt a sajtó.

A bűntény darabjai mégis igazi amerikai történeté válnak össze. Azok a valós epizódok, amelyek ihlették – a fogságból szökni próbáló orangután, a feleséggyilkos fekete férfi, sőt még a borotva is –, az 1830-as évek baljós légkörét idézik fel. Az évtized elején, 1831-ben, a virginiai Southampton megyében rabszolgalázadás tört ki. Nat Turner felhívására több száz rabszolga körbejárta a környék ültetvényeit és legalább félszáz fehér embert megölt. Az eset nem volt példa nélküli: az észak-amerikai kontinensen legalább húsz nagyobb rabszolga felkelés zajlott le a 18. és 19. század során. Továbbá 1838 és 1841 között, az elbeszélés keletkezésének idején Philadelphiában faji indítatású zavargások voltak, melynek során fajvédő tömegek szabad feketéket és abolicionistákat támadtak meg. A legsúlyosabb eset 1838 májusában történt, amikor garázdálkodók a Rabszolgaságot Ellenző Amerikai Nők kongresszusát zavarták meg. A dühöngő tömeg felgyújtott egy kvékerek által, fekete gyermekek számára fenntartott árvaházat, egy fekete imaházat, valamint a város

³⁵⁴ POE, *A Morgue utcai gyilkosság*, 309–310, 306.

egyik vadonatúj középületét, a rabszolgaságot ellenző hölgyek kongresszusának helyszínét.³⁵⁵

Poe faji nézeteit nem terhelték kirívó előítéletek, Terence Whalen szerint rasszizmusa a 19. századi Egyesült Államok viszonylatában „átlagos” volt.³⁵⁶ A mai olvasó számára faji elfogultsága szinte fel sem tűnik. Elég távoli számunkra a 19. századi rabszolgaság történeti ténye, hogy átmenetileg megfélemlítettünk róla, és Poe műveit nem társítjuk hozzá, hiszen ő maga soha nem nyilatkozott erről a kérdéstről. Ám különösnek találhatjuk, hogy a két úrhölgy erőszakos halála megtorlatlan marad. Elgondolkodtató, hogy az orangután nem felelős tetteiért, hiszen ő, úgymond, csupán egy lelketlen lény. Tulajdonosának, a tengerésznek sem kell bűnhődnie, hiszen nem követett el semmi rosszat. Sőt végül vissza is kapja értékes tulajdonát, amelyet ezután borsos áron elad egy állatkertnek. Poe láthatóan osztotta a korabeli nézeteket a fekete faj alacsonyabbrendűségéről, úgyhogy *A Morgue utcai gyilkosság* ihletői, Edward Coleman New York-i fekete bőrű gyilkos és a londoni állatkert nyughatatlan emberszabású majma közti gondolattársítás nem lehet véletlen. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy a könyörtelen és tartós elnyomás elkerülhetetlen következménye a lázadás.

C. Auguste Dupin, a bonyolult rejtélyek elmés megoldója két másik Poe-elbeszélésben is szerepel. Ő és a meg nem nevezett narrátor ihlették Sherlock Holmes és Watson doktor alakját. Mindannyian úriemberek, akik a szellem erejével kerekednek felül a középosztály békésnek tűnő világát időnként megzavaró

³⁵⁵ Elsie LEMIRE, *The Murders in the Rue Morgue. Amalgamation Discourses and the Race Riots of 1838 in Poe's Philadelphia = Romancing the Shadow. Poe and Race*, szerk. Gerald J. KENNEDY – Liliane WEISSBERG, Oxford University Press, London, 2001, 177.

³⁵⁶ Terence WHALEN, *Edgar Allan Poe and the Masses. The Political Economy of Literature in Antebellum America*, Princeton University Press, Princeton, 1999, 111.

gonosz és szennyes erőkön. A detektívtörténet konzervatív műfaj: egy-egy borzalmas bűntény felforgatja ugyan a megszokott rendet, azonban mihelyt a tettes személyére és a tett körülményeire fény derül, minden visszatér a régi kerékvágásba. Mr. Poe és Sir Arthur Conan Doyle történeteinek élvezeti értéke van, kielégítik a kíváncsiságunkat, elszórakoztatnak, de szemléletünket nem rendítik meg. Azonban közelítsük meg az elbeszélést a faji kérdés irányából. A faji elnyomás maradandó szakadásokat hoz létre a társadalmi élet szövedékén. Bármennyire is átlátja az okfejtő Dupin a látható jelenségek mögötti rejtett összefüggéseket, bármilyen sikerrel állítja helyre a világ rendjét, a világ ettől mégsem nem lesz jobb. Ebben különbözött Poe sötét jóslata a kor reformereinek derűlátó, sokszor naiv nézeteitől.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Marie Rogét titokzatos eltűnése* (e kötetben lásd róla: 231–235); *Az elloptott levél* (308–313); *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere* (336–340); *Bice-Béka* (363–368)

A MAELSTRÖM ÖRVÉNYÉBEN³⁵⁷
(*A Descent into the Maelström*)

Hajós népeknél gyakran előfordul, hogy egy-egy gyanútlan járókelőt, kocsmalátogatót vagy lakodalmas vendéget megbűvöl egy vén tengerész, és kalandos, hihetetlen vagy megdöbbentő eseményekről mesél neki. Hajós nemzetek írói számára túl nagy a kísértés, hogy felhasználják ezt a jól bevált fogást, és ekképpen galléron ragadják az olvasót. Samuel Taylor Coleridge *Ének a vén tengerésztől* című versében egy gavallér „kényszerül meghallgatni” egy ilyen elbeszélést, és a szörnyűségekkel teli, lebilincselő, szomorú történet hatására megváltozik: „másnap egy bölcsőbb, szomorúbb / emberre kelt föl a Nap”.³⁵⁸ Poe elbeszéléseben egy öreg norvég halász osztja meg az elbeszélővel az élményt, amelyben része volt, amikor magába szippantotta a világ leghatalmasabb örvénye. A szörnyű események testét, lelkét összetörték, és amikor cimborái a vihar után rátaláltak, alig ismertek rá: „olyan voltam, mint egy utazó, aki valamilyen kísérteties vidékről érkezett”.³⁵⁹ *A Maelström örvényében* a halálos veszedelem hatására végbement megvilágosodás pillanatát idézi fel, amelyet aztán a bölcsesség és tisztánlátás ajándéka követ. Ez az elbeszélés egyébként minden tekintetben megfelel annak a szabálynak, amelyről a *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* című szatírában az éles elméjű szerkesztő tájékoztatta oktondi rajongóját, Psyche Zenóbiát: nincs lebilicselebb magazincikk, mint a végveszélyről való élethű beszámoló. Korai előzménye a *Palack-*

³⁵⁷ Edgar Allan POE, *A Maelström örvényében*, ford. KIRÁLY György = POE Összes művei, I., 324–335.

³⁵⁸ Samuel Taylor COLERIDGE, *Ének a vén tengerésztől*, ford. SZABÓ Lőrinc = Angol költők antológiája, I., szerk. VAJDA Miklós, Európa, Budapest, 1986, 57.

³⁵⁹ POE, *A Maelström örvényében*, 335.

ban talált kézirat, amelyben egy kísértethajót szippant be a sarkvidéki örvény, későbbi változata pedig a tőkélyre vitt rémtörténet, *A kút és az inga*.

A Maelström örvényében rejtelmeiről számtalan elemzés és tudós tanulmány született már. Közülük kettőt említek, amelyek régiek ugyan, de rövidek és ötletesek. Jean-Paul Weber több Poe-elbeszélésben fedezte fel az óra motívumát. Szerinte a *Maelström* színhelyének topográfiája az oralapnak felel meg: az örvény a tengernek éppen azon a pontján keletkezik, amelyet tizenkét sziget vesz körül. A két halász alakja és mozgása olyan, mint a nagy- és kismutatóé. Éjfél körül kerülnek a tölcser forgatagába, amikor mutatók a tizenkettes számnál fedik egymást. A két testvér egy ideig együtt van a hajó fedélzetén, de egyszerűen elválnak útjaik. A történetet mesélő halász bátyja, aki a hajó előárbocának tövében egy vasgyűrűbe kapaszkodik, a hajóval együtt a sziklás tengerfenéknek csapódik. Hosszú időre eltűnik, ugyanúgy, ahogyan a kismutató, amelyre tizenkét órán át kell várunk, ha tekintetünket a tizenkettes számra szegezzük. Valószínű, hogy holtteste csak jóval később kerül elő. Az a halász, aki túlélte a rettenetes kalandot, azért volt ilyen szerencsés, mert egy hordóba kapaszkodva kiugrott a hajóból, és a hengeres test lassúbb ütemű keringése miatt még nem ért le a fenékre, amikor a *Maelström* forgása lecsendesedett. Ő az, állítja Weber, aki, a percmutatóhoz hasonlóan, viszonylag hamar – és élve – bukkan elő.³⁶⁰ Az elbeszélés cselekményében egyébként is fontos szerepet játszik az idő. Az örvény érkezését megelőzően a halászok órája megáll, ezért nem hagyják el idejében a veszélyes vizeket. A történet elmesélésével pedig újra meg újra megismétlődik az a periódus, amelyben a szörnyű kaland lejátszódott.

³⁶⁰ Jean-Paul WEBER, *Edgar Poe and the Theme of the Clock = Poe: A Collection of Critical Essays*, 79–97, különösen: 89–90.

Margaret J. Yonce szoros kapcsolatot lát *A Maelström örvényében* és Coleridge már említett balladája között. Mindkettőnek a hőse (és elsődleges narrátora), a halász, illetve a tengerész elbizakodottságból vét Isten és a természet törvényei ellen. Az átélt szenvedés azonban alázatot, hitet és megváltást hoz számukra. Sikeresen teljesítették a beavatás feltételeit, és olyan tudás birtokába jutottak, amelyet át kell adniuk embertársaiknak, ezért mesélik másoknak is kalandjukat. A tengeri utazás, a hajó, a vihar, a holdfény olyan közös motívumok, amelyek egyúttal a halál, az újjászületés jelképei.³⁶¹ Poe csodálta Coleridge-ot, „az ész és tudás óriásának” tartotta őt.³⁶² ihletet merített a verseiből, filozófiai és kritikai műveit pedig sokszor felhasználta saját esztétikai nézeteinek megfogalmazásakor. Azonban az idősebb és sokkal tekintélyesebb pályatárs iránt érzett csodálat és a műveiből fakadó ihlet nem terjedt ki világnézeti kérdésekre. Coleridge olyan metafizikai, ezen belül keresztény alapokon nyugvó filozófiai rendszerben gondolkodott, amely szerint az elsődleges képzelet Istennel egylényegű, a műalkotás pedig, amelyet a képzelet létrehoz, abszolút spirituális elveket testesít meg.³⁶³ Ezzel szemben Poe következetes esztétikai döntései olyan látásmódot tükröznek, amelyben ezek a spirituális elvek csupán viszonylagosak, és minden esetben egy-egy elbeszélő vagy szereplő nézőpontjában nyilvánulnak meg.

Poe legtöbb prózai művében fontos szerepet játszik a nézőpont kérdése. Megbízhatatlan, vagy legalábbis korlátozott felismerő-képességű narrátorok mesélik történetük személyes válto-

³⁶¹ Margaret J. YONCE, *The Spiritual Descent into the Maelström*, Poe Newsletter 2. (1969/2.), 26-29, itt: 26-29.

³⁶² Edgar Allan POE, *Levél B.-hez*, ford. TAKÁCS Ferenc = POE *Összes művei*, I., 493.

³⁶³ M[eyer]. H[oward]. ABRAMS, *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, London, 1953, 117–119.

zatát, az olvasó dolga pedig az, hogy a történekről kialakítsa a saját álláspontját. A mindent egységbe foglaló, „isteni” nézőpont nemcsak empirikusan, hanem a művészetben is elérhetetlen. *Heuréka* című esszéjében Poe képzeletben felviszi olvasóját az Etna tetejére – éppen úgy, ahogy a *Maelström* halásza egy magas hegyre vezeti történetének hallgatóját –, és elmagyarázza, hogy a szemlélődő még ilyen magasról is csupán a táj egyes részleteit élvezheti. Ahhoz, hogy a látványt a maga teljességében érzékelje, teljes fordulatot kellene tennie a sarkán. Az Etnának azonban, mivel vulkán, nincs teteje, és ha volna is, ki merészelne ott a sarkán pörögni?³⁶⁴ A Maelström örvénye olyan, mint egy hegy inverze. Ahhoz, hogy lényegét megértse, a halásznak az örvény fenekére kellett volna hatolnia és onnan körülnéznie, de abban a pillanatban halálra zúzódottnak volna. Az elbeszélés elején található mottó Joseph Glanvill 17. századi író és gondolkodót idézi: „Isten útjai a természetben (mint *Birodalmában*) nem egyeznek a miéinkkel: de még csak a modelljeinkkel sem, melyek terjedelmüket tekintve nem mérhetők össze az ő Munkájával.”³⁶⁵ A műalkotás sem képes létrehozni a mindenható szemléletet. A teljes tudás birtoklása csupán egy olyan nézőpontból lehetséges, amely egyszerre isteni hatalommal ruházza fel a szemlélőt, és meg is semmisíti azt.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Palackban talált kézirat* (e kötetben lásd róla: 45–50); *A kút és az inga* (236–240)

³⁶⁴ POE, *Essays and Reviews*, 1261.

³⁶⁵ POE, *A Maelström örvényében*, 324 (kiemelések az eredeti szövegben).

TÜNDÉRSZIGET³⁶⁶
(*The Island of the Fay*)

Poe korában az irodalmi folyóiratok, főként a női magazinok gyakran közöltek tájképeket és meghitt családi vagy történelmi jeleneteket ábrázoló réz- és fametszeteket, amelyekhez versek vagy esszék társultak. Ez utóbbiakat megrendelésre írták olyan szerzők, akik ügyesen öntötték szavakba mindazt, amit az olvasó maga is látott. Poe természetesen ellenezett minden effajta irodalmi szolgáltatást, amelyet bizonyára együgyűnek vélt, és nem szívesen tett eleget az ehhez hasonló megbízatásoknak. A *Tündérsziget* mellett mindössze négy olyan írása van, amely képhez kapcsolódik: a *Stonehenge, az óriások tánca* (1840) című értekező esszé, *A tájkert* – későbbi címén *Az arnheimi birtok* (1842, 1845) –, a *Reggel a Wissahicconnál* (1844), valamint egy kurta karcolat Byronról és első szerelméről, a *Byron és Miss Chavort* (1844). A *Tündérsziget* a Graham's Gentleman's Magazine 1841. júniusi számában jelent meg, John Sartain azonos című rézmetszete mellett.

A brit születésű philadelphiai képzőművész Poe közeli ismerőse volt. Ő honosította meg az úgynevezett „mezzotinto”, azaz borzolásos rézmetszés technikáját az Egyesült Államokban. *Tündérsziget* című metszete egy tükörsima tó közepén álló kis szigetet ábrázol, amelyen árnyas lombú fák nőnek. A tavat is lombos fák keretezik. Egy tündér, kis csónakjában, éppen előbukkan a keleti partot borító árnyékból. A metszet John Martin angol festő *Tájkép sábján játszó Pánnal* című, kis méretű olajfestménye alapján készült. Az irodalomtörténészek sokáig azt hitték, hogy Sartain metszete ihlette Poe elbe-

³⁶⁶ Edgar Allan POE, *Tündérsziget*, ford. NEMES Ernő = POE *Összes művei*, II., 113–116.

szélését,³⁶⁷ pedig valószínű, hogy fordítva történt: Poe rávette Sartaint, hogy készítsen metszetet Martin képéről, hogy ezzel illusztrálják a *Tündérszigetet*.³⁶⁸ Valóban, ha festői szépség felidézéséről volt szó, Poe előnyben részesítette a tündéreket a szőrös, kecskelábú görög mitológiai figurákkal szemben.

A *Tündérsziget*, akárcsak a *Csönd* és az *Árny*, költői hatású prózai mű. Ugyanúgy fényről és árnyakról, életről és halálról szól. Az elbeszélő, a csöndes táj magányos szemlélője spirituális élményt él át. A világegyetem, tünődik, „eleven és érző egész”, amelynek alakja a tökéletes forma, a gömb. Az anyag, amelyet mi élettelennek tekintünk, valójában öntudattal rendelkező lények egysége, az univerzum pedig „vég nélküli körforgás a körforgásban”.³⁶⁹ A tündér újra meg újra körbehajózza a szigetet csónakjával, ahogyan a Föld kering a Nap körül. Minden egyes fordulatkor elnyeli őt az árnyék, a fájdalom és a szomorúság. Öröme és bánata úgy váltakozik, jegyzi meg a narrátor, mint az évszakok. Az ismétlődő keringés megviseli a tündért, aki egyre gyengébb és halványabb, mintha lassan a halál felé közeledne.³⁷⁰

Az elbeszélő az ébrenlét és az álom határán időz, amikor megpillantja a csónakban sikló tündért, aki nyugati irányból keletre halad. A nyugati vidék növényzete sokszínű, erőteljes és életteli. A keleti békés és ünnepélyes, ugyanakkor sötét és kísérteties.³⁷¹ A sziget körül keringő tündér, fajtájának egyik utolsó hírmondója, minden fordulattal veszít életerejéből, amint az

³⁶⁷ F[rederick]. DEWOLFE MILLER, *The Basis for Poe's The Island of the Fay*, *American Literature* 1942/2., 135–140, különösen: 136–137.

³⁶⁸ BURTON POLLIN, *Images of Poe's Works. A Comprehensive Descriptive Catalogue of Illustrations*, Greenwood, New York, 1989, 4.

³⁶⁹ POE, *Tündérsziget*, 114.

³⁷⁰ *Uo.*, 116.

³⁷¹ *Uo.*, 115.

élet birodalmából a halál felé tart. Megszokásból úgy vélekedünk, hogy a fény és az élet, valamint a történelem folyamatai keletről indulnak és nyugaton érnek véget. Ám a Tündérszigeten mindez fordítva történik: nyugat felől dereng a fény, míg keleten egyre sűrűbbé válik a sötétség. Poe nem csatlakozott kortársai kórusához, amely egyfolytában az Egyesült Államok birodalmi dicsőségét zengte. Szándéka más lehetett. Talán a *Tündérsziget* azt sugallja, hogy a sötétség Európából érkezett Amerikába?

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Csönd* (e kötetben lásd róla: 97–101); *Árny* (102–107); *Reggel a Wissahicconnál* (262–266); *Az arnheimi birtok* (227–230); *Landor háza* (382–389)

MONOS ÉS UNA BESZÉLGETÉSE³⁷²
(*The Colloqui of Monos and Una*)

Poe élvezné találgatásainkat az egyetemes apokalipszis valószínűsíthető formáiról: a maja naptár jövendöléseiről, egy atomkatasztrófáról, egy hatalmas meteorit vagy éppen egy kicsiny bolygó becsapódásáról, a Föld mágneses pólusainak a kicserélődéséről vagy az üvegházhatásról. Ő ezeket már régen kitalálta és megírta filozofikus dialógusaiban. Az *Eiros és Charmion párbeszédében* Eiros számol be rég halott barátjának arról, hogy miként pusztította el a Földet egy lángoló üstökös. A *Monos és Una beszélgetése* ugyancsak egy túlvilági találkozás első pillanataiban zajlik, amikor Una végre viszontlátja régóta halott párját. Mindkét találkozás helyszíne Aidenn (Éden), ahova halálunk után érkezünk, és – ezek szerint – beszélgetünk. Amióta Platón megörökítette Szókratész sétáló nevelési módszerét, a dialógus olyan irodalmi forma, amelyben a bölcs, a világ dolgaiban jártas fél tudást ad át fiatalabb, tapasztalatlanabb társának. Ebben az esetben a férfi a nőnek, hiszen „Monos” és „Una” hím- és nőnemű változata ugyanannak a szónak, amelynek jelentése: „Egy”. Ez a párbeszéd azonban inkább csak „Monos” monológja, amelyből Una közbevetései akár ki is maradhatnának.

Az elbeszélés, amelyet 1841 augusztusában közölt a *Graham's Gentleman's Magazine*, üzenet mindazoknak a kortársaknak, akik hittek a technológiai fejlődés és a társadalmi haladás jótékony hatásában. A párbeszéd egyik szereplője, Monos fájjalja, hogy az emberek nem hallgatnak azokra az „erőteljes intellektusokra”, akik időről időre felbukkannak közöttünk és arra kér-

³⁷² Edgar Allan POE, *Monos és Una beszélgetése*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 63–68.

nek bennünket, hogy fogadjuk el „irányadónak a természet törvényeit ahelyett, hogy megkíséreljük szabályozni azokat”.³⁷³ Az amerikai ipari forradalom az 1820-as években kezdődött, amikor a gőzgépek elterjedése következtében meglendült az ipari termelés, a vízi és vasúti közlekedés, de visszavonhatatlanul átalakult a táj. Poe-t hidegen hagyta a technológiai fejlődés. Úgy vélte, hogy a felmagasztalt technikai tudás – az elbeszélésben: „the Arts”³⁷⁴ – leigázta azokat, akik hatalomra emelték. Poe gondolatmenetében a művészek, a „poétikus intellektusok” el-lensúlyozhatnák a „utilitáriusokat”, azaz a haszonelvűeket. Az olyan gondolkodók, mint Jeremy Bentham, a társadalmi hasznosságot tekintették az erényes cselekedetek mércéjének, és erkölcsfilozófiájuk az ipari kapitalizmus kiszámítható gazdasági mechanizmusainak mintáját követi. Monos elbeszélésében lassan kirajzolódik a 19. század arculata: „Egymás után emelkednek ki a földből a hatalmas, füstölgő városok. A zöld levelek összezsugorodnak a kemencék leheletétől. A Természet szépséges arcát valamilyen gyűlöletes kór torzítja el.”³⁷⁵ Nem kétséges a számára, hogy halála is ebből „az általános zavarból és romlásból eredeztethető”.³⁷⁶

A továbbiakban Monos elmeséli mindazt, amit az élet és halál közti mezsgyén, a ravatalon, a temetésén és a sírban tapasztalt. A halál utáni létforma megragadásakor Poe ügyesen egyensúlyozott a 18. században kialakult „modern” klinikai felfogás és saját filozofikus megközelítése közt. Mielőtt még az orvostudomány átírta volna a halállal kapcsolatos elképzeléseket, a kaszás valahonnan kívülről érkezett, és elragadott minket. Az új, orvo-

³⁷³ *Uo.*, 64.

³⁷⁴ A fordításban megtévesztő, hogy az „Arts” magyarázata „a Művészetek”.

³⁷⁵ *Uo.*, 64.

³⁷⁶ *Uo.*, 66.

si modell szerint, írja David Armstrong, az elmúlás magja belül, testünkben csírázik és növekedik, míg végül az elmúlás erői felülkerekednek az életen. Amint ez a szemléletváltás megtörtént, a halál elvesztette misztériumát és technológiai kérdéssé változott: a halott körüli meghitt ünnepélyességet felváltotta a halál okának kutatása és a bürokrácia: a boncolás művelete és a halotti bizonyítvány kiállítása.³⁷⁷ Poe megkísérelte a halált visszacsalogatni az életbe anélkül, hogy megerősítette volna vallási tartalmát: Monos túlvilági élményei spirituálisak, de nem teológiai, hanem költői és okkult módon.

A 19. század emberét komolyan foglalkoztatta a halál közvetlen beállta utáni rövid átmenet. Aggódtak amiatt, hogy megkülönböztethető-e a halál az önkívület egyéb formáitól. (Poe egyik későbbi történetének elbeszélője is tart attól, hogy temetése „elsietett” lesz.) Monos valóban meghal, ám ezután is érzékeli a körülötte lévő világot, látja a gyászoló Unát, érzi, amint koporsóba teszik és eltemetik. Csak később, egy esztendő múltán, a sírban szűnik meg számára „a lét érzése”.³⁷⁸ Halálát követő élményei esztétikai természetűek. Érzékei, ahelyett, hogy megszűnnének, kiteljesednek és élvezetet keltenek. Mi több, átjárhatóvá válnak, és színesztéziát hoznak létre. Szemhéja átlátzó lesz, és a szeme „sarkába jutó fénysugarak sokkalta eleve nebb képeket adtak, mint azok, amelyek az elülső felszínre estek”. A látvány „összhatása mégis *hangokként*” jelenik meg.³⁷⁹ Tapintás útján érkező érzetei pedig „igen nagy fizikai gyönyört”³⁸⁰ keltenek. A halál utáni érzékelés ténye ellentmond mind a keresztény teológia, mind a romantikus idealista filozó-

³⁷⁷ David ARMSTRONG, *A New History of Identity. A Sociology of Medical Knowledge*, Palgrave, New York, 2002, 18–19.

³⁷⁸ POE, *Monos és Una beszélgetése*, 68.

³⁷⁹ *Uo.*, 66 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁸⁰ *Uo.*

fia álláspontjának, mely szerint a szellemi lét túllép az anyagi határokon, és fölöttük való. A *Monos és Una párbeszéde* a feltámadást – vagy inkább az újjászületést – úgy írja le, mint „a megváltott, megújult, üdvözült, és immár halhatatlan, de még mindig anyagi” ember létrejöttét.³⁸¹

A megváltás, amelyre Poe utal, az egész emberiség osztályrésze kell hogy legyen. Az ember, technikai tudása révén, eltávolodott a természettől és tönkretette a környezetét. Mégis, állítja Monos, „az ember mint faj nem szűnhet meg létezni, mert láttam, hogy újra kell születnie”.³⁸² Az újjászületés olyan, mint a főnixé: hamvaiból jön létre az új, tökéletes, ám mégis eredeti önmagával azonos lény. Ám ez csak akkor történik meg, amikor a halott és párja egyesülnek. Monos már majdnem elporlik a sírban, amikor érzi, hogy „bomló csontjai fölé eresztik Una koporsóját”.³⁸³ Ami ezután következik, nem más, mint a misztikus alkímiai házasság és az ezt követő átlényegülés leírása. Az alkímiai konjunkció során, amikor a „szeretők”, a kén és higany egyesülnek, akkor a *nigredo* vagy *putrefactio* szakaszán mennek át a lombikban, hogy létrejöhessen a Bölcsék Köve. Az edény – a lombik – jelképe lehet sírgödör, koporsó, sírbolt, test, ágy, anyaöl, gömb, ház, kastély, kincseskamra, börtön, templom, város és még sok egyéb.³⁸⁴ Elbeszéléseiben Poe többször is foglalkozott a férfi és nő halálban való misztikus egyesülésével. Ilyen *A találka*, melyben az öngyilkos paktum értelmében a Marquesa di Mentoni és szerelmese, „az idegen” férfi egyidőben halnak meg, és ilyen *Az Usher-ház vége*, melyben Madeline rázuhan bátyjára, Roderickre, majd a ház is összeomlik, és a tóba zuhan.

³⁸¹ *Uo.*, 65 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁸² *Uo.*

³⁸³ *Uo.*, 68.

³⁸⁴ Lásd Lyndy ABRAHAM, *A Dictionary of Alchemical Imagery*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 6.

A Bölcsek Köve azonban csak a *Monos és Una párbeszédében* jön létre, csak ez az elbeszélés tartalmazza a szeretők feltámadásának a pillanatát. A feltámadást illetően Monos visszautasítja „a klérus magyarázatát”, ahogyan Poe is: a szerelmesek, akik az „Árnyak völgyén” átkeltek, testi mivoltukban élnek tovább. Megőrzik személyi azonosságukat, amelynek feltétele a test egyedisége. „[...] az enyém vagy már, örökre az enyém!”, nyugtatja meg Monos szeretett feleségét, Unát.³⁸⁵

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A találka* (e kötetben lásd róla: 57–63); *Az Usher-ház vége* (151–156); *Eiros és Charmion párbeszéde* (163–167); *Az elsietett temetés* (283–285); *Delejes látomás* (286–289); *A szavak ereje* (325–330)

³⁸⁵ POE, *Monos és Una beszélgetése*, 63.

„BELZEBUBÉ A FEJEM!”³⁸⁶
(*Never Bet the Devil Your Head. A Moral Tale;*
Never Bet the Devil Your Head)

Poe-t többször is bírálták, amiért történeteiből hiányzik az erkölcsi tanulság. Legyen, ahogy kívánjátok, gondolhatta, majd megírta ezt a hőbortos elbeszélést, amely 1841-ben jelent meg a *Burton's Gentleman's Magazine*-ben. A történet alcíme: „Tanmese”. Hőse, Toby Dammit – Átok Tóbiás – keservesen megfizet az olyan „hézagpótló kifejezésekért”, mint „Fogadok veled erre meg arra” vagy „Belzebubé a fejem!”³⁸⁷ Egy szép napon ugyanis szó szerint elveszti a fejét. Erkölcsi tanulságnak ez nagyon is megfelelt, ráadásul Poe huszonötször írhatta le büntetlenül, hogy „Dammit”, azaz „A fenébe!” vagy „Az ördögbe is!” Emellett burkoltan kigúnyolhatta Európa ismert bölcselőit és szellemi hírességeit, például Immanuel Kantot, Samuel Taylor Coleridge-ot és Thomas Carlyle-t, de Szent Patriknak is jutott egy kaján megjegyzés. Sőt megfricskázta hazájának ismert íróját és gondolkodóját, Ralph Waldo Emersont. Poe nem kedvelte a transzcendentalistákként ismert filozófiai iskola és baráti társaság tagjait. „Békástavi”³⁸⁸ társaságnak tartotta őket, és a *Dial* című folyóirat szerkesztőjéről, Margaret Fullerről mintázta *Psyché Zenóbia* bájos alakját.

A 19. század közepe a társadalmi reformok korszaka volt az Egyesült Államokban. Minden tisztességes amerikaitól elvárták, hogy illendően beszéljen és viselkedjék, valamint a közjó érde-

³⁸⁶ Edgar Allan POE, „*Belzebubé a fejem!*”, ford. LÉNÁRD Edna = POE *Összes művei*, II., 165–171.

³⁸⁷ *Uo.*, 167.

³⁸⁸ Edgar Allan POE, *Csupa x bekezdés*, ford. GÖNCZ Árpád = POE *Összes művei*, II., 269.

kében munkálkodjék. Északon, főként Új-Angliában reformmozgalmak szorgalmazták a rabszolgaság eltörlését, az oktatás megújítását, a börtönviszonyok javítását, a józanságot, az egészséges étrendet, valamint a nők jogának elismerését. A jószándékú reformerek azt is igyekeztek megérteni, hogy milyen társadalmi vagy családi körülmények térítenek le egyeseket a jó útról. A „*Belzebubé a fejem!*” narrátora tudni véli, hogy Átok Tóbiás elvetemültségét neveltetése, pontosabban anyjának balkezessége okozta. A rossz irányból záporozó ütések ugyanis nem hogy kiűznék a gonosz hajlamot, hanem „az ellenkező irányból záporozva, a gyermeknek megfelelő mennyiségű megátalkodottságot adagolnak”. Azokat, akik letértek a jó útról, a reformerek a nyilvános megszégyenítés erejével, türelmes rábeszéléssel vagy józansági fogadalom aláíratásával próbálták jó útra téríteni. Az elbeszélő is ezt teszi, amikor „térdre hullva, hangos szóval” jósolja meg Átok Tóbiás végromlását,³⁸⁹ amely a történet végén annak rendje-módja szerint bekövetkezik. Egy hídon átkelve Tóbiás fogadásból átugrik egy korláton, és egy vas tartógerenda éle levágja a fejét, amellyel egy jól öltözött öregúr, maga Belzebub sietve elbiceg. Ezek után barátja hiába küld homeopatáért, Tóbiás a jó szándékkal beadott hajtószer ellenére kiszenved.

A korabeli amerikai középosztály túlságosan képmutató volt ahhoz, hogy értékelje Poe bizarr ötleteit, azt pedig még kevésbé szenvedhették, hogy a szatíra éle az elevenükbe vágott. Európában azonban több mint egy évszázaddal később is lelkes rajongótábora volt. A Produzioni Europee Associati és a Les Films Marceau 1968-ban közösen készítette a *Különleges történetek* című filmet, melynek részei Poe *Metzengerstein*, *William Wilson* és „*Belzebubé a fejem!*” című elbeszélésein alapulnak. Az utóbbit,

³⁸⁹ POE, „*Belzebubé a fejem!*”, 166.

amelynek címe *Toby Dammit*, Federico Fellini rendezte. Az ötvenperces film az 1960-as években játszódik, főszereplője egy Rómába látogató angol színész, akit Terence Stamp alakít. Fellini csupán Poe főhősének nevét és feje levágásának mozzanatát őrizte meg, ám filmjében felfedezhetjük a „*Belzebubé a fejem!*” motívumait és hangulatát.

A lecsúszott angol színész, Toby Dammit tehát Rómába érkezik, hogy átvegyen egy díjat és szerepeljen egy katolikus westernben, amely vászonra álmodja a Passiót és a Feltámadást az amerikai prérin. A fáradt és részeg Tobyt a repülőtéren riporterek zavarják össze villanófényes fényképezőgépeikkel, majd az egyházi fogadóbizottság autóba dugja és egy stúdióba hajt vele. Ettől kezdve Toby alig tér magához: whiskyt vedel, beszédet tart a díjátadó ünnepségen, bolondot csinál magából (másokból nem szükséges: láthatóan csupa örült veszi körül), majd egy Ferrari-ba ül, és a vesztébe hajt. Poe szatírjának célpontja kora közéletének kedvenc játszótere, a sajtó – az elbeszélésben a *Harsona*, a *Hírharang* vagy az *Észak-amerikai Untató* –,³⁹⁰ amelyről nem lehet tudni, hogy alakítja-e vagy kiszolgálja a kisszerű közízlést. Fellini pedig bejárja velünk a mozit, a tévéstúdiót, a médiaeseményeket, a szórakoztatóipar bugyrait. A „*Belzebubé a fejem!*” szereplői nem férkőznek a szívünkbe. Átok Tóbiásnak és az erkölcsi intelmeket szajkózó elbeszélő jellemének nincs mélysége. Mindketten a látszat felszínén evickélnek: Tóbiás csak egy kistílű, felelőtlen semmirekellő, a narrátor pedig az erkölcsi prédikációk és az üres fecsegés embere. Fellini filmjének Toby Dammitjével sem tudunk azonosulni, és a többi szereplő, a vatikáni megrendelők, a tévériporterek, a stúdió stábjja és az ott őgyelgő bábészkodók pedig egyenesen taszítanak.

³⁹⁰ *Uo.*, 165–166.

A nyilvánosság elől sem Poe, sem Fellini szerint nincs menekvés, pedig hőseik megpróbálnak kísértálni a figyelő szemek látóteréből. Átok Tóbiás és a narrátor egy fedett hídon kelnek át, amelynek boltíves átjárójában „hátborzongató sötétség honolt”.³⁹¹ Ám a híd túlsó végét javítják, lezárták, úgyhogy a sétának vége. Tóbiás mégis elhatározza, hogy átugorja a korlátot. Belzebubnak ajánlja a fejét, nekifut, és a végkifejletet már ismerjük. Toby Dammit kitámolyog a stúdióból, a Ferrariba vágódik, és száguldozni kezd, hogy elmeneküljön a külvárosból. Sikátorból sikátorba hajt a sötétben, boltívek alatt, alagutakon halad át, zsákutcákba kerül. Végül egy leszakadt hídhoz ér: itt van az út vége. Toby azonban hátramenetre kapcsol, majd lendületbe hozza a Ferrarit és átrepül a szakadékon. A bravúr sikerül, azonban egy kifeszített acélhuzal levágja a fejét.

Mindkét mutatványnál jelen van az, akinek hőseink figyelmébe ajánlották a fejüket. Átok Tóbiás minduntalan Belzebubot emlegeti. Toby Dammit nem hisz Istenben, de az ördögben igen. Úgy véli, metafizikus cimboránk derűs és fürge, olyan, mint egy kislány. Az ördög Poe elbeszélésében egy jól öltözött, fekete öltönyös úriember, aki – akárcsak egy derék háziasszony – fehér kötényt visel. A semmiből tűnik elő a híd boltívei alatt, bátorítja az ugrani készülő Átok Tóbiást, majd elhelyezkedik a korlát mellett. A végzetes szaltó után kötényébe csavarja az elgurult fejet, és elbiceg vele. Fellini filmjében többször is feltűnik egy kislány, aki fehér ruhát hord és egy fehér labdával játszik. Tobby és rajtunk kívül senki sem látja. Korához képest nagyon is érett az arca, körme vörösre festve, pillantása kihívó, perverz és átható. Ő tűnik fel a leszakadt híd túloldalán, várakozóan néz Tobbyra, aki a gázpedálra tapos. A Ferrari-ugratás után a kislány sejtelmesen mosolyog,

³⁹¹ *Uo.*, 168.

elengedi a labdáját, és az elgurult fej után nyúl. Az ártatlanság és otthoniasság jelképeiben Poe is, Fellini is lát valami ördögöt.

Halála előtt egyik történet hőse sem élt igazán, bár a többi szereplő még náluk is kevésbé tűnik valóságosnak. Poe moralizáló, erkölcsi tanulságot követelő kritikussai, akikre a „*Belzebubé a fejem!*” utal, semmiképpen sem. Fellini filmeseit, műsorvezetőit, technikusait pedig mintha kartonból vágták volna ki. A karton és a bábuk egyébként visszatérő motívumok a *Toby Dammit*ben. És majdnem minden jelenetben feltűnik, ha csak másodpercekre is, néhány szoborrá merevedett nő. Éjszakai ámokfutása közben Toby többször is elhajt szobrok és pincérbábuk mellett, az egyiket fel is löki. A film elején, miközben a stúdióba szállítják, autók ablakában kísérteties, halálsápadt arcok és festett papírmaszkok tükröződnek. Az út végén, az ugrás előtt egy sátorból kibújó hajléktalannal társalog, aki rajzolt kartonálarc mögül kiabál valamit. A legtöbb embertársunk, véli Poe – és vele együtt Fellini –, valamilyen pózba merevedett, csak az ördög serény (bár Poe-nál még ő is biceg). Aki-ben pedig maradt egy kis élet, az álarc mögé rejtőzik, és időnként valamilyen jelenetet rögtönöz. „Az élet csak egy tűnő árny, csak egy / Szegény ripacs, aki egy óra hosszat / Dúl-fúl, és elnémul”, idézi Toby a díjkiosztó ünnepségen a *Macbeth*ből, de a monológ befejező részét már nem halljuk, mert be van rúgva, és elfelejtette. Fellini bízott benne, hogy mi majd folytatjuk: „egy félkegyelmű / Meseje, zengő tombolás, de semmi / Értelme sincs”.³⁹²

*

Kapcsolódó elbeszélés: *Ördög a harangtoronyban* (e kötetben lásd róla: 143–145)

³⁹² William SHAKESPEARE, *Macbeth*, ford. SZABÓ Lőrinc = Uő. *Összes művei*, V., Európa, Budapest, 1969, 224.

HÁROM VASÁRNAP EGYVÉGTÉBEN³⁹³

(*A Succession of Sundays;
Three Sundays in a Week*)

Az 1830-as években, amikor Poe pályája elindult, a sejtelmes, misztikus hangulatú, az elmúlás témájával foglalkozó művek ideje már leáldozott. Kedvenc magazinja, a Blackwood, amelynek régi száma-ait gyermek- és kamaszkorában olyan élvezettel forgatta, és amelynek meghökentető, szenzációkeltő témái több elbeszélésében is viszsza-közönszönnének, már nem volt olyan népszerű az Atlanti-óceán nyugati partján, hogy a lapok cikkeket orozzanak belőle. A sikeres amerikai folyóiratok, mint például a philadelphiai Godey's Lady's Book vagy a New York-i Harper's New Monthly, Charles Dickens korai munkáival voltak tele, amelyekért természetesen nem fizettek jogját. Poe 1836-ban felajánlotta írásait a Harper's Magazine-nek, de a szerkesztők túlságosan komolynak és magasröptűnek találták őket. „Megértésükhöz olyan széleskörű ismeretekre van szükség, amilyenekkel [olvasóink] nem rendelkeznek”, írta egyikük Poe pártfogójának, James Kirke Pauldingnak.³⁹⁴ A richmondi Southern Literary Messenger, amelynek Poe egy ideig szerkesztője volt, azzal a magyarázattal utasította el *Az Usher-ház végét*, hogy a folyóirat olvasói „nem rajongnak a német iskola ihlette műveikért”. Kétséges, hogy az ilyen „elrugaskodott, valóságos és félelmetes történetek valaha is tartós népszerűsége tehetnének szert országunkban”. Úgy látszik, magyarázta levelében James Ewell Heath, hogy Charles Dickens „megadta a kegyelemdőfést az effajta írásoknak”.³⁹⁵

³⁹³ Edgar Allan POE, *Három vasárnap egyvégtében*, ford. GÖNCZ ÁRPÁD = POE *Összes művei*, II., 225–229.

³⁹⁴ Idézi ALLEN, *I. m.*, 139.

³⁹⁵ James E. HEATH, Letter to Edgar Allan Poe, September 12, 1839, www.ea-poe.org/misc/letters/t3909120.htm.

Ezért Poe időnként megpróbálkozott a humoros zsáner-elbeszélés műfajával, amelyre jó példával szolgált a *Pickwick klub*. Az etnikai tréfálkozással biztosra mehetett. A *Miért hordja a kis francia felkötve a kezét?* a bumfordi ír léhűtőt és a kényeskedő francia piperkőcöt figurázta ki, a *Három vasárnap egyvégtében* pedig az angol középosztályt, legfőképpen a zsémbes kereskedőt, aki mások felett basáskodik, miközben portóit vedel. Ezzel a könnyed kis karcolattal, amely 1841 novemberében jelent meg a *Philadelphia Evening Post* című lapban, Poe bebizonyította, hogy a szellemes párbeszédnek is mestere, nemcsak a monológoké. Az elbeszélő, egy élénk és szemtelen fiatalember feleségül szeretné venni nagybátyjának és gyámjának, Mr. Hissaicanyek a lányát, Kate-et. A zord atya, ez a „Pici, pocakos, pöffeszkedő, pukkcanc gömböc”, kerek perec elutasítja a kérést. Az esküvőre akkor kerülhet sor, közli, „*mikor három vasárnap lesz egyvégtében ugyanazon a héten!*”³⁹⁶ Úgy is mondhatta volna, hogy „Majd ha fagy!”, ám a téli hónapok előbb-utóbb beköszöntenek, és különben is, ezzel nem adott volna módot Poe-nak arra, hogy elsüsse a történet csattanóját. A szemfüles Kate ugyanis két tengerészt hív meg vasárnap estére vacsorára. Mindketten világ körüli útról tértek vissza. Egy pattogós párbeszéd során kiderül, hogy Smitherton kapitánynak, aki nyugat felé hajózva került meg a Földet, tegnap volt vasárnap, és Pratt kapitánynak, aki kelet felé indult, holnap lesz. „Ez aztán igen, Jupiterre mondom! Három vasárnap egyvégtében!” – álmélkodik Mr. Hissaicany, és áldását adja az eszes fiatalokra.³⁹⁷

Poe talán saját házasságának a történetét szötte furfangos elbeszélésébe. Unokatestvére, Virginia tizenhárom éves volt, amikor Poe feleségül vette. Nem volt könnyű dolga, szándékainak

³⁹⁶ POE, *Három vasárnap egyvégtében*, 226 (kiemelés az eredeti szövegben).

³⁹⁷ *Uo.*, 229.

komolyságáról meg kellett győznie nagynénjét és Virginia anyját, Mrs. Maria Clemmet, és nagybátyját, Neilson Poe-t, aki magához akarta venni a serdülő lányt, hogy illendő módon felnevelje. 1835 nyarán Poe kétségbeesett levélben igyekezett rábeszélni nagynénjét, hogy egyezzen bele a házasságba, hiszen, írta, szenvedése nagyobb, mint amit el bírna viselni. Virginia elvesztése egyenesen a halálba kergetné őt: ekkora szerelmet soha nem lehet kiheverni. A Virginia iránti vonzalom mellett Poe-t a magány vezethette megmaradt rokonaihoz. Nincs hova mennie, írja levelében. Idegenek közt él, és boldogtalansága elviselhetetlen. Két nőrokona kényelmének érdekében vállalja, hogy támaszuk lesz, és havi 5 dollárért házat bérel számukra Richmondban, ahol a Southern Literary Messenger szerkesztőjeként dolgozik.³⁹⁸ A *Három vasárnap egyvégtében* elbeszélője íróféle, mint a fiatal Poe: „hajlandósága” van „a múzsák iránt”.³⁹⁹ Az elbeszélés komikus főszereplője, a rátarti apa és nagybácsi talán John Allanre emlékeztet, Poe gyámjára, aki zordul kitagadta nevelt fiát. Ha így van, Poe nagylelkűbben bánt nevelőapjával, mint az övele: Mr. Hissaycany alakjának megformálásában sok a jóindulat és a szeretet.

A *Három vasárnap egyvégtében* játékos tudományos leckét ad az olvasóknak. A délkörökön való áthajókázás következménye, az időeltolódás ekkoriban kezdett elterjedni a köztudatban. Az időzónák határainak kijelölése a vasút fejlődésével vált szükségessé. Az emberek az 1830-as években döbbsentek rá, milyen szoros a tudomány, a technológia és a mindennapi élet kapcsolata. A helyi idő tényére Sir John Herschel angol csillagász így hívta fel a figyelmet *A Treatise on Astronomy* (Astronómiai érte-

³⁹⁸ Edgar Allan POE, Letter to Maria Clemm, August 29, 1835 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 69–72, főként: 70.

³⁹⁹ POE, *Három vasárnap egyvégtében*, 226.

kezés) című művében, 1833-ban: „Amikor [a Föld egyik pontján] dél van, az ellenkező oldalon éjfél; egy harmadik helyen napkelet, egy negyediken pedig napnyugta.”⁴⁰⁰ A *Három vasárnap egyvégtében* megjelenése előtt egy hónappal, 1841 októberében, a philadelphiai Public Ledger című napilap cikket közölt *Three Thursdays in one Week* (Három csütörtök egy héten) címmel, amely azt a helyzetet ismertette, amikor kelet vagy nyugat felé hajózva nyerünk, illetve veszítünk egy-egy napot.⁴⁰¹ Első megjelenésekor Poe *A Succession of Sundays* (Egymást követő vasárnapok) címet adta elbeszélésének, valószínűleg azért, hogy kevésbé emlékeztessen az ötlet forrására.

Ha témára volt szüksége, Poe habozás nélkül felhasználta saját magánéletének részleteit, és a szomszédba sem restelt bekopogni. Azonban az ő ajtajánál is sokan ácsorogtak: a tudományos elbeszélésekért Jules Verne kilincselte nála, a detektívtörténetekért Sir Arthur Conan Doyle, a kacsákért és az átverésekért pedig Orson Welles.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Seherezáde ezerkettedik története* (e kötetben lásd róla: 314–319); *Pár szó egy múmiával* (320–324)

⁴⁰⁰ Idézi Fannye N. CHERRY, *The Source of Poe's Three Sundays in a Week*, *American Literature* 1930/3., 233.

⁴⁰¹ *Uo.*, 233–234.

E L E O N O R A ⁴⁰²
(*Eleonora*)

Nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy az *Eleonora* elbeszélője józan és szavahihető férfiú. „Erőteljes fantáziájáról és lángoló szenvedélyességéről híres fajtából” származik. „Az emberek örültnek mondtak”, teszi hozzá.⁴⁰³ Hajlunk arra, hogy ez utóbbit elhiggyük, mert életének helyszínei nem tűnnek valószínűnek. Ifjúkorát egy különös, elvarázsolt világban élte le, a „Tarka Fű Völgyében”, majd kedvese, Eleonora halála után egy meg nem nevezett város „királyának” a szolgálatában állt. A többi hasonló témájú történetet, ahol a szeretett, gyönyörű nő halála van a középpontban, nem kevésbé megbízhatatlan személy meséli el. A *Berenice* elbeszélőjének egészsége „kezdettől fogva gyenge”, és életét a könyvtárszobában, „álmország vad képzelgése”⁴⁰⁴ közt tölti. A *Morella* narrátorának „megkínzott” idegei nem sokkal felesége halála előtt „felülkerekedtek” értelmén.⁴⁰⁵ Ligeia férjének, az elbeszélés mesélőjének emlékezete „gyöngye a sok szenvedéstől”.⁴⁰⁶ *Az ovális portré* történetét egy utazó olvassa, majd meséli el nekünk, aki „súlyosan sebesült”, és „lázás kábulat” vett erőt rajta.⁴⁰⁷ *Az Usher ház vége* elbeszélőjét „különös képzelődés” és „nevetséges agyrém” keríti hatalmába, és a hős, Roderick Usher „érzékeinek valami beteges élességétől” és „babonás” érzésektől szenved.⁴⁰⁸ Ezekben a történetekben eltűnnek

⁴⁰² Edgar Allan POE, *Eleonora*, ford. FÓTHY János = POE *Összes művei*, I., 372–374.

⁴⁰³ *Uo.*, 372.

⁴⁰⁴ POE, *Berenice*, 25.

⁴⁰⁵ POE, *Morella*, 31.

⁴⁰⁶ POE, *Ligeia*, 194.

⁴⁰⁷ Edgar Allan POE, *Az ovális portré*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE *Összes művei*, I., 335.

⁴⁰⁸ POE, *Az Usher-ház vége*, 218, 221.

az élők és a holtak világa közti határok: a halott Berenice feltámad és a fogait követeli, amelyeket őrült kuzinja kihúzogattott. Morella lelke egy pillanatra leánya testébe költözik, és magával viszi őt a halálba. A halott Ligeia hatalmába keríti utódja, Rowena testét, és benne él tovább. Roderick Usher napok óta tudja, hogy a családi sírboltba temetett Madeline él. Az ovális portré történetében egy különösen nagy gonddal festett arckép életre kel, miközben a modell, a festő odaadó neje meghal.

A nők halálával kapcsolatos elbeszélések cselekményszövése és jelképrendszere következetes, ám a kapcsolat, amelyet felfedezhetünk köztük, több mint életrajzi. Igaz, Poe életének szeretett nőalakjai, anyja, nevelőanyja és barátjának édesanyja, aki közel állt hozzá, meghaltak. Virginiáról pedig, aki unokatestvére, és 1841-ben, az *Eleonora* megírásakor már a felesége volt, néhány hónappal később derült ki, hogy halálos beteg. Ám a halott kedvesről szóló történetek közül ez az utolsó: ezt követően, majd Virginia 1847-ben bekövetkezett halála után Poe nem írt több ilyen elbeszélést. A halál és az élet mezsgyéjén mozgó nők, illetve a valóság és a képzelet közt egyensúlyozó férfi elbeszélők egy misztikus világkép elemei. Az elbeszélésekben egységet alkot a művészi és testi szépség, az alkotóerő és a halál. Az univerzum – amelyből Poe szerint több is létezik egyidőben, egymás mellett⁴⁰⁹ – egységes egész: minden eleme külön-külön és együttesen ennek az univerzumnak a lényegét fejezi ki. A gyönyörű nő halálának történetei a művészi ihlet erejéről szólnak, amely által a művész különleges tudás birtokába jut. A szellem ereje, mozgásának tere pedig nem korlátozódik a látható világra, hanem a láthatatlanra is kiterjed az univerzumnak arra a tartományára, amelyről azt hisszük, hogy a halál birodalma.

⁴⁰⁹ Edgar Allan Poe, *Heuréka*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 314.

Azonban Poe elbeszélései is szabadon közlekednek különböző jelentéstartományok közt. Ezek közül egy mindig a humoré vagy a lázadásé. Az *Eleonora* a bostoni Gift (Ajándék) című elegáns magazinban jelent meg először, amellyel urak lepték meg azokat a hölgyeket, akiknek ellenőrzött körülmények közt udvaroltak. Poe költőien megjelenített, látomásszerű tájakon játszódó története azonban burkoltan a testi szerelemről szól. Az elbeszélő egy álomszerű tájon él unokatestvérével és annak anyjával, „mit sem tudva a völgyön kívül eső világról”.⁴¹⁰ Az ártatlanság ideje ez, egészen addig, amíg tizenöt év elteltével felfedezik a szerelmet, és egyszerre „minden megváltozott” körülöttük: elmélyültek a színek, virágok hervadtak el és másfajta, „Furcsán tündöklő, csillag alakú virágok pattantak elő”, és „élet járt” a nyomukban. Szerelmük nyomán a völgy kebléből „mormogás kelt”, amely „végül andalító dallammá nőtt”.⁴¹¹ Ám Eleonora meghal, és szerelmesét megesketi, hogy „a földkerekség egyetlen leányával sem” köt soha házasságot.⁴¹² Cserében szellemként vele marad és vigasztalja. Érdekes azonban, hogy Eleonorával kapcsolatban nem esett szó házasságról. Szerelmük a természet világában bontakozott ki, és nem volt benne semmilyen korlát vagy mesterkéeltség. Van valami kihívó abban, ahogy Poe a házasságon kívüli testi kapcsolatról ír, virágnyelven.

A történetnek azonban itt még nincs vége. Eleonora halála után a mesélő elhagyja a völgyet, szerelembe esik, és megházasodik. Amikor az „örület” és „önkívület” hevével imádja és feleségül veszi új választottját, utoljára még megjelenik számára Eleonora, és feloldozza őt az esküje alól. Felemelő befejezés ez, méltó egy elegáns ajándékkötethez. Csupán az zavaró benne,

⁴¹⁰ POE, *Eleonora*, 372.

⁴¹¹ *Uo.*, 373.

⁴¹² *Uo.*, 374.

hogy az elbeszélés ideje követi a történet idejét. Az elbeszélő „őrültnek” mondja magát, majd hozzát teszi, hogy szellemi létének egyik formája „a világos értelem”, a másik „az árny és kétség állapota”. Az előbbi élete első feléhez kapcsolódik, az utóbbi „a jelenhez és annak emlékéhez”.⁴¹³ Tehát az, amit Eleonórával abban az álomszerű természeti világban átélt, az misztikus ugyan, de értelmes, valóságos és igaz: „higgyétek el”, kéri az olvasóit az elbeszélő. Ami pedig utána következett, a felnőtt szenvedély és házasság, az zavaros, ésszerűtlen és kétséges. Emenek, utasít, „csupán annyi hitelt adjatok, ami netán kijár neki”.⁴¹⁴ Az olvasó, hacsak el nem vonta a figyelmét a történet végének érzelgőssége, magától is rájön, hogy az elbeszélés befejezése sántít. Amikor ugyanis a mesélő elhagyja addigi lakóhelyét, a völgyet, egy valóságos helyre megy, egy „idegen városba”, valamiféle „király vidám udvarába”, ahova „valamilyen távoli és ismeretlen országból eljött egy leány”.⁴¹⁵ Ennek a lánynak a neve is valóságos: Ermengarde.

Mi más lenne az örület, mint a viktoriánus házasságnak az érzelgős, eltúlzott felmagasztalása? A mesterkelt, feudális, környezet és a középkori nevű lány olyanok, mintha egy Walter Scott-regényből léptek volna elő. A *Ligeia* szőke Rowenája az *Ivanhoe* szőke hősnőjének a nevét kölcsönözte. Ermengarde-ról, Jámbor Lajos (778–840) frank király és római császár feleségéről akár Walter Scott is írhatott volna, és ezt a regénye is nagy népszerűségnek örvendett volna az amerikai Délen. Ám miféle szerelemről is van szó az *Eleonorában*? Poe korában megtörték a házasság előtti szexuális tapasztalatszerzést, de csak a társadalmi osztályokat elválasztó korlát átlépésével. Egy középsz-

⁴¹³ *Uo.*

⁴¹⁴ *Uo.*, 372.

⁴¹⁵ *Uo.*, 375.

tálybeli fiatalember nem ostromolhatta illetlen módon a hozzá illő, „rendes” lányokat, de az alacsonyabb osztályhoz tartozókat igen, és ez utóbbiakkal számtalan kalandba is bonyolódhattott. Közben azonban nem vette őket egészen emberszámba.⁴¹⁶ Persze azt is megtehetette, hogy önmegtartóztató életet él, de nem valószínű, hogy Poe erre gondolt, hiszen akkor a Tarka Fű Völgyében nem nyíltak volna „tündöklő”, csillag alakú virágok, és nem lebegtette volna „skarlátszín tollazatát”⁴¹⁷ megannyi madár.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Berenice* (e kötetben lásd róla: 84–90); *Morella* (91–96); *Ligeia* (122–128); *Az ovális portré* (224–226); *Az Usher-ház vége* (151–156)

⁴¹⁶ E. Anthony ROTUNDO, *American Manhood. Transformations of Masculinity from the Revolution to the Modern Era*, Basic, New York, 1993, 122–123.

⁴¹⁷ POE, *Eleonora*, 373.

A VÖRÖS HALÁL ÁLARCA⁴¹⁸
(*The Mask of the Red Death*;
The Masque of the Red Death)

A Graham's Gentleman's Magazine 1841 és 1842 között foglalkoztatta Poe-t. Ez volt a folyóirat legjobb éve. Poe-t azonban „undorral” töltötte el a magazin „érzelgős” jellege, amelyet képtelen volt megváltoztatni. Sokkal szívesebben dolgozott volna a philadelphiai vámhivatalban, amely legalább biztos megélhetést nyújtott volna számára.⁴¹⁹ Távozása előtt azonban két fontos írása jelent meg a Graham's 1842. májusi számában, az utolsóban, amelynek szerkesztésében közreműködött. Az egyik Nathaniel Hawthorne *Twice-Told Tales*, azaz *Másodjára elmondott történetek* című kötetéről írott kritikája, amelyben részletesen kifejti, milyen is egy jó elbeszélés. A másik, *A vörös halál álarca* című elbeszélés ezeket az elvárásokat valósítja meg.

A Hawthorne-kritika előrevetíti *A műalkotás filozófiája* (1846) című esszé gondolatait. Poe a rövid műveket tartja kívánatosnak, amelyeket „egy ültő helyünkben” el tudunk olvasni. Így fejthetik ugyanis ki „azt a bizonyos egyszeri és egyetlen hatást, amit [a művész] ki óhajt dolgozni”. A „bölc” művész először a hatást képzeleli el, majd ahhoz „találja ki” és „ötvözi” azokat eseményeket, amelyek ezt a hatást létrehozzák. „Az irodalom gyakorlott művésze megépíti elbeszélését”, oly módon, hogy a mű minden részlete az „alapterv” megvalósításához járuljon hozzá.⁴²⁰ *A vörös halál*

⁴¹⁸ Edgar Allan POE, *A vörös halál álarca*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 337–341.

⁴¹⁹ Edgar Allan POE, Letter to Frederick W. Thomas, May 25, 1842 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 197–198.

⁴²⁰ Edgar Allan POE, *Hawthorne „meséi”*, ford. TAKÁCS Ferenc = POE *Összes művei*, I., 502.

álarca Poe egyik leggondosabban felépített elbeszélése. Hőse, Prospero herceg a tomboló pestis elől rejtőzik egy, a külvilág elől gondosan elzárt apátság falai közé. „A külső világ viseljen gondot magára, ahogy tud”,⁴²¹ gondolja, majd kiváltságos barátaival együtt féléven át tivornyákba feledkeznek. Az eseménysornak, amely az elbeszélésben lejátszódik, egy álarcosbál ad keretet. A számtalan maszk között feltűnik maga a vörös halál, és a mulatózók sorsa beteljesül. Leteríti őket a kór, amelynek „egész rohama, kifejlődése és katasztrófája: egy rövid félóra epizódja”.⁴²² Ez nem több, mint amennyi Poe szerint egy jól felépített vers vagy elbeszélés elolvasásához feltétlenül szükséges.⁴²³

A történet helyszíne, a birtok és a palota valóságos műalkotás. Prospero herceg maga is művész, aki gondosan, minden részletre ügyelve építi fel zárt, önmagában teljes világát egy olyan hatás érdekében, amelyet Poe „bizarrnak” nevez.⁴²⁴ A herceg a palota hét szobáját hét különböző színnel díszítette. Mivel a termek egymásba nyílnak, aki végigsétál rajtuk, a színeket – kék, bíbor, zöld, narancs, fehér, lila és fekete – egymás után érzékeli. A színek jelentősége sokféleképpen értelmezhető. Eric H. Du Plessis meggyőzően állítja, hogy a színek összhatása „szándékos káosz”. Poe ugyanis átrendezi a newtoni spektrum színeit (hozzátéve a fehéret meg a feketét), úgy, hogy az egymás után következő színek véletlenül se álljanak összhangban egymással.⁴²⁵ A sárga színt, amely a termek díszítéséből kimaradt, a világítást adó háromlábak lángjai szolgáltatják. Az összhatás izgató és kaleidoszkopikus, nem pedig harmonikus. Ugyanilyen hatást keltenek a groteszk álarcok, „Arabeszkfigurák kicsavart

⁴²¹ POE, *A vörös halál álarca*, 338.

⁴²² *Uo.*, 337.

⁴²³ POE, *Hawthorne „meséi”*, 452.

⁴²⁴ POE, *A vörös halál álarca*, 338.

⁴²⁵ *Uo.*

tagokkal s váratlan kosztümben”, akiknek tekergőzését „az orkesztra vad zenéje”⁴²⁶ kíséri. A történetben megjelenő műalkotás, a palota termeinek bizarr díszítése, vendégeinek groteszk megjelenése teremti meg az elbeszélésnek mint műalkotásnak felkavaró hatását.

Eljátszhatunk a kérdéssel, hogy miképpen kapcsolódik *A vörös halál álarca* Poe hétköznapijaihoz. Jól emlékezhetett az 1831-es baltimore-i kolerajárványra, hiszen több elbeszélésében is szerepel halálos ragály. Az 1842-es év során Virginia állapota aggasztotta leginkább, akinek tüdővésztes rohamai az év elején kezdődtek. Sokat dolgozott népszerű, de sekélyes magazinok szerkesztőjeként, mégis nyomorgott, ezért valószínű, hogy dühítették a társadalmilag felette állók arisztokratikus előjogai. Zavarták az amerikai irodalmi élet összefonódásai és a bírálatok, amelyek olyanoktól származtak, akiknek a tehetségét az övével össze sem lehetett hasonlítani. Poe-t az a vád érte, hogy írásai nem tartalmaznak erkölcsi tanulságot: hogy bírálóit nevetségessé tegye, megírta a „*Belzebubé a fejem!*” című kis remekművét. *A vörös halál álarca* nem fogalmaz meg semmilyen szabályt és intelmet, mégis nagyobb hatással van az olvasóra, mint bármilyen tanmese. A polgárháború előtti Egyesült Államok legnépszerűbb prózaírói jól érthetően fogalmazták meg történeteik erkölcsi tanulságát, hogy intelmeik biztosan célba találjanak. Velük ellentétben Poe nem becsülte le olvasóit.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Árny* (e kötetben lásd róla: 102–107); *A kút és az inga* (236–240); *Bice-Béka* (363–368)

⁴²⁶ *Uo.*, 339.

ÁZ OVÁLIS PORTRÉ⁴²⁷
(*The Oval Portrait*)

Poe felesége, Virginia 1842 januárjában éneklés közben összeesett és vért köpött. Az eset után hónapokig lábadozott, és 1847-ben bekövetkezett haláláig betegeskedett. Amíg Philadelpiában éltek, a fiatal nő tüdőbaja miatt a család sokszor váltott lakhelyet, majd 1844 áprilisában New Yorkba költözött. Virginia itt halt meg öt évvel később, 1847 elején. Halála napján Poe rádöbben, hogy feleségéről egyetlen arcképe sincs, és megbízást adott egy vízfestmény készítésére. A művész a ravatal mellett festette Virginia egyetlen portróját.⁴²⁸ Az *ovális portré* mintha ezt az életrajzi mozzanatot vetítené előre. Az elbeszélés első változata röviddel Virginia első tüdővésztes rohama után, 1842 áprilisában jelent meg a philadelphiai Graham's Gentleman's Magazine-ben. Végleges formájában Poe saját folyóirata, a New York-i Broadway Journal közölte 1845-ben. Egy gyönyörű fiatal nőről van benne szó, akinek arcképét férje olyan hűen festette meg, hogy amikor az utolsó ecsetvonás a vászonra került, a modelltől elszállt az élet. Okkal sorolhatnánk ezt az elbeszélést a gyönyörű nő halálának témáját feldolgozó írások közé. Azonban több sikerrel bíztat, ha azt feltételezzük: Poe a művészet és valóság bonyolult kapcsolatát vizsgálja ebben az írásában.

Az elbeszélés cselekményének csúcspontja, és egyben csattanója a festőnek az a megdöbbentő felismerése, hogy modelljének élete a festménybe költözött: „És ezután hirtelen szerelme felé

⁴²⁷ Edgar Allan POE, *Az ovális portré*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE *Összes művei*, I., 335–337.

⁴²⁸ Jeffrey MEYERS, *Edgar Allan Poe. His Life and Legacy*, Cooper Square, New York, 2000, 206.

*fordult, aki... Aki ekkor már halott volt!*⁴²⁹ A pillanat, amikor a műalkotás életre kel, miközben az, akiről mintázták, meghal, éppen a fordítottja annak, ami az elbeszélés bevezető részében történik. *Az ovális portré* első bekezdésében ugyanis egy műalkotás, Ann Radcliffe angol író *The Mysteries of Udolpho* (Udolpho rejtélyei) című, 1794-ben megjelent regénye kel – majdhogynem – életre. A narrátor, aki ismeretlen körülmények közt súlyosan megsebesül, szolgálja segítségével behatol egy kastélyba, amelynek lakói éppen távol vannak. Ez az itáliai várkastély „a zordnak és a pompázatoságnak azon hatalmas és elhagyatott építményei közé tartozott, amelyek [...] a valóságban is nagyjából olyanok, amilyenek Mrs. Radcliffe meg a romantikus lelkületűek elképzelik őket”.⁴³⁰ Az elbeszélés első változata, melynek címe *Life in Death* (Élet a halálban), egyértelműen az angol „gótikus” irodalom klasszikusának hangulatát idézi fel. Az *Udolpho* gonosz hőse egy igazi *bandito*, aki hatalmába keríti és egy kísérteties várkastélyba viszi a hősnőt és nagynénjét. A *Life in Death* elbeszélője „banditák” támadásának áldozata, de ő maga is banditaként tör be a „magányosan álló kastélyba”.⁴³¹ Poe előszeretettel társította a hátborzongató témát a paródia műfajával: legelső elbeszélése, a *Metzengerstein* is ilyen volt.

Mielőtt túlságosan megdöbbenénk a festő esetén, aki művészete iránti rajongásával megölte nejét, vegyük figyelembe, hogy a fantasztikus történet talán csak látomás. A narrátor, sebei miatt, „láz miatt félkábult”. Az ágyon fekvő egy „könyvecskét” olvas, amelyet a párnán talált, és amely a festő leírásait tartalmazza a szoba falán függő képekről.⁴³² A sebesült elbeszélő

⁴²⁹ POE, *Az ovális portré*, 336 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁴³⁰ *Uo.*, 335.

⁴³¹ Edgar Allan POE, *Life in Death*, *Graham's Magazine* 1842. április, 200–201, itt: 200.

⁴³² POE, *Az ovális portré*, 335.

tehát csupán úgynevezett „elsődleges” narrátor, aki valaki másnak – a festőnek – a történetét meséli el. Azonban az is lehetséges, hogy az egész történetet csak álmodja vagy elképzeli. Poe elbeszélésének első változata, a *Life in Death* egyértelműen ezt sugallja: az elbeszélő hosszasan ecseteli, hogyan szokott rá Konstantinápolyban a vízpipán át szívott ópiumra, milyen különös „elmezavart” okozott olykor ez a szenvedély, és hogyan kísérletezett ezúttal, sebeinek sajgó fájdalma enyhítésére, az anyag lenyelésével. Talán „érzékeinek kavargása” okozta „értelmének összevisszaságát”, amellyel nem volt képes felmérni, mekkora mennyiséget is vett be.⁴³³ A végső változathoz Poe kihagyta az ópiumevés részleteit, de megtartotta a „lázás kábulatra” való utalást. A klasszikus 18. századi rémregény, amelynek hagyományát Poe folytatja és egyben parodizálja, az ésszerűség keretei közt tartja cselekményét. *Az ovális portré* is lehetőséget ad számunkra, hogy megfejtsük az élethű festmény titkát. Talán az ópium varázsolta elő a lidérces történetet. Talán túlságosan is erőteljesek a víziók, amelyeket a narrátor elénk tár, olyannyira, hogy ezekre élénken emlékszünk, ám a történet keretére nem. Pedig a keret fontos, hiszen – amint az ovális portré esetében – ez választja el a műalkotást a világtól, amelyet modellez.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Metzengerstein* (e kötetben lásd róla: 21–25); *Ligeia* (122–128); *Az arnheimi birtok* (227–230); *Az áruló szív* (241–245)

⁴³³ POE, *Life in Death*, 200.

ÁZ ARNHEIMI BIRTOK⁴³⁴
(*The Landscape Garden; The Domain of Arnheim*)

Vajon létrehozható-e az emberi nem egykori lakhelye, a kert, az elveszett Éden? Az írók csüggedten állítják, hogy nem, ám a kertészek legalább megkísérlik a lehetetlent. És vajon édeni-e a háborítatlan természet? Az észak-amerikai kontinens is „kert” vagy „vadon” volt egykor, attól függően, milyennek látták európai hódítói. *Az arnheimi birtok* című elbeszélésben Poe azt sugalmazza, hogy a tökéletes természeti tájat csak mesterségesen lehet létrehozni. A misztikus és bölcselkedő tájleírást William W. Snowden havonta megjelenő elegáns folyóirata, a Ladies' Companion, azaz a „Hölgyek Társalkodója” közölte 1842 októberében. Alcímében (A Monthly Magazine, Embracing Every Department of Literature. Embellished with Original Engravings, and Music Arranged for the Piano-Forte, Guitar, &c) a lap azt hirdette, hogy tartalma „felöleli” az irodalom minden területét, „eredeti metszetek” díszítik, emellett pedig tartalmaz kottákat is, „fortepianóra, hárfára és gitárra”. A középosztálybeli hölgy, aki ezt a kiadványt lapozgatta, igencsak műveltnek és kifinomultnak érezhette magát. Itt jelent meg 1842 októberében Poe *A tájkert című elbeszélése*, majd egy hónappal később a *Marie Rogét titokzatos eltűnése*. Az előbbi néhány év múlva, 1847-ben *The Domain of Arnheim*, vagyis *Az arnheimi birtok* címmel közölte, átírt és bővített formában, a New York-i Columbian Magazine.

Poe arra használta fel az 1830-as években divatossá vált „tájképkertészet”⁴³⁵ témáját, hogy körüljárja a művész küldetésének

⁴³⁴ Edgar Allan POE, *Az arnheimi birtok*, ford. NEMES ERNŐ = POE összes művei, II., 84–93.

⁴³⁵ *Uo.*, 87.

és hatalmának, illetve a természet és a művészet kapcsolatának kérdését. Mr. Ellison, az elbeszélő barátja és az „arnheimi birtok” létrehozója úgy véli, hogy a természet eredeti szépsége nem ér föl a mesterségesen, művészi módon létrehozott tájjal: „a természetben nem létezik olyan tájkép, amelyet a zseniális festők tudnak megalkotni”.⁴³⁶ Ellison nem híve a „természetes” tájképkertészeti stílusnak, amely arra törekszik, hogy minél kevesebbet változtasson a táj eredeti arculatán, és csupán a természet olyan tökéletlenségeit tünteti el, amely bántaná szemünket. A természet hibáinak kijavítása, állítja Ellison, csupán „negatív érdem”, tökéletlenségének kiigazítása mindössze a létező állapot tagadása. Az efféle tájkertészet elvei és szabályai könnyen leírhatók.⁴³⁷ A valódi alkotóerő azonban eredményeiben nyilvánul meg és nem írható le szabályok segítségével, hiszen nem alkalmazkodik hozzájuk. A „mesterséges” tájképkertészet, avagy a kert eredeti összképéhez hozzáadott „tisza művészet” valódi szépséget hoz létre. A költő, akinek alkalma nyílik arra, hogy mesterségesen, művészete segítségével alakítsa a tájat, a „szellemi kölcsönhatás” élményét hozza létre a szemlélőben.⁴³⁸

A természet, még legvadabb formájában is, a Teremtő művészetének eredménye. Eredeti, paradicsomi állapotában tökéletes volt. Tökéletlenségének megnyilvánulásai, állítja Ellison, „a *halál* előjelei”.⁴³⁹ A természet nagyszerűségét még így, megváltozott alakjában is érzékeljük. Azonban teljessége csupán elmélkedés, reflexió által tárul fel a gondolkodó elme számára, az egyszerű szemlélő számára felfoghatatlan.⁴⁴⁰ Egyedül a költő alakíthatja úgy a tájat, mintha az „angyalok” keze munkája”

⁴³⁶ *Uo.*

⁴³⁷ *Uo.*, 89.

⁴³⁸ *Uo.*

⁴³⁹ *Uo.*, 88 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁴⁴⁰ *Uo.*, 89.

volna, akiknek a létformája csupán egy fokkal alacsonyabb a Teremtőénél.⁴⁴¹ A művész tehát közvetít az anyagi és szellemi világ közt, menny és föld házasságát hozza létre, éppúgy, ahogyan az alkímista.

Ahhoz, hogy a művész a tájon dolgozzék, a természetet tekinthesse művészete alapanyagának, nem elég a késztetés és a tehetség: hatalomra van szükség. Ellison egy különc rokon különleges rendelkezései folytán hatalmas vagyont örökölt, akkórát, amely ésszel fel sem fogható. Ezért felhasználása sem maradhat emberi léptékű. A tájképkertészet az egyetlen olyan tevékenység, véli a költői adottságokkal megáldott fiatalember, amely a megfelelő Múzsának a lehetőségek legnagyobbját kínálja.⁴⁴² A tájat műalkotássá változtatni, mely által a közönséges szemlélő is átéli a természet isteni lényegét, olyan eredmény, amelynél már csak a világ teremtése nagyobb. Poe, aki egész életében filléres gondokkal küzdött, megpróbálta elmagyarázni kortársainak, mi a művészet célja és lényege. A lépték nem számít. Mindegy, hogy a világegyetem, egy tájkert, egy elbeszélés vagy egy vers létrehozásáról van-e szó: a lényeg az elgondolás, a tervezés és az alkotás.

Amikor *Az arnheimi birtok* 1842-ben megjelent, az Egyesült Államok leghíresebb tájkertésze, a Central Park létrehozója és számtalan nemzeti park tervezője, Frederick Law Olmsted még csak egy rövidlátó fiatalember volt, aki apja birtokán gazdálkodott. Ám az amerikai tájkertészet atyja, Andrew Jackson Downing egy évvel korábban, 1841-ben tette közzé gondolatait az akkor már híres angol tájkertészetről és annak amerikai alkalmazásáról, *A Treatise on the Theory and Practice of Landscape Gardening* (Értekezés a tájkertészet elméletéről és gyakorlatá-

⁴⁴¹ *Uo.*, 89–90.

⁴⁴² *Uo.*, 87.

ról) címmel. Lehet, hogy Poe olvasta a népszerű könyvet,⁴⁴³ ám az még valószínűbb, hogy csak bírálatokból tájékozódott. Szóhasználata egy, az Arcturus című folyóiratban közölt recenzióra emlékeztet. Csupán azokra a témákra tér ki, amelyeket a bíráló is megemlít, mégpedig a geometrikus, azaz „klasszikus”, és a természetes, azaz „festői” kertépítési stílusok közti különbségre.⁴⁴⁴ Poe elbeszélésében a művészien rendezett táj nem geometrikus, hanem a természetesség hatását keltő, romantikus, ám ugyanakkor művi, sőt varázslatos, mintha „egy szilfekkel, tündérekkel, dzsinnekkel és gnómokkal szövetkező fantom”⁴⁴⁵ hozta volna létre. Az amerikai Dél írója azzal a hévvel varázsolja az olvasó elé a természetet mint műalkotást, amellyel egykor a szintén virginiai Thomas Jefferson alakította folyton-folyvást a kúriáját, a kertjét és a körülötte elterülő tájat, hogy összhangba hozza azzal az eszménnyel, amely a gondolataiban élt. *Az arnheimi birtok* hangulatán az eredetiség és önkifejezés hevülete érezhető, nem pedig az a misztikus áhítat, amellyel az új-angliai transzcendentalista gondolkodók, Ralph Waldo Emerson és Henry David Thoreau tekintettek a természetre. Poe nem a természetről beszél, hanem a művésztől.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Tündérsziget* (e kötetben lásd róla: 199–201); *Reggel a Wissahicconnál* (262–266); *Landor háza* (382–389)

⁴⁴³ Jeffrey HESS, *Sources and Aesthetics of Poe's Landscape Fiction*, *American Quarterly* 1972/2., 178–179.

⁴⁴⁴ Joel R. KEHLER, *New Light on the Genesis and Progress of Poe's Landscape Fiction*, *American Literature* 1975/2., 175.

⁴⁴⁵ POE, *Az arnheimi birtok*, 93.

MARIE ROGÊT TITOKZATOS ELTŰNÉSE⁴⁴⁶
(*The Mystery of Marie Rogêt*)

A fiatal, vonzó, és kissé kacér szivarbolti elárusító kisasszony, Mary Cecilia Rogers egy napon elindult, hogy meglátogassa nagynénjét, és eltűnt. Holttestét három nap múlva, 1841. július 28-án találták meg a Hudson folyóban. Az erőszakos halált halt lány esete hónapokig lázban tartotta New York polgárait, újságíróit, rendőreit és vizsgálóbíróit, részleteiről pedig évek múlva is cikkeztek a lapok. A szenzációs hír több nagyvárosba is eljutott, többek közt Philadelphiába, ahol Poe akkoriban lakott és a megélhetésért küszködött. Kevéssel azelőtt hagyta ott a Graham's Gentleman's Magazine szerkesztőségét, s ezzel szűkültek közlési lehetőségei. Szerencsére volt úti ládájában egy képzeletbeli zseni, a Morgue utcai kettős gyilkosság rejtélyének megfejtője, az elszegényedett és csupán szellemi kedvteléseinek élő úriember, C. Auguste Dupin „lovag”. Poe azon nyomban segítségül hívta őt, és százmérföldnyi távolságból, az újságokban megjelent részletek segítségével megoldotta Mary Rogers meggyilkolásának az ügyét. Az eset nyomán született elbeszélés, a *Marie Rogêt titokzatos eltűnése* a gyilkosság színhelyét Párizsba helyezte. A tehetetlen G. rendőrfelügyelő kérésére C. Auguste Dupin elolvassa az újságokat és az ügyiratokat, majd úgy derít fényt a rejtélyes gyilkosságra, hogy fel sem áll a karosszékéből.

„Az eseményeknek létezik egy ideális sora, amely párhuzamosan fut a valódival. Ezek ritkán esnek egybe. Az emberek és a körülmények általában úgy módosítják az események eszményi láncolatát, hogy az tökéletlennek látszik, és következményei

⁴⁴⁶ Edgar Allan POE, *Marie Rogêt titokzatos eltűnése*, ford. BALABÁN Péter = POE *Összes művei*, I., 341–371.

ugyanolyan tökéletlenek”, idézi Poe Novalis szavait az elbeszélés mottójában, amelyet a magyar fordítás sajnos nem tartalmaz.⁴⁴⁷ A párizsi helyszínek, szereplők, tárgyak megfelelnek az eset New York-i körülményeinek, ahogyan a bűntényről tudósító újságok és folyóiratok is párhuzamba állíthatók (ezt a megfeleltetést, írásának második közlésekor, 1845-ben Poe maga végezte el a lábjegyzetekben). A New York-i rendőrség és a lapok pontatlan, néha gyermekig következtetéseivel szemben a *Marie Rogét titokzatos eltűnése* megfejti a rejtélyt. „Célom azon helyes elvek elemzése, amelyeknek hasonló esetekben a nyomozást irányítaniuk kellene”, magyarázta Poe a bostoni Notion című folyóirat szerkesztőjének.⁴⁴⁸ Ugyanúgy, ahogyan *Az arnheimi birtok* hőse, Ellison a tökéletlen természetből megteremti az eszményi, szinte paradicsomi tájat, úgy hozza létre C. Auguste Dupin a gyilkosság mozzanatainak pontos rekonstrukcióját. A valódi irányító elme pedig az író. Poe *A műalkotás filozófiája* című esszéjében fejtette ki, hogy a szerző visszafelé, a végkifejlet irányából építi fel a művet. A műalkotás a „bonyodalmak” és „részletek”, azaz rejtélyek, jelek és nyomok bonyolult rajzolata,⁴⁴⁹ az olvasó pedig, aki mindezeket értelmezi, úgy gondolkodik, ahogyan egy nyomolvasó.

A *Marie Rogét titokzatos eltűnése* legalább annyira szól a korabeli sajtóról, mint szegény Mary Rogers esetéről. A New York-i lapok rávetették magukat a gyilkosság részleteire, és különféle, a valóságtól elrugaszkodott elméleteket gyártottak. A Sunday Mercury például a halott lány vőlegényére, Daniel Payne-re mutogatott, és csak azután fejezte be a gyanúsítgatást, hogy a

⁴⁴⁷ POE, *Poetry and Tales*, 506 (saját fordításom).

⁴⁴⁸ Edgar Allan POE, Letter to George Roberts, June 4, 1842 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 200.

⁴⁴⁹ POE, *A műalkotás filozófiája*, 520.

szerencsétlen fiatalember öngyilkos lett. Az elbeszélésben azt olvashatjuk, hogy a gyilkosságot mind a rendõrség, mind pedig a lapok egy garázdálkodó banda számlájára írták. Azon a nyáron valóban bandák tartották rettegésben a New York lakóit, ami természetesen állandó témát adott az újságoknak.⁴⁵⁰ „Ne feledjük, hogy lapjaink célja sokkal inkább a szenzációkeltés, mint az igazság ügyeinek elõmozdítása”, figyelmezteti a narrátort Dupin.⁴⁵¹ Valószínû, hogy az újságíróknak fontosabb volt a nagy port felverõ eseményeket oksági láncolatba fûzni, mint a bûnjelekbõl hasznos következtetéseket levonni. Azonban a lapok félresikerült elméletei sorra megcáfolhatók. A tapasztalat, a tudomány és a logika azt az elméletet támasztja alá, amely szerint a bûntényt nem valamilyen banda, hanem egyetlen tettes hajtotta végre. Ezt írta Poe két, George Robertshez és J. E. Snodgrasshoz írott levelében 1842. június 4-én,⁴⁵² és ezt állítja az elbeszélésben C. Auguste Dupin.

Az említett levelekben Poe két folyóiratnak is felajánlotta írását, „Marie Rogêt titokzatos eltûnése – a Morgue utcai gyilkosság folytatása” címmel, ám sem a baltimore-i Saturday Visitor, sem a bostoni Notion szerkesztõje nem vállalta a közlését. Végül a New York-i Snowden’s Lady’s Companion címû, igen elegáns és esztétikus folyóiratban jelent meg folytatásokban, 1842 novembere és 1843 februárja között. Ugyancsak itt jelent meg ezt megelőzõen *Az arnheimi birtok*. (Képzeltjük, mennyire meglepõdtek a hölgyek, amikor a tájkertészetrõl szóló költõi elbeszélés után ugyanaz a szerzõ egy erõszakos bûn-

⁴⁵⁰ William Kurtz WIMSATT, Jr., *Poe and the Mystery of Mary Rogers*, Publications of the Modern Language Association 1941/1., 230–248, különösen: 233, 237.

⁴⁵¹ POE, *Marie Rogêt titokzatos eltûnése*, 350.

⁴⁵² Edgar Allan POE, Letter to George Roberts, June 4, 1842; Letter to Joseph Evans Snodgrass, June 4, 1842 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 199–200; 201–203.

tény részleteit tárta eléjük.) Az olvasók szinte egyszerre követhették nyomon Mary Rogers és Marie Rogét esetének fejleményeit. Azt követően, hogy Poe elbeszélésének első részét 1842 novemberében közölte a Ladies' Companion, a New York Daily Tribune felvetette, hogy Mary Rogers talán tiltott abortusz áldozata lett. A feltételezés alapja az a vallomás volt, amelyet egy bizonyos Mrs. Lott tett a halálos ágyán. Eszerint a lányon egy fiatal orvos hajtott végre terhességmegszakítást. Mary a műtét alatt meghalt, és holttestét Mrs. Lott fia dobta a Hudson folyóba. Azonban a vallomást sem a rendőrség nyomozói, sem Gilbert Morrirt bíró nem tartották megalapozottnak, és természetesen Mrs. Lott fia sem ismerte be a tettet.⁴⁵³ Poe „szökésként” építette be ezt a lehetőséget az elbeszélés második folytatásába, ám ezt Dupin rövid fontolgtatás után elveti.⁴⁵⁴

A Morgue utcai gyilkosság, a *Marie Rogét titokzatos eltűnése* és több más elbeszélés, amely büntény rejtélyének megoldását tartalmazza, a detektívregény előfutára. Ráadásul Poe ügyes formai megoldást kínált utódainak azzal, hogy Dupin barátját tette meg elbeszélőnek. Így sok nehézséget áthidalta, hiszen könnyed baráti beszélgetések révén kapunk betekintést egy zseni észjárásába. Ugyanakkor, mivel a mesélő maga nem lángész, Dupin elméjének szárnyalását a maga – és tegyük hozzá: az olvasó – korlátozottabb képességeihez mérten közvetíti. Sir Arthur Conan Doyle örömmel vette át ezt a megoldást a Sherlock Holmes-történetekben. Sőt a kissé lassú felfogású Watson doktor Poe elbeszélőjéhez képest néha túlságosan is nyárspolgári és naiv.

Poe kétségkívül új műfajt teremtett „okoskodó” történeteivel,⁴⁵⁵ így méltán tekinthetjük a jövő emberének. Azonban a

⁴⁵³ WIMSATT, *I. m.*, 245.

⁴⁵⁴ POE, *Marie Rogét titokzatos eltűnése*, 361–362.

⁴⁵⁵ BOLLOBÁS, *I. m.*, 92.

nyomozós történetek megformálása egy teljes századdal korábbi mintát követ. *A Morgue utcai gyilkosság* hosszas elmefuttatással kezdõdik, amely a racionális elme jellemzõit és képességeit ecseteli, a *Marie Rogêt titokzatos eltûnése* pedig tudományos és logikai magyarázatok mentén halad elõre. Ez a szerkezet egy olyan tudománynépszerűsítõ gyakorlatból fakad, amely két teljes generációval elõbb született. A 18. században úgy próbálták a természettudományos vagy bölcséleti témájú értekezõ mûveket közelebb hozni az olvasókhoz, hogy a magyarázó részt követõen egy-egy érdekes történettel szemléltették a kifejtett gondolatokat és érveket. A századfordulón és a 19. század elején, mielõtt még Walter Scott népszerűvé tette volna a szépirodalmi elbeszéléseket, a magazinok gyakran közöltek olyan értekezõ mûveket, amelyek egy alkalmas pillanatban történeté alakultak.⁴⁵⁶ Thomas De Quincey *Egy ópiumevõ vallomása* (1821) címû értekezõ – és ugyanakkor lebilincselõ – könyve Poe kedvenc magazinjában, az edinburgh-i Blackwoodban jelent meg folytatásokban, és szintén õ írta a *Murder as a Fine Art*, azaz *A gyilkosság mint szépmûvészet* (1827) címû esszét. Poe „okoskodó” elbeszélései elõkelõ, zártkörû családból származtak, ám õk maguk termékenyek voltak és bőven ontották az utódokat.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Az ellopott levél* (308–313); „*Té voltál az!*” (295–298)

⁴⁵⁶ ALLEN, *I. m.*, 83.

A KÚT ÉS AZ INGA⁴⁵⁷
(*The Pit and the Pendulum*)

Mi ragadta volna meg jobban az olvasók képzeletét, mint az agyafúrt kínzásokról, kegyetlen kivégzésekről szóló történetek? Az írónak, ha mindezeket a borzalmakat hihető történelmi közegebe kívánta helyezni, elég volt fellapoznia az inkvizíció rémtetteinek a lajstromát. Juan Antonio Llorente jóvoltából a művelt olvasó ezt a meghitt nappaliban, kandallója mellett is megtehetette. A liberális gondolkodású pap és történész könyve a spanyol inkvizíció történetéről Párizsban jelent meg, 1817-ben. Angol fordítását, *The History of the Inquisition of Spain* címmel, 1823-ban adták ki Londonban és New Yorkban. Llorente művét nagy érdeklődés fogadta a protestáns Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. 1826-ban hosszú recenziókat közölt róla a Blackwood's Magazine és több más brit folyóirat, Amerikában pedig a philadelphiai Museum.⁴⁵⁸ Rövidített változata 1843-ban újra megjelent Philadelphiában.

Valószínű, hogy Poe ennél sokkal régebben olvasta a könyv bírálatát kedvenc magazinjában, a Blackwoodban, és az idézett szemelvényeket felhasználta *A kút és az inga* emlékezetes epizódjainál. Az ítélethirdetés módja és színhelye, a fekete drapériákkal bevont, gyertyafényes terem, valamint a hátborzongató kivégzőeszköz, az éles pengéből készített inga Llorente könyvének akkoriban jól ismert részletei.⁴⁵⁹ Az elbeszélés végkifejlete, az elbeszélő csodával határos megmenekülése, amint a „francia had-

⁴⁵⁷ Edgar Allan POE, *A kút és az inga*, ford. BABITS Mihály = POE Összes művei, I., 408–417.

⁴⁵⁸ Margaret ALBERTON, *An Additional Source for Poe's The Pit and the Pedulum*, *Modern Language Notes*. 1933/6., 350.

⁴⁵⁹ *Uo.*, 352.

sereg benyomult Toledóba”, hihető mozzanat. Napóleon 1808-ban foglalta el Spanyolországot, és felszámolta az inkvizíciót. A hitelesség mímelése a magazin-irodalom egyik legjellemzőbb vonása volt az 1830-as években, amikor Poe rátalált kedvenc témáira és kialakította elbeszélői stílusát. A Blackwood magazin gyakran szórakoztatta olvasóit halálos veszedelmet átélő hősök élménybeszámolóival. *A kút és az inga* két ilyen elbeszélés alaphelyzetét is felhasználja. William Maginn *The Man in the Bell* (Ember a harangban) című elbeszélésében egy fiatalember szörnyű percekét él át, miközben egy kongó harang alatt fekszik. William Mumford elbeszélése, a *The Iron Shroud* (A vaslepel) egy fogoly végórát írja le, mialatt börtönének vaslemezekből készült falai összezárulnak körülötte. A halálfélelmet átélő vagy végveszélybe került hős élénk tudatfolyama a korszak „magazin-stílusának” jellegzetessége. Amint Mr. Blackwood magyarázta egy helyen Psyché Zenóbia kisasszonynak: az a jó magazin-cikk, amely „mágán viseli a benyomások bélyegét”.⁴⁶⁰

A kút és az inga a már említett Gift című elegáns antológiasorozat 1843-as kötetében kapott helyet, amely 1842 őszén jelent meg a könyvpiacon. Poe egyik legnagyobb hatású prózai írásának sokféle olvasata van. A pszichoanalitikus megközelítésekben az inkvizíció bírái rideg apa-figurák. Napóleon egyik leszármazottja, Marie Bonaparte 1933-ban kiadott könyvében az elbeszélés színterét, a börtöncellát anyaméhként értelmezi. Szerinte a fogság lelki borzalmai a születéstől való félelem élménye, a kút pedig a rettegett szülőcsatorna.⁴⁶¹ Más értelmezők arra figyelmeztetnek, hogy az elbeszélésben a Biblia olyan erőteljes képei jelennek meg, mint a gyertyák és a kút (a Jelenések könyvében a

⁴⁶⁰ POE, *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?*, 207.

⁴⁶¹ Marie BONAPARTE, *The Life and Works of Edgar Allan Poe. A Psycho-Analytic Interpretation*, ford. John RODKER, Humanities, New York, 1971, 588.

„hét arany gyertyatartó” és a „mélység kútja”). Ezért *A kút és az inga* – akárcsak az angol romantikusok apokalipszis-témájú művei – azt sugalmazza, hogy a szenvedés lelki és szellemi megváltás, magasabb öntudatra eszmélés forrása.⁴⁶² Az összes értelmezés megállja a helyét, hiszen Poe mind a magas-, mind a tömegkultúrát ihletforrásnak tekintette. A Biblia, Llorente abbé inkvizíció-története, a Blackwood-cikkek, az angol romantikus költészet mesterművei jól megférnek egymással mint az elbeszélés lehetséges kontextusai. Van azonban *A kút és az inga*-ban egy visszatérő mozzanat, az ájulásé, amely sajátosan egészíti ki a józanság pillanatait. Az eszméletvesztés és az éber ésszerűség váltakozó pillanatai adják az elbeszélés érzelmi ritmusát. Míg az álom az európai romantika egyik legjellemzőbb motívuma, az öntudatvesztéssel járó ájulás az amerikai irodalom eszköztárához tartozik.

A narrátor végig sem hallgatja az inkvizíció ítéletét, amikor a bírák és gyertyák látványa látomássá változik: „az éj fekete-sége ereszkedett rám [...]. Elájultam”.⁴⁶³ A következő három bekezdésben az elbeszélő arról a különös tudatállapotról magyaráz, amely az álomnál mélyebb, de amelynek az emléke az álomban még felidézhető. Az ésszerű gondolat – „a buzgó törekvés, hogy megértsem igazi helyzetemet”⁴⁶⁴ – után az öntudatlanság vágya következik. Majd egymást váltja tudatosság és ájulás, csupán a fogság és a kiszolgáltatottság ténye állandó. Ugyanígy ingadozik eszméletlenség és ébrenlét között Charles Brockden Brown 1799-ben megjelent regénye, az *Edgar*

⁴⁶² Jeanne M. MALLOY, *Apocalyptic Imagery and the Fragmentation of the Psyche. The Pit and the Pendulum*, *Nineteenth-Century Literature* 1991/1., 82–95, különösen: 93–95; Allan EMERY, *Evading the Pit and the Pendulum. Poe on the Process of Transcendence*, *Poe Studies* 38. (2005/1–2.), 29–42, különösen: 33–35.

⁴⁶³ POE, *A kút és az inga*, 408.

⁴⁶⁴ *Uo.*, 409.

Huntly, or, Memoirs of a Sleep-Walker (Edgar Huntly, avagy egy alvajjáró emlékiratai) címadó hőse. Egyik fejezetében a mesélő, egy önkívületi állapot után, sötét barlangban találja magát. Börtönének méreteit tapogatózó lépeseivel méregeti, ugyanúgy, mint *A kút és az inga* elbeszélője, és éppen úgy százat botladozik, amíg körbeér. A barlang olyan, mint egy „kút” vagy „sírbolt”, amelyben lassú halál vár a fogolyra. Edgar Huntly azt tervezgeti, hogy a még nála lévő tomahawkkal szíven szúrja magát, majd saját vérével csillapítja éhségét. Brown hőse oldalakon keresztül ecseteli ájulását követő eszmélését, észleléseit, időérzékének játékát.⁴⁶⁵ A szerző nem ismerhette azt a szabályt, amelyet Poe sokkal később fogalmazott meg *A műalkotás filozófiája* című esszéjében: egy elbeszélés akkor élvezhető igazán, ha rövid.

Az ájulásba zuhanás, majd feleszmélés olyan, mint egy átlépés vagy átkelés: egy küszöbön vagy az óceánon. Amerika az európai ember perspektívájából egy másik világ, ismeretlen szabályokkal, amelyekkel csak úgy lehet megbirkózni, ha a régi én meghal, majd egy új születik. Charles Brockden Brown lélektan-rémregényei Poe és Hawthorne témáit vetítik előre. Nem számít, hogy Poe borzongató elbeszélésének a helyszíne Toledo. *A kút és az inga* nem tartalmaz történeti fogódzókat, és azt sem tudjuk, hogy a narrátornak mi a bűne, amiért halálra ítélték. A hírhedt spanyol inkvizíció csupán kerete annak a történetnek, amelyben az európai hős eszméletét veszti, majd egy veszélyekkel teli valóságban újra feleszmél. *A kút és az inga* valódi témája a tudat tapogatózó kísérlete, hogy önmagára találjon egy olyan világban, amelyet kiszámíthatatlan erők irányítanak. Amerika ismeretelméleti feladvány, amelynek megfejtését csupán egy tel-

⁴⁶⁵ Charles Brockden BROWN, *Edgar Huntly* = Uő., *Three Gothic Novels. Wieland, Arthur Merwyn, Edgar Huntly*, The Library of America, New York, 1998, 778–789.

jes öntudatvesztés utáni ébredés hozza el, bár lehet, hogy még az sem.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Árny* (e kötetben lásd róla: 102–107); *A Maelström örvényében* (195–198)

ÁZ ÁRULÓ SZÍV⁴⁶⁶
(*The Tell-Tale Heart*)

Az áldozat, egy még jó egészségben levő öregember „mély, édes álomba zuhan”. Ám a gyilkos „halk léptekkel végigosan” az üres folyosón, behatol a hálószobába, ahol a hold sugarai ráhullanak az ősz fürtökre az ártatlan alvó halántékán. Végzetes csapás sújt le az áldozatra, aki „az álom nyugalmából a halál nyugalmába tér”. Hogy biztos legyen a dolgában, a gyilkos tört merít az öregember szívébe. „A gyilkos tett bevégeztetett. Szem nem látta, fül nem hallotta.” A titok egyedül a tettesé, és ő úgy gondolja, nála biztonságban van. „Ó, uraim, mekkora tévedés!” Hiszen Isten „szeme áthatol minden álruhán”, és éjjel is mindent lát, akárcsak fényes délidőben. Itt a földön pedig „ezer szem vizsgál minden embert, tárgyat és körülményt”, „ezer fül hall meg minden suttogást”. Eközben a bűnös lélek „képtelen megőrizni titkát”. A szív „nem arra teremtetett”, hogy ily szörnyűség lakozzék benne. „[...] keselyű lakmározik belőle”, és a bűnös sem az égtől, sem a földtől nem várhat irgalmat. „A titok, mely csak a gyilkosé, hamarosan hatalmába keríti őt”. Úgy véli, az egész világ leolvashatja arcáról, szeméből, megneszelheti gondolataiból. „Gyónnia kell, és gyónni fog.”⁴⁶⁷

Ezek nem *Az áruló szív* narrátorának szavai. Daniel Webster massachusettsi alkotmányjogász vádbeszédében hangzottak el, amellyel 1830 novemberében Joseph Jenkins Knapp és John

⁴⁶⁶ Edgar Allan POE, *Az áruló szív*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 375–379.

⁴⁶⁷ *Webster's Summation = The World of Law. A Treasury of Great Writing about and in the Law: Short Stories, essays, Accounts, Letters, Opinions, Pleas, Transcripts of Testimony from Biblical Times to the Present*, szerk. Ephraim LONDON, Simon and Schuster, New York, 1960, 409–410.

Francis Knapp gyilkosságban való bűnösségéről győzte meg a salemi esküdtszék. A testvérpár 1830 áprilisában egy bérgyilkost bízott meg nagybátyjuk, a 82 esztendő Joseph White kapitány megölésével. Ők voltak az öregember vagyonának örökösei, csak hogy halálát nem győzték kivárni. Daniel Webster ekkor már Massachusetts állam szenátora volt, mégis elvállalta, hogy a gyilkosok perében ő képviselje a vádat. Nem kisebb személyiségek kérték erre, mint az államügyész és annak helyettese.⁴⁶⁸ Az eset megrázta a város polgárait, akik megtorlást követeltek. Félő volt azonban, hogy a felbujtók egy kisebb büntetéssel megússzák. Ugyanis az angol „common law” gyakorlata szerint, amely az Egyesült Államok jogrendszerének is alapjául szolgált, a bűnsegédek csak akkor foghatók perbe, ha az elsőrendű vádlottat már elítélték.⁴⁶⁹ Magát a büntettet azonban Richard Crowninshield hajtotta végre, aki a börtönben öngyilkosságot követett el, még mielőtt a bíróság ítélezett volna az ügyében. Daniel Webster öt és fél óras vádbeszédben ecsetelte a tett súlyosságát, a felbujtás alantasságát, és azt, hogy bár Joseph és John Knapp nem voltak jelen a gyilkosság helyszínén, szerepük mégis olyan jelentős, mintha a gyilkosság pillanatában ők maguk is ott lettek volna a szobában. Két külön tárgyaláson az esküdtszék bűnösnek találta a Knapp fivéreket, akiket 1830 szeptemberében, illetve decemberében nyilvánosan felakasztottak.

A Knapp-büntény nagy port vert fel Salemben, és a híre messzire eljutott. A salemi bíróság környékén izgatott kíváncsiskodók tolongtak, a tárgyalóterem veszélyesen megtelt, a durva tolongás miatt a karzat elülső korlátja megrepedt. A bostoni Transcript című lap teljes egészében közölte Daniel Webster

⁴⁶⁸ Irving J. BARTLETT, *Daniel Webster*, Noron, New York, 1978, 126.

⁴⁶⁹ Howard A. BRADLEY – James Albert WINANS, *Daniel Webster and the Salem Murder*, Artcraft, Columbia, 1956, 33.

nagy hatású vádbeszédét.⁴⁷⁰ Szóhasználatának több elemét felfedezhetjük *Az áruló szív* szövegében. Webster érzékletesen idézte fel a settenkedő gyilkos képét, és hangsúlyt fektetett az érzékszervek munkájára: a gyilkos után kutató közösség száz meg száz szemére, a fülekre, amelyek meghallják az elszuttogott titkokat, és a mindannyiunk titkát ismerő Isten tekintetére. A büntett emléke a gyilkos szívét marcangolja, akár egy keselyű.⁴⁷¹ Érzékletes közhelyek. Ám a vádbeszédet mondó ügyésznek az a dolga, hogy a szóképekkel, amelyeket mindannyian ismerünk, felidézze azokat az értékeket, amelyeken mindannyian osztozunk. Daniel Webster korának legnagyobb szónoka volt. Azon a novemberi tárgyaláson is lebilincselte hallgatóságát, és nagy hatással volt az esküdtszékre. Poe, nemzedékének legnagyobb írója, az olvasó érzékenységgel játszik mesterien. Átrendezi Webster szóképeit, és az áldozatra vonatkoztatja őket: a szemek az öregember „keselyűszemei”,⁴⁷² a szíve pedig halála után is hangozva ver. Az olvasó pedig megborzong, amikor betekint az örült elbeszélő elméjébe.

Poe ebben az írásában viszi tökélyre az úgynevezett „megbízhatatlan” elbeszélői hang alkalmazását. Korábbi elbeszéléseit olvasva is kételkedtünk a szerelmesét gyászoló (*Morella*, *Ligeia*), megcsonkító (*Berenice*), avagy az ópium hatása alatt álló (*Az ovális portré*) narrátor szavahihetőségében. A megbízhatatlanság alapja egy olyan ismeretelméleti dilemma, amelyen író és olvasó egyaránt osztozik. Hol van a határ a valóság és a látomás, az epelméjűség és az örület között? *Az áruló szív* narrátora gondosan igyekszik bebizonyítani tettének indokoltságát, elkövetésének alaposságát és módszerességét. Csakhogy ez az igyekezet túlsá-

⁴⁷⁰ BARTLETT, *I. m.*, 126.

⁴⁷¹ Idézi Ephraim London: *The World of Law*, 408–410.

⁴⁷² POE, *Az áruló szív*, 376.

gosan is feltűnő. A 19. századi olvasó már jól tudta, hogy aki nagyon iparkodik épelméjűségét bizonygatni, az alighanem örült. Poe az elmezavar ábrázolásának finomságaira összpontosít, nem a gyilkosság durva részleteire. Mégis felébreszti olvasóiban a démont, aki örömét leli benne, ha betekintést nyer mások borzalmas tragédiájába vagy bűnözők visszataszító belső világába.

A legtöbben vágyunk arra, hogy megismerjük az erőszakos bűntények rejtelmét, és arra, hogy valaki feltárja előttünk az elvetemült vagy elmebeteg bűnözők észjárását. Poe kortársait is bűvöletbe ejtették a gyilkosságokról szóló újsághírek és az esetek részleteibe bővebb betekintést nyújtó pamfletfüzetkék. A bostoniak szeptemberben is, decemberben is elsétáltak a piacra, hogy megnézzék, hogyan lóg a bitófán előbb az egyik, majd a másik hidegvérű, számító Knapp fivér. Tíz évvel az esetük után New Jersey lakosainak volt részük hasonló izgalomban. Egy városbeli úr, Peter Robinson bunkósbottal ütötte le, majd háza alagsori szobájának padlója alá földelte el Abraham Suydam bankárt, akinek pénzzel tartozott. A New York-i Herald hosszan idézte egy szemtanú beszámolóját arról a pillanatról, amikor kiemelték a néhány napos tetemet, tapintották a ruháját, testrészeit, a nyálkás, iszapos talajt, érezték a bűzt.⁴⁷³ A holttest elrejtésének ez a módja is megjelenik *Az áruló szív* cselekményében, de a gyomorforgató részletek nem. Poe-nak ennek ellenére sem kellett sokat házalnia elbeszélésével: 1843 januárjában hozta a bostoni Pioneer, még ugyanebben a hónapban közölte a Dollar Newspaper, augusztusban pedig a Broadway Journal.

*

⁴⁷³ LEHUU, *l. m.*, 56.

Kapcsolódó elbeszélések: *William Wilson* (e kötetben lásd róla: 157–162); *A hosszúkás láda* (290–294); *A perverzió démona* (331–335); *Egy hordó Amontillado* (350–355)

ÁZ ARANYBOGÁR⁴⁷⁴
(*The Gold Bug*)

Ez az elbeszélés volt Poe életének első szakmai csúcspontja: jövedelmet és hírnevet hozott számára – igaz, csak átmenetileg –, amikor 1843 júniusában megnyerte a philadelphiai Dollar Newspaper pályázatát. Ezt követően több folyóirat is közölte, és 1845-ben Poe beavagotta elbeszéléskötetébe. *Az aranybogár* hasonlít a Dupin-történetekhez. Hőse, William Legrand, akárcsak C. Auguste Dupin, jó családból való, elszegényedett úriember, amatőr természettudós és különc emberkerülő. Jó barátja a mesélőnek, aki tetteit közlelrol, rokonszenvvel, bár némi értetlenkedéssel közvetíti. Legrand pedig türelmesen elmagyarázza barátjának – és általa nekünk – zseniális következtetéseit. A magányos, valamikor jobb napokat látott fiatalember a dél-karolinai Charleston közelében fekvő Sullivan-szigeten él néger szolgájával, Jupiterrel. Egy napon különleges bogarat talál, egy arany színű skarabeust, amelynek hátán a rajzolat halálfejre emlékeztet. Majd véletlenek, titkolózások, találgatások, aggodalmak és váratlan, bonyolult fejlemények után Legrand – szolgája, Jupiter, és a mesélő segítségével – rábukkan a hírhedt kalóz, William Kidd elásott kincsére. Eközben a kalózkodás és a kincskeresés minden fontos kelléke, körülménye és eredménye élénk tárul: éjszakai kirándulás, fára mászás, egy koponya, számolgatás, mérckelés, rengeteg ásás, két csontváz, végül egy ládika, tele arannyal, drágakövekkel és kincset érő tárgyakkal. Ráadásul az elbeszélés második részében Legrand magyarázatából megismerhetjük a titkosírás megfejtésének rejtélyét és módszerét. *Az*

⁴⁷⁴ Edgar Allan POE, *Az aranybogár*, ford. FERENCZ Győző = POE *Összes művei*, I., 379–400.

aranybogár méltán volt népszerű: Poe kalandos történetet mesél el, mesterien fokozza a feszültséget, és hőse számára olyan jutalmat tartogat, amely az emberiség nagyobbik felét izgalomba hozza, amióta a föníciaiak feltalálták a *pénzt*. Bár az elbeszélésnek sokféle megközelítése kínálkozik, számunkra az lesz a legkifizetődőbb, ha a pénzügyi vonalat követjük.

(*Fej vagy írás?*) Poe-t mindig is foglalkoztatta a titkosírás. Mivel úgy vélte, érdeklődésében a magazinolvasók is osztoznak, bevatta őket a téma néhány részletébe. A philadelphiai *Alexander's Weekly Messenger* 1839. december 18-i számában cikket írt *Enigmatical and Conundrum-ical* (Titokzatos és talányos) címmel, és felkérte olvasóit, hogy küldjenek kriptogramokat a magazin szerkesztőségébe, ő bármelyiket megfejti.⁴⁷⁵ Az első ilyen kihívásra a következő év januárjában válaszolt egy olvasó, majd egymást érték a felkérések és megfejtések. Februárban Poe már megbánta könnyelmű ajánlatát. „Megmondaná valaki, hogyan oldhatnánk meg ezt a dilemmát? Ha nem fejtjük meg az összes rejtvényt, kiötlőik azt fogják gondolni, hogy nem vagyunk rá képesek – pedig mennyire hogy képesek vagyunk!”⁴⁷⁶ Az ugyancsak philadelphiai *Graham's Magazine* 1841 nyarán közölte *A Few Words on Secret Writing* (*Pár szó a titkosírásról*) című cikkét. Poe gyakran csevegett barátaival a kriptográfiáról, miközben újabb és újabb rejtjeles üzeneteket bogozott ki.⁴⁷⁷ „Bámulatos képességed, amellyel titkosírást fejtesz meg, megfejthetetlen rejtély számomra. Különös fejet hordasz a nyakadon: kíváncsi lennék, mit állapítana meg róla a frenológus? Megvizsgáltatd vala-

⁴⁷⁵ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 283.

⁴⁷⁶ *Uo.*, 287, 291.

⁴⁷⁷ *Uo.*, 283–296.

ha a fejed? És mit mondott?” – így írt levelében barátja és rajongója, Frederick William Thomas.⁴⁷⁸

Ez idő tájt, azaz 1841-ben Poe komolyan fontolgatta, hogy felajánlja szolgálatait az Egyesült Államok kormányának. Miután megfejtett egy kriptogramot a szövetségi földhivatal alkalmazottja, Charles S. Frailey számára, reménykedni kezdett, hogy a terve akár sikerülhet is. Egyre több befolyásos baráttra tett szert, akik közül néhányan politikai kapcsolatokkal is rendelkeztek. Egy állandó állás rendbe hozhatta volna zilált anyagi körülményeit. Nem volt ilyen szerencsés. Járt ugyan a fővárosban, de egy esti összejövetel alkalmával többet ivott és beszélt a kelleténél, és rossz benyomást tett reménybeli pártfogóira. Amint Terence Whalen megjegyzi, „Lehetséges, hogy Poe el akarta adni Washingtonban a fejét, csak hogy senki sem akarta megvenni”.⁴⁷⁹ Életrajzírója azzal vigasztalja az utókort, hogy ha Poe pártfogóinak sikerült volna akár egy vámtisztviselői állást is kijárniuk író barátjuk számára, néhány remek elbeszélés, köztük *Az aranybogár*, sohasem született volna meg.⁴⁸⁰ Egyébként Poe tisztában volt azzal, mi a valódi ára annak, hogy naponta vásárra viszi a képességeit. Levelében, amelyet az előbb említett Frederick W. Thomashoz írt, így elmélkedik: „Gazdánk egyetlen intésére ezüst-pénzt verni elménkből: véleményem szerint a legnehezebb dolog a világon”.⁴⁸¹ A magazin-irodalom piacán a pénzermék csak módjával csörgedeztek.

⁴⁷⁸ Frederick W. THOMAS, Letter to Edgar Allan Poe, September 22, 1841, www.eapoe.org/misc/letters/t4109220.htm.

⁴⁷⁹ WHALEN, *I. m.*, 204.

⁴⁸⁰ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 324.

⁴⁸¹ Edgar Allan POE, Letter to Frederick W. Thomas, July 4, 1841 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 171–173, itt: 172.

(*Nemesfém és papír*) Az aranybogár egy olyan szellemi erőfeszítés történetét meséli el, amely busás hasznot hoz. Legrand egy papiruszra, titkosírással írott szöveg megfejtése révén jut a mesés kincs, egy teljes láda aranypénz birtokába. A rejtelmes üzenetet hordozó, különleges papírdarab szövevényes, ám mégis közvetlen módon csörgő pénzre váltható, ugyanúgy, mint egy bankjegy. Az 1840-es években a váltópénz és a bankjegy viszonya nem volt felhőtlen. Az Egyesült Államoknak nem volt hivatalos papírpénze, és az Állami Pénzverde, a nemesfémek hiánya miatt, csak kevés fémpénzt tudott előállítani.⁴⁸² Brit, spanyol, francia pénznemek is forgalomban voltak, ám ez nem okozott fennakadást a tranzakciókban, hiszen ezeknek az érméknek az értéke meg egyezett súlyukkal és nemesfém tartalmukkal. Bankjegyeket a bankok hoztak forgalomba. Ezek közül az Egyesült Államok Nemzeti Bankja állította ki a legmegbízhatóbb bankjegyeket, amelyek névértéken voltak beválthatók. Az amerikai fináncpializmus a 19. században még gyerekcipőben járt, és nem mindenki értette meg a központi bank intézményének a jelentőségét. Az Első Nemzeti Bankot a kongresszus 1791-ben hozta létre Philadelphiában, Alexander Hamilton javaslatai alapján. Értetlenség, érdekellentétek, valamint egyéb kicsinyes okok miatt ez a bank 1811-ben megszűnt, mivel a kongresszus nem újította meg a működési engedélyét. James Monroe elnök kormánya 1816-ban létrehozta, szintén Philadelphiában, a Második Nemzeti Bankot, amely, akárcsak elődje, a szövetségi állam pénzügyeit bonyolította. Ez a központi bank fiókin intézményei révén az Egyesült Államok egész területén őrizte az adóbevételeket, ellenőrizte a nemzetközi pénzforgalmat. Bankjegyeket bocsátott ki, amelyek az ország egész területén érvényesek, névértéken válthatók, azaz

⁴⁸² Stephen MIHM, *A Nation of Counterfeiters. Capitalists, Con Men, and the Making of the United States*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2007, 105.

értékállóak voltak. Emellett vigyázott arra is, hogy a többi, kisebb bank által kibocsátott bankjegyek összértéke megfeleljen nemesfém tartalékuknak, azaz legyen fedezetük.

Mindennek akkor szakadt vége, amikor Andrew Jackson 1829-ben az Egyesült Államok elnöke lett, és háborút indított az általa korruptnak gondolt Nemzeti Bank ellen. Ő és hívei nem bíztak a bankjegyekben, csak a csörgő pénzben. Az úgynevezett „bank-háború” nagy formátumú intézmények és egyéniségek csatája volt. Egyik oldalon állt az elnök, Andrew Jackson, a „Vén Hikori”, az „Éles Kés”, és Poe szerint „Pestis Király”, a másikon pedig a bank elnöke, a zseniális Nicholas Biddle. (Egyebek mellett ez a bank-háború ihlette Herman Melville *Moby Dick*jét.) Ebben az eposzi küzdelemben Jackson győzött: kivonta a szövetségi állam tőkét a Második Nemzeti Bankból, amelynek működési engedélyét lejártakor, 1836-ban nem újították meg. A bank vergődött még egy darabig, majd 1841-ben kimúlt. Minden erőszakos és indulatból fakadó lépésnek ára van: a kisebb magán- és állami bankok képtelenek voltak átvenni a központi bank szerepét. A piacon készpénzhiány volt, megbízhatatlan váltók keringtek, és az ország gazdasági válságba süllyedt. Poe megéltetésére, pályájára is hatással volt ez a pénzügyi pangás: le kellett mondania álmáról, saját magazinja, a Penn megalapításáról, és az is előfordult, hogy a már meglévő magazinok sem tudtak fizetni írásaiért. *Az aranybogár* végkifejlete nemcsak Poe, hanem egy egész ország vágyálma lehetett: egy láda arany, egyenesen az elhagyatott mocsárból. Kidd kapitány kincsei között, jellemző módon, mindenféle pénzérme előfordul: francia, spanyol, német, angol guineai. Ám, jegyzi meg a mesélő, „Amerikai pénzt egyet sem találtunk”.⁴⁸³ Elgondolkodtató azonban, hogy a

⁴⁸³ POE, *Az aranybogár*, 391.

történetben Legrand meglehetősen nyereséggel „váltott be” egy kis, téglalap alakú pergamendarabkát, és nagy vagyonra tett szert. Lehetséges, hogy a nemzeti bankjegy ötlete mégsem volt ostobaság?

(*Váltó és hitel*) A papirusz a titkos üzenettel olyan, mint egy váltó, amelynek a kötelezettje maga William Kidd. A hírhedt kalóz ezúttal, a pergamenre írott térkép által, pontosan fizetett. Akárcsak a szerencsés és okos Legrand, Poe is sikerrel váltotta pénzre a papírt, amelyre *Az aranybogár* történetét írta. A Dollar Newspaper pályázata 100 dollárról szólt, amely most az ő ládikájába vándorolt. Az eljárást nem volt könnyű lebonyolítani, mert az elbeszélést Poe előzőleg már eladta 52 dollárért a Graham’s Magazine-nek. A lap tulajdonosa azonban jó szívvel volt egykori munkatársa iránt. „Az aranybogarat az ő kérésére küldtem vissza neki – emlékezett George R. Graham –, amikor másutt jobb feltételek mellett talált számára helyet.” Az 52 dollárt Poe természetesen nem tudta visszafizetni. Recenziókat küldött a Grahamnek, hogy az adósságát törlessze. Egyébként Poe nem volt hitelképes, csak becsületes, és hiteles személyiség. „Egy bankár pontosságával tartotta rendben az könyvelését, bármilyen csekély összegek is szerepeltek benne”, írta róla Mr. Graham. Ugyanakkor, állítja a laptulajdonos, Poe-t jobban érdekelte az írás, mint az anyagiak, és takarékosan élt. „Nem sokat törődött a pénzzel, és még kevésbé ismerte az értékét, mivel láthatóan nem voltak személyes kiadásai.”⁴⁸⁴

Poe-nak, illetve pontosabban a Dollar Newspapernek nem mindenkinél volt ilyen szilárd alapon nyugvó hitele. Volt, aki gyanúsna találta, hogy a pályázat első díját *Az aranybogár*, egy

⁴⁸⁴ Idézi QUINN, *Edgar Allan Poe*, 342–343.

mesés kincs megtalálásáról szóló történet nyerte. A második díjazott Robert Morris *The Banker's Daughter* (A bankár leánya) című írása volt, a harmadik díjat pedig – milyen különös! – a *Marrying for Money* (Pénzes parti) kapta.⁴⁸⁵ A *Dollar's Magazine* versenytársa, a *Daily Forum* sietve közölt egy gunyoros írást, mely szerint Mr. Poe elbeszélése, a *Gold-Bug*, igazi „humbug”.⁴⁸⁶

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Marie Rogêt titokzatos eltűnése* (231–235); *Az ellopott levél* (308–313); *A hosszúkás láda* (290–294)

⁴⁸⁵ WHALEN, *I. m.*, 197.

⁴⁸⁶ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 420.

A FEKETE MACSKA⁴⁸⁷
(*The Black Cat*)

Poe kedvelhette a macskákat, különösen a feketéket, bár sejtette, hogy „valamennyien boszorkányok”. A philadelphiai Alexander’s Weekly Messengerben *Instinct vs. Reason – A Black Cat* (Ösztön és értelem – egy fekete macska) című cikkében a család nőstény cicájáról ír, amelynek sajátos, jól kidolgozott módszere van arra, hogy kinyissa a reteszt a konyhaajtón. Remek példája ez annak, hogyan működik együtt, egymást kiegészítve az észlelés és a reflexió. Az állatok ösztöne, állapítja meg Poe, egyáltalán nem alacsonyabb rendű a gondolkodásnál. Sőt az ösztön „talán a legmagasabb rendű értelem”, mely által „maga az Istenség hat közvetlenül, bármely testi szervtől független módon, az állat akaratára”.⁴⁸⁸ *A fekete macska* című elbeszélésben, amelyet 1843 augusztusában közölt a Saturday Evening Post, a végzet két kandúr képében lép be az elbeszélő életébe. Egy akasztásra váró elítélt meséli el történetét utolsó – bár nem felszabadító – valamásként. Visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogyan alakította sorsát egy uralhatatlan szenvedély, a rideg és számító racionalitás, valamint egy megmagyarázhatatlan, megfoghatatlan és megkerülhetetlen felső hatalom, amely két fekete kandúr által szolgáltat igazságot.

A történet, amelyet az elbeszélő élénk tár, nem több mint „egy csomó merőben házi esemény”,⁴⁸⁹ Helyszíne a család kényelmes otthona, benne a csöndes és takaros feleség, temérdek

⁴⁸⁷ Edgar Allan POE, *A fekete macska*, ford. KIRÁLY György = POE *Összes művei*, I., 401–407.

⁴⁸⁸ Edgar Allan POE, *Instinct vs. Reason – A Black Cat*, Alexander’s Weekly Messenger 1840. január 29., 2.

⁴⁸⁹ POE, *A fekete macska*, 401.

házi kedvenc, és köztük is a legkedvesebb: Plutó, a hatalmas és szelíd fekete kandúr. Igazi hódolat ez a családi idillnek, az otthonosság szelíd szellemének, a 19. századi amerikai középosztály eszményének. Egészen addig, amíg ez a mintaszerű otthon szörnyű bűnök helyszíne lesz, ahol egy pusztító szenvedély hatására a mesélő megkínoz és elpusztít egy védtelen állatot, meggyilkolja a feleségét, majd elbizakodottsága miatt lebukik, és a bitóra jut. És mi az oka mindeme szörnyűségnek? A tiszteletré méltó amerikai olvasó azonnal kitalálhatta: az ital, az alkohol, a szesz, a démon, a kígyó a pohárban.

A fekete macska tanulságos története egy olyan időszakú témát feszeget, amelyet a 19. századi Egyesült Államok egyik legjelentősebb társadalmi reformtörekvése, a mértékletességi mozgalom is célba vett. Az 1830-as években országszerte megszaporodtak az antialkoholista egyesületek, és virágzott az absztinenciára buzdító irodalom. Nagy szükség volt a jó reformerek munkájára, mert a korabeli statisztikák szerint az ország egy főre eső alkoholfogyasztása 1820 és 1835 között évi három gallonról öt gallonra emelkedett. Ehhez jött még az almabor, amelyből 1800 és 1830 között 15 gallon jutott egy személyre (1 amerikai gallon = kb. 3,8 liter).⁴⁹⁰ Nem tűnik ez soknak, mondhatnánk, hiszen egy év alatt, jó beosztással, meg lehet inni ennyit. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a lakosság számottevő része – például az antialkoholista egyesületek alapítói (tagjaik felől már nem lehetünk biztosak), az idős úrhölgyek, a protestáns tiszteletesek, a nyelési nehézségben szenvedők, a kocsmáktól nagyon távol lakók és a kisbabák – egyáltalán nem ivott, alaposan megugrik a felnőtt férfiak torkán lecsorgó alkohol mennyisége.

⁴⁹⁰ W[illiam]. J[oseph]. RORABAUGH, *The Alcoholic Republic. An American Tradition*, Oxford University Press, New York, 1979, 8–9.

A mértékletességi mozgalomnak jól bevált módszerei és beavatási szertartásai voltak. Az iszákos, amikor fogadalmat tett, hogy felhagy szenvedélyével, aláírt egy mértékletességi fogadalmat, amelyben vállalta a teljes absztinenciát. Ezen elvhű viselkedés neve „Total Temperance”: ebből származik a „T total”, vagy ahogyan ma már a szótárban szerepel, „teetotal”, azaz „antialkoholista” kifejezés. A mozgalom minden eszközzel igyekezett küldetését jól végezni, és ehhez igénybe vette az írott szó erejét. Sok olyan vers, újságcikk, propagandairat, regény született, amely óvni kívánta az olvasót az iszákosság következményeitől. Walt Whitman egyetlen szépprózai műve, egy úgynevezett „mértékletességet hirdető regény”, 1842-ben jelent meg. Címe *Franklin Evans; or, The Inebriate* (Franklin Evans, azaz a részeges). Életrajzírója szerint Whitman torkán nem kevés szesz csúszott le, mialatt erőltetett iramban, antialkoholista reformerek felkérésére, jó pénzért a regényét írta.⁴⁹¹

Bár *A fekete macska* első látásra csupán egy elvetemült elme visszataszító vallomásának tűnik, valójában a mértékletességi reform-irodalom finom paródiája. Szövegében szembetűnőek az antialkoholista propagandára jellemző kifejezések és fordulatok. Az elbeszélő boldogan élt, míg egyszer, „az iszákosság ördögének hatása alatt” viselkedése „gyökeresen” megváltozott. „Nyavalyája” egyre jobban hatalmába kerítette, és „van-e nagyobb nyavalya az alkoholnál!” Az elbeszélő tapasztalata szerint nincs, hiszen hatására meghasonlott önmagával. Olyan tetteket követett el, amelyek rémítették, gyötörték, tönkretették.⁴⁹² A megtért iszákos nyilvános vallomása sajátosan amerikai jelenség. A mértékletességi egyesületek gyűlésein gyakran hangzottak el

⁴⁹¹ David S. REYNOLDS, *Walt Whitman. A Cultural Biography*, Knopf, New York, 1995, 97.

⁴⁹² POE, *A fekete macska*, 401.

az ivás irtózatot következményeit ecsetelő előadások. A derék presbiteriánus, unitárius, baptista vagy egyéb tiszteletre méltó felekezetek, valamint társadalmi szervezetek szónokai a jó ízlés határain belül maradtak. Voltak azonban olyan mértékletességet hirdető egyesületek, amelyek megtért iszákosokból verbuválódtak. Tagjaik azt idézték fel, nyilvánosan és élénken, hogyan fetrengtek egykor a bűn mocsarában. Ezeket a csoportokat David Reynolds „szubverzív”, az elfogadott morális és társadalmi viselkedési elveket aláásó, „sötét” reformmozgalmaknak nevezi. Ezek az egykori kicsapongók olyan szemléletesen meséltek vétkeikről, hogy a hallgatóság legalább annyi élvezetet merített abból, ahogyan szégyenteljes bűneiket ecsetelték, mint amekkora megnyugvással jó útra térésüket nyugtázták.⁴⁹³ *A fekete macska* paródiájának célpontja ez a „sötét” reform-irodalom.

Az elbeszélő kedélyállapota, mint általában az alkoholistáké, hullámoz: a bűn bűvölete és a töredelmes megbánás közt csapong. „[...] pirulva” ismeri be, hogy feleségét durva szavakkal illette, és kezét emelt rá. Az állataival is rosszul bánt. Egy napon idegrostjait „a pokolinál is pokolibb gonosz indulat szállta meg, amely a pálinkából táplálkozott”, és tollkésével megvakította Plutót, a macskát. A következő pillanatban, igazi reform-összejövetelre való megbánással, ismét így vall: „Pirulok, éget a szegyen, borzadok”.⁴⁹⁴ Majd arról mesél, hogyan ölte meg Plutót, égett le a házuk, és rajzolódott ki a falon bűnének lenyomata, a felakasztott macska irtózatot képe. Nem sokkal ezután a kocsmában egy újabb fekete kandúr szegődik mellé. A második macska felbukkanása, mellén a fehér folt, amely akasztófa alakot rajzolt, nagy hatással lehetett a korabeli istenfélő olvasókra, akik néha felkerekedtek, hogy végignézzenek egy-egy piactéri akasz-

⁴⁹³ REYNOLDS, *Beneath the American Renaissance*, 68–69.

⁴⁹⁴ POE, *A fekete macska*, 402–403.

tást. Poe nem kímélte közönsége érzékenységét: talán gyanította, hogy ennél nagyobb megrázkódtatást is elbírnak. Elbeszélője baltával üti agyon a feleségét, majd véres tetemét a pincében levő, „hibás kémény vagy tűzhely” üregébe falazza.⁴⁹⁵ Ezzel visszavonhatatlanul beszennyezi a viktoriánus középosztály szentélyét, a családi tűzhelyet. A mértékletességi mozgalom éppen ettől kívánta megóvni nem túl jámbor célközönségét.

Előfordult, hogy Poe maga is a pohár fenekére nézett, bár korántsem olyan gyakran, mint azt sokan gondolják. Alkoholfogyasztása tulajdonképpen alig volt hatással az országos statisztikára. Őt ugyanis egy kis adag szesz is önsorsrontó viselkedésre sarkallta. Például 1843 márciusában, washingtoni útja során – amikor *Az aranybogár* sikerén felbuzdulva a kormánynak akarta felajánlani kódfejtői szakértelmét – ittasan lármázott a Fuller’s City Hotelben. Kötekedett barátjával, Frederick William Thomasszal, viselkedésével megbotránkozta egy másik barátjának a nejét, majd kigúnyolta Thomas Dunn English philadelphiai író és lapszerkesztőt.⁴⁹⁶ Ez utóbbival kölcsönös zaklatási hadjáratba kezdtek különböző lapok hasábjain. A torzsalkodást Poe *Egy hordó Amontillado* című elbeszélésében örökítette meg, amelyben az egyik ittas szereplő befalazza a másikat. Ez a történet is egy ártatlan ivászat ígéretével indul, és igen rossz véget ér.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Az áruló szív* (e kötetben lásd róla: 241–245); *A perverzió démona* (331–335); *Egy hordó Amontillado* (350–355); *Bice-Béka* (363–368)

⁴⁹⁵ *Uo.*, 406.

⁴⁹⁶ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 403.

Á SVINDLER, AVAGY A LÓVÁTEVÉS
EGZAKT TUDOMÁNYA⁴⁹⁷

*(Raising the Wind, or, Diddling Considered
as One of the Exact Sciences; Diddling Considered
as One of the Exact Sciences)*

A szélhámósok ott dolgoznak eredményesen, ahol az emberek nem ismerik egymást, és az üzleti ügyek is bonyolultak. A 19. század első felében megnőtt az amerikai nagyvárosok népessége, és megszűntek a régi típusú, bizalomra épülő üzleti kapcsolatok. Annak, aki vásárolni vagy eladni akart, munkába kívánt állni vagy alkalmazni készült valakit, idegeneket kellett megajándékozni bizalmával, majd remélte a legjobbakat. Ugyanerre a bizalomra tartottak igényt egy kialakulóban levő szakma gyakorlói, a hivatásos csalók. Az átverés és a szélhámosság pedig remek drámai lehetőségeket rejt. James Kennedy angol drámaíró *Raising the Wind* (Nyerészkedés) című, 1803-ban megjelent vígjátékát nagy sikerrel játszották Baltimore-ban és Philadelphiában az 1830-as évek elején. Poe elbeszélésének eredeti címe *(Raising the Wind; or Diddling Considered as One of the Exact Sciences)* erre a színdarabra és főhősére utal, akinek a neve Jeremy Diddler, azaz „Svindler”. Az elbeszélés legelején Jeremy Bentham angol filozófus neve is felbukkan. Ő volt a haszonelvűség erkölcsfilozófiai irányzatának megalkotója. Eszerint Mr. Bentham szellemében állíthatjuk, hogy a szélhámosság hasznot hajtó gazdasági tevékenység, amely azt, aki sikerrel űzi, elvezetheti a boldogsághoz.

⁴⁹⁷ Edgar Allan POE, *A svindler, avagy a lóvátetés egzakt tudománya*, ford. NEMES Ernő = POE *Összes művei*, II., 78–84.

Valószínű, hogy az elbeszélés már 1833-ban elkészült, a Fólió klub című tervezett kötet részeként. Az irodalmi paródiákat tartalmazó kötetben *A svindler* című történetet a jeles klub elnöke, Mr. Snap, azaz Odakap úr meséli el, és – Poe eredeti szándéka szerint – John Neal regényírórt figurázza ki.⁴⁹⁸ A történetben szereplő talpraesett szélhámósok a maine-i születésű, ám egy ideig Baltimore-ban ügyvédi és írói tevékenységet folytató Nealre emlékeztetnek, akinek bőséges, de könnyű fajsúlyú szerzői hozama méltán volt nevezhető porhintésnek. A kötet végül soha nem látott napvilágot, és az elbeszéléseket Poe egyenként közölte különböző magazinokban. *A svindler* viszonylag későn, 1843 októberében jelent meg a Philadelphia Saturday Courierben.

A svindli, állítja az elbeszélő, minden bizonnyal egyidős az emberiséggel.⁴⁹⁹ A tudományos értekezés komolyságával előadott eszmefuttatás meghatározza a szélhámosságot, jellemzi a szélhámost, és példák segítségével támasztja alá a címben szereplő feltevést, mely szerint a lóvátévés „egzakt tudomány”. Megtudhatjuk, hogyan mondott búcsút pénzének egy szófát vásároló hölgy, egy boltos, több hiszékeny úriember, valamint néhány jó családból származó, állást kereső fiatalember. Ugyanezzel a lendülettel jut pénzhez egy álboltos, egy álvásárló, egy nem egészen becsületes megtaláló, valamint egy igényes munkaadó. Az esetek bájosak, de többségük feledhető. Az igazi szélhámosság a pillanat diadala, adott körülményekből adódó, egy szeri siker. *A svindler* esetei megmosolyogtatók, de feledhetőek.

Poe másfél évtizeddel azelőtt írt tréfásan tudományos értekezést a szélhámosságról, hogy eme igényes hivatás megkapta volna máig használatos nevét. A svindler elnevezése az Egyesült

⁴⁹⁸ HAMMOND, *I. m.*, 26.

⁴⁹⁹ POE, *A svindler, avagy a lóvátévés egzakt tudománya*, 78.

Államokban 1849 júliusa óta „confidence man”, röviden „con man”, vagyis olyan személy, akiben „megbízunk”. Történt ugyanis, hogy egy bizonyos, William Thompson néven bemutatkozó, igen tisztos benyomást keltő úr New York belvárosában beszédbe elegyedett hozzá hasonló, jól öltözött úriemberekkel. A New York Herald beszámolója szerint közvetlen, baráti hangon szólt hozzájuk, mintha régen ismernék egymást, majd tréfásan megkérdezte tőlük, bíznak-e benne annyira, hogy egy napra kölcsönadják neki az óráikat. Ezzel annyira megzavarta áldozatait, hogy azok készségesen a kezébe nyomták zsebóráikat, amelyekkel a szélhámos, mintha csak tréfálkozna, elrohant. Mr. Thompson úgy bukott le, hogy egyik korábbi áldozata újra megpillantotta őt, miközben jól bevált jelenetét adta elő, és rendőrt hívott.⁵⁰⁰

Az eset felkavarta New York lakóit, a lapok több napig cikkeztek róla. A New York Herald egyik cikke tágabb összefüggésbe helyezte a történeteket: írója a város újjgazdagjait is közönséges szélhámosoknak nevezte. Szerinte Mr. Thompson csupán „kicsiben, a Broadwayn” alkalmazta szakértelmét, míg amazok a Wall Streeten. „Ő fél tucat órát zsákmányolt. Azok milliókat vágtak zsebre. Ő csak egy svindler. Amazok a becsület mintaképei. Ő csak egy gazfickó. Amazok mágnások. Őt a rendőrség csípte nyakon. Amazok az egész társadalom kegyeit élvezik.”⁵⁰¹ Voltak azonban olyanok, akik keresztényi derűlátással nyilatkoztak az ügyben. A Merchants’ Ledger cikkírója úgy vélekedett, hogy csak a meglévő jóhiszeműséget lehet kijátszani. Ma naposság, írja, amikor a politikai és üzleti élet tele van szélhámo-

⁵⁰⁰ Johannes Dietrich BERGMANN, *The Original Confidence Man*, *American Quarterly* 1969/3., 560–577, különösen: 566.

⁵⁰¹ Idézi Lara Langer COHEN, *The Fabrication of American Literature. Fraudulence and Antebellum Print Culture*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011, 171.

sokkal, tulajdonképpen „szerencésnek mondhatja magát az a társadalom, amelyben még létezik bizalom, és amelyben az emberek, a sajtó figyelmeztetései ellenére, még átejthetők”.⁵⁰² Zavarba ejtő ez a jámborság. Vagy talán tekintsük iróniának?

*

Kapcsolódó elbeszélés: *Az üzletember* (e kötetben lásd róla: 173–177)

⁵⁰² Idézi BERGMANN, *I. m.*, 566 (kiemelés az eredeti szövegben).

REGGEL A WISSAHICCONNÁL⁵⁰³
(*Morning on the Wissahiccon*)

Van-e még a világon szűz táj, amelyet nem hálóznak be utak, amelyekre még nem tapostak ösvényeket a kirándulók? A második ipari forradalom után ezt a kérdést tették fel mindazok, akik a természetre nem úgy tekintettek, mint vasárnapi piknikek helyszínére. A városi középosztály ekkor már eltávolodott a közvetlen termelő munkától, a munkahelytől, és észrevette a természetet. Ezzel egyidőben feltalálta a szabad időt, amelyet többek között utazgatással töltött ki. Az amerikai középosztály Nagy-Britannia és a kontinentális Európa felé vette az irányt. Ugyanakkor akadtak olyan angolok, akik az ellenkező irányba hajóztak, hogy felderítsék az észak-amerikai földrész szépségeit. Az angol utazók, panaszkodik *Reggel a Wissahicconnál* című írásában Poe, megelégszenek az ismert és népszerű úti célokkal. Megcsodálják „a Hudson, a Niagarát, a Harper’s Ferryt, New York tavait, Ohiót, a prériket, a Mississippit”. Ezek a tájak könnyen megközelíthetők vasúttal, országúton vagy gőzhajón. Azonban a kontinens belseje, például a szépséges Louisiana, rejtve marad előttük, pedig „A természet csodásan hatalmas tájai közül is talán ez a leggyönyörűbb. [...] A legpazarabb képzelet képes csak ötleteket meríteni túláradó szépségéből.”⁵⁰⁴ (Poe ismeretei Louisianáról szintén képzeletből fakadtak: soha nem járt ott, lelkesedése valószínűleg könyvekből táplálkozott.) Ugyanakkor, folytatja, akadnak az országban olyan eldugott zugok, kevésbé ismert vidékek, mint a Wissahiccon (mai helyesírással: Wissa-

⁵⁰³ Edgar Allan POE, *Reggel a Wissahicconnál*, ford. NEMES ERNŐ = Poe *Összes művei*, II., 162–164.

⁵⁰⁴ *Uo.*, 162.

hickon) patak völgye, amelyet a bájos angol színésznő, Fanny Kemble „mulatságos” naplója tett ismertté.⁵⁰⁵ Bezzeg Angliában ösvények hálóznak be a vidéket, vagy felparcelláznak és elegáns villákkal építenék be a patak völgyét. Az amerikai természetjáró azonban gyalog közelíti meg az eldugott zugot. Poe „csónakban lebegve” álmodozik azokról az időkről, „amikor a »víz privilégiuma« nem volt árucikk”, s az elhagyatott tájon csupán a rézbőrű követte a szarvas nyomát. Majd a part fölé magasodó sziklára pillant, és lám, ott áll egy szarvas.⁵⁰⁶

A *Reggel a Wissahicconnál* egyike azoknak az elbeszéléseknek, amelyekben a mesélő hang a szerzőé. Poe kevés elbeszélésében szólalt meg saját hangján: *A lakberendezés lélektana* és a *Tündérsziget* című írásai is ilyen ritka kivételek. Mindhárom elbeszélés esz-szejellegű – ötvözi az értekező és leíró elemeket –, és mindháromban egymásra talál a széppróza és a festészet. A *Tündérszigetet* első megjelenésekor John Sartain acélmetszete illusztrálta. *A lakberendezés lélektana* William Clarkson Stanfield és John Gadsby Chapman képeit helyezi el az eszményi módon berendezett lakosztály falán. A *Reggel a Wissahicconnál* Chapman *A szarvas* című metszetének kíséretében jelent meg 1843 végén, egy elegáns karácsonyi ajándékkötetben. A könyvet, amelynek címe *The Opal. A Pure Gift for the Holy Days* (Az opál – tiszta ajándék az ünnepekre), Nathaniel Parker Willis, a bostoni író, dandy és életművész szerkesztette.

Az ajándékkötetek a piacra készültek. A kiadó biztosra mehetett, hiszen a tetszetős, gazdagon illusztrált kiadványok mindig elfogytak. Ugyanakkor előállításuk nem járt kemény alkotói és szerkesztői munkával. Az *Opal* kiváló példája volt annak, hogyan lehetett a kevésből sokat, a régiből újat előállítani. A kö-

⁵⁰⁵ *Uo.*, 163.

⁵⁰⁶ *Uo.*, 164.

tet kilenc Chapman-metszetet, „táblát” tartalmazott, amelyek Burton Pollin feltételezése szerint a művész portfóliójának régi darabjai közül kerültek elő. Az, amelyik Poe írását illusztrálta, aligha készülhetett a szűk, sziklás medrű Wissahiccon völgyében. Chapman szarvasának hátterében egy lassú, széles medrű folyó hömpölyög, valószínűleg a Hudson.⁵⁰⁷ Poe maga sem törekedett eredetiségre. *A Reggel a Wissahicconnál* forrása Benjamin Matthias *The Wissahiccon* című írása, amelyet 1835-ben közölt a Southern Literary Messenger, majd egy 1836-os reprezentatív, Philadelphia városát bemutató kötet.⁵⁰⁸ Poe követi Matthias gondolatmenetét, aki dicséri az amerikai táj romlatlan szépségét, a Wissahiccon völgyének vadregényességét, hosszasan időzik egy parti szikla leírásánál, majd nosztalgiával idézi fel a szarvasra vadászó indiánok emlékét.⁵⁰⁹ Mindezt Poe egyetlen rövid jelenettel toldja meg: a büszke szarvas mellett felbukkan „egy néger”, aki sóval kínálja, majd hurkot tesz a nyakára és elvezeti. A „nemes állat” nem más, mint egy „szelídített jószág volt, egy, a környéken lakó angol család tulajdona”.⁵¹⁰ A kör bezárult, a gondolatmenet visszatért kezdőpontjához. Az amerikai táj, akárcsak az angol, megváltozott, vadsága eltűnt. A vadregényes völgyét felparcellázták. A vadászó rézbőrű helyén kirándulók, piknikezők időznek, a szarvas és fekete pásztora pedig szolgáskorban élnek.

A tér, amelyben élünk, keretbe foglalja tapasztalatainkat és történeteinket. A természetjárót festők, írók és költők tanítják meg arra, hogy tájat lásson. A művészek pedig tartósan ráírják

⁵⁰⁷ BURTON R. POLLIN, *Poe and Chapman. Their Treatment of the Dismal Swamp and the Wissahiccon = Studies in the American Renaissance*, szerk. JOEL MEYERSON, University Press of Charlottesville, Virginia, 1983, 261.

⁵⁰⁸ *Uo.*, 258–259.

⁵⁰⁹ Idézi Pollin: *Uo.*, 259–260.

⁵¹⁰ POE, *Reggel a Wissahicconnál*, 164.

a tájra saját és közösségük kézjegyét. Nem Benjamin Matthias, Fanny Kemble és Poe voltak az elsők, akik írásaikkal megjelölték a Wissahiccon völgyét. Azt a helyet, ahol a *Reggel a Wissahicconnál* szarvasa nézelődik, a szájhagyomány „Rinker anyó sziklájának” hívja. A függetlenségi háború második évében Molly Rinker esténként vacsorát és bort szolgált fel a családi fogadóban elszállásolt brit tiszteknek, délelőttönként pedig harisnyát kötögetett a patak magas partján. Gombolyagja gyakran gurult le a szikla lábához, az idős dáma mégsem keresett alkalmasabb helyet kedvelt időtöltésének. A fonalgurigák ugyanis fontos üzeneteket rejtettek. Az angol tisztek a helybeli férfiak előtt tartózkodóan viselkedtek, ám vacsora közben, a fogadósne előtt fesztelenül fecsegték. Mrs. Rinker lejegyezte mindazt, amit az angol csapatok felszereltségéről és mozgásáról megtudott. A cédulák köré fonalat csavart, majd a gombolyagot a megfelelő pillanatban legurította a sziklán, ahol már várta George Washington hadseregének egyik felderítője. 1777 októberében az amerikai kontinentális hadsereg felkészülten és bátran harcolt Germantownnál, és csak hajszálon múltott, hogy a csatát elvesztették. A francia külügyminiszter, Charles Gravier, Vergennes grófja ekkor döntötte el, hogy növeli az amerikaiaknak nyújtott hadi segítséget.⁵¹¹ A sziklán, amelyen Rinker anyó kötögetett, és amelyen Poe megpillantotta a szarvast, 1883 óta egy háromszög-kalapos, harisnyás férfiú szobra áll. Pennsylvania kvéker telepeseinek emlékműve. Felirata csupán ennyit hirdet: „Toleration”, azaz: „Türelem”.

*

⁵¹¹ Kathryn A. BROYLES, *Rinker, Molly Old Mom = An Encyclopedia of American Women at War. From Home Front to the Battlefields*, szerk. Lisa Tendrich FRANK, ABC-Clio, Santa Barbara, 2013, 471–472.

Kapcsolódó elbeszélések: *Tündérsziget* (e kötetben lásd róla: 199–201); *A lakberendezés lélektana* (182–184); *Az arnheimi birtok* (227–230); *Landor háza* (382–389)

A SZEMÜVEG⁵¹²
(*The Spectacles*)

Az első látásra fellobbant szerelem derűs jövő ígéretét hordozza. Ha az ifjú szerelmes történetesen rövidlátó, és hirtelen fellángolásból feleségül veszi a saját nagymamáját, a derültségért kezekedhetünk. Poe egyik költő barátja, a Georgiában élő Thomas Holley Chivers arról számolt be, hogy a hölgyek, akiknek társágában tartózkodni szerencsétlen, fuldokoltak a nevetéstől, amikor felolvasta nekik *A szemüveg* című elbeszélést.⁵¹³ A történetet a Philadelphia Dollar Newspaper közölte 1844 márciusában, majd egy évvel később ellopta a londoni Lloyd's Entertaining Journal. A mesélő, egy jómódú, ám vaksi fiatalember hiúságból nem hord szemüveget. Egy szép napon az operában megpillantja álmai asszonyát, akit hosszas és szenvedélyes ostromlás után feleségül kér. A hölgy beleegyezik, azzal a feltétellel, hogy hősrünk az esküvő után viselni fogja a szemüvegét. Amint az ifjú férj a nászéjszaka előtt ígéretéhez híven felteszi az okulárét, alig hisz a szemének. Arája arcán láthatóan több a ránc, mint szájában a fog. Nemsokára göndör, de hamis fűrtjei is a földre hullanak. A szerencsétlen rövidlátó fiatalember rádőbben, hogy saját üknagyanyját vette el.

A tisztánlátás hiánya, mind testi, mind szellemi értelemben, tálcán kínálja a komikus helyzeteket. Poe összegyűjtött műveinek szerkesztője, Thomas Ollive Mabbott *A szemüveg* több előzményét is felfedezte a korabeli irodalmi sajtóban, il-

⁵¹² Edgar Allan POE, *A szemüveg*, ford. MOLNÁR Zoltán = POE *Összes művei*, II., 184–199.

⁵¹³ Thomas H. CHIVERS, Letter to Edgar Allan Poe, February 21, 1847, www.eapoe.org/misc/letters/t4702210.htm.

letve a színpadon. A Knickerbocker Magazine 1837-ben *The Blunderer* (A kétbalkezes) címmel közölt elbeszélést egy vaksí úriemberről, aki gyermekkorra óta vaskos tréfák szenvedő alanya. Testvérei annak idején folyton elorozták a szemüvegét, és huncutságokat műveltek vele. Felnőttként is kínos helyzetbe kerül, amikor nincs rajta a pápaszeme: bizalmasan társalog ismeretlen hölgyekkel, és a tulajdonos magabiztosságával megrugdos egy kutyát, amely, mint kiderül, egy francia úr.⁵¹⁴ Egy londoni magazinban 1836-ban látott napvilágot egy történet *The Mysterious Portrait* (A titokzatos arckép) címmel, amelyben egy fiatalember egy ismeretlen hölgy miniatűr portréjába lesz szerelmes, és elhanyagolja miatta választottját, Ameliát. Az arcképről kiderül, hogy antik darab: a csélcsap ifjú nagymamáját ábrázolja. A ravasz matróna, hogy unokáját megleckéztesse, megszervezi szökésüket, majd éjjel a kertben felfedi kilétét a hüledező loagnak. Egy színházi bohózatot, Thomas Haynes Bayly *You Can't Marry Your Grandmother* (Nem veheted el a nagymamádat) című darabját Londonban játszottak először 1838-ban, majd New Yorkban is bemutatták. Itt egy nagypapa úgy leckézteti meg csélcsap unokáját, hogy megrendezi házasságát fogadott lányával, egy ragyogó ifjú hölgygel. Majd úgy rendezi a dolgokat, hogy „nejébe” az unokája is beleszeressen. „Nem veheted el a nagymamádat!” – pirít rá a lány, amikor a valaha csapodár, de immár megtért ifjú ostromolni kezdi. Végül minden titok kiderül, minden bonyodalom megoldódik, és a fiatalok egymáséi lesznek.⁵¹⁵ *A szemüveg* elbeszélője sem marad pácban. Kiderül,

⁵¹⁴ Mabbott jegyzete, lásd *The Collected Works of Edgar Allan Poe, III. Tales and Sketches 1843–1849*, szerk. Thomas Ollive MABBOTT, Belknap, Cambridge (MA), 1978, 883.

⁵¹⁵ *Uo.*, 884.

hogy a házasságkötés tréfa volt csupán, üknagyanyja megleckéztette őt ostoba hiúságáért.

Elbeszélésében Poe minden olyan elemet felhasznált, ami a legcsekélyebb derültséget is kiválthatta: a rövidlátó hőst, a tréfás nagymamát, a látszattól megrendezett házasságot, a gyönyörű hölgyet ábrázoló, de néhány nemzedékkal előbb készült miniatúrát, és a vicces franciás kiejtést. Emellett mulatott egy keveset a rátarti európai családok genealógia-kultuszán és a még nevetségesebb amerikai nagyzozáson. Hősének ősei visszamenőleges sorrendben a Froissart, Croissart, Voissart és Moissart nevet viselték. Ő maga a Napoleon Buonaparte keresztnévre hallgat, de eredeti francia vezetéknevét, egy örökség feltételeképpen, Simpsonra változtatta. Az izgalom elmés késleltetések révén pattanásig feszül, majd az üknagyamama és ükunoka szembesítésének fergeteges jelenetben oldódik fel. Ám a végső burleszk jelenet sem feledtetni velünk, hogy az elbeszélés hosszú – és kissé lapos. Poe, a műfaj virtuóza néha hamis hangot fogott. Példája mégis tanulsággal szolgálhat egyes ifjú íróknak, akik amiatt aggódnak, hogy nem maradt számukra megírandó ötlet. Poe témáinak nagy része a napi hírekből és a magazinokból származik. Rég elfelejtettük volna ezeket a történeteket, ha nem ő mesélte volna el nekünk – újra.

Végül térjünk vissza Poe kedvelt témájához, a gyönyörű nőhöz. Miféle nőalak „Madame Lalande”? Döbrent és hálátlan unokája szerint „átkozott, vén banya”.⁵¹⁶ Megszokhattuk, hogy Poe narrátorai eszményi, de halott nőkről álmodoznak. Ezek a hölgyek olykor visszatérnek a tetszhalálból, és félelmetes jeleneteket rendeznek. Berenice a sírból szalad haza, hogy visszakövetelje a fogait. Madeline Usher hosszasan küzd, hogy kiszabaduljon sír-

⁵¹⁶ POE, *A szemüveg*, 197.

boltjából, és bátyját magával ragadja a halálba. Morella saját lánya testében kel életre, Ligeia pedig, ez a sötét szépség, a szőke Rowena testét foglalja el. Valamennyien erős és félelmetes figurák. Legkevesbé sem emlékeztetnek a korabeli, viktoriánus asszonyra, aki „angyal” volt a házban. Madame Lalande is igazi erős nő: átlát az elbeszélőn, irányítja, játszadozik vele, átveri. A maga komikus módján, állítja Leland S. Person, *A szemüveg* témája a férfi félelme a test valóságától – annak az eszményítésnek a fonákja, amelyet Poe ismertebb írásainak nőábrázolásában látunk.⁵¹⁷ *A szemüveg* fortélyos matrónája a férfiak által irányított társadalom rémálma: csupán látszatra olyan, mint az eszményített, ám agyonszabályozott nő. Szépsége és engedelmissége csak álca. Nem odaadó, nem engedelmes, és főként: eszében sincs meghalni.

Az elbeszélés valódi hősnője, az agyafúrt üknagymama azt teszi, amit a tehetséges magaziníró. Tudja, mit kívánnak olvasói, akiknek a kegyeit keresi, vagy akiket át akar vágni. Megadja nekik, amire vágnak: az illúziót, hogy minden őértük van, hiszen ők veszik meg a lapot, tehát ők irányítanak. Közben pedig ő maga, a magaziníró az, aki eladja nekik a lapot. Madame Lalande ugyanúgy játszik hiú és oktondi unokájával, mint a cseles szerző a közönségével. Vagy a horgász a hallal. Csalit dob neki, felcsigázza az érdeklődését. Amikor az ráakad a horogra, fárasztja még egy kicsit, majd jöhet a kijózanító felismerés, hogy zsákmányul ejtették, és fel fogják falni. Napoleon Buonaparte Simpsonsot jól átverték és horogra csalták. Ám megnyugodhatunk, hiszen a fiatalember végül megleli a boldogságot üknagyanyja névrokona, az ifjú özvegy, Madame Stephanie Lalande oldalán. Agg nőrokonának pedig megbocsátja a tréfát.

⁵¹⁷ Leland PERSON, *Poe and Nineteenth-Century Gender Constructions = The Historical Guide to Edgar Allan Poe*, szerk. Gerald J. KENNEDY, Oxford University Press, New York, 2000, 141.

*

Kapcsolódó elbeszélés: „*Te voltál az!*” (e kötetben lásd róla: 295–298)

A BALLONKACSA⁵¹⁸
(*The Balloon- Hoax*)

A Spirit of the Times, ez a versenylovakról, szabadtéri sportokról, irodalomról és színházi eseményekről tudósító New York-i lap 1843 júniusában levelet közölt John Wise, a híres pennsylvaniai aeronauta tollából. Mr. Wise a nagyközönség elé tárta, hogy a következő évben, vagyis 1844 nyarán megkísérli majd ballonnal átrepülni az Atlanti-óceánt. Az 1889-ben megjelent *Appleton's Cyclopedia* című életrajzi lexikonból megtudhatjuk, hogy a pennsylvaniai Mr. Wise igazi sportember volt, aki többekévesé szerencsésen röpködte végig az 1830-as éveket. Időként azonban előfordultak vele kisebb balesetek. A ballon kipukkadt, míg ő a szeleppel babrált. Kiesett a kosárból, és a ballon elszabadult. Közepesen megégett egy kisebb gázrobbanás miatt. Ballonjával együtt belezuhant a Delaware folyóba. A kosár levált a ballonról, lezuhant, majd visszapattant, és Mr. Wise tíz yardnyit repült. Egy másik alkalommal villám csapott a ballonkosárba. A tervezett atlanti átkeléshez pedig, sajnos, senkit nem talált, aki anyagilag támogatta volna.⁵¹⁹

Ilyen előzmények után bizonyára nem okozott meglepetést, legfeljebb bosszankodást, hogy egy angol aeronauta, Mr. Monck Mason repülte át az óceánt először, mégpedig három nap, illetve pontosan hetvenöt óra alatt. A New York Sun 1844. április 13-án különkiadással jelentkezett, amelyben hírt adott a ballon szerencsés földet éréséről a dél-karolinai Charlestonhoz közeli Sullivan-szigeten. Az olvasó megtudhatta, hogy a „Victoria” ne-

⁵¹⁸ Edgar Allan POE, *A ballonkacsa*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE *Összes művei*, II., 43–51.

⁵¹⁹ Samuel Archer KING, *Wise, John, Aeronaut* = *Appleton's Cyclopedia of American Biography*, VI., szerk. James Grant WILSON – John FISKE, Appleton, New York, 1889, 581.

vű léggömb, fedélzetén nyolc utassal, Londonból Párizsba tartott. A próbatétel célja csupán a Csatorna feletti átkelés volt, ám az erős szél az Atlanti-óceán fölé sodorta. A merész vállalkozás résztvevői így érték el, kedvező légáramlatok segítségével és minden baj nélkül, Amerika partjait. Az olvasók csakis az Extra Sun tudósításából értesülhettek az esetről, mivel a lap dél-karolinai ügynöke, „Mr. Forsyth” gyorsabban ért New Yorkba, mint a posta. A híradást a fürge ügynök jegyzetei egészítették ki, amelyeket közvetlenül Mr. Mason naplójából másolt. A különkiadásból utánn nyomások is készültek, olyan hamar elkapkodták a lapot. A csoda két napig tartott, amikor is a Sun közleményben ismerte el, hogy a hírt egyetlen, a postaszolgálattal érkező hivatalos beszámoló sem erősítette meg, tehát – kacsa volt.

A világraszóló technikai és sportteljesítményről adott beszámoló Poe elbeszélései között kapott helyet, és ma már *A ballonkacsa* címen ismerjük. Az 1844. április 13-án megjelent vezércikk címe ennél sokkal figyelemreméltóbb volt: „ELKÉPESZTŐ HÍR!... ÁTKELÉS AZ ATLANTI-ÓCEÁNON HÁROM NAP ALATT! MR. MONCK MASON REPÜLŐ GÉPEZETÉNEK EMLÉKEZETES DIADALA!”, és így tovább. A hihetetlen teljesítmény állítólag egy elmés újításnak, a ballonra szerelt légcsavarnak köszönhette sikerét, amellyel a légáramlatoknak addig kiszolgáltatót légi jármű egyszerre irányítható lett. Mind a tudósítás, mind a Mr. Mason naplójából kiemelt, „hiteles és pontos”⁵²⁰ átiratok részletes leírással szolgáltak a ballon felépítéséről, a légcsvavar működéséről, és az elmés szerkezetben beállt átmeneti hibáról. Ki az, aki ennyi gondosan felsorakoztatott részlet láttán átverésre gyanakodnék?

⁵²⁰ POE, *A ballonkacsa*, 44.

Poe ügyelt a hitelességre, hiszen tudta, hogy a New York-iak nem hisznek el akármit. A hőlégballon ekkor már nem volt újdonság, csak érdekesség. A technikai tökéletesítésekről és kalandos felszállásokról (valamint zuhanásokról) szóló beszámolók ébren tartották a nagyközönség érdeklődését. Azok a személyek, aeronauták, tudósok és írók, akikről *A ballonkacsa* említést tesz, majdnem mind ismert személyek. Thomas Monck Mason angol aeronauta (valamint fuvolaművész, zeneszerző és író) több sikeres utazást hajtott végre ballonnal a Brit-szigeteken és a kontinensen. Az ő újítása volt a ballontra szerelt, motorral hajtott légcsvár. Mr. Mason 1836-ban, Robert Hollond és Charles Green urak társaságában Londonból a németországi Weilburgba repült. Az utazásról még ugyanabban az évben beszámolót közölt, amely 1837-ben az Egyesült Államokban is megjelent. Poe egész bekezdéseket másolt át „híradásába” ebből a beszámolóból,⁵²¹ valamint Mason egy későbbi művéből, amelyben a sokoldalú tudós az ellipszis alakú ballon előnyeiről értekezik.⁵²² Az *Extra Sun* címlapján is egy ilyen ballonról készült metszet másolata szerepelt.⁵²³

Az óceánjáró ballonban utazó urak közül csak a két tengerész és „Sir Edward Bringham” kitalált személy. Laughton Osborn költő és drámaíró, Robert Hollond parlamenti képviselő, valamint William Samuel Hanson mérnök nevét ismerhették az újságolvasó polgárok.⁵²⁴ A „tudósítás” akkor izgalmas és olvasmányos, ha alapos technikai részletek mellett izgalmas élménybeszámolókat is tartalmaz. Ezért Poe egy hivatásos tollfor-

⁵²¹ Harold SCUDDER, *Poe's Balloon Hoax*, *American Literature* 1949/2., 179.

⁵²² Ronald Sterne WILKINSON, *Poe's Balloon Hoax Once More*, *American Literature* 1960/3., 314–316.

⁵²³ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe. An Annotated Edition*, szerk. Stuart LEVINE – Susan LEVINE, University of Illinois Press, Chicago, 1976, 551.

⁵²⁴ *Uo.*, 611–612.

gatót is beültetett a légsavaros ballon kosarába. Az író, aki Mr. Mason naplóbejegyzéseihez fűzött megjegyzéseket, nem volt más, mint William Harrison Ainsworth, több, mára már elfeledett regény szerzője. Mr. Ainsworth szerepe *A ballonkacsában* aligha volt Poe nagyrabecsülésének a jele. Korábban, 1841-ben ezt írta egy róla szóló recenzióban: „Az író, valami nagyszerű dolog reményében, állandó készenlétben tart minket, ám ez a nagyszerű dolog soha nem következik be.”⁵²⁵ Sajnos az óceán átrepülése sem következett be. Bár a New York Sun 1844. április 15-i számában egy névtelen cikkíró arról elmélkedett, hogy „miért ne következhetett volna be?”⁵²⁶

A ballonkacsa, illetve az, hogy az óceán feletti ballonutazás csak egy kacsa, veretes hagyományra tekint vissza az Egyesült Államokban. Az első amerikai hőlégballoonozásról szóló hír – kacsa volt. Egy philadelphiai újságíró hihető részletekkel alátámasztott beszámolót közölt arról, hogyan szállt fel városában 1783 decemberében egy ballon. Igaz, Poe erről az átverésről nem tudhatott, hiszen csak 1911-ben rántotta le róla a leplet Joseph Jackson.⁵²⁷ Azonban az egyik leghíresebb 19. századi kacsa, Richard Adams Locke beszámolója a Herschel-teleszkópról, amellyel a Hold felületét lehet vizsgálni, a *Hans Pfaall* című elbeszélésből merítette az ötletet. Legalábbis Poe így vélte, és hosszasan dohogott. Ugyanakkor nem mondott le arról, hogy valamelyik magazinnál egy jókor, jól elhelyezett kacsával egyszer majd nagyot kaszál. Tehát amikor olvasta a vállalkozó szellemű amerikai aeronauta, John Wise bejelentését a *Spirit of the Times*-ben, hogy várhatóan 1844-ben átrepüli az Atlanti-óce-

⁵²⁵ POE, *Essays and Reviews*, 101.

⁵²⁶ Idézi Stuart és Susan Levine: *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 611 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁵²⁷ Joseph JACKSON, *The First Balloon Hoax*, *Pennsylvania Magazine of History and Biography* 1911/1., 51–58, különösen: 51–52.

ánt, valószínűleg a homlokára csapott. Egyébként a magazin-szerkesztők jól tudták, mi hozza lázba az olvasókat. Az Extra Sun hasábjain, mindjárt a ballonkacsa után, egy egyiptológiai cikk következett. A következő évben Poe ezt a közönségigényt is kielégítette: „Pár szót” váltott „egy múmiával”.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hans Pfaall páratlan kalandja* (e kötetben lásd róla: 108–114); *Mellonta tauta* (356–362)

TÖRTÉNET A RONGYOS HEGYEKBŐL⁵²⁸
(*A Tale of the Ragged Mountains*)

Az a történet, amelyben egy nem túl előnyös külsejű, neuraszténiás virginiai fiatalember 1827-ben kirándulni indul szülővárosának határába, majd hirtelen az indiai Benaresben, egy véres csata közepén találja magát, ráadásul egy fél évszázaddal korábbi időpontban, aligha mondható a valósághű próza mintapéldányának. Augustus Bedloe, az elbeszélő jó ismerőse a Charlottesville melletti Rongyos Hegyek egyik szurdokvölgyében olyan látomást él át, amelyben keleti épületek közt, brit katonák oldalán indus felkelőkkel csatázik. Amikor halántékát hirtelen mérgezett nyílvesző fúrja át, meghal, saját holtteste fölött lebeg egy darabig, majd a levegőben úszva elhagyja a várost. Nem sokkal ezután – egy galvánelem ütésére emlékeztető erő hatására – visszatér saját testébe, eredeti tér- és időfeltételei közé. Megjelenésekor a *Történet a Rongyos Hegyekből* mégsem tűnt a valóságtól elrugaskodott, fantasztikus mesének, hiszen hű módon szemléltette a kor tudományos feltevéseit és eredményeit. „[...] az igazság néha különösebb, mint minden fantázia”,⁵²⁹ állítja a narrátor, miközben orvostudományi, lélektani és misztikus jelenségekből álló bonyolult történetét meséli olvasóinak, akik tisztában voltak a mesmerizmus, valamint az elektromosság jelenségével, elméleti hátterével és gyakorlati alkalmazásával. Poe-nak nem kellett házalnia elbeszélésével: 1844 márciusában közölte a *Godey's Lady's Book*, majd rögtön ezután a *New York-i Spirit of the Times*. Átdolgozott változata egy évvel

⁵²⁸ Edgar Allan POE, *Történet a Rongyos Hegyekből*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 418–424.

⁵²⁹ *Uo.*, 424.

később, 1845-ben jelent meg Poe saját magazinja, a *Broadway Journal* hasábjain. Babits Mihály fordítása a legutolsó változat alapján készült.

Milyen erők állhattak Augustus Bedloe különös tapasztalatainak háttérében? Elképzelhető, hogy látomásait a morfium okozta, amellyel neuralgikus rohamait kezelte. Azon a napon, amikor a Rongyos Hegyekbe indult, „sűrű és különös köd, vagy gőz” lepte be a vidéket. Az amúgy is sejtelmes tájat „megragadó érdekességgel ruházta föl” az elfogyasztott kábítószer, amely ráadásul utat engedett a „rapszodikus és rendszertelen gondolatoknak”.⁵³⁰ A fiatalember nem kedvtelésből fogyasztott kábító hatású szert, hanem egy tudós öregúr, Templeton doktor tanácsára. Az orvostudomány nem sokkal előbb, még a 18. század végén is, a miszticizmussal állt rokonságban. Nagy-Britanniában a Royal College képezte az orvosokat, a hivatásnak mégsem sikerült minden kétségen felüli hitelt szereznie, főként úgy, hogy egyik-másik skóciai egyetemen könnyen lehetett orvosi diplomát vásárolni.⁵³¹ A gyógyítás tudománya az Egyesült Államokban sem volt összetettebb. A gyógymódok leginkább hashajtók, ópium, valamint érvágás vagy piócák általi véreztetés alkalmazásából álltak. Augustus Bedloe, akinek „véralkata a legnagyobb mértékben izgékony és rajongó” volt,⁵³² a két utóbbiban részesült, és közülük egyik a halálát okozta. Templeton doktor ugyanis piócákkal kezelte betegének a Rongyos Hegyekben esett kaland után fellépő lázát. A szerencsétlen fiatalember egy „mérges, féreg formájú vérszopó” áldozata lett, amelyet véletlenül gyógypióca helyett tettek a halántékára.⁵³³ Mintha csak az a

⁵³⁰ *Uo.*, 419–420.

⁵³¹ Tim FULFORD, *Conducting the Vital Fluid. The Politics and Poetics of Mesmerism in the 1790s*, *Studies in Romanticism* 2004/1., 59.

⁵³² POE, *Történet a Rongyos Hegyekből*, 419.

⁵³³ *Uo.*, 424.

látomás vált volna valóra, amelyben mérgezett nyíl ütötte át a lázadókkal harcoló brit tiszt halántékát. Az elbeszélő azonban tudja, hogy Augustus Bedloe szomorú története ennél sokkal bonyolultabb: vagy metempsichózis által került kapcsolatba egy térben és időben távoli személlyel, akinek sorsában is osztozott, vagy pedig mesmerizmus hatása alatt tapasztalt olyan élményeket, amelyek orvosa, Templeton doktor emlékeiben éltek.

Poe több prózai írásának is központi témája a halálon túli testi lét. Erről szólnak a misztikus párbeszédék Eiros és Charmion, illetve Monos és Una között, két rendkívüli hősnő, Morella és Ligeia pedig haláluk után újra testet öltenek. A *Történet a Rongyos Hegyekből* azonban egy tudományos gyógymód, a mesmerizmus gyakorlatát idézi fel. Az 1840-es években az Egyesült Államokban reneszánszát élte ez a hipnózis és a mágnesség hatásait ötvöző eljárás, amelyet egy bécsi orvos, Anton Franz Mesmer fejlesztett ki a 18. század utolsó negyedében. Tanai és módszerei nagy sikert arattak a forradalmi Franciaországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban pedig váltakozva fogadta őket lelkesedés és bizalmatlanság. Poe a Rongyos Hegyekben játszódó történet mellett két másik elbeszélést is írt, amelyet Mesmer tanaira alapozott: a *Delejes látomást*, illetve az 1845-ben megjelent *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* címűt. Mint minden témát, amely a valóságosság határait súrolta, a mesmerizmust komolyan is vette, meg nem is.

Mesmer eljárását olyan 18. századi kísérletek ihlették, amelyeket Benjamin Franklin is végzett. Gyógymódjának tudományos kiindulópontja szerint az élő és élettelen testeket egy láthatatlan, ám anyagi természetű erő hatja át, amelynek áramlása elektromos természetű. Páciensei vastartalmú folyadékot vettek magukhoz, majd a testükre helyezett mágnesek segítségével Mesmer befolyásolni tudta az elektromágneses energia

áramlását a testükben. Terápiájában egy időn túl szükségtelennek vélte a mágnesek alkalmazását, és pusztá akaratával terelte jó irányba a szervezetre ható erőket.⁵³⁴ Tudós kollégái emiatt egyszerű hipnózis hatásának tulajdonították betegei gyógyulását. Akárhogyan is volt, a mesmerizmus kiválóan ötvözte a kor tudományos eredményeit az anyag kettős természetéről való, egyelőre intuitív felismeréssel. A *Történet a Rongyos Hegyekből* hőse, Augustus Bedloe orvosa akarátának segítségével lesz úrrá neuraszténiáján, úgy, hogy Templeton doktor nem is tartózkodik a közelében: a jó doktor pusztá akaratával képes páciensét „magnetikus önkívületbe” helyezni.

Az elbeszélés cselekményében különleges szerepet játszik az írás. A félelmetes látomást, amely a Rongyos Hegyekben úrrá lett Augustus Bedloe tudatán, Templeton doktor véletlenül okozza. Míg betege sétál, ő emlékiratait írja, és eközben elméjében élénken idézi föl barátja halálának pillanatát. A doktor képzeletben átélt élményeinek hatására a páciens, Augustus Bedloe az indiai Benareshben találja magát, egy fél évszázaddal korábbi időpontban. Látomásában egy csata zajlik éppen, ahol utoléri őt a halál. Az önkívületből egy elektromos áramütéshez hasonló sokk téríti magához. „[...] mintha galvánelem ütése rázott volna meg”, meséli később a fiatalember. „[...] a mai ember lelke bámulatos pszichológiai felfedezések küszöbén áll”, jegyzi meg ennek hallatán a doktor,⁵³⁵ aki vélhetően a magnetikus erő egyelőre feltáratlan lehetőségeire gondol. Egy másik elektromágnességgel kapcsolatos technológiai vívmány azonban már a 19. század közepén forradalmasította az írott kommunikációt. Samuel Morse 1838-ban sikeresen tesztelte és mutatta be találmá-

⁵³⁴ James WHORTON, *Nature Cures. The History of Alternative Medicine in America*, Oxford University Press, New York, 2002, 24.

⁵³⁵ POE, *Történet a Rongyos Hegyekből*, 423.

nyát, a távírót egy tudós bizottságnak. A *Történet a Rongyos Hegyekből* keletkezése idején, 1844-ben már javában folytak az első amerikai távírvonal létesítésének munkálatai. A mesmerizmus és a telegráf óhatatlanul összekapcsolódott az amerikai közönség képzeletében, hiszen mindkettő egymástól távol lévő egyének elméi között létesített kapcsolatot.⁵³⁶

Poe elbeszélése talán azt sugallja, hogy az egyének, illetve elmék közti kapcsolat nemcsak a tér, hanem az idő korlátait is áthidalja. Augustus Bedloe külsőre is emlékeztet Templeton egykori barátjára. A doktor ezért vállalja, hogy a közelében marad és gondoskodik kezeléséről. Ezzel bizonyos tekintetben életben tartja barátját, ám páciensének akaratlanul is a halálát okozza. A mesmerizmus magnetizmusa révén élet és halál beszélget egymással, mint ahogyan az elektromágneses telegráf továbbít üzeneteket oda és vissza. Augustus Bedloe és az ötven éve halott brit katonatiszt közti kapcsolat is mágneses erők hatására jön létre, és az írott szó által nyer végső megerősítést. Egy helyi lap ugyanis tudósítást közöl a fiatalember haláláról, amelyben nevételesen így jelenik meg: „Augustus Bedlo”. Az elbeszélő ekkor újabb kapcsolatot fedez fel saját és Templeton doktor barátja közt: az utóbbi neve a „Bedlo”-nak éppen a fordítottja: „Oldeb”. Elég valószínűtlen név, Poe ezzel kissé elvetette a sulykot. Talán azzal a szándékkal tette, hogy kifigurázza kora tudománynépszerűsítő irodalmának fontoskodó vagy szenzációkeltő hangvételét. Ügyelt rá, nehogy túlságosan komolyan vegyünk a lélektan és a tudomány jövőjének szédítő lehetőségeit.

*

⁵³⁶ Anthony ENNS, *Mesmerism and the Electric Age. From Poe to Edison = Victorian Literary Mesmerism*, szerk. Martin WILLIS – Catherine WYNNE, Rodopi, Amsterdam, 2006, 62.

Kapcsolódó elbeszélések: *Morella* (e kötetben lásd róla: 91–96); *Ligeia* (122–128); *Eiros és Charmion párbeszéde* (163–167); *Monos és Una beszélgetése* (202–206); *Delejes látomás* (286–289); *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* (341–344)

ÁZ ELSIETETT TEMETÉS⁵³⁷
(*The Premature Burial*)

Ez az elbeszélés jó helyen lett volna a Blackwood's Magazine hasábjain, a lap fénykorában. Poe mesterien ötvözi benne a népszerű edinburgh-i lap két legjelentősebb irányvonalát, a tudományos ismeretterjesztésnek álcázott szenzációkeltést és a fikciót. Az irodalmi elbeszélések, Walter Scott regényeinek a hatására, az 1830-as években kezdtek elterjedni a magazinokban.⁵³⁸ Korábban a tudományos igényű – vagy legalábbis annak látszó – cikkekre volt igény a művelt olvasók körében. *Az elsietett temetés* ennek a korábbi elvárásnak felel meg: első részében szakértői elemfuttatást olvashatunk az élve eltemettetés orvostudományi magyarázatairól, és állítólag megtörtént esetek részleteit ismerhetjük meg. A mesélő a képzett szakértő nyugodt és megbízható hangján olyan betegségekről értekezik, „amelyeknél beállhat a nyilvánvaló életműködés teljes megszűnése”.⁵³⁹ Példákkal ecseteli annak a borzalmát, amikor a szerencsétlen tetszhalott elzárt sírboltban, beszögezett koporsóban vagy boncteremben ébred. Az elbeszélés második részében a lehető leghitelesebb forrásból származó esettel ismerkedünk meg: a mesélő beszámol saját „katalepsiás” betegségről, félelméről, hogy tévedésből élve temetik el, és arról, hogyan vált rémálma valóra.

Nem valószínű, hogy Poe félt volna az élve eltemettetéstől. Azonban sok kortársa aggódott emiatt. *Az elsietett temetés* 1844. július 31-én jelent meg a philadelphiai Dollar Newspaper című

⁵³⁷ Edgar Allan POE, *Az elsietett temetés*, ford. FÓTHY János = POE *Összes művei*, I., 424–433.

⁵³⁸ ALLEN, I. m., 82–83.

⁵³⁹ POE, *Az elsietett temetés*, 425.

lapban. Ugyanennek az évnek az elején a *Columbian Lady's and Gentleman's Magazine* egy tizenhat versszakos elbeszélő költeményt közölt Mrs. Seba Smith tollából *The Life-Preserving Coffin* (Az életmentő koporsó) címmel. A feledhető költeményt bevezető jegyzet egy bizonyos Mr. Eisenbrant nevű baltimore-i úriember luxuskoporsóját ismerteti. Az elmés szerkezetben párnák és selymek szolgálták a netalán élve eltemetett egyén kényelmét. A koporsót rugók és emelők segítségével belülről is ki lehetett nyitni.⁵⁴⁰ Azt, aki még mindig habozott volna, hogy egy ilyet a maga és családja számára beszerezzen, egy ügyesen kitalált részlet biztosan meggyőzte: a koporsóban egy csengőt is elhelyeztek. Mrs. Smith versének utolsó strófájában egy fiatal lány rázogató egy ilyen csengettyűt, gyászoló szülei nagy örömére.⁵⁴¹ *Az elsietett temetés* mesélője ugyanilyen óvintézkedéseket tesz, hogy megelőzze az elképzelhető legrosszabbat. Koporsóját „melegen és puhán” kipárnázzák, „rugók alkalmazásával” könnyen nyithatóvá teszik, és a sírbolt tetején lévő harang kötele „a holttest egyik kezére” erősíthető.⁵⁴²

Az elbeszélő egy napon mégis arra ébred, hogy zárt koporsóban fekszik, álla felkötve, orrát betölti a friss föld szaga, a harangkötél pedig sehol. Akik szorgalmasan olvasták Poe eddigi elbeszéléseit, aggódhatnak. Az, hogy a mesélő szabatosan előadja saját történetét, nem zárja ki a halálát. Sok szereplője – Berenice, Morella, Ligeia és Madeline Usher – a síron túlról tér vissza. Psyché Zenóbia feje a csatornában hever, ám ő folytatja élménybeszámolóját az óratoronyban. Mások, például Monos és Una, illetve Eiros és Charmion a halálon túli világban szónokol-

⁵⁴⁰ W[illiam]. T[homas]. BANDY, *A Source of Poe's Premature Burial*, *American Literature* 1949/2., 167.

⁵⁴¹ Idézi Bandy: *Uo.*

⁵⁴² POE, *Az elsietett temetés*, 431.

nak. Most azonban minden jól végződik: a mesélő csak álmodta az egészet. Ráadásul megszabadul a haláltól való rögeszmés félelmétől. Nem olvas többé gyászos hangulatú költeményeket, „semmilyen temetőkről szóló fellengzősséget – semmilyen rémhistoriát... amilyen ez is”.⁵⁴³ Ha eddig nem sejtettük volna, ebből a megjegyzésből megérthetjük, hogy *Az elsietett temetés*, mint Poe sok más látszólagos rémhistoriája, paródia. A halál iránti beteges érdeklődést gúnyolja ki, amely a korai viktoriánus kultúrát jellemezte Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. Bizarr jelenség lehetett, ahogyan középosztálybeli nők és férfiak hatékonyan működtették az elmúlás-ipar gépezetét. Az elbeszélő azonban kigyógyul nőies betegségéből, a katalepsziából, és ettől kezdve úgy él, „ahogy az férfihoz illő”. A korai pszichoanalitikus kritika sok mélyreható következtetést vont le a sír visszatérő motívumáról Poe műveiben. A szűk, zárt terek egyszerre árulkodtak a szerző szexuális természetű szorongásairól és vágyáról, hogy visszatérjen az anyaölbé. Nem biztos, hogy erről van szó. Sokkal valószínűbb, hogy elképesztette az, ahogyan Mrs. Seba Smith, a jó ízléstől messzire eltávolodva, érzelmes költeménnyel reklámozott egy luxuskoporsót.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Az elveszett lélegzet* (e kötetben lásd róla: 34–39); *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* (129–135); *Kutyaszóritó* (136–142)

⁵⁴³ *Uo.*, 433.

DELEJES LÁTOMÁS⁵⁴⁴
(*Mesmeric Revelation*)

A próféciák igazságokat fogalmaznak meg, amelyek megváltozott tudatállapotban tárulnak fel olyan egyén számára, aki fogékony a spirituális élményekre. A 19. századi Amerikában naponta hangzottak el beszámolók víziókról, amelyeket médiumok, látnokok, vallási rajongók és egyéb tisztánlátók éltek át. Ez a sok ömlengés, a sajtó közreműködésével, a nagyközönséghez is eljutott.⁵⁴⁵ Poe többször is ihletet merített ebből a népszerű műfajból, amelyet – csodák csodája – nem figurázott ki. Ő maga párbeszéddek formájában fogalmazta meg nézeteit a lélekről, a halál utáni létről és a költői képzelet mibenlétéről. Ezek a dialógusok voltaképpen monológok: a kérdező fél, aki legtöbbször a szerzői elbeszélő, csupán végszavakkal segíti a már átlényegült vagy már eleve túlvilági beszélőt, hogy mondanivalóját szavakba öntse. A *Csönd* című korai elbeszélésben egy démon mesél különös történetet a Zaire folyó mentén elterülő elátkozott vidékről. Az *Eiros és Charmion* szereplője egy kozmikus katasztrófáról számol be egykori társának, aki már évtizedekkel előbb átlépett a szellemvilágba. A *Monos és Una párbeszéde* pedig a spiritiszták kedvelt témájáról, a halál utáni anyagi létről szól. A *Delejes látomás* is ilyen misztikus párbeszéd. Megjelenésekor népszerűbb volt, mint azok az elbeszélések, amelyeket ma Poe legjobb műveiként tartunk számon. 1844 augusztusában két lap is közölte, a New York-i *Columbian Magazine* és a philadelphiai *Saturday Museum*.

⁵⁴⁴ Edgar Allan POE, *Delejes látomás*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 155–162.

⁵⁴⁵ Doris V. FALK, *Poe and the Power of Animal Magnetism*, Publications of the Modern Language Association 1969/3., 544.

Poe maga is komoly írásnak szánta a *Delejes látomást*, amelyet, mint a *Történet a Rongyos Hegyekből* című elbeszélést, a mesmerizmus akkoriban divatos gyakorlata sugalmazott. Csak-hogy őt nem a „delejezés” eljárásának szenzációja, hanem azok a látomások nyűgözték le, amelyeket az alany az eljárás során tapasztal. Az elbeszélés szereplőinek párbeszédét saját kozmogóniájának összefoglalására használta fel. Az elbeszélő azzal enyhíti betege, Mr. Vankirk szenvedéseit, hogy rendszeresen mágneses transz állapotába segíti. Egy delejezés alkalmával – amely földi életében az utolsó – Mr. Vankirk pontosan és szabatosan vázolja fel mindazt, ami ezeknek az önkívületeknek a során feltárult előtte. Így szerzünk tudomást mindarról, amit Poe ez idő tájt gondolt az anyag természetéről, illetve a lélek és Isten mibenlétéről. Azt, hogy nem választható el egymástól a szellemi és anyagi valóság, hiszen „Ami nem anyag, az egyáltalán nem számít, hacsak nincs olyan minősége, mint az anyagnak”. Isten maga is anyagi természetű, de ez az anyag nem részecskékből áll, azaz nem atomos szerkezetű. „A végső vagy részecske nélküli anyag nemcsak lényege mindennek, de mindent át is hat; így azután minden dolog benne is *van*. Az anyag az Isten.” (Ma úgy mondanánk, hogy Isten: tiszta energia.) Isten, folytatja Vankirk, mindent áthat, az emberek pedig „Isten gondolatai”.⁵⁴⁶ Lehetőséges, hogy Poe saját kozmogóniai nézeteit mondta el Mr. Vankirk szavaival. Az elbeszélés megjelenése előtt ugyanezekről a dolgokról, ugyanígy írt Thomas Holley Chivers georgiai költőnek. „Spiritualitás nem létezik”, magyarázta barátjának. „Isten anyagi természetű. Minden létező anyagi természetű; mégis, Isten anyaga rendelkezik mindazokkal a minőségekkel, amelyeket mi a szellemnek tulajdonítunk. [...] Létezik anyagi részecs-

⁵⁴⁶ POE, *Delejes látomás*, 158–159 (kiemelés az eredeti szövegben).

kék nélküli anyag – atomszerkezet nélküli anyag. Ez: Isten.”⁵⁴⁷ Amikor pedig ismerőse, Rufus Griswold antológiát szerkesztett amerikai prózaírók műveiből, Poe ragaszkodott hozzá, hogy a *Delejes látomás*, amelyet „esszének”, nem pedig „elbeszélésnek” nevezett, bekerüljön a válogatásba, akár egy másik elbeszélése rovására.⁵⁴⁸

Hol ér véget az anyagi világ és hol kezdődik a szellemi? Mi választja el az élettelen az élőtlől? Rejlík-e az anyagban valamilyen önmagából fakadó erő, vagy ellenkezőleg, külső erők hatnak az anyagra? Ezek a kérdések sok jeles tudóst vezettek el Istennel kapcsolatos kérdésekhez. A 17. század nagy fizikusai, például Newton és Leibniz különböző nézeteket vallottak mind a tömegvonzás, mind Isten természetéről. Newton szerint a gravitációs kölcsönhatás a testek közti üres tér közegében, egy külső erő hatására jön létre, azaz természetfilozófiája Isten aktív részvételét feltételezte a világ működtetésében és fenntartásában. Leibniz azonban úgy gondolta, Newton csupán valamilyen karbantartói szerepet tulajdonít Istennek, pedig a teremtett világ tökéletes, és önállóan működik. Leibniz szerint az anyag mozgását a bennük rejlő energia, az „életerő” hozza létre és irányítja. Az életerő mértéke pedig egyenlő a tömeg és sebesség négyzetének a szorzatával. A 18. században az elektromosság kutatói, például Benjamin Franklin és Charles-Augustin de Coulomb elektromos „folyadék” létezését feltételezték. Anton Franz Mesmer pedig azt állította magáról, hogy gyógyításai során mágneses „folyadék” segítségével gyakorol befolyást az emberi szervezet erőire, és helyes irányba tereli őket.

⁵⁴⁷ Edgar Allan POE, Letter to Dr. Thomas Chivers, July 10, 1844 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 260.

⁵⁴⁸ Edgar Allan POE, Letter to Rufus Griswold, February 24, 1845 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, I., 280.

Amikor egy téma felkeltette Poe érdeklődését, többször is visszatért rá. A lélekvandorlás, vagyis a metempsichózis első elbeszélésében, a *Metzengerstein*ben, majd Morella és Ligeia történeteiben bukkan fel. A mesmerizmus jelenségét is figyelemre méltónak találta. Mesmer kísérletei, gyógyításai és szenzációs előadásai Franciaországban aratták a legnagyobb sikert a 18. század végén. Az Egyesült Államokban az 1830-as és 1840-es években kezdték tanait népszerűsíteni.⁵⁴⁹ Poe három elbeszélés cselekményét építi a mesmerizmus jelenségére. A *Történet a Rongyos Hegyekből* hőse, delejes transz közben, egy régen halott brit katonatiszt testében találja magát. A második, a *Delejes látomás* a mesmerizmus szellemi hátterét igyekszik felderíteni. A harmadik, a *Monsieur Valdemar kóresete* pedig hírlapi kacsá. Talán Poe ekkorra már kissé megunta a delejezést. Amikor Emanuel Swedenborg svéd misztikus amerikai tisztelői 1845-ben azt állították, hogy a *Delejes látomás*ban leírt jelenség színigaz, kajánul jegyezte meg: „A történet tiszta kitaláció, elejétől a végéig.”⁵⁵⁰

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Csönd* (e kötetben lásd róla: 97–101); *Eiros és Charmion párbeszéde* (163–167); *Monos és Una beszélgetése* (202–206); *A szavak ereje* (325–330); *Történet a Rongyos Hegyekből* (277–282); *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* (341–344)

⁵⁴⁹ Brett E. CARROLL, *Spiritualism in Antebellum America*, Indiana University Press, Bloomington, 1997, 18.

⁵⁵⁰ POE, *Essays and Reviews*, 1367.

A HOSSZÚKÁS LÁDA⁵⁵¹
(*The Oblong Box*)

Vajon miért foglalt Mr. Cornelius Wyatt három kabint a Charlestonból New Yorkba tartó postahajón, az *Independence*-en? Hiszen csak feleségével és két hűgával utazik, számukra bőven elég volna kettő. És mit rejt az a hosszúkás láda, amelyet olyan körültekintően szállíttatott a kabinjába? Talán egy másolat Leonardo *Utolsó vacsorájáról*? Miért feszíti fel minden este a láda tetejét, és zokog, míg vissza nem szögezi? Talán megőrült? Ráadásul a fiatal művésznak nemcsak viselkedése, hanem életének legfontosabb döntése is talányos. Ifjú neje olyan tyúkeszű, hogy az még a hajón utazó uraknak is feltűnik. Hogyan lehetséges, hogy a kifinomult ízlésű Cornelius Wyatt egy ilyen közönséges, locsi-fecsi nőszemélyt vett el? Miért vonulnak vissza minden este együtt, majd Mrs. Wyatt miért settenkedik át a fennmaradó kabinba? Férje talán máris kiábrándult volna belőle? *A hosszúkás láda* rendhagyó detektívtörténet. Az elbeszélő csak annyi részletet ismer, amennyit a történet legtöbb szereplője. Az olvasó számára csupán az óvatosan nyomozgató mesélő gondolatai hozzáférhetőek. A titok birtokosai, Mr. Wyatt, hűgái, valamint Hardy kapitány, hallgatnak. Az elbeszélő sok valószerű magyarázattal szolgál a különös eseményekre, ám a történet végén kiderül, hogy egyik feltevése sem volt helyes.

A rejtélyre azután derül fény, hogy a hajó a Hatteras-foknál viharba kerül és elsüllyed. A mentőcsónakokban alig férnek el az utasok és a hajósok. Az, hogy Mr. Wyatt magával hozza féltettládáját, örültségnek hangzik, a kapitány hallani sem akar róla.

⁵⁵¹ Edgar Allan POE, *A hosszúkás láda*, ford. BABITS Mihály = Poe *Összes művei*, I., 433–441.

Azonban a kétségbeesett fiatalember nem tud megválni titokzatos kincsétől, a ládához kötözi magát, és elmerül. Természetesen „fölmerül megint”, jegyzi meg a kapitány, „de – csak ha a só elolvad”.⁵⁵² A mesélő csak később tudja meg Cornelius Wyatt szomorú titkát: a láda hirtelen elhunyt feleségének a holttestét rejtette, amelyet nem szállíthatott haza nyíltan, félt az utastársak ellenvetéseitől. Az oktondi, sokat fecsegő asszonyka pedig a szobalány volt, aki eljátszotta Mrs. Wyatt szerepét. Ugyanis Cornelius feleségének a hiánya feltűnő lett volna, hiszen mindenki tudott arról, hogy a fiatal pár New Yorkba készül.

El kellett mesélnem a történetet dióhéjban, mert enélkül nem tudnám elmondani azt a másik valós és igen meghökkentő történetet, amelyben *A hosszúkás láda* minden eleme szerepelt: egy postahajó, egy ládába gyömöszölt, sóval behintett holttest, egy jó családból való fiatalember és egy szép, fiatal nő. Ez az eset 1841 szeptemberében történt, és egy egész éven át izgalomban tartotta a New York-iakat. A lapok részletesen foglalkoztak vele, főként a nagy példányszámú, szenzációhajtás New York Herald.

Számtalan meggyilkolt hitelező esete bizonyítja, hogy nem hiába találták ki a végrehajtás intézményét: adósoktól személyesen pénzt behajtani nem biztonságos. Jó példa erre az 1841-ben, Newarkban történt Abraham Suydam-gyilkosság, amelyből *Az áruló szív* ötlete származik. Ugyanabban az évben egy másik, hasonló eset botránkozott meg New York polgárait. Egy könyvelő, John C. Colt vitába keveredett Samuel Adams nyomdásszal. Ez utóbbinak egy könyv kinyomtatása révén csekély összegű követelése volt Mr. Colttal szemben: alig több mint egy dollár. A vitára és az ezt követő durva verekedésre a könyv-

⁵⁵² *Uo.*, 440 (kiemelés az eredeti szövegben).

velő irodájában került sor. Szorult helyzetében Coltnak kezébe akadt egy szerszám – a leírások szerint fokos –, amellyel jól fejbe vágta Adamset. Amikor látta, hogy az ütés halálos volt, feltörölte padlóról a vért, a tetemet pedig egy hosszúkás ládába tette. Sőt hintett rá, majd hordárokkal a Maiden Lane-i mólóra vitette és csomagként feladta egy New Orleans-i címre. A *Kalamazoo* nevű postahajó azonban néhány napig a kikötőben vesztegelt, s ez idő alatt a dokkmunkások felfigyeltek a bűzre. A leggyanúsabb poggyászból előkerült Samuel Adams teteme. A nyomok a könyvelő irodájához vezettek, ahol korábban néhány tanú is felfigyelt a gyanús hangokra, John C. Colt szokatlan viselkedésére, és arra, hogy a hordárok egy hatalmas, nehéz ládát cipeltek ki az épületből.⁵⁵³

Mint minden megdöbbentő bűntény esetében, az Adams-gyilkossággal is tele voltak az újságok. Poe ekkor még Philadelphiában élt, de az 1840-es évek elején gyakran megfordult New Yorkban. A világváros lapjai egyébként minden nagyvárosba rendszeresen eljutottak.⁵⁵⁴ John C. Colt pere a bűntény-nél is nagyobb port vert fel. A vádlott bátyja, Samuel Colt, a nevet viselő hatlövetű revolver feltalálója mindent elkövetett testvére megmentéséért. Barátai és üzletfelei, sikeres New York-i ügyvédek látták el John védelmét, és önvédelemre hivatkoztak. A vád képviselői pedig a szándékosságot igyekeztek bizonyítani. Az ügyészek a holttest koponyáján található kisebb, kör alakú részből arra következtettek, hogy Colt hidegvérrel, a birtokában levő revolverrel ölte meg áldozatát. Ekkor a védelem kérésére, bírói döntés nyomán, kiásták Mr. Adams tetemét, levágták a fejét, és azon szemléltették a történeteket. A tárgyalóteremben a

⁵⁵³ C[lifford]. V. CARLEY, *A Source for Poe's „Oblong Box”*, *American Literature* 1957/3., 311–312; TUCHER, *I. m.*, 99–100.

⁵⁵⁴ *Uo.*, 122.

kórboncnok elmagyarázta, hogy a koponyán levő lyuk nem golyótól, hanem egy szögtől származik. Akkor keletkezhetett, amikor Colt a ládába zárta a holttestet. Adams a verekedés folyamán lelte halálát. Colt kétségbeesve védekezett, és a fokos éle, amelyet sebtében megragadott, pontosan beleillik a fejtetőn tártongó nagyobbik sebbe.⁵⁵⁵ És így tovább: a per igazi látványosság volt. A mozgalmas események peremén rövid időre feltűnt egy gyönyörű lány, Caroline Henshaw, John élettársa, aki gyermeket várt. Ez a törvénytelen viszony nem vetett jó fényt a vádlottra, bár nem is rontott amúgy is elenyésző esélyein.

John C. Coltot végül kötél általi halálra ítélték. Röviddel a kivégzés előtt elbúcsúzott bátyjától és feleségül vette Caroline Henshaw-t. Az akasztás előtt, amelyet 1842. november 18-ára tűztek ki, a hatóságok meghívókat osztogattak a lakosságnak, ezzel a szöveggel: „Tisztelettel meghívjuk John C. Colt kivégzésének megtekintésére.”⁵⁵⁶ A látványosságból semmi sem lett. A kivégzés előtt tűz ütött ki a börtönben, és amint vége lett a kavarodásnak, az elítéltet holtan találták. Szíven szúrta magát egy kis törrel, amelyet vélhetően Caroline csempészett be a számára. A család fellélegzett. „Hála istennek!” kiáltott fel Samuel a hír hallatán.⁵⁵⁷ John nyilvános akasztása hátráltatta volna az amúgy is vergődő revolver-üzletet. A Colt-féle hatlövetű számára végül a történelmi vérengzések hozták meg a tartós sikert: a szeminel háború, a mexikói háború, végül pedig a polgárháború.

Poe nem öncélú rémtörténetek szerzője. A Samuel Adams-gyilkosság esetének gyomorforgató részleteiből szomorkás elbeszélést írt szerelemről, bánatról és reménytelenségről. *A hosszú-*

⁵⁵⁵ TUCHER, *I. m.*, 104; ERIC MONKKONEN, *Murder in New York City*, California University Press, Berkeley, 2001, 27.

⁵⁵⁶ DAVID M. HENKIN, *City Reading. Written Words and Public Spaces in Antebellum New York*, Columbia University Press, New York, 1998, 75.

⁵⁵⁷ TUCHER, *I. m.*, 106.

kás láda szereplői esendők, mesélője nem parádézik nyomozói képességeivel. Az írásért nem is kapkodtak a lapok. Nathaniel Parker Willis folyóirata, a bostoni *Mirror* közölte volna, de a tulajdonos nem tudott jogdíjat fizetni.⁵⁵⁸ Végül a *Godey's Lady's Book* jelentette meg 1844 szeptemberében. A főszerkesztő, Sarah Josepha Hale ízlésére, nagylelkűségére és jóindulatára Poe mindig számíthatott.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Marie Rogét titokzatos eltűnése* (231–235); *Az áruló szív* (241–245)

⁵⁵⁸ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 462.

„TE VOLTÁL AZ!”⁵⁵⁹
(„*Thou Art the Man*”)

A gyilkosság legmegbízhatóbb tanúja maga az áldozat. Réges-régen, tetemrehíváskor a vérző seb maga mutatott némán, mégis beszédesen a bűnösre, ahogyan Bárczi Benő és Kund Abigél szomorú történetéből megtudhattuk. Ma már estéről estére a bűnügyi sorozatok ügyes kórboncnokai szabják-varrják, így bírván szóra, legalábbis átvitt értelemben, a tetemet. A büntett felderítésének másik értékes tényezője a tetthely, amely hemzseg a tárgyi bizonyítékoktól. Némely agyafúrt gyilkos, aki másra kívánja terelni a gyanút, félrevezető nyomokat helyez el a nyomozás lehetséges helyszínein. Azon fáradozik, hogy egy jól felépített történettel megnyugtassa a közösséget, amelynek egyhangú, gépies, ám nyugodt mindennapi életét véres tettével megzavarta. A hétköznapiok kiszámíthatósága, azaz a világrend csak akkor áll helyre, amikor egy ügyes nyomozó felülírja a tettes megtévesztő történetét. Ilyenkor a közösség arra kényszerül, hogy felülvizsgálja értékrendjét. Ki gondolta volna, mondogatják, hogy ez a rokonszenves fickó, mindenki kedvence, hidegvérű gyilkos? Miért hagytuk magunkat az orrunknál fogva vezetni? Hogyan lehetséges, teszik fel maguknak a kérdést, hogy nem gyanakodtunk rá? A tettes sohasem az, aki ellen a bizonyítékok szólnak, és akire a legtöbben ujjal mutogatnak.

A „*Te voltál az!*”, akárcsak Poe korábbi „okoskodó” történetei, nyomozásról szól. Emellett felbukkan benne Poe egyik kedvenc témája, a megtévesztés, illetve áthatja a kicsinyes és korlátolt tömeg iránti megvetés. Ezt az elbeszélést, amint a többi nyomozós

⁵⁵⁹ Edgar Allan POE, „*Te voltál az!*”, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 216–225.

történetet is, olyan magazin közölte, amelynek olvasóközönsége elsősorban tisztés, jámbor, középosztálybeli hölgyekből állt. A *Marie Rogét meggyilkolása* a Snowden's Ladies' Companion című lapban, *Az elveszett levél* a Gift című újévi ajándékkötetben jelent meg. *A hosszúkás láda* és a „Te voltál az!” pedig a Godey's Lady's Book hasábjain, ez utóbbi a folyóirat 1844. novemberi számában. A történet afféle tanmese, ezt sugallják a szellemesen beszédes hely- és személynevek. Az áldozat, Mr. Shuttleworthy jól menő textilműhely tulajdonosa lehet, mert nevében egymás mellett szerepel a „vetélő” és az „érdemes” vagy „kiváló”. A gyilkos, Mr. Goodfellow köztisztletnek örvendő úriember, amolyan „jó-ravaló cimborá”. A meggyilkolt polgár unokaöccse pedig, akire a gyanú terelődik, könnyelmű és léha fickónak tűnik, hiszen úgy hívják, hogy Mr. Pennifeather. A jó polgárok a nevében szereplő „fillér” és „toll” alapján következtetnek jellemére: „egy kicsapongó ifjú, akinek mindamellert nagyon rossz modora is volt”.⁵⁶⁰ Ám ebben a történetben, az áldozat tetemét kivéve, semmi sem az, aminek látszik.

Mr. Shuttleworthy tehát egy napon eltűnik, csak a lova kerül elő, szügyében pisztolygolyóval. Ekkor a polgárok buzgó, de szervezetlen és kevésbé hatékony kutatómunkába kezdenek, Mr. Goodfellow irányításával. A holttest természetesen nem kerül elő. Ám minden egyéb felbukkanó nyom Mr. Pennifeather bűnösségére utal: egy véres kés, egy jellegzetes pisztolygolyó és egy tépett, vérfoltos felöltő mind az ő tulajdona, a szobájában talált véres kendő és ing, valamint egy zsebkönyv pedig az áldozaté. A rendkívül gyanús unokaöcs bűnösnek találtatik és kivégzésére vár, amikor az ügy váratlan fordulatot vesz. Egy lakomán, amelyre az „Öreg Charley Goodfellow” a fél várost meg-

⁵⁶⁰ *Uo.*, 218.

hívta, hatalmas láda kerül az asztalra, benne – állítólag – számos palack jóféle *Château Margaux* bor. A különleges itókat még halála előtt rendelte Mr. Shuttleworthy. Amikor a ládát felfeszítik, éppen az ő „rothadó, véres teteme” pattan elő.⁵⁶¹ Farkasszemet néz Charley Goodfellow-val, majd hangos szóval fejére olvassa bűnét. Az eredeti szövegben, nagyon hatásosan, Náthán próféta Dávid királyhoz intézett vádló szavai hangzanak el: „Thou Art the Man!”, azaz: „Te vagy az ember!” (2Sámuel 12,7). A gyilkos elveszíti önuralmát, és bevallja tettét.⁵⁶²

Az elbeszélő nem hagyja kétségek közt az olvasót: hamarosan megtudhatjuk, milyen leleményes nyomolvasás, jól kitervelt csapda, majd szemfényvesztés állt a nagyhatású jelenet mögött. Ő volt az, aki külön nyomozásba fogott, mialatt a sima modorú Mr. Goodfellow orruknál fogva vezette tévútra a kisváros lakóit. Egy vízmosságban megtalálta a holttestet, de sikerét nem verte nagydobra. Inkább egy bálnacsontot nyomott le az egykori Mr. Shuttleworthy torkán, majd szépen összehajtva beültette a ládába, abban bízva, hogy majd felegyenesedik, amint a ládáról lekerül a tető. A hátborzongató leleplezés, a „Te voltál az!” az elbeszélő „hasbeszélői képességeit” dicséri.⁵⁶³ Ezzel a kissé esetlen, kevésbé ismert történettel Poe megteremtette a népszerű detektívhistóriák mintáját és őspéldányát: a szereplőket és a körülményeket ezek után már csak be kell helyettesíteni.

Poe elbeszéléseinek avatott ismerői, Stuart és Susan Levine azt javasolják, hogy a léha, ám becsületes dandyt, Mr. Pennifeathert tekintsük Poe alteregójának, ne pedig a sok rögeszmés gyilkost, akik hátborzongató vallomásokban fordítják ki lelkük

⁵⁶¹ *Uo.*, 223.

⁵⁶² *Uo.*, 224.

⁵⁶³ *Uo.*, 225.

beteges bugyrait.⁵⁶⁴ Ám a fortélyos elbeszélő, aki a háttérben húzogatja a szálakat, szintén olyan, mint Poe: szerző és móka-mester, hivatásos nyomolvasó, háttérből figyelő értelmiségi. Számomra a történet legérdekesebb mozzanata, amely egyúttal a cselekmény talán leggyengébb eleme, a hasbeszélés. Erről a képességről már Hippokratész is értekezett; mind az ógörög *engasztrimüthosz*, a latin *ventriloquus* megnevezés a „has” és a „beszéd” szavak összetétele. A peloponnészoszi háborúk idején egy bizonyos Eurüklész nevű hasbeszélő mondott jóslatokat az – úgymond – benne lakozó démon segítségével.⁵⁶⁵ A jelenség megítélésének az ókortól a 17. századig hosszú története van. Profécianak, démoni megszállásnak, titokzatos kórnak tekintették. A hasbeszélés a 18. században népszerű látványosság lett, és irodalmi pályafutása is ekkor kezdődött. Az egyik első amerikai regényíró, Charles Brockden Brown *Wieland* (1798) című regényének szövevényes cselekménye is a hasbeszélésen nyugszik. Megkockáztatom a feltevést, hogy a hasbeszélő a szerző egyik legjobban sikerült álarca. Pókerarccal néz ránk, miközben a vesénkbe lát, ráadásul azt is közli velünk, hogy mit rejtegetünk ott.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Marie Rogét titokzatos eltűnése* (231–235); *Az áruló szív* (241–245)

⁵⁶⁴ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 323.

⁵⁶⁵ Steven CONNOR, *Dumbstruck. A Cultural History of Ventriloquism*, Oxford University Press, New York, 2000, 50.

A VÉLETLENEK ANGYALA⁵⁶⁶
(*The Angel of the Odd – An Extravaganza;*
The Angel of the Odd)

Egy novemberi estén egy fiatalember belefeledkezik a vacsorájába, ahogyan közölünk bárki. A desszert után, „néhány üveg bor, égetett szesz és likőr” társaságában – éppen úgy, ahogyan bárki más –, majd súlyos könyvek olvasásába kezd. Ezt követően elővesz egy bulvárlapot, amelyben egymást érik a rendkívüli véletlenekről, valószínűtlen esetekről szóló „hiteles” beszámolók és hajmeresztő rémhírek, akárcsak manapság. Amint pedig mindannyian tudjuk, a bulvárlapokban megjelenő valamennyi hír: szent igaz. Azok, akik szívesen így kiáltanának: „Ez álhír! Koholmány!... Ezek [a százalmas bérfirkászok] tisztában vannak a mai kor szülőtteinek naivságával, és feltett szándékuk, hogy kihasználják ezt!”⁵⁶⁷ – azonnal tegyenek lakatot a szájukra. Különbözik úgy járnak, mint Poe elbeszélésének narrátora, akit megleckéztetett a Véletlenek Angyala. A kissé spicces fiatalembernek egy arra szaladó patkány miatt kigyullad a háza, a tűzoltólétrát felborítja egy éppen arra járó koca, két bájos hölgynek is elveszíti a kegyeit, nadrágját elcseni egy varjú, majd magával ragadja egy hőlégballon, amelynek fékezőkötélén csupán addig himbálózik biztonságban, amíg azt a Véletlenek Angyala el nem vágja, hogy ezután saját, időközben újjáépített házának kéményén át a kandalló tűzébe zuhanjon.

Poe elbeszélései közül csupán egy korai burleszk, *Az elveszett lélegzet* száguld ilyen gyors iramban képtelenebbnél képtelenebb

⁵⁶⁶ Edgar Allan POE, *A Véletlenek Angyala*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE Összes művei, II., 36–43.

⁵⁶⁷ *Uo.*, 37.

jelenetek közt. *A véletlenek angyala* éppen olyan, mint egy lidérces álom. André Breton, a szürrealizmus atyja és az álmok szakértője az automatikus írás egyik korai előfutárának tartotta ezt a történetet, és szellemi rokonként üdvözölte amerikai elődjét.⁵⁶⁸ Ám az elbeszélő álma nem csak azért ilyen mozgalmas, mert a benne szunnyadó tehetség szabadon csatangolhat. A szélszélyes látomásokat a nehéz vacsora után bőségesen fogyasztott szeszes italok, illetve a rosszul összeválogatott könyvek is okozhatták. A mohó fiatalember aznap összeolvasott mindent, ami a keze ügyébe akadt: „Glover *Leonidászát*, Wilkie *Epigoniadászát*, Lamartine *Zarándoklatát*, Barlow *Columbiádját*, Tuckerman *Sziciliáját* és Griswold *Érdekességek* című munkáját”.⁵⁶⁹ Akad ezek között hosszú és unalmas 18. századi verses eposz, szentföldi útleírás, kalandregény, és irodalmi pletykagyűjtemény.⁵⁷⁰ Valamennyi olyan irodalmi élményt kínál, amelyekről Poe recenzióiban, kritikáiban féltve óvta olvasóit. *A Véletlenek Angyala* a *Columbian Magazine* című folyóiratban jelent meg 1844 októberében. E népszerű New York-i lap repertóriumja éppen olyan szedett-vedett volt, mint Poe hőséneke olvasmánylistája. Szerkesztője, John Inman kevés tiszteletet mutatott a fennkölt témák iránt. Emellett lelkes tagja volt az Ifjú Amerika mozgalomnak,⁵⁷¹ amely megvetette a műveltségüket fitogtató, kényeskedő, tiszteletre méltó, idősödő szerzőket, és egy fiatalos, erőteljes, férfias amerikai irodalomról szövögetett álmokat.

Poe, a feltörekvő amerikai szerző, bizonyára egyetértett John Inmannal. Előszóval gúnyolta ki azokat a pályatársakat, akiket tehetségtelennek, fontoskodónak vagy hatásvadásznak

⁵⁶⁸ Claude RICHARD, *Arrant Bubbles. Poe's The Angel of the Odd*, Poe Newsletter 2. (1969/3.), 46.

⁵⁶⁹ POE, *A Véletlenek Angyala*, 37.

⁵⁷⁰ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 500–501.

⁵⁷¹ RICHARD, *I. m.*, 47.

tartott. Ugyanakkor a reformmozgalmak elindítói, támogatói és hívei legalább ennyire bosszantották. A Véletlenek Angyala éppen azt testesíti meg, amitől a mértékletességi mozgalom óva intette a korabeli polgárokat: törzse „lopóra” vagy rumoshordóra emlékeztet, lábai hosszúkás hordók, karjai borospalackok, szája pedig egy hatalmas kupa. Ez a rendhagyó külsejű lény hol borospalackszerű karjával kólintja fejbe az elbeszélőt, hol pedig víznek látszó folyadékot tölt belé egy üvegből, amelyen a „KIRSCHENWASSER” felirat hirdeti, hogy ez bizony cseresznyepálinka.

A jó szándékú reformtevékenység szerencsétlen alanyának effajta „eláztatása” feje tetejére állítja azt az eljárást, amelyet az 1840-es években divatos vízkúra hívei ajánlottak az egészséges életmód megszállottjainak. A népszerű gyógmód kiötlője, az osztrák Vincenz Priessnitz azt ajánlotta betegeinek, hogy naponta legalább tizenkét pohár vizet igyanak, mert ezzel feloldják és kiürítik szervezetükből a káros anyagokat.⁵⁷² A „hidropátia” eljárásai tartozik még a jéghideg fürdő és zuhany, a vizes borogatás, az izzasztó takarók, és gyerekkorunk rettegett lázcsillapító módszere, a vizes lepedőbe csomagolás, azaz „priznic”. A sziléziai földműves és autodidakta gyógyító az 1820-as években kezdett alkalmazni forradalmi módszerét, amely az 1840-es években már mozgalmárá nőtt és átszelte az Atlanti-óceánt.⁵⁷³ New Yorkban, ahova Poe 1844-ben költözött családjával, két vízkúrát alkalmazó intézményt is alapítottak, 1843-ban és 1844-ben.⁵⁷⁴ Poe egyszerű csalásnak tartotta a legújabb csoda-

⁵⁷² WHORTON, *I. m.*, 81.

⁵⁷³ Logie BARLOW, *Why Were Most Medical Heretics at Their Most Confident Around the 1840s? (The Other Side of Mid-Victorian Medicine) = British Medicine in an Age of Reform*, szerk. Roger FRENCH – Andrew WEAR, Routledge, New York, 1991, 168.

⁵⁷⁴ WHORTON, *I. m.*, 82.

járást, és „a sarlatánok királyának” nevezte Herr Priessnitzet.⁵⁷⁵ Vajon véletlen-e, hogy a tolakodó és kíméletlen Véletlenek Angyala mindegyre azt hajtogatja, hogy „Mein Gott”, valamint németes kiejtéssel osztogatja olyan nevelő célzatú megjegyzéseit, mint „Jobb volna, ha viszeszné a borát”, vagy „Akar még ety üveggel, vagy hajlandó végre használni a józan eszét?”⁵⁷⁶

A vízkúra csupán egyike volt a 19. századi heterodox, azaz a hivatalos gyógymódoktól eltérő eljárásoknak. Legalább ennyi híve volt például a homeopátiának és a mesmerizmusnak.⁵⁷⁷ Az újfajta kezelések olyan betegek számára jelentettek reményt és biztatást, akiknél nem használtak a hagyományos módszerek. Sok olyan orvos tért át alkalmazásukra, aki kiábrándult az allopatíás eljárásokból. A tömegek életmódjának javításért fáradó reformmozgalmak lelkesen támogatták a gyógyászati újításokat, hiszen ezek a teljes embernek, nem csupán a testnek az egészségével törődtek. Logie Barlow egy „demokratikus episztemológia”⁵⁷⁸ részének tekinti ezt a heterodox orvoslást: olyan tudásnak, amelyen bárki osztozhatott, aki szívesen fogadta az újdonságokat, és hajlandó volt addigi nézetein változtatni. Az új, közös bölcsesség bárki számára hozzáférhető volt, tekintet nélkül társadalmi és műveltségbeli különbségekre. Mi több, azon a bibliai eredetű feltevésen alapult, hogy az igazi tudás szerény és alázatos emberek osztályrésze, nem pedig a hatalmasok és képzetek kiváltsága.⁵⁷⁹ A „demokratikus episztemológia” legnagyobb támogatója nem is lehetett más, mint a tömegsajtó,

⁵⁷⁵ Idézi Gerald GERBER, *Poe's Odd Angel*, Nineteenth-Century Fiction 1968/1., 90.

⁵⁷⁶ POE, *A Véletlenek Angyala*, 37, 39, 42.

⁵⁷⁷ James BRADLEY, *Medicine on the Margins? Hydropathy and Orthodoxy in Britain, 1840–1860 = Plural Medicine, Tradition and Modernity, 1800–2000*, szerk. ERNST WALTRAUD, Routledge, New York, 2002, 21.

⁵⁷⁸ BARLOW, *I. m.*, 169.

⁵⁷⁹ *Uo.*, 171–172.

ez az ügyes és változatos eszköz, amely tízezreket szórakoztatott és irányított, és amelyet kevesen használtak olyan mesterien, mint Poe.

*

Kapcsolódó elbeszélés: *Az elveszett lélegzet* (e kötetben lásd róla: 34–39)

THINGUM BOB ESQ.
IRODALMI PÁLYAFUTÁSA⁵⁸⁰

(*The Literary Life of Thingum Bob, Esq.*)

Megnyugtató, hogy az irodalmi siker, bár sokunk számára elérhetetlen, egyeseket mégis bőven részeltet kegyeiben. A kiválasztottak osztályrésze ez, akikből elemi erővel tör fel a tehetség. Ők azok, akik egy darabig mellékúton bandukolnak, ám hirtelen felgyorsulnak és elegáns fordulattal kanyarodnak rá „a népszerűség széles országújtjára”.⁵⁸¹ Ettől kezdve, akárcsak Thingum Bob, nyílegyenesen haladnak a halhatatlanság felé. Az érdemmel szerencséire mindig együtt jár a nagylelkűség, ezért azok, akik a legmagasabb csúcsokra értek, önzetlenül megosztják velünk sikerük titkát. *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* útmutató mindenki számára, aki az írói karrier ábrándját dédelgeti. Poe bizonyára úgy gondolta, hogy a kitűnő tollforgató önéletrajzi írása megérdemli a nagy nyilvánosságot, amelyet egy olyan világváros irodalmi színtere nyújthat, mint New York. Ezért a *Southern Literary Messenger* 1844. decemberi számában név nélkül megjelent elbeszélést a *Broadway Journal* hasábjain is közölte 1845. július 26-án.

Poe 1844 áprilisában családjával együtt New Yorkba költözött. Azt remélte, hogy a kulturális tekintetben sivár Baltimore és Richmond, illetve az egykor jobb napokat látott, de akkorra már vidékies Philadelphia után a kozmopolita nagyvárosban pezsgő irodalmi élet és művelt olvasóközönség várja. Ehelyett sekélyes tömegízlést kiszolgáló magazinokat talált, és irodalmi

⁵⁸⁰ Edgar Allan POE, *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 121–133.

⁵⁸¹ *Uo.*, 121.

klikkeket, amelyeknek tagjai egymás gyengécske munkáit dicsérték agyba-főbe. A *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* szatíra, amely erősebb és mélyebbről fakadó indulatokról árulkodik, mint a könnyed és kedves Psyché Zenóbia-elbeszélések, a *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* és a *Kutyaszorító* (1838). Ugyanakkor mókás, nem úgy, mint az *Egy hordó Amontillado* (1846), amely a Thomas Dunn Englishsel való leszámolás vágyálmát foglalja sötét keretbe. A *Thingum Bob* gúnyolódásának célpontja Poe régi ellensége és szerencsésebb pályatársa, a Knickerbocker Magazine szerkesztője, Lewis Gaylord Clark, akiből ráadásul kettő is volt. Ikertestvére, a szintén költő és lapszerkesztő Willis Gaylord Clark három évvel korábban halt meg, és az életben maradt fivér kiadta műveinek gyűjteményét.⁵⁸² A könyvről áradó ajánlások és bírálatok jelentek meg – nem egy közülük Lewis tollából –, amelyeket Poe gyomorforgatónak talált. Egyébként is neheztelt Lewis Gaylord Clarkra, mióta az 1835-ben vélhetően tőle lopta a *Hans Pfaall* ötletét, és a New York Sun hasábjain megrendezte a „Hold-kacsának” nevezett sajtóátverést.

Thingum Bob, egy jól menő borbélyüzlet tulajdonosának fia hatalmas ívű irodalmi pályát fut be. Annak ellenére, hogy nevéből ítélve aligha ember, csupán „dolog”.⁵⁸³ Szárnyalása ezzel a költeménnyel indul: „*Oly ódát írok, mint a »Borbély-Bob« / Nincsen ennél Jobb. / (szignálva, mint) SNOB*”.⁵⁸⁴ A mesterművet a *Lollipop*, azaz „Nyalóka” című lap közli, és olyan kitűnő minőségű magazinokban jelennek meg róla dicsérő vélemények, mint a *Toad* és a *Mole*, vagyis a „Varangy” és a „Vakondok”. Természetesen

⁵⁸² William WHIPPLE, *Poe, Clark, and Thingum Bob*, *American Literature* 1957/3., 312–313.

⁵⁸³ A „thingumabob” régi angol szó, jelentése: 'hogyishívják, izé'.

⁵⁸⁴ POE, *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása*, 125.

alantas támadások is érik a *Daddy-Long-Legs* („Nyakigláb Apuka”) és a *Gad-Fly* („Bögöly”) szerkesztőinek tollából, ám Thingum Bobot ez egy cseppet sem zavarja, hiszen az irodalmi élet már csak ilyen. Közben szapora tolla ontja a szavakat, zsebébe pedig ömlik a pénz. Thingum Bob „eseménydús karriert fut be”, „történelmet csinál”, „egyetemes hírnévre tesz szert”, felvásárolja a lapokat, és Amerika irodalmát egyetlen supermagazinba tömöríti.⁵⁸⁵ A mester végül nagylelkűen megosztja velünk sikerének titkát: „A *stílus* a lényeg”.⁵⁸⁶ Azt magunk is tudjuk, hogy mindez nem jött volna létre a művelt olvasóközönség közreműködése nélkül, amely felismeri, elismeri és támogatja az efféle lángészt.

Poe maga is szeretett volna egy saját magazint indítani. Úgy hívták volna: „The Stylus”. Terveit a philadelphiai Saturday Museum 1843. márciusi számában megjelent beharangozó ismertette. Egy olyan minőségi és mégis olvasmányos folyóiratról volt szó, amely az ország „legfennköltebb tehetségű”, ám semmiképpen sem „fellengzős” vagy „puritán” szerzőinek írásait tartalmazta volna. A „Stylus” erejének forrása, írta Poe, a „valódi szellemi tehetség”, „nem csupán a jól ismert nevek *tekintélye*”.⁵⁸⁷ Nem biztos, hogy tervét sikerült volna véghezvinnie. Amikor 1845 októbere és 1846 januárja között a *Broadway Journal* tulajdonosa volt, értékes alkalmat szalasztott el. Hiába közölte a magazinban legjobb korábbi elbeszéléseit, a lap sorsa bizonytalan maradt. Poe szükségtelen irodalmi vitákba bonyolódott. Ahelyett, hogy hasznos kapcsolatokat épített volna, ellenségeket gyűjtött. No meg hitelezőket, hiszen a kiadás üzleti részét is elhanyagolta.

⁵⁸⁵ *Uo.*, 132–133.

⁵⁸⁶ *Uo.*, 133 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁵⁸⁷ POE, *Essays and Reviews*, 1034–1035 (kiemelés az eredeti szövegben).

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hans Pfaall páratlan kalandja* (e kötetben lásd róla: 108–114); *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* (129–135); *Csupa x bekezdés* (377–381)

ÁZ ELLOPOTT LEVÉL⁵⁸⁸
(*The Purloined Letter*)

Egy ellopott levél rejtélye az utolsó, amelyet C. Auguste Dupin mesterien megold, és *Az ellopott levél* Poe utolsó – ahogyan ő nevezte – „érveléssel és következtetéssel” foglalkozó elbeszélése.⁵⁸⁹ Ekkor már nem tartotta szükségesnek, hogy – mint az előző Dupin-történetekben – rémségekkel csigázza olvasói képzeletét. *A Morgue utcai gyilkosság* bántalmazás nyomait viselő, és majdhogynem lefejezett holttestek hosszas leírását tartalmazta. *A Marie Rogêt titokzatos eltűnése* is elidőzött a folyóból kihalászott, eltorzult és oszladozó tetem látványánál. Mindkét művet valós, New Yorkban történt bűnesetek ihlették. Cselekményük – éppen úgy, mint a bűntényeket feltáró nyomozás – egy olyan végkifejlet felé halad, amelyben kiderül, ki volt a bűntény elkövetője. Ekkor még Poe maga is élt az egypennys sajtó jól bevált, szenzációkeltő módszereivel, bár nem lépte át a jó ízlés határát. Az 1841-ben, New Yorkban történt borzalmas gyilkosság, amelyet Samuel Colt öccse követett el, egy újabb elbeszéléshez adott ötletet. Poe azonban ellenállt a kísértésnek, és semmit sem használt fel az eset, majd a tárgyalás hátborzongató mozzanataiból. Pedig a törvényszéken szenzációs dolgok történtek. Tanúk számoltak be a bűzlő holttest megtalálásáról. Az egyik ülés ideje alatt a törvényszéki orvos ölében tartotta, vászonba csavarva, a hónapokkal azelőtt meggyilkolt, majd kihantolt áldozat fejét. Az eset körülményeiből Poe mégsem vett át egyéb részletet, mint

⁵⁸⁸ Edgar Allan POE, *Az ellopott levél*, ford. SZÁNTAI Zsolt = POE *Összes művei*, I., 472–485.

⁵⁸⁹ Edgar Allan POE, Letter to Philip Pendleton Cooke, August 9, 1846 = *The Letters of Edgar Allan POE*, II., 328.

a holttestet tároló láda alakját és méretét. *A hosszúkás láda* mesélője feltételezésekbe bocsátkozik egy keskeny, hat láb hosszú láda tartalmáról és útítársának különös viselkedéséről. A gyanús jelekből bűntényre következtet, pedig csupán egy fiatal, gyászoló férj szomorú esetéről van szó.

Az ellopott levél, amelyet az 1845-ös évre szóló ajándékkötet, a *Gift* közölt 1844 szeptemberében, kényes magánügyek, politikai cselszövés és hatalmi játszmák világába vezeti az olvasót. Az elbeszélés elegáns és alattomos mesterkedésekről szól: titkos szerelmi kapcsolatról, zsarolásról és politikai játszmákról. A fondorlatos „D. miniszter” nyíltan elemel egy kényes tartalmú levelet „a királyi lakosztályból”. Ezzel kezében tartja a címet, egy „hölgyet”, illetve a levél íróját, „egy igen magas pozíciót betöltő személyt”, hiszen a levél tartalmáról „egy harmadik személynek” semmiképp sem szabad tudomást szereznie. A levél „bizonyos körökben jelentős hatalmat ad” eltulajdonítójának, aki előnyös helyzetét „politikai céljai elérésére használja”.⁵⁹⁰ A rendőrprefektus, akihez „a hölgy” segítségért fordul, tehetetlen. Azonban a D. miniszternél is agyafúrta C. Auguste Dupin túljár az intrikus eszén. Megtalálja, majd ugyanazzal a módszerrel szerzi vissza a levelet, ahogyan amaz hozzájutott. Eközben a miniszternek sejtelve sincs róla, hogy többé már nem birtokolja a levelet, nem tartja kezében címettjének a sorsát, és rajta keresztül az ország ügyeit.

Ebben a történetben semmi sem az, aminek látszik: az elbeszélés nem események sorát meséli el, ahogyan azok megtörténtek. *Az ellopott levél* tárgya, mint sok más, titokzatos bűntényekről szóló 19. századi regényé és elbeszélése, maga a történetmondás. A tettes, amikor a bűnt elköveti, erőszakkal vagy ármánnyal

⁵⁹⁰ POE, *Az ellopott levél*, 473–474.

írja át áldozatának történetét. Ezzel egyidőben olyan történetet ad elő, amelyből ő maga, a bűn elkövetője kimarad és gyanú fölötte áll. Az, aki kibogozza a szövevényes ügy részleteit, végül fényt derít az események miértjére és mikéntjére, egyszóval: visszaírja a tettet a történetbe. *Az ellopott levél* a történetmondás mestereinek a küzdőtere. D. miniszter egy pillanat alatt átlátja és a maga hasznára fordítja „a hölgy” titkos és kényes történetét. Azzal, hogy ellopja a levelet, hatalma van áldozata fölött, és az olyanok fölött is, mint a prefektus, aki számára a bűntett egyelőre rejtély. Dupin, a rejtély megoldója nemcsak a tettes felett szerzi meg a hatalmat, hanem a prefektus, sőt az olvasó felett is, hiszen övé az utolsó szó, az ő története marad meg az emlékeztünkben.

Az angol irodalom első nyomozói nem tartoztak a Bow Street-i rendőrség bürokráciájához. William Godwin *Caleb Williams* (1794) című regényében például maga a mesélő, egy nehéz sorsú, ám művelt fiatalember nyomoz, hogy leleplezzen egy régen történt bűntényt, amelyért annak idején nem a valódi tettes lógott a bitófán. Kutakodása során az elbeszélő is gyanúba, majd egyre nagyobb bajba keveredik, míg végül rájön, hogy nemcsak történetét szőtte az eseményekről, hanem a történet elmesélésével maga alakította az eseményeket. Poe-t foglalkoztatta a *Caleb Williams*, és az író módszere, amellyel művét a végkifejletből kiindulva, „visszafelé” írja. *A műalkotás filozófiája* (1846) című esszéjében ugyanígy elemzi *A holló* sikerének mechanizmusát, amelyet lépésről lépésre, az olvasó elméjére, érzelmeire és lelkére gyakorolt hatás irányításával hozott működésbe. *Az ellopott levél* burkoltan arra céloz, hogy a költő mesterségbeli tudása, illetve a rejtélyek megfejtőjének szakértelme önálló helyet követel a társadalmi szerepek közt: a hivatásos íróét, illetve nyomozóét. William Crisman meglátása szerint a három Dupin-elbeszélés

fokozatosan építi fel a hivatásos értelmiségi alakját és bővíti társadalmi mozgásterét, a műkedvelő nyomozótól a megbecsült szakértőig, aki koronás fők társaságában is megállja a helyét.⁵⁹¹ Poe hivatásos íróként próbált megélni az Egyesült Államokban, ahol az irodalmi piac még csak amolyan vidéki vásártér volt. A sikert a nála tehetősebb, jobb kapcsolatokkal rendelkező, ám kevésbé tehetséges, írogató amatőrök élvezték.

Dupin bizonyos tekintetben a hivatásos írónak (és magának Poe-nak) a fiktív hasonmása. Ám ugyanakkor szembeszökő a hasonlóság közte és D. miniszter között, aki régi ismerőse és méltó ellenfele. Emellett mindketten költők és matematikusok: Dupin, saját bevallása szerint, elkövetett „néhány merényletet az irodalom e fajtája ellen”, a miniszter pedig „költő és... matematikus”.⁵⁹² John T. Irwin azt feltételezi, hogy D. miniszter alakjának megformálásához Charles Dupin, a 19. század egyik jeles francia matematikusa szolgált mintául.⁵⁹³ „A miniszter – állítja az elbeszélés elbeszélője – írt egy komoly könyvet a differenciálszámításról.”⁵⁹⁴ Azonban Charles Dupin matematikai munkássága, állítja egy másik irodalomtörténész, inkább C. Auguste Dupin nyomozói észjárására emlékeztet.

A fiktív Dupin, a levél rejtélyének megoldója nem rejtékhelet keres, hanem rájön, hogy egy tárgyat úgy lehet a legjobban elrejteni, ha nyíltan szem előtt tartják. A történelmi Dupin, a francia matematikus a térgeometria gyakorlati alkalmazását tartotta fontosnak az egyre spekulatívabbá váló analitikus geometriával szemben. A 19. század elején a differenciálegyenlet (az

⁵⁹¹ William CRISMAN, *Poe's Dupin as Professional, the Dupin series as Serial Text*, *Studies in American Fiction* 1995/2., 217.

⁵⁹² POE, *Az ellopott levél*, 475, 480 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁵⁹³ John T. IRWIN, *Mystery to a Solution. Poe, Borges, and the Analytic Detective Story*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, 341–342.

⁵⁹⁴ POE, *Az ellopott levél*, 480.

elbeszélésben egyébként D. miniszter szakterülete) alkalmazása a geometriában elvont, analitikus módszereket honosított meg a szintetikus megközelítés helyett. A párizsi École Polytechnique professzora, Gaspard Monge azonban visszaállította a „deskriptív geometria” tekintélyét, és az oktatásban a háromdimenziós testek matematikai jellemzőit kétdimenziós vetületek és síkmetsetek segítségével állapította meg. A napóleoni háborúk idején a francia mérnökök nagy hasznát vették ennek a pragmatikus megközelítésnek. Tanítványa, Charles Dupin mestere nyomdokában járt egészen addig, míg a restauráció kiszorította az egyeteméről Monge módszereit.⁵⁹⁵ Poe elbeszélésében a rendőrség mindent kis zugot feltár és elemez D. miniszter lakásában, hogy megtalálja a levél rejtekhelyét. C. Auguste Dupin azonban csak leemeli egy kártyaállványról magát a levelet, amelyet látszólag hanyagul, de okosan szem előtt hagytak. A West Point-i kadétiskola egykori növendéke a topográfia tudományát és a geometria gyakorlati alkalmazását bizonyára többre tartotta, mint a spekulatívabb, ám kevésbé célravezető analitikus módszereket, amelyekre a sikertelen nyomozó, G. prefektus eljárása a példa.

Az ellopott levél közvetlen, korabeli összefüggése minden bizonnyal a felvilágosodás matematikai és ismeretelméleti módszereivel szembeni kétely. Az elbeszélés ugyanakkor a 20. századi filozófia, a posztmodern pszichoanalízis és a dekonstruktív irodalomkritika egyik kedvelt gyakorló pályája, amely megismétli D. miniszter és Dupin játszóját. Jacques Lacan elmésen megmagyarázta Poe elbeszélésének egyik-másik rejtélyét, és – akárcsak D. miniszter – feladott egy leckét. Jacques Derrida, éppen úgy, mint Dupin, rávilágított Lacan elemzésének hiányosságaira, miközben ügyesen megtorolt egy régi sérelmet. Végül

⁵⁹⁵ Paul HARRIS, *Poe-tic Mathematics. Detecting Topology in The Purloined Letter*, *Poe Studies* 36. (2003/1–2.), 18–31.

az agyafúrt irodalomkritikus Barbara Johnson – pont úgy, mint Poe, a ravasz szerző – ügyesen keretbe foglalta mindkettőt.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Marie Rogét titokzatos eltűnése* (231–235); *A hosszúkás láda* (290–294); „*Té voltál az!*” (295–298)

SEHEREZÁDÉ EZERKETTEDIK TÖRTÉNETE⁵⁹⁶
(*The Thousand-and-Second Tale of Scheherazade*)

Sarah Josepha Hale, a Godey's Lady's Book főszerkesztője mindig szívesen közölte Poe írásait. Hawthorne elbeszélései és Longfellow költeményei is gyakran megjelentek a népszerű philadelphiai női magazin hasábjain. Mivel a lap jövedelmező volt, a szerzők is tisztességes jogdíjat kaptak. A nagylelkű honoráriumok háttérében sikeres kulturális és üzleti politika állt: Mrs. Hale ugyanakkora hangsúlyt fektetett előfizetőinek szórakoztatására, mint szellemi és lelki épülésükre. Emellett pedig tetszetős, színes rézmetszetekkel kényeztette középosztálybeli hölgyolvasóit, többnyire olyanokkal, amelyek a legújabb divatot szemléltették. Az amerikai nagyvárosok felvilágosult hölgyei minden bizonnyal szívesen láttak Seherezádé ezerkettedik meséjének olvasásához, hiszen ismerték a szívmengető történetet. A szépséges és eszes keleti hölgy meséi elbűvölik a szerelmi csalódás emlékétől szenvedő szultánt, aki véget vet rossz szokásának: többé nem végeztet ki minden hajnalban egy-egy újabb feleséget. A Godey's Lady's Book 1845 februárjában közölte Poe elbeszélését, amely éppen annyi utalást tartalmazott halálos nászéjszakák hosszú sorára, amennyit a hölgyolvasók még el tudnak viselni anélkül, hogy jólneveltségük csorbát szenvedett volna. Poe átírásában a jól ismert történet más meglepetéssel szolgált.

Az Ezeregyéjszaka meséi Antoine Galland francia fordításában terjedtek el Európában a 18. század elején. Az angol nyelvű változatok közül Edward William Lane jegyzetekkel ellátott fordítása volt a legnépszerűbb, Poe is minden bizonnyal ezt forgat-

⁵⁹⁶ Edgar Allan POE, *Seherezádé ezerkettedik története*, ford. NEMES ERNŐ = POE ÖSSZES MŰVEI, II., 205–216.

ta.⁵⁹⁷ A *Seherezádé ezerkettedik története* megdöbbentő adalékkal szolgál a népszerű gyűjteményhez, sőt szenzációs tudományos felfedezést tartalmaz. Az elbeszélő közli velünk, hogy a mese általunk ismert formája nem hiteles: „az abban nyújtott *végkifejlet*, ha nem is teljesen téves, nagy hibája, hogy nem befejezett”.⁵⁹⁸ Magyarozatképpen elárulja, hogy „keleti kutatóútján” alaposan tanulmányozott egy addig ismeretlen forrást, a „Monddcsak Miezitt vaskos kötetét”, amely legalább olyan fontos ismeretek tárháza, mint a híres-neves és vaskos Zohar.⁵⁹⁹ Elbeszélőnk az előbbi kötetből tudta meg, Seherezádé története hogyan végződött *valójában*. A bejelentés úgy hangzik, mint egy tudományos leleplezés. A narrátor ugyanazt a munkát készül elvégezni az *Ezeregyéjszaka* szövegén, mint amelynek a 18. és 19. századi történeti bibliakritika úttörői, Friedrich Schleiermacher, David Friedrich Strauss és Ludwig Feuerbach teremtették meg az alapjait. Miután pedig helyreigazítja olvasóinak a mesegyűjteményről szerzett pontatlan ismereteit, értekező esszének látszó írását terjedelmes és nagy szakértelemmel összeállított lábjegyzetekkel látja el. Csakhogy ez a jól előkészített, majd meggyőzően alátámasztott tényfeltárás nem más, mint kacsa, pontosabban a korabeli értekező próza szenzációkeltő változatának paródiája. Emellett pedig merész szatíra, melynek tárgya a tudományos és társadalmi haladásba vetett hit.

Seherezádé utolsó története ugyanis szakít a hagyományokkal, kilép a keleti csodák világából, és a Nyugat újkeletű mágiájából ad ízelítőt. A földrajzi felfedezések, valamint az új utazási lehetőségek, a gőzhajó, a hőlégballon és a vasút elterjedése nyomán bejárhatóvá és áttekinthetővé vált a világ. A híres kalando-

⁵⁹⁷ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 537.

⁵⁹⁸ POE, *Seherezádé ezerkettedik története*, 205 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁵⁹⁹ *Uo.*

zónak, Szindbádnak a már ismert hat utazását, meséli Seherzádé, egy hetedik is követte, amely korallszigetekre, megkövült, illetve vízzel elárasztott erdőkhez, vulkánok közelébe, mamutbarlangba vezetett. Az öregedő utazót továbbá nemcsak a halhoz hasonló, óriási vízi szörnyeteg, a hatalmas, csupa-has madár és a vasból készült ló ejtik ámulatba, hanem Maelzel sakkautomatája, Babbage kalkulátor-masínája, az elektromos áram, a telegráf, valamint a csillagászat legújabb eredményei. „Az Igazság különösebb, mint a fikció”, hirdeti az elbeszélés mottója.⁶⁰⁰ Seherzádé azonban rosszul tette, hogy visszaélt férje türelmével. „Hum!”, „Hóó!”, „Lárifári!”, „Piha!” – így a király, továbbá: „Ostobaság!”, „Zagyvaság!”, „Nevetséges!” és „Abszurdum!”⁶⁰¹ Végül őfelsége úgy dönt, hogy ezt a zagyvaságot nem hallgatja tovább, és ideje, hogy felelőtlenül fecsegő neje „megkapja a selyemzsinórt”.⁶⁰²

A 19. században elterjedt szemlélet, az orientalizmus a Keletet a mesék és a homályos titkok, a Nyugatot pedig az értelem és a tudomány világának tekintette. A gyarmatosítási folyamat tovább erősítette az alávetett, női jellegű Kelet és az erőteljes, férfias Nyugat sablonná egyszerűsített képét. Úgy tűnik azonban, hogy Poe a feje tetejére állította ezt az általánosan elfogadott mintát, legalábbis ami a nő és a férfi értelmi képességeiről alkotott nézeteket illeti. *Seherzádé ezerkettedik történetében* fordítva állnak a dolgok. Egyfelől a nő az, aki átlátja, érti, majd a férfi ésszerűtlen és zavaros nyelvezetére fordítja le a természettudományok és a technológia vívmányait. Ám hiába mond igazat a nyugatiakról, elbukik: legyőzi őt a keleti önkény és a tudatlanság. De vajon ez volna Poe tréfájának egyetlen olvasata? Másképpen is megközelíthetjük a kérdést.

⁶⁰⁰ *Uo.*

⁶⁰¹ *Uo.*, 210–216.

⁶⁰² *Uo.*, 216.

Seherezádé meséje Szindbád világ körüli utazásáról szól, melynek során a híres kalandozó megismerkedik a nyugati civilizáció vívmányaival. Azonban a történet azt sugallja, hogy az újabbnál újabb csodák létrehozása nem különleges képesség, hanem inkább tünet. „*Vasis szkasis szkík, Szindbád, hé-diddli, diddli, röff böff morr, hissz físz vissz*” – így társalog vendégével egy gőzhajó kapitánya.⁶⁰³ Szindbád, az utazó rádöbben, hogy e különös varázslók valójában „élősködők” áldozatai. Tetteiket nem elméjük irányítja, hanem az agyukban élő „férgék”, amelyek „fájdalmas vonaglásaikkal és tekergőzésükkel stimulálják gazdáik képzeletét”.⁶⁰⁴ Eszerint a nyugati világ mágiája, a gőzhajó, a hőlégballon, a vonat, a gyárak, a nyomda és a telegráf nem egyebek, mint zagyvaság és őrület.

Poe elbeszélése szatíra, amely a tudományos és technológiai haladás híveit gúnyolja ki. Az önteltséggel párosuló optimizmus, amely a második ipari forradalmat kísérte, léha magatartásnak tűnhetett egy olyan szerző számára, aki a tömegkultúra arénájában a megélhetésért küzdött. Ugyanakkor a *Seherezádé ezerkettedik története* paródia is, amely a tömegkultúra szolgálatába állt tudományos személyiség ellen irányult, az olyan új keletű mágusok ellen, akiket a közönség gyorsabban és könnyebben a keblére ölelt, mint a képzeletéből világokat elővarázsoló író. Napjaink közkedvelt természettudományos ismeretterjesztő televíziócsatornáinak 19. századi megfelelője a tudományos előadás-sorozat volt, a sztár-műsorvezető elődje pedig a kedvtelésből, jövedelemszerzés céljából utazgató, esetleg egy fenyegető botrány elől kitérni igyekvő tudós. Ilyen volt Dionysius Lardner matematikus és fizikus, a *Cabinet Cyclopedia* című, 133 kötetes enciklopédia szerkesztője. Ez a sikeres angol-ír tudós és előadó

⁶⁰³ *Uo.*, 209 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁶⁰⁴ *Uo.*, 213.

viSSzaeső nőcsábászknént is elhíresült. Az ő törvénytelen fia volt Dion Boucicault, az Egyesült Államokban sikeres pályát befutott dublini drámaíró.⁶⁰⁵ Ám Mr. Lardnernek nem ez volt az utolsó botlása: a londoni Gentleman's Magazine cikke 1840 szeptemberében arról számolt be, hogy házasságtörő kapcsolatba kezdett, majd megszökött Richard Heaviside kapitány nejevel, három gyermek anyjával.⁶⁰⁶ Az eset súlyosan érintette a tudós karrierjét, aki a botrány elkerülése végett három éven át Amerikában utazgatott és jó pénzért ismeretterjesztő előadásokat tartott. Poe bizonyára úgy gondolta, amennyiben Mr. Lardner ilyen könnyedén kezeli a társadalmi szabályokat, őt sem kötelezik a formáságok. A *Seherezádé* lábjegyzeteinek zömét a *Cabinet Cyclopaedia* 1832-ben megjelent amerikai kalózküldetéséből másolta.⁶⁰⁷

Írása végén Poe a Godey's Lady's Book hölgyolvasói számára is tartogatott egy majdnem ártatlan tréfát. Seherezádé meséjének utolsó részlete, amely annyira felizgatja a királyt, hogy selyemzsinórért küld, az amerikai női divatról tájékoztat. Ezeket a „tökéletes” és „kifinomult” hölgyeket, állítja Seherezádé, szerencsétlen végzet sújtja, melynek hatására púpot növesztenek. A ruha szoknyarészében elhelyezett, „krosénak” nevezett vánkosról van szó, amely olyannyira kihangsúlyozza az ülepet, hogy a hölgyeket dromedárokhoz teszi hasonlatossá. A magazin májusi számát lapozgató hölgyek figyelmét bizonyára felkeltette az *Ezeregyéjszaka* hangulatát felidéző történet. Az is lehetséges,

⁶⁰⁵ Robert GALE, *A Cultural Encyclopedia of the 1850s in America*, Greenwood, Westport, 1993, 39.

⁶⁰⁶ The Gentleman's Magazine 14. (1840 szeptember), 306.

⁶⁰⁷ Thomas Ollive MABBOTT, *Poe and Dr. Lardner*, American Notes and Queries 1943 november, 116; Charlotte M. PORTER, *The Eagle's Nest. Natural History and American Ideas, 1812–1842*, University of Alabama Press, Alabama, 1986, 140.

hogy miután ezt olvasták, más szemmel néztek azokra a színes rézmetszetekre, amelyek a legújabb női divatot szemléltették.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Mellonta tauta* (e kötetben lásd róla: 356–362); *Pár szó egy múmiával* (320–324)

PÁR SZÓ EGY MÚMIÁVAL⁶⁰⁸
(*Some Words with a Mummy*)

Egy falánk úriember és barátai kicsomagolnak, majd „Volta-oszlop” segítségével életre delejeznek egy múmiát. Az ötezeréves egyén halántékához, nagylábujjához és orra hegyéhez csatlakoztatott galvánelem hatása, állítja az elbeszélés narrátora, „erkölcseleg és fizikailag, szó szerint és átvitt értelemben, egyaránt villanyozó volt”.⁶⁰⁹ Az ókori tetem megmozdul. A múlt maradványaival babráló tudósok és lelkes amatőrök rádöbbennek, hogy ha a „lelet” szemébe néznek, az visszanéz rájuk. Amikor pedig titkairól faggatják, akkor visszakérdez. *A Pár szó egy múmiával* mesélője kisámfázza a gyomrát sajtos piritóssal, utána küld őt üveg barna sört, majd aludni tér. Az olvasó – szellemi habitusának megfelelően – eldöntheti, hogy ami ezután történik, lázálom-e vagy pedig szatúra, amelyben Poe megmutatja honfitársainak saját kultúrájuk torzképét. Az életre keltett múmia történetében ugyanis felbukkan néhány olyan téma, amely az 1840-es években elkápráztatta az európai és amerikai átlagembert: a kísérleti tudományok, a régészet és a történettudomány, a haladás és a technológiai vívmányok, illetve a fajelméletek.

A múmiaélesztés valóságos transzatlanti együttműködés eredménye, amelyben az egykori anyaország szolgáltatja a tudományos tekintélyt, a fiatal köztársaság szerepe pedig kimerül a gyermek nagyzolásban. A narrátor és két barátja amerikaiak. A házigazda, doktor Ponnonner (akinek beszélő nevét úgy fordíthatnánk, hogy „Becsszóra”) és Arthur Sabretash kapi-

⁶⁰⁸ Edgar Allan POE, *Pár szó egy múmiával*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 441–452.

⁶⁰⁹ *Uo.*, 444.

tány (neve a kard mellett fityegő kis tarsolyra utal: Poe néha súrolta a szemérem és illendőség határát) a kísérlet kotnyeles mellékszereplői. Ostoba kérdéseikkel pedig a társalgás előmozdítói. A két szakértő, „Mr. Buckingham” és „Mr. Gliddon” történelmi személyek, akik ebben az elbeszélésben a Nagy-Britanniából érkező, sokszor ellentétes irányú szellemi hatások megtestesítői. James Silk Buckingham angol Közel-Kelet-utazó volt, aki járt az Egyesült Államokban, és 1842-ben kiadott könyvében elítélte a rabszolgaságot. George Robbins Gliddon angol születésű egyiptológus és önjelölt polihisztor pedig egyike volt azoknak a tudósoknak, akik biológiai alapokra helyezték a fajok hierarchiájának rendszerét. Az elbeszélésben megjelenő tudós társaság tagjai látszólag nagy lelkesedéssel fordítják figyelmüket a múmiára, a múlt élő tanújára, ám valójában csak önmagukra kíváncsiak. Az angolok saját nézeteik és tudományos elméleteik igazolását várják tőle, a gyermekes és bizonytalan amerikaiak pedig elismerésére vágyanak. Véleményét kéri az Egyesült Államok építészeti csodáiról, dicsőséges történelméről, és azon páratlan politikai vívmányokról, melyeknek köszönhetően „van szavazati jog ad libitum, és nincs király”.⁶¹⁰ A múmiának nemcsak válaszai, hanem a neve („Allamistako”, Babits Mihály fordításában „Tevedakoru”) is elárulja, hogy minden elé tárt elmélet, vélemény és modern kori csoda: badarság és talmi szemfényvesztés.

A múmia történetével Poe néhány korabeli kulturális divatról és nagyszabású szellemi-ideológiai vállalkozásról mond véleményt. Az angol és amerikai viktoriánus középosztály élénken érdeklődött a múlt relikviái iránt, ezért megszállottan gyűjtötte a koponyákat, csontvázakat és kőületeket. A hivatásos és amatőr régészek több tonna ókori romot és műalkotást szállítottak

⁶¹⁰ *Uo.*, 451.

haza. A leletek összegyűjtése és kiállítása, írja Anne McClintock, kielégítették a pozitivista tudósok és a művelt középosztály empirikus gondolkodását, illetve a történelmi kezdetek iránti érdeklődését.⁶¹¹ Napóleon egyiptomi hadjárata nyomán pedig valóságos „egyiptománia” kerítette hatalmába Nyugat-Európa és az Egyesült Államok tudósait. A régészek és történészek lelkesedése a nagyközönségre is átragadt. Amikor Jean-François Champollion 1822-ben megfejtette a rosette-i kő titkát és kulcsot szolgáltatott a hieroglifák olvasásához, megnőtt az érdeklődés a titkosírások iránt. Poe *Az aranybogár* című elbeszélésével, majd a megjelenését követő rejtvényfelhívással ki is használta a hóbortban rejlő üzleti lehetőségeket. Az ókori Egyiptom azonban a talányos feliratoknál többet is kínált az atlanti birodalmak számára: mintát, önigazolást, illetve – az amerikaiak számára – történelmi bizonyítékot a rabszolgaság intézményének a létjogosultságára. A *Pár szó egy múmiával* egyik fontos mozzanata az, amelyben Ponnoner doktor fontos kérdésben kéri ki a múmia véleményét. A Teremtésről faggatja, és arról, hogy vajon igaz-e, hogy az öt emberi faj nem egyetlen ős, Ádám leszármazottja, hanem külön-külön jött létre „a földgolyó öt különböző és körülbelül egyforma nagyságú karéján”.⁶¹²

Az emberi fajok egymástól eltérő származásának – vagy teremtésének – hipotézise, az úgynevezett „poligenézis” elmélete népszerű tudományos indoklása volt annak a faji alapú társadalmi egyenlőtlenségnek, amely az Egyesült Államokban a rabszolgaság intézménye, illetve az indiánokat ősi területeikről kiszorító birodalmi terjeszkedés nyomán jött létre. Az elmélet népszerű volt mindazok körében, akik úgy vélték, a fajokat velük született,

⁶¹¹ Anne McClintock, *Imperial Leather. Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Context*, Routledge, New York, 1995, 40.

⁶¹² POE, *Pár szó egy múmiával*, 449.

esszenciális különbségek választják el egymástól. Valószínű, hogy az Egyesült Államok csaknem teljes fehér lakossága osztotta azt a nézetet, mely szerint a fajokra általánosan jellemző, mérhető testi adottságok az egyén szellemi és morális képességeit is meghatározzák. Csupán egy évvel a *Pár szó egy múmiával* megjelenése előtt, 1844-ben adták ki Philadelphiában Samuel George Morton *Crania Aegyptiaca* című elegáns, könyvomatokkal illusztrált könyvét. Ebben Morton a frenológia, a koponyatan segítségével bizonyította, hogy az egyiptomi uralkodó osztály, a piramisok építetői a kaukázusi, azaz fehér fajhoz tartoztak. Azok az amerikai polgárok, akik megengedhették maguknak, hogy megvásárolják a könyvet (és el is olvasták azt), elégedetten nyugtázhatták, hogy a sötétbőrű egyiptomiak rabszolgák voltak, és az építkezéseken dolgoztak. Az ókori Egyiptom semmiképpen sem lehetett olyan társadalom, amelyben különböző bőrszínű egyének éltek együtt, netalán keveredtek. A múmia kigöngyölésénél és kikérdezésénél jelenlévő George Gliddon egyike volt Morton azon tanítványainak, akik tudományos munkásságukban a poligenézis és a fajok hierarchiájának bizonyítására törekedtek. Több mint valószínű, hogy mint fehér amerikai és mint déli úriember, Poe maga is úgy gondolta, hogy a feketék helye a társadalmi ranglétra legalján van. A párhuzamos teremtés bizonyítására mozgósított tudományos apparátussal szemben azonban bizalmatlan volt. Bizonyára nevetségesnek talált minden olyan hipotézist, amelyet ellentmondást nem tűrő bizonyosságként tálaltak, ám amelyet éppen az erőltetett magyarázatok tettek hiteltelenné.

Poe kortársainak empíria iránti rajongását mi sem elégíthette volna ki jobban, mint egy ötezer évvel korábbi kor szemtanúja, aki ráadásul a történettudomány szaktekintélye. Csakhogy az elbeszélés életre kelt múmiája nem ismeretek forrása, hanem téves ismeretek helyesbítője. „Tevadakoru” ugyanis részletekben

éli nyolcszázéves élettartamát. Azért ébred fel időről időre, hogy felfrissítse történettudományos munkáját, amelybe oktondi utódai belekontárkodtak, és így jóhiszeműen meghamisítottak: „Miután [történeti munkáját] elejétől végéig újraírta, kötelességének tekinti, hogy rögtön hozzálasson és korrigálja a maga tudása és tapasztalata alapján a kor hagyományait és emlékeit arról a másik korról, amelyben ő eredetileg élt.”⁶¹³ A múmia szavai által Poe leszámol azzal az illúzióval, hogy a történelmi múlt megismerhető és átlátható. Van azonban olyan sajátos eset, amelyben a múlt fontos tanulsággal szolgálhat a jelen számára. Lássuk, mi lehet az. A *Pár szó egy múmiával* ötezeréves egyiptomi főszereplője felidéz egy történetet, amelyből beszélgetőtársai tanulhatnak valamit. „Tizenhárom egyiptomi tartomány együttesen elhatározta, hogy fölszabadítja magát, és nagyszerű példát ad az emberiségnek.” Ám azon kívül, hogy kifejlesztették „a dicsekvés szokás[át]”, csupán egyetlen eredményt tudtak felmutatni: „A szóban forgó tizenhárom állam egyesült még tizenöt-husz másik állammal a leggyűlöletesebb és legtűrhetetlenebb zsarnokság céljaira, amit valaha a Föld színe látott.”⁶¹⁴ Ismerve Poe politikai nézeteit, illetve azt a körülményt, hogy az elbeszélés az *American Review* című whig folyóiratban jelent meg 1845 áprilisában, biztosak lehetünk benne, hogy szatírjának tárgya a tömegek zsarnokságává korcsosult demokrácia.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Mellonta tauta* (e kötetben lásd róla: 356–362); *Seherezáde ezerkettedik története* (314–319)

⁶¹³ *Uo.*

⁶¹⁴ *Uo.*, 451.

A SZAVAK EREJE⁶¹⁵
(*The Power of Words*)

A szavak ereje Poe harmadik misztikus párbeszéde. Akárcsak az *Eiros és Charmion párbeszéde* (1839), illetve a *Monos és Una beszélgetése* (1841), próféciákat tartalmaz az élet és halál, az anyag és gondolat, illetve az örökkévalóság mibenlétéről. Mindhárom beszélgetés helyszíne Aidenn, azaz Éden, a világnak azon része, ahol halálunk után tartózkodunk. Poe okkult tárgyú elbeszélései olyanok, mint egy filozofikus családregény fejezetei. *A szavak ereje* egyik résztvevőjével, Oinossal találkoztunk már: ő volt az *Árny* (1835) mesélője, egy ókori görög város – talán Athén – egykori lakója, aki a halálon túli világból szolt hozzánk. Elmondta, hogyan kerítette hatalmába városukat „az egék különös befolyása” és egy halálos járvány, a pestis.⁶¹⁶ Ezúttal pedig Oinos megismerkedik a halhatatlansággal. Egykori barátjával, Agathossal beszélget, aki immár Aidenn egyik „angyala”. Neve egy ókori görög költőre, Agathónra utal, Platón *Lakoma* és *Prótagorasz* című dialógusainak egyik szereplőjére. Poe valószínűleg felidézte az *Árny* hangulatát, amikor régi írását újra megjelentette a *Broadway Journal* 1845. májusi számában, mindössze egy hónappal azelőtt, hogy *A szavak erejét* közölte a *New York-i Democratic Review*. A két korábbi párbeszéd, az *Eiros és Charmion*, illetve a *Monos és Una* pedig az ugyancsak 1845-ben megjelent *Tales* (Elbeszélések) című, válogatott prózai írásait tartalmazó kötetben szerepeltek újra.

⁶¹⁵ Edgar Allan POE, *A szavak ereje*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 175–177.

⁶¹⁶ POE, *Árny*, 34.

Miután Poe végigküzdött néhány évet Philadelphia, Richmond és Baltimore irodalmi magazinjainak szerkesztésében, a több siker és a jobb megélhetés reményében New Yorkba költözött. Az 1845-ös év végre jelentős eredményeket hozott. Például megismerkedett Evert Duyckinckkel, a New York-i fiatal és politizáló értelmiséget egybegyűjtő Ifjú Amerika mozgalom egyik vezéregyéniségével. A mozgalom politikai és kulturális megújulásért küzdött, ugyanúgy, mint az Ifjú Olaszország (*La Giovine Italia*) és az Ifjú Írország (*Éire Óg*), amelyekről példát vettek. Az olasz és ír mozgalmak jelentős szerepet vállaltak az 1848-as forradalmi eseményekben, akárcsak nálunk a márciusi ifjak. A lelkes amerikai fiataloknak azonban nem kellett szabadságharcot kirobbantaniuk és a brit, illetve a Habsburg-birodalom ellen küzdeniük, úgyhogy csupán a nemzeti irodalom felkarolására vállalkoztak. Hosszas rábeszélés után meggyőzték George Putnam és John Wiley urakat, hogy kiadjuk indítsa útjára a Library of American Books (Amerikai Könyvek Tára) című könyvsorozatot, amely kizárólag hazai szerzők műveit gyűjtötte össze. Poe-tól távol állt az irodalmi nacionalizmus, és soha nem bonyolódott politikai jellegű vitákba. Mégsem bánta, hogy a sors ezekkel a lelkes ifjakkal hozta össze. A *Democratic Review*, a politikai és kulturális folyóirat, amely közölte *A szavak erejét*, az Ifjú Amerika mozgalom egyik fóruma volt. Evert Duyckinck közbenjárására pedig két kötete is megjelent a Putnam kiadónál: az előbb említett *Tales*, illetve a *The Raven and Other Tales* (A holló és más történetek).

Oinos és Agathos párbeszéde kozmikus közegben, a csillagok közt zajlik: a szókratészi sétálgató tanulósi módszer helyett Poe a röpködős eljárás híve volt. Elbeszélésének érdeklődő, kérdezősködő ifjú hőse, Oinos lelkesen veti bele magát a világegyetemet kitöltő „éterbe”. Úgy véli, számára most már minden vilá-

gos, mivel az élet legnagyobb misztériuma, a halál küszöbén átlépvé immár minden tudás birtokába került. A tapasztaltabb Agathos azonban arra figyelmezteti a halhatatlan újoncot, hogy „nem a tudásban van a boldogság, hanem a tudás megszerzésében”.⁶¹⁷ A lelket a tudásszomj tartja életben; a mindentudás állapotában a léleknek sem lenne értelme. A teológiai képzettséggel rendelkező korabeli olvasók itt megdöbbenve tapasztalhatták, hogy Agathos szavai által Poe az eretnecség ösvényére tévedt. Agathos ugyanis azt állítja, hogy nem a szellem, hanem az anyag végtelen. Az anyag teljessége pedig a szellem számára felfoghatatlan. Még a Magasságos – azaz Isten – tudásának is korlátot szabnak az univerzum határai. Poe világképében több, párhuzamosan létező univerzum foglal helyet; Isten mindenhatósága a végtelen számú univerzumok közül csupán egyre korlátozódik: „Nem szabnak-e korlátot még a spirituális megértésnek is a világegyetem összefüggő arany falai?”⁶¹⁸

Szomorkodjunk-e amiatt, hogy világegyetemünk lényege nem a szellem, hanem az anyag? Agathos szerint boldogok lehetünk, mert „az anyag *végtelenségének* egyetlen célja, hogy végtelen számú forrást fakasszon, melyek enyhítik a lélek olthatatlan szomját *a tudásra* – hiszen amennyiben ez a vágy kialudna, a lélek lényege is megszűnne létezni”.⁶¹⁹ Mi jelenti tehát a boldogságot a kutató elme számára? Poe, a West Point katonai akadémia egykori, matematikából jeles hallgatója kedvenc diszciplínájában látja a boldogság forrását. Az elme tevékenysége akkor a

⁶¹⁷ POE, *A szavak ereje*, 175.

⁶¹⁸ „Even the spiritual vision, is it not at all points arrested by the continuous golden walls of the universe?” Edgar Allan POE, *The Power of Words* = Uő., *Poetry and Tales*, 822 (saját fordításom).

⁶¹⁹ „[...] of this infinity of matter, the *sole* purpose is to afford infinite springs, at which the soul may allay the thirst *to know* which is for ever unquenchable within it – since to quench it would be to extinguish the soul's self”. *Uo.* (saját fordításom; kiemelések az eredeti szövegben).

legteljesebb, amikor matematikai analízis segítségével nyomon követi a világ változásait, és ezeket visszafejti egészen a forrásig, Istenig.⁶²⁰ Ugyanúgy, ahogyan C. Auguste Dupin – analitikus elméje segítségével – a bűnjelekből újraépíti a bűntényt. A változásokat megelőző eredeti állapot kikövetkeztetése nagy élvezet, önmagáért való tevékenység, és ráadásul soha nincs vége, mert a világegyetemben minden mindennel összefügg.⁶²¹

Oinos lassan ráébred, hogy nem egészen érti mindazt, amit földi élete során a Teremtés egészének hitt. Agathos egy szemléletes példával próbál segíteni értetlenkedő tanítványának. Ha például megmozdítjuk egyik karunkat, olyan rezgést indítunk el a levegő molekulái közt, amely továbbterjedve a végtelenségig hat, „megrezegtet[ve] a Föld levegőjének minden részecskéjét”.⁶²² A rezgések elemzése által megjósolható a mozdulat következménye, illetve visszafejthető az eredeti impulzus. Ezt tette, saját diszciplínájának eszközeivel, Terence Whalen irodalomtörténész, aki *A szavak ereje* érveléséből és példáiból megfejtette, mi indította Poe-t arra, hogy 1837 és 1845 között többször is visszatérjen a világegyetem, a nyelv és a lélek anyagiségének a kérdéséhez. Ebben az időszakban Poe nyomon követte Charles Babbage angol matematikus, filozófus, közgazdász és mérnök munkásságát.⁶²³ Ma már úgy tekintünk Babbage-re, mint a differenciálgép megalkotójára, az analitikai gép tervezőjére és a számítógép nagyatyjára. Poe figyelemre méltó gondolkodónak tartotta, és sokat tanult tőle. Olvasta és recenziót írt a *Kilencedik Bridgewater értekezéséről* (1837), amelyben a tudós a vallás és tudomány kapcsolatáról fejtette ki nézeteit.

⁶²⁰ *Uo.*, 824.

⁶²¹ *Uo.*, 824–825.

⁶²² POE, *A szavak ereje*, 176.

⁶²³ WHALEN, *I. m.*, 255.

Babbage a természeti teológia megközelítését alapul véve úgy érvelt, hogy Istent nem revelációk, csodák vagy bölcsekedés útján ismerhetjük meg, hanem úgy, hogy tudományos módszerekkel vizsgáljuk a világot, amelyet teremtett. A teremtés egyszerű cselekedet volt, a világ a továbbiakban Isten által létrehozott programok szerint működik. Isten „Csak kezdetben teremtett”, magyarázza Agathos.⁶²⁴ Minden olyan dolog létrejött, amelyet újnak gondolunk, csupán látszólag új: valójában másodlagos (nem isteni) teremtés eredménye. Az első törvényt, amely mindmáig hat, Isten szava hozta létre. Babbage úgy fogalmazott volna, hogy a világot Isten „programja” irányítja. A kimondott szó fizikai impulzusai tovább terjednek a levegő közegében, és végtelenül jelen vannak a világunkban; Isten teremtő szava a végtelenségig aktív marad.⁶²⁵ „A szavak ereje” dialógusában Poe a teremtés gondolati minőségét hangsúlyozza, hiszen „minden mozgás eredete a gondolat”. A gondolat eredete „Isten”, közege pedig a világmindenséget kitöltő „éter”.⁶²⁶ A párbeszéd végén Poe elhelyez egy rövid jelenetet, amely a költő szavának erejét Istenéhez hasonló – bár csak másodlagos – teremtő erővel ruházza fel. Oinos és Agathos egy különös csillag felett lebegnek, amelyet csodás virágok és vad vulkánok borítanak. Mindez Agathos szenvedélyes mondataiból, beteljesületlen álmaiból és szívének indulataiból jött létre.⁶²⁷ A szó tehát – szó szerint – teremteni képes. Edgar Allan Poe, Oinos és Agathos misztikus párbeszédének kiötlője, író, filozófus, tréfamester és amatőr természettudós, West Point-i évfolyamának legjobb matematikusa, a költő szavának tulajdonította a legnagyobb erőt.

⁶²⁴ POE, *A szavak ereje*, 176.

⁶²⁵ Lásd WHALEN, *I. m.*, 257.

⁶²⁶ POE, *A szavak ereje*, 177.

⁶²⁷ *Uo.*

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Árny* (e kötetben lásd róla: 102–107);
Eiros és Charmion párbeszéde (163–167); *Monos és Una beszélgetése*
(202–206); *Delejes látomás* (286–289)

A PERVERZIÓ DÉMONA⁶²⁸
(*The Imp of the Perverse*)

A késztetéssel, amely „az emberi szív ösztönei közül való”, már találkoztunk: erre hallgatott *A fekete macska* történetének az elbeszélője, amikor megvakította, majd felakasztotta Plutót, az öreg, morcos fekete macskát, majd egyre súlyosabb bűnöket követett el, és végül akasztófára juttatta saját magát. *A perverzió démona* ennek az ösztönzésnek a fokozatait térképezi fel, az öncélú kellemetlenkedéstől a mindannyiunk számára ismerős halogatótáson át egészen a szakadék szélén való ácsorgásig. Az elbeszélést 1845 júliusában közölte a philadelphiai *Graham's Magazine*. Ezt követően, mintha csak jóslatot követne, Poe az önsorsrontás mindegyik felsorolt változatát kipróbálta.

Az 1845-ös év nem volt olyan rossz, hogy ne lehetett volna rontani rajta. Poe ekkoriban családjával, azaz feleségével és anyósával New Yorkban élt. A nagyváros több esélyt kínált egy küszködő értelmiséginek, mint előző lakhelyük, Philadelphia. Poe már az év elején szerkesztője lett egy nemrégiben alapított irodalmi hetilapnak, a *Broadway Journal*nek. A nemzeti irodalmat felkaroló Ifjú Amerika mozgalom vezéralakja, Evert Duyckinck sokra tartotta a munkásságát. Javaslatára a Wiley és Putnam kiadó két Poe-kötetet is megjelentetett a *Library of American Books*, az Amerikai Könyvek Tára sorozatban. Az év második felében adódtak más ígéretes lehetőségek is, amelyeket azonban Poe egyenként elkótyavetyélt. A *Broadway Journal* szerkesztőjeként, majd tulajdonosaként ahelyett, hogy meglovgolta volna a kedvező hullámot és felfuttatta volna a lapot, elha-

⁶²⁸ Edgar Allan POE, *A perverzió démona*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, II., 109–113.

nyagolta az aprómunkát, plágiumvitákba bonyolódott, és megdöbbenően vagdalkozott. Megbántotta Henry Wadsworth Longfellow-t, a tekintélyes költőt, a Harvard egyetem tanárát, és magára haragította híveit. Elvegyült a New York-i irodalmi élet hírességei közt, de több ellenséget szerzett, mint barátot.

Mindennek ellenére sorsa makacsul megpróbált jobbra fordulni. Október közepén Poe újabb esélyt kapott, hogy növelje népszerűségét: meghívást kapott, hogy előadjon a Lyceum rendezvénysorozatban. A tudományt és művészetet népszerűsítő rangos Lyceum mozgalom szervezői részéről a felkérés megtisztelő, az 50 dolláros tiszteletdíj felajánlása pedig nagylelkű gesztus volt. Poe azonban készületlenül érkezett, untatta közönségét, majd az előadást követően vérig sértette a helyi irodalmi közélet négy jeles szereplőjét. Lekicsinylő megjegyzéseket tett Boston városára, szállodáira és parkjára, ahol, úgy vélte, túl sok béka brekeg a kacsausztatóban.⁶²⁹ A továbbiakban nemigen számíthatott bostoni ismerősei jóindulatára. Otthon, New Yorkban pedig zátonyra futtatta a *Broadway Journal*-t, amely 1846-ban meg is szűnt. Úgy tűnik, mintha *A perverzió démona* megírásával Poe kijelölte volna pályájának soron következő állomásait, azaz kudarcait.

Van-e törvényszerűség életünk mindennapi, látszólag véletlen és előreláthatatlan eseményei közt? *A perverzió démona* elbeszélője a frenológia, avagy „koponyatan” területén keresi a választ. Eszerint gondolkodásunk, viselkedésünk és érzelmeink forrása az agy, amelynek egyes területei különbözőképpen fejlődnek. Hogy pontosan mi rejlik az agyunkban, megtudhatjuk koponyánk méretének, formájának, dudorainak tanulmányozása által. A tudományterület atyja, Franz Joseph Gall bécsi ana-

⁶²⁹ Lásd QUINN, *Edgar Allan Poe*, 490.

tómus és neurológus munkássága a 19. század elején, Johann Gaspar Spurzheim közvetítésével vált népszerűvé Nyugat-Európában. A skót ügyvéd és frenológus, George Combe könyvei meghódították az Egyesült Államok szellemi vezető rétegének jelentős részét. Poe egy időben maga is elkötelezett híve volt a koponyatannak. A *Southern Literary Messenger* 1836. márciusi számában ismertetést közölt Mrs. L. Miles *Phrenology, and the Moral Influence of Phrenology* (A frenológia, és a frenológia erkölcsi hatása) című könyvéről. „A frenológia elsődleges és legjótékonyabb hatása”, írja, „*az önvizsgálat és az önismeret*”.⁶³⁰ A cikk végén tanúbizonyságot tesz arról, milyen jól ismeri saját koponyáját: „Mindezekhez hozzátehetjük Gall véleményét, mely szerint az a méretes koponya, amely magasan emelkedik a fülek fölé, és amely jól fejlett, előredomborodó fejet formáz, úgy, hogy [a homlok] csaknem merőleges a koponyaalapra, feltehetőleg erőteljesebb agyat rejt (bármelyek is legyenek hajlamai), mint az, amely híján van ezeknek az arányoknak.”⁶³¹

Az 1840-es években azonban az amerikai frenológusok felfedezték tudományuk üzleti lehetőségeit, majd túlzásokba estek. A New York-i Fowler testvérek, Orson, Lorenzo és Charlotte, miután 1839-ben megalapították az *American Phrenological Journal* című folyóiratot, útra keltek és előadásokat tartottak, amelyeken szemléltető eszközöket, ábrákat és mellszobrokat árultak jelentős haszonnal.⁶³² A frenológia iránti túlzott érdeklődés Poe-t is kijózanította. Míg az olyan korai elbeszélések, mint *Az Usher-ház vége* és a *Ligeia* komolyan vehető, a szereplők jellemzéséhez szorosan tartozó frenológiai

⁶³⁰ POE, *Essays and Reviews*, 329 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁶³¹ *Uo.*, 322.

⁶³² Daniel Patrick THURS, *Science Talk. Changing Notions of Science in American Popular Culture*, Rutgers University Press, New Jersey, 2007, 23.

leírásokat tartalmaznak, *A perverzió démona* finoman gúnyolja a koponyatant. Az elbeszélés egy látszólag szakszerű tudományos esszére emlékeztet. Az elbeszélő megemlíti a koponyatérkép legismertebb egységeit, a „szerelmesség”, a „harciaság”, az „eszményítés”, az „okkutatás” és az „alkotás” centrumait, ám fájjalja, hogy egy „gyökeres, primitív, semmi másra vissza nem vezethető érzés”, a „perverzió” ösztönének helyét a tudósok nem jelölték ki.⁶³³ Az olvasó itt akár gyanakodni is kezdhet. Az írás második felében az értekezés vallomásba fordul, ugyanúgy, akár *A fekete macska* vagy *Az áruló szív*. A narrátor bevall egy tökéletes gyilkosságot, amely mindörökre rejtve maradt volna, ha elkövetőjét, azaz őt magát nem keríti hatalmába „a perverzió démona”, ez az ésszerűtlen erő, amely nem szerepel a frenológusok ábráin.

Poe ekkor már nem hitt a frenológia tanaiban, ám annál jobban érdekelték az erkölcsi és bölcséleti kérdések. Bosszantották a kortárs reformmozgalmak tanító jellegű megnyilatkozásai és a reformok szolgálatába szegődött jobbító szándékú, egyébként bárgyú és gyenge irodalmi művek. A vallomásos jellegű elbeszélések hőseinek (egyben mesélőinek) nincs erkölcsi érzékük. Nem azt sajnálják, hogy elkövették a gyilkosságokat, hanem azt, hogy ostoba módon, megmagyarázhatatlan erőből („perverziótól”) vezérelve lebuktatták saját magukat. Filozofikus műveiben, az angyali párbeszédekben Poe azt sugalmazta, hogy a lélek anyagi jellegű. Azt azonban bizonyára túlzásnak tartotta, hogy szellemünk és lelkünk minden rezdülésének pontosan kijelölhető helye van a koponyánkon. *A perverzió démona* feltehetően azt kutatja, hogy van-e rend a világban. Minden bizonnyal van, ám próbálkozásaink, hogy megismerjük, hi-

⁶³³ POE, *A perverzió démona*, 109–110.

ábavalóak: „Ha nem tudjuk megérteni az Istent látható műveiben, hogyan érthetnők meg megfoghatatlan gondolataiban, amelyek a tetteket létrehívják?”⁶³⁴ Ha Poe egy évszázaddal később születik, Franz Joseph Gall, a frenológia atyja helyett Henri Poincaré, a káoszelmélet atyja keltette volna fel a figyelmét. Ugyanis Poe is megsejtette, hogy a világ végső rendje a káosz, egy olyan összetett rendszer, amelyeknek működését nem értjük, mert nem ismerjük a kiindulópontját.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Az áruló szív* (e kötetben lásd róla: 241–245); *A fekete macska* (253–257)

⁶³⁴ *Uo.*, 110.

DR. KÁTRÁNY ÉS TOLL PROFESSZOR
MÓDSZERE⁶³⁵

(*The System of Dr. Tarr and Prof. Fether*;
The System of Doctor Tarr and Professor Fether)

Poe elbeszéléseinek hősei közt akad néhány zseniális, analitikus elme, de vannak örültek, sültbolondok és egyszerű tökféjek is. Ez utóbbiakról szól a *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere*, amely a *Graham's Magazine* 1845. novemberi számában jelent meg. Az elbeszélő egy magán-elmegyógyintézetben tett villámlátogatás során az ép ész és az örület közti szűk mezsgyét próbálja felderíteni, de nem jár sikerrel. Eközben Poe szelíden arra buzdítja olvasóit, hogy töprengjenek el a demokrácia és a hatalomgyakorlás kérdésein, illetve a társadalmi és egészségügyi reformok hasznosságán. Ő maga mindkét kérdésben kételkedő, sőt elutasító volt: úgy is mondhatnánk, hogy a demokráciát az ostobák uralmának, a reformkísérleteket pedig bárgyúságnak tartotta. A szó szerint is „bolondos” történet a távoli Franciaországban játszódik, a nem túl távoli múltban. A fontoskodó és tudálékos, nem túlságosan éles eszű elbeszélő ellátogat egy kórházzá alakított vidéki kastélyba, amelyben Monsieur Maillard különleges, „kedélycsillapító módszerével” kezelik a pácienseket. Ott tartózkodása során a fiatalember sok mindent lát, tapasztal és megért, kivéve azt, hogy a chateau lakói közül kik az épeszűek és kik a tébolyultak.

A dél-franciaországi színhely nem csupán bolondos szeszély. Az 1840-es években még nem merült feledésbe a francia forradalom emléke, és a sok örültségé, amelyet Ész istennő védnöksé-

⁶³⁵ Edgar Allan POE, *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere*, ford. BABITS Mihály = POE *Összes művei*, I., 452–464.

ge alatt követtek el. Edmund Burke angol-ír filozófusnak és whig parlamenti képviselőnek például mindjárt a forradalom elején a bolondokháza jutott eszébe. *Töprengések a francia forradalomról* című, 1790-ben kiadott vitairatában a civilizációt jól irányított elmeegógyintézethez hasonlította, és gúnyosan üdvözölte a forradalmárokat, akik cellájuk védelmező korlátaiból és biztonságot nyújtó sötétjéből megmenekülve immár szabadon élvezhetik a fényt és a szabadságot.⁶³⁶ A fiatal Egyesült Államok kormányát nyugtalanították a franciaországi események, hiszen maguk is megélték egy – túlkapasoktól egyáltalán nem mentes – forradalmat. Bostonban például jó néhány vámtisztviselőt kentek be fenyőszurokkal („kátránnyal”) és borítottak rá egy szakajtó tollat. A függetlenségi háborút nem a béke és rend korszaka követte, hanem az elégedetlenség és a zavargások. Massachusettsben például 1786-ban kitört a Daniel Shays-féle lázadás, Pennsylvániában pedig 1794-ben a whiskey-lázadás. Közben, 1791-ben a honatyák aggodalommal figyelték a haiti forradalmat, amelynek Napóleon seregei sem tudtak gátat szabni, és aggódtak, hogy saját rabszolgáik is kedvet kapnak a lázadáshoz.

A rabság, a kényszer és az embertelen bánásmód nemcsak a rabszolgák osztályrésze volt, hanem az elmebetegké is, akiknek a helyzete és sorsa egyszerre volt orvostudományi, társadalmi, jogi és erkölcsi kérdés. A modern pszichiátria atyja, Philippe Pinel közvetlenül a francia forradalom előtt kezdett érdeklődni az elmebaj és lehetséges kezelési módjai iránt. Az alkotmányozó nemzetgyűlés 1790 márciusában elrendelte minden akarata ellenére fogva tartott egyén szabadon bocsátását, a bűnözők és az őrültek kivételével. Az utóbbiak számára kórházi

⁶³⁶ Edmund BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, Penguin, London, 1986, 90.

kezelést írt elő. Ilyen kórházak azonban nem voltak, tehát létre kellett őket hozni. Pinel ekkor talált rá hivatására. A Bicêtre és a Salpêtrière kórházak főorvosaként emberséges bánásmódban részesítette az addig megláncolva és elzárva tartott elmebetegeket.⁶³⁷ Poe elbeszélésének helyszíne, egy romos, kórházzá átalakított kastély Dél-Franciaországban, így már nem is tűnik olyan valószínűtlennek. Mint ahogy a „kedélycsillapító kezelési módszer” sem, amely annyira felkelte az elbeszélő érdeklődését, hogy útját megszakítva találkozni kíván Monsieur Maillard-ral, a legendás hírű orvossal, a módszer szakértőjével.⁶³⁸ Az eljárást, amelyet „morális kezelésnek” neveztek el, Pinel dolgozta ki, aki türelmesen végighallgatta a betegek téveszméit, elfogadta egyedi szabályaikat, és sok betegét rendhagyó színjátékokkal gyógyította ki téveszméjéből. Egy szabónak például, aki a guillotine-tól rettegett, tárgyalást rögtönzött, melynek során ártatlannak nyilvánították. Egy úrnak, aki biztos volt benne, hogy a gyomrában kígyó lakik, hánytatót adott, majd egy eleven siklót csempészett a vödörbe.⁶³⁹

Az Egyesült Államokban a „morális terápiát” Dr. Amariah Brigham alkalmazta sikerrel a hartfordi elmeegógyintézetben, ahova 1842-ben, első amerikai körútjának alkalmával Charles Dickens is ellátogatott. A népszerű szerző számára a társadalmi reformok majdnem olyan fontosak voltak, mint a regényírás. A hartfordi menhelyen több, „igencsak bolondos” társalgást folytatott a „bolondokkal”.⁶⁴⁰ William Whipple ezért úgy gon-

⁶³⁷ Benjamin REISS, *Theaters of Madness. Insane Asylums and Nineteenth-Century American Culture*, University of Chicago Press, Chicago, 2008, 159.

⁶³⁸ POE, *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere*, 453.

⁶³⁹ Jan E. GOLDSTEIN, *Console and Classify. The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century*, University of Chicago Press, Chicago, 1987, 83.

⁶⁴⁰ Charles DICKENS, *American Notes for General Circulation*, Applewood Books, Carlisle, 2004, 51–52.

dolja, hogy Poe a *Kátrány és Toll*ban magán Dickensen köszörülte a nyelvét.⁶⁴¹ Richard P. Benton azonban valószínűbbnek tartja, hogy a szatíra éle a New York-i Atlantic Monthly Magazine szerkesztője, Nathaniel Parker Willis ellen irányul. A kalandvagyó amerikai író, dandy és életművész 1834-ben Szicíliaba, Palermóba látogatott, ahol egy bogaras báró magán-elmegyógyintézetet tartott fenn. Figyelmesen bánt az ápolottakkal, kedvükre tett, és türelmesen részt vett téveszméikhez kapcsolódó különöcségeikben.⁶⁴² Az elmegyógyintézetben szerzett különleges élményeket Willis *The Madhouse of Palermo* (A palermói bolondokháza) című írásában örökítette meg. Mivel annak idején ő volt az ínyenc és hamiskártyás dandy a *De L'Omelette őrgróf* című elbeszélésben, és szellemi képességei vitathatatlanul alulmúlták a Dickenséit, valóban lehetséges, hogy Poe a kissé lassú felfogású elbeszélő alakját is róla mintázta.

A *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere* egy vidám tébolydában tett kiruccanás története. Babits Mihály leleményes fordítása fergeteges élményt nyújt a magyar olvasónak. Ahelyett, hogy elrontanám az elbeszélés csattanóját, arra a mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet, amelyben Poe finoman utal az amerikai szerzők egyik legnagyobb bánatára. Monsieur Maillard intézményében egy De Kock nevű „magas, vékony úr” egy olyan „pasasról” mesél, aki számárnak képzelte magát, és csak bogáncsot volt hajlandó enni.⁶⁴³ Nos, a valódi Charles-Paul De Kock, temérdek enyhén pornográf regény francia szerzője sok bosszúságot okozott az amerikai íróknak. Nemzetközi szerzői jogi törvény hiányában ugyanis a kiadók külföldi regények

⁶⁴¹ William WHIPPLE, *Poe's Two-Edged Satiric Tale*, Nineteenth-Century Fiction 1954/2., 121–123.

⁶⁴² Richard P. BENTON, *Poe's System of Dr. Tarr and Professor Fether. Dickens or Willis?*, Poe Newsletter, 1. (1968/1.), 7–8.

⁶⁴³ POE, *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere*, 457.

kalózkidásaival árasztották el a piacot. Ezekért nyilván nem fizettek szerzői jogdíjat. (Dickens maga is azért utazott az Egyesült Államokba, mert remélte, hogy az amerikai kiadókat jobb belátásra tudja majd téríteni. Csalódnia kellett.) A hazai íróknak, az olyanoknak, mint Poe, nem termett babér. Egy felháborodott korabeli szerző főleg a francia vetélytársakra haragudott. Panaszában egymás mellé került a világirodalom klasszikusa és szemete: „Dumas-t, de Kockot, és száz másikat, akiknek betegen burjánzó agyveleje ezer undorító magot hozott, [az amerikai kiadók] szerteszét okádták az ország minden részében. A torz, valószerűtlen, groteszk francia ízlés borzalmas termékei ugyanolyan közismertté váltak, mint a *Robinson Crusoe*.”⁶⁴⁴

Hiába berzenkedtek az amerikai írók, Charles-Paul De Kock huncut regényei rendkívül időtállóak voltak az Atlanti-óceán mindkét oldalán. James Joyce *Ulysses* (1922) című regényében Molly, Leopold Bloom felesége de Kock-regényt szeretne olvasni. Tetszik neki a szerző neve, arra a csintalan dologra emlékezteti, amelyre titokban maga is készül.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Pestis király* (e kötetben lásd róla: 77–83); *Bice-Béka* (363–368)

⁶⁴⁴ Idézi HAYES, *I. m.*, 89.

MONSIEUR VALDEMAR KÓRESETE
TÉNYSZERŰ MEGVILÁGÍTÁSBAN⁶⁴⁵

*(The Facts of M. Valdemar's Case;
The Facts in the Case of M. Valdemar)*

Semmi sem kelti fel jobban érdeklődésünket, mint egy hírzár-
lat, amelyet bejelentenek, és amelyet egy ideig be is tartanak.
„[...] a hírzárlat érdekében minden lehető elkövettünk”, állítja
az elbeszélő, ám – vagy talán éppen emiatt – „a nagyközönség
körében zavaros és túlzásokkal terhelt hírek kezdtek keringe-
ni”.⁶⁴⁶ Ilyenkor legjobb, ha a hírek őrzői vonakodva előlépnek
és az eltírt eseményeket „tényszerű megvilágításba” helyezik.
Melyek tehát ezek a „tények”? Az elbeszélő, aki feltehetően or-
vos, delejes álomba meríti a haldokló Monsieur Ernest Val-
demart. Halálát azonban nem sikerül kísérletelni. „[...] megha-
lok”, jelenti be „durva [...], töredezett és üres” hangon a beteg.
Orvosa és a kísérlet többi résztvevője úgy véli, a delejezés sike-
rült, majd a beteget hosszú ideig hagyják ágyában heverni.
Amikor hét hónap elteltével megkísérlik felébreszteni, Monsieur
Valdemar „iszonyú” hangon tiltakozik, majd teste percek alatt
rothadó, folyékony masszává alakul. „Az ágyon”, közli az orvos,
„ott feküdt egy halomban az undorító lucok”.⁶⁴⁷

A mesmerizmus, akárcsak a frenológia, viszonylag fiatal tu-
dománynak számított az 1840-es években: mindkettő Bécsből
indult útjára a 18. század végén. A mesmerizmust ma már csak
a hipnózis előfutáraként emlegetjük, pedig Anton Franz Mes-

⁶⁴⁵ Edgar Allan POE, *Monsieur Valdemar kóreseite tényszerű megvilágításban*, ford.
BARTOS Tibor = POE *Összes művei*, I., 466–471.

⁶⁴⁶ *Uo.*, 466.

⁶⁴⁷ *Uo.*, 470–471.

mer bécsi tudós módszerének tudományos háttere ennél összetettebb volt. Newton egyetemes tömegvonzás-elméletéből kiindulva Mesmer azt feltételezte, hogy az univerzumot összetartó erő elektromágneses jellegű. Ennek az erőnek az irányított áramoltatása, a „delejezés” pedig gyógyító hatással bírhat. Poe fogékony volt a természettudományoknak mind szellemi, mind gyakorlati vonatkozásaira. A mesmerizmus tanait egyfelől arra használta fel, hogy a lélek anyagi jellegéről és Istenről elmélkedjék. Ilyen korábbi elbeszélése, a *Történet a Rongyos Hegyekből* és a *Delejes látomás*. Másfelől pedig, amikor a helyzet úgy kívánta, a gyors piaci siker érdekében megtévesztette olvasóit. A *Palackban talált kézirat*, *A ballonkacsa*, a *Hans Pfaall*, az *Arthur Gordon Pym*, a *Julius Rodman naplója*, a *Von Kempelen és felfedezése* egyszerű átverések voltak, amelyek kihasználták az átlagolvasó tudományos érdeklődését és félműveltségét. A tömegsajtó laza szabályai kedveztek az ügyeskedésnek. A magazinok oldalain tudományos témájú cikkek váltakoztak a szépirodalmi írásokkal. Az olvasó számára legfeljebb a cím jelenthetett fogódzót, hogy kitalált vagy igaz történetet olvas-e éppen. *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* ugyanúgy lehetett szenzációs tudományos át-törés, mint szenzációkeltő rémtörténet.

Amint az várható volt, a különös delejezés esetének híre gyorsabban átkelt az Atlanti-óceánon, mint ahogyan Monsieur Valdemar Kharón ladikján áthajózott a Sztüx vizén. Poe írása 1845 decemberében jelent meg az *American Review*, majd egy hónappal később saját lapja, a *Broadway Journal* hasábjain. A *Monsieur Valdemar kóresetét*, a londoni *Sunday Times* beszámolója nyomán,⁶⁴⁸ több angol lap megtörtént esetként közölte 1846 januárjában.

⁶⁴⁸ *Mesmerism in America: Astounding and Horrifying Narrative* [Mesmerizmus Amerikában: meghökkentő és elborzasztó történet], *The Sunday Times* 1846. január 4.

ban. Ezzel elindult a sajtólavina. A Morning Post cikke, *Mesmerizmus Amerikában – A New York-i M. Valdemar halála*, kételyeket fogalmazott meg az eset hihetőségével kapcsolatban.⁶⁴⁹ Ezeket a kételyeket azonban egy tudományos folyóirat, a Popular Record of Modern Science; A Journal of Modern Philosophy and General Information (A modern tudomány népszerű téma; modern filozófiai és általános ismeretterjesztő folyóirat) azonnal megcáfolta. Az érintett személyek valóságáról könnyen meg lehet győződni, írja a lap. Az ápolónők és szolgák kiléte kinyomozható neveik kezdőbetűiből. A kísérletben, érvel a szerző, „túl sok személy vett részt ahhoz, hogy ilyen hosszan tartó csalást véghez lehetett volna vinni”, és egyébként is, New Yorkban „valamilyen rendkívüli dolognak kellett történnie”, hiszen „a mesmerizmus terén minden dolog újdonságnak számít”. A Popular Record of Modern Science cikkét Poe tolmácsolásában olvashatjuk, aki elégedetten nyugtázta az átverés sikerét. A Graham’s Magazine 1848. márciusi számában megjelent *Széljegyzetében* hosszasan idézi tudós, ám hiszékeny kollégáját. A Morning Post cikke, írja, „elhitette néhány egészen kis gyerekekkel, hogy ez a lap valamivel kevésbé ostoba, mint egy pár rendőrcsizma”.⁶⁵⁰ Egy skót érdeklődő levelére válaszolva pedig türelemmel magyarázza, hogy a *Delejes látomás* és a *Monsieur Valdemar kórese*te: átverés. „Van, aki elhiszi – én magam nem –, és kérem, Ön se tegye.”⁶⁵¹

Mindez nem jelenti azt, hogy Monsieur Valdemar történetét nem kell komolyan vennünk. Ha Poe kortársai lennénk, a korabeli tudomány szellemében elmélkedhetnénk azon, hogy mi a halál, és pontosan mikor áll be. Akkor, amikor a lélek elhagyja a

⁶⁴⁹ THOMAS–JACKSON, *I. m.*, 617.

⁶⁵⁰ POE, *Essays and Reviews*, 1431–1432.

⁶⁵¹ Edgar Allan POE, Letter to Arch Ramsay, December 30, 1846 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, II., 337.

testet? Amíg a delejező akarata fogva tartja Monsieur Valdemar életerejét, a test nem indul bomlásnak. Akkor tehát a mesmerizáló orvos, aki irányítani tudja a „delejes” erő áramlását, isteni erővel bír? És vajon mire használja ezt az erőt? A 19. századi Amerika polgárai egyidőben élhették át a tudomány iránti csodálat és az istenhit kettős áhítatát. Ezt tükrözi a telegráf feltalálója, Samuel Morse első üzenete, amelyet elektromágneses hullámok segítségével közvetített: „What hath God wrought?” – azaz: „Mit mívelt Isten?”⁶⁵² Író-olvasó emberek számára elgondoltató lehetett az írott vagy kimondott szó közvetítésének pusztán mechanikus módszere. Poe elbeszélésének egyik elemzője szerint a halott Valdemar „durva [...], töredezett és üres” hangja, amely „a merev szájrésből tört elő”, illetve a nyelvének „erős rezgő” mozgása,⁶⁵³ testének egyetlen életjele a telegráf működését idézi.⁶⁵⁴ Olyan ez, mintha lélekből fakadó kinyilatkoztatás helyett egy készülék kopogását hallanánk. Monsieur Valdemar, a *Bibliotheca Forensica* szerkesztője és a *Wallenstein*, valamint a *Gargantua* lengyel fordítója⁶⁵⁵ bizonyos értelemben Poe kollegája: író. Ám halott: élete, és ezzel együtt szabadsága és eszméi megszűntek. Nyelve, egy külső akaratnak engedelmeskedve, még elkopog egy talmi hírt, egy ti-ti-tá-t. Üzenete azonban gondolatokat már nem tartalmaz.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Pestis király* (e kötetben lásd róla: 77–83); *Bice-Béka* (363–368)

⁶⁵² DANIEL WALKER HOWE, *What Hath God Wrought. The Transformation of America, 1815–1848*, Oxford University Press, Oxford (NY), 2007, 961.

⁶⁵³ POE, *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*, 470.

⁶⁵⁴ ADAM FRANK, *Valdemar's Tongue, Poe's Telegraphy*, ELH [English Literary History] 72. (2005/3.), 636.

⁶⁵⁵ POE, *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*, 466.

HALÁLFEJES PILLANGÓ⁶⁵⁶
(*The Sphinx*)

New York városában kolerajárvány pusztít. A *Halálfejes pillangó* szorongó, aggályoskodó mesélője a New York-i kolerajárvány elől menekül barátja vidéki otthonába. Amerika keleti partjának nagyvárosaiban valóban előfordultak sárgaláz- és kolerajárványok, Poe maga is átélt néhányat. Történetének hőse és elbeszélője a Hudson folyó völgyében, barátja házában talál menedéket. Egy napon lenyűgözve figyel ablakából a festői tájat, amikor rémületére hatalmas szörnyeteget lát leereszkedni a távoli vízmosásba. Hossza körülbelül hetvennégy láb, szárnyának fesztávolsága egyenként legalább tizenkettő, és rettenetes szájából iszonyú hang tör elő. Néhány nap múlva a jelenés visszatér. Mielőtt azonban a mesélővel együtt az olvasót is hatalmába kerítené a rémület, a házigazda higgadtan elmagyarázza, hogy a félelmetes lény látványa csupán optikai csalódás. Hősünk „természetellenes mélabúját” óvatlanul választott olvasmányai annyira felfokozták, hogy eluralkodott rajta az „örökletes babonás hajlam”.⁶⁵⁷ Szó sem volt távoli folyóparton mászkáló szörnyetegről, csupán egy apró méretű halálfejes lepke függött közvetlenül az ablak előtt egy pókfonálon. A „groteszk” és „arabeszk” történeteken csiszolódott olvasó, amint megnyugodott, máris bosszankodni kezd. Ugyan már, gondolja: szemünk képtelen közeli és távoli tárgyakról egyforma élességű képet alkotni. Hogyan hihetne valaki, hogy egy picli lény itt az orra előtt a távoli táj része?

⁶⁵⁶ Edgar Allan POE, *Halálfejes pillangó*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 200–202.

⁶⁵⁷ „[...] condition of abnormal gloom”; „hereditary superstition”. Edgar Allan POE, *The Sphinx* = UÓ., *Poetry and Tales*, 843 (saját fordításom).

Poe, az amatőr természettudós, az optika titkainak ismerője itt sajnálatosan melléfogott. Lehetséges volna, hogy a valószerűtlen és túlzó történet nem egy nevetséges melléfogásról, hanem valami másról szól? Az elbeszélés eredeti címe, *The Sphinx* (A szfinx), Oidipusz történetének szörnyetegére is utalhat, aki addig sanyargatja Théba városának lakóit, amíg valaki meg nem felel találós kérdésére. Poe pedig, akárcsak a szfinx, a talányok nagymestere.

Az elbeszélő és barátja két ellentétes lelki alkat. Az egyik érzékeny és fogékony, a másik józan és tárgyilagos. A mű egyik elemzője azt állítja, hogy a két szereplő Poe összetett énjének két oldala.⁶⁵⁸ Lehetséges, bár Poe inkább a bűvészkedést, mint az önkifejezést művelte magas fokon, és valljuk be, ezért szeretjük. Legismertebb verse, *A holló*, amely meghozta számára az ismertséget és elismerést, mesterien játszik az olvasó vagy a hallgatóság képzeletével és érzelmeivel. Valahányszor Poe gyertyafényben, sejtelmes hangon elszavalta versét, mindig megborzongatta hallgatóságát. Ugyanakkor megírta *A műalkotás filozófiáját*, az esszét, amelyben türelemmel elmagyarázza, milyen tudatosan és átgondoltan építette fel *A hollót* a kívánt hatás érdekében.

Vajon a *Halálfejes pillangó* a könnyen izgalomba jövő, romantikus vagy „gótikus” képzelőerejű divatos írókat figurázza ki? Ebben az esetben nyugodtan mosolyoghatunk az elbeszélő gyermekteg tévedésén. Ám a józan házigazda leereszkedő szónoklata, amelyet barátjához intéz, nem elég rokonszenves. Szinte sajnáljuk, hogy a titokzatos jelenségeknek ilyen egyszerű a magyarázatuk. A természet festőiségét unalmasnak találjuk, ha hiányzik belőle a fenséges és titokzatos elem. Amennyiben így

⁶⁵⁸ William S. MARKS, *The Art of Corrective Vision in Poe's The Sphinx*, Pacific Coast Philology 1987/1–2., 48.

gondolkodunk, Poe gúnyolódásának tárgya mi magunk vagyunk. A természet önmagában teljes, tudatunktól független létező. Ilyen vagy olyan tartalmakat az emberi elme vetít rá, ma is éppen úgy, mint a romantika korszakában. Poe csupán laza szálakkal kötődött a romantika világképéhez. A 19. század első felében élt, abban a közegben, amelyben Samuel Taylor Coleridge (akit nagyra tartott) és Ralph Waldo Emerson (akiről tüntetően nem vett tudomást). Ám ismeretelmélete és írói szemlélete eltér az övéktől. A szellem, az anyagi világ és az alkotási folyamat szerves egységével szemben, amely a romantika világképének és esztétikájának jellemzője, „angyali párbeszédeiben” Poe a szellem anyagi minőségét hirdeti. A természetet átható szellemi lényegből szervesen fakadó alkotóerő felmagasztalása helyett pedig az alkotás mesterséges, csinált, kitalált jellegére helyezi a hangsúlyt, amely a modernizmus szerzőivel teszi rokonná. Ugyanakkor játékoságával, a rögtönzés, a paródia és a nyelvi játék iránti fogékonyságával ő a posztmodern látásmód egyik előfutára.

Ennyi magyarázat után akár le is tehetjük Poe-kötetünket azzal, hogy a halálfejes pillangó történeténél jobbat is olvastunk már. Azonban az előbbieken kívül van az elbeszélésnek egy apró részlete, amelyre felfigyelhetünk. Vendége tévedésén elgondolkodva a házigazda a perspektíva fontosságáról kezd elmélkedni. Megjegyzi, hogy hajlamosak vagyunk bizonyos dolgokat alul- vagy túlértékelni, attól függően, hogy helyzetét a magunkéhoz viszonyítva közelinek vagy távolinak tekintjük-e. Ilyen például, mondja, és az olvasó legalább annyira meglepődik, mint az elbeszélő: a demokrácia. „Ahhoz, [...] hogy megfelelőképpen felmérjük a Demokrácia elterjedésének hatását az emberiség egészére, azt is meg kell becsülnünk, hogy e pillanatban milyen távol vagyunk annak a korszaknak az eljövételétől,

amelyben ez várhatóan bekövetkezik.”⁶⁵⁹ Az elbeszélő házigazdájának ez a kijelentése elég homályos. Arthur Hobson Quinn szatirikus szándékot lát a demokrácia és a hatalmasnak és ijesztőnek tűnő, ám valójában piciny és jelentéktelen halálfejes lepke analógiájában.⁶⁶⁰ Thomas Ollive Mabbott pedig úgy véli, Poe védelmébe veszi a demokráciát, és burkoltan így érvel: míg a korabeli társadalmi elit a tömeg zsarnokságának látja az egyszerű emberek részvételét a nemzeti politika alakításában, a távoli jövő megszelídíti és igazolja majd ezt a gyakorlatot.⁶⁶¹

Ha Mabbottnak igaza lenne, a *Halálfejes pillangó* volna az egyetlen Poe-elbeszélés, amely rokonszenvet kelt a demokrácia iránt. Korábbi politikai szatírái (*Pestis király, Négy fenevad egy testben, Pár szó egy múmiával*), valamint a későbbi *Mellonta Taruta* ennek éppen az ellenkezőjét igazolják. Poe a Whig Párttal rokonszenvezett, amely aggályosnak találta az általános férfi szavazati jog elterjedését, illetve elutasította Andrew Jackson személyét és politikáját. A *Halálfejes pillangó* minden bizonnyal azt sugalmazza, hogy a demokrácia vívmányát túlértékelik. Ez a politikai eszmény és kormányzási forma a jövőben megbukik, vagy legalábbis elveszíti a jelentőségét. A Hudson melletti elegáns villa házigazdája merészen teremt kapcsolatot a rovartan és a politika között. Gondolattársítását úgy is értelmezhetjük, hogy a demokrácia olyan sebesen terjed, és olyan pusztító, mint a kolera. Poe, a déli úriember, a dollárok koldusa, ám a szellem

⁶⁵⁹ Saját fordításom. Vö. „To estimate properly [...] the influence to be exercised on mankind at large by the thorough diffusion of Democracy, the distance of the epoch at which such diffusion may possibly be accomplished, should not fail to form an item in the estimate.” POE, *The Sphinx*, 846.

⁶⁶⁰ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 499.

⁶⁶¹ *The Collected Works of Edgar Allan Poe, III. Tales and Sketches 1843–1849*, 1251 (5. jegyzet).

arisztokratája talán úgy vélte, távolról szemlélve a tömeg félelmetes szörnyeteg. Egyedi példánya pedig, nagyító alatt vizsgálva, idegenségében visszataszító lény.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Négy fenevad egy testben* (e kötetben lásd róla: 64–69); *A szemüveg* (267–271)

EGY HORDÓ AMONTILLADO⁶⁶²
(*A Cask of Amontillado*)

Mindannyian, akiket valaha is megbántottak, álmodozunk nemmes, vagy egyszerűen csak véres bosszúról. Szívesen látnánk ellenségünket lábunk előtt fetrengeni, megalázva, netalán vérbe fagyva. És a képzeletbeli kielégülésnél legtöbbször meg is álunk, szájalmasan vonagló haragosunk képét elraktározzuk az elvetélt tervek mappájában. Még ha megbocsátásra nem is vagyunk képesek, nem bántjuk a nyavalyást, mert megjött a józan eszünk. Nem járunk jól, ha megtennénk. Amennyiben megaláznánk, fölénk emelné őt embertársaink részvéte. Ha pedig nyolc napon túl gyógyuló meggyőzésben részesítenék, mehetnénk a hűvösre. A véres bosszú csak akkor tökéletes, ha bűntényként is az. Montresor, az *Egy hordó Amontillado* hőse és elbeszélője valamennyi bosszút forraló egyén nevében fogalmazza meg a kielégítő megtorlás alapelveit: „Büntetnem kell – de büntetlenül kell büntetnem! A bántalom nincs megtorolva, ha megtorlás éri utol a megtorlót. És éppen úgy nincsen megtorolva, ha a bosszuló elmulasztja, hogy bosszuló mivoltát éreztesse azzal, aki megbántotta.”⁶⁶³ Ő maga nem rest előkészíteni és végrehajtani egy olyan tervet, amely biztos sikert ígér: egy hordó különleges bor ürügyén elcsalja Fortunatót a családi katakombákba, befalazza, majd ötven éven át hallgat tetteről.

Amikor Montresor végre megszólal, egy olyan hallgatósághoz intézi szavait, amelynek jelenlétét szavai nyomán mi, olvasók is érzékeljük. Az *Egy hordó Amontillado*, akár csak *Az áruló szü*

⁶⁶² Edgar Allan Poe, *Egy hordó Amontillado*, ford. BABITS Mihály = POE Összes művei, I., 486–490.

⁶⁶³ *Uo.*, 486.

és *A perverzió démona*, drámai monológ. Mindhárom történet kerete a vallomás, amelyben a tettes feltárja egy gyilkosság részleteit. Poe három elbeszélésben is megszólaltat egy-egy bűnöst, aki nem tudja magába fojtani titkát. Amikor beszámol a gyilkosság részleteiről, *Az áruló szív* elbeszélőjén ugyanaz az örület uralkodik el, amely a gyilkosságra készítette. Tettének nincs meghatározott indítéka, csupán az, hogy nem tudja elviselni áldozatának, az öregembernek a tekintetét. Vallomásának oka ugyanilyen ésszerűtlen: akkor tör elő, amikor hallani véli áldozatának szívverését a padló alól. *A perverzió démona* narrátora évekkal a gyilkosság elkövetése után lép elő és vállalja tettét. A megmagyarázhatatlan erőt, amely nyilvános vallomásra sarkallja, közönséges halandók a lelkiismeret sugallatának tulajdonítanak, ám ő „perverziósnak” nevezi, és hosszas koponyatani fejtegetéssel indokolja, miért lehetetlen ellenállni ennek az észszerűtlen készítésnek. *Az Egy hordó Amontillado* elbeszélője nem árulja el, miért kellett egykori barátjának lakolnia: bosszúvágyát azzal magyarázza, hogy „Fortunato ezernyi sértését”⁶⁶⁴ kellett eltűrnie.

Mindegy, milyen okból álltak elő történeteikkel *Az áruló szív* és *A perverzió démona* névtelen elbeszélői, mindketten elnyerik büntetésüket. Amikor azonban Montresor meséli el egy jól előkészített gyilkosság történetét, semmi sem utal küszöbön álló megtorlásra. A három elbeszélést egymás után olvasva megfigyelhetjük, Poe hogyan számolja fel fokozatosan a bűnvallomás erkölcsi kényszerét. Babits Mihályt bizonyára megragadta a vallomások erőteljes hatása, hiszen mindhárom írást ő fordította. *Az Amontillado* fordításánál el kellett döntenie, ki az, akihez Montresor a szavait intézi. A megszólítás az elbeszélés elején –

⁶⁶⁴ Uo.

„ti, kik oly jól ismeritek lelkeim természetét”⁶⁶⁵ – kiterjedt hallgatóságra utal. Babits talán *A perverzió démona* hatására, amelyet szintén ő fordított, döntött így: ebben a történetben a gyilkos a megdöbbenet tömeg előtt kürtöli világgá bűnét. Ám az *Amontillado* szövegében („you, who so well know the nature of my soul”) a megszólított egyetlen személy is lehet. Montresor története Velencében játszódik a farsangi karnevál idején. Vallomása talán gyónás, amelyet egy pap hallgat végig. A gyónás tartalma titok marad, a gyilkost nem vonhatja felelősségre földi ítélszék, az isteni igazságszolgáltatás gépezete pedig láthatóan nem lépett működésbe. Az *Amontillado* 1846 novemberében jelent meg a philadelphiai Godey’s Lady’s Book hasábjain. Az érzékeny lelkületű hölgyeknek bizonyára tetszett, mert egyikük sem fogalmazott meg elítélő kritikát. Mi sem tiltakozunk, amiért az elbeszélés cselekményében nem következik be a költői igazságszolgáltatás.

Ám az is lehetséges, hogy az elbeszélés megszületésével éppen ez – költői igazságszolgáltatás – történt. Montresor jól kitervelt bosszújának elbeszélése során Poe átélhette azt az elégtételt, amelyre az őt ért számos sérelem után vágyott. Az 1840-es évtized közepén ugyanis kudarcot kudarokra halmozott, amelyekért bizonyára másokat okolt. Családjával együtt New Yorkban lakott, ám a költözés nem hozta meg számára a várt piaci sikert. Magazinja, a *Broadway Journal* zátonyra futott, és a „*Stylus*”, az irodalmi folyóirat, amelyet szeretett volna létrehozni, csak terv maradt. Szerkesztőként és kritikusként kétséges kimenetelű csatározásokba bonyolódott, és kíméletlen kritikákat közölt például a közkedvelt új-angliai költő, Henry Wadsworth Longfellow verseiről. Ezzel magára haragította a bostoniakat, akiket ráadásul

⁶⁶⁵ *Uo.*

1845 októberében egy Lyceum előadáson „perverz” módon utatott és sértegetett. Kapcsolata két műkedvelő New York-i irodalmár hölgygel tovább rontotta megtépázott hírnevét. Egyiküknek, Elizabeth Ellet költőnőnek nem szentelt elég figyelmet, ezért a hölgy hírbe hozta őt Frances Sargent Osgooddal. A feltételezés nem volt egészen alaptalan, ugyanis Mrs. Osgood verseiben burkoltan, leveleiben pedig nyíltan flörtölgetett Poe-val. A botrány, amely 1846 őszén kirobbant, szinte sistergett Mrs. Ellet bosszúvágától.⁶⁶⁶ Poe maga is bosszút forralt rágalmazói ellen, akik ekkorra már alaposan megszorodtak. Az egyik ilyen ellenfél egykori barátja, Thomas Dunn English volt. A sikeres magazinszerkesztő, aki évekig hosszas lejárató hadjáratot viselt Poe ellen, az Osgood-botrány ürügyén újra kötekedni kezdett. Poe erre hasonló módon válaszolt. A torzsalkodó írástudók soráikkal a magazinok hasábjain, öklükkel egymás arcán hagytak emlékezetes nyomot.⁶⁶⁷ Ahogy az Englishsel való csatározás abbamaradt, Charles Frederick Briggs lendült támadásba. Neki is jó oka volt haragudni Poe-ra, aki kitúrta őt a Broadway Journal szerkesztőségéből, ráadásul kíméletlenül bírálta a regényeit.⁶⁶⁸

Poe okkal neheztelt azokra a szerencsésekre, akik vagyonnal, pártfogókkal és befolyásos barátokkal rendelkeztek, és ezért gyorsan, zökkenőmentesen érvényesültek az irodalmi életben. Ők voltak az irodalmi világ Fortunatói, akik magabiztosan és céltudatosan meneteltek a siker felé, miközben lenézték őt, a fil-lérekért gályázó szerkesztőt. Kudarcai miatti elkeseredésében Poe úgy vélte – talán nem is tévesen –, hogy az irodalmi szintér érdekszövetségei akadályozzák a sikerét. Érdemes felidézniük

⁶⁶⁶ Moss, *I. m.*, 214, 218.

⁶⁶⁷ James HUTCHISSON, *Poe*, The University of Mississippi Press, Jackson, 2005, 188–190.

⁶⁶⁸ Moss, *I. m.*, 241.

az *Egy hordó Amontillado* egyik jelenetét, amelyben Montresorral érzékeltetik, hogy nem tagja a klubnak:

„[Fortunato] nevetett, s oly gesztussal dobta a levegőbe a palackot, melyet nem értettem.

Meglepetve néztem rá. Ő ismételte a mozdulatot – groteszk volt.

– Nem érted? – kérdezte.

– Nem én – válaszoltam.

– Tehát nem tartozol a testvérek közé.

– Hogyhogy?

– Nem vagy kőműves.”⁶⁶⁹

A 19. századi Egyesült Államokban sokan haragudtak a szabadkőművesekre, a testvériség felszámolását egy politikai párt is zászlajára tűzte. Poe haragja és sértettsége azokra az írókra irányult, akik egymás vállát veregették, magasztaló kritikákat adogattak körbe, és féltékenyen őrizték kiváltságaikat. Eközben, akárcsak Fortunato, ők sem voltak többek, mint részeges bohócok. Fortunato kérdésére után Montresor előhúz köpenye alól egy vakolókanalat, ezzel bizonyítván, hogy ő is „kőműves”: nem jelképesen, hanem a szó legszorosabb értelmében. Néhány perc múlva ugyanis ezzel a vakolókanállal falazza be Fortunatót a pince egyik falmélyedésébe.

Poe bosszújának eszköze a „stylus”, az íróvessző, amelyet számos befutott kortársánál jobban forgatott. Mára valamennyi szakmai és személyes ellenfeléről megfélemedtünk, ha hallottunk róluk egyáltalán. Még Longfellow hírneve is megkopott. Az *Egy hordó Amontillado* szó szerint is „költői igazságszolgáltatás”, amely elégtételt hozott Poe-nak. Igaz, részvétet érzünk a szerencsétlen Fortunato iránt, akinek a csontjai ott porladnak

⁶⁶⁹ POE, *Egy hordó Amontillado*, 488.

egy salétromos pincében. De ami emlékezetes marad számunkra, az egy eszelős és mégis higgadt hang, amely azóta is kísért képzeletünkben: a Montresoré.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* (e kötetben lásd róla: 304–307); *Csupa x bekezdés* (377–381); *Bicebéka* (363–368)

MELLONTA TAUTA⁶⁷⁰
(*Mellonta Tauta*)

Az idő és a tér áthidalásának lehetősége, a múlt, a természet vagy éppen a természetfölötti rejtjelmeinek kifürkészése a viktoriánus Nagy-Britannia és Egyesült Államok középosztályának kedvelt időtöltése volt. Ebben a szenvedélyben Poe is osztozott. Ráadásul, mint magazinszerző, nem szalaszthatta el a lehetőséget, hogy tudományos vagy annak tűnő témákkal felkeltse az olvasók figyelmét. Több elbeszélésének háttere a matematika, fizika, kémia és asztrológia tudománya, illetve az anatómia és az orvostudomány olyan alkalmazásai, mint a frenológia vagy a mesmerizmus. A koramodern tudományos forradalom a fürkésző, a 18. századi természetrajz pedig a gyűjtőkedvet honosította meg az érdeklődő amatőrök között. Mi sem lehetett izgalmasabb, mint megfigyelni a jelenségeket, kutatni, hogyan működnek az élő rendszerek, megtudni, mi volt valaha, és összegyűjteni mindent, ami a múltból tárgyi emlékként vagy üzenetként fennmaradt. Poe egyik legkorábbi elbeszélése, a *Palackban talált kézirat* leírást tartalmaz a Föld túlsó feléről és egy hatalmas örvényről, amely talán egy másik világba vezet. Az ismeretlen térnél csak az ismeretlen idő érdekesebb, a geológia és a régészet tudományterületein pedig mindkettő egyesül. James Hutton skót természettudós és tanítványa, Charles Lyell angol geológus bebizonyították, hogy a föld rétegeinek vizsgálata felér egy időkapszula üzenetének megfejtésével. A régészek pedig szorgalmasan ástak például Palesztinában és Egyiptomban, valóságos kulturális divatokat – sőt

⁶⁷⁰ Edgar Allan POE, *Mellonta tauta*, ford. GÖNCZ Árpád = POE *Összes művei*, II., 6–15.

rögeszméket: Szentföld- és egyiptomániát – teremtve Európa-szerte.

Az időkapszula információi két irányba is utazhatnak. A múltból értékes üzenetet szállíthat például egy szarkofág, benne egy ötezeréves, élő szemtanúval, egy múmiával, akivel „pár szót” lehet váltani. És ha a régészet és a geológia a föld mélyéből szerzi be a tudást, a jövő titkai miért ne jöhetnének a levegőből? A *Mellonta tauta* (a görög kifejezés jelentése: „a jövő dolgai”) egy palackba rejtett levél üzenete, amelyet 2848-ban egy transzkontinentális hőlégballon-járatról fog az óceánba ejteni egy tudós hölgy. Poe figyelte a technológiai újításokat, felhasználta őket, hogy figyelmet keltsen és találgatásokat végezzen a jövő csodáiról. Valószínű, hogy a *Hans Pfaall* és *A ballonkacsa* ihlették Jules Verne *Öt hét léghajón* (1862) című regényét. Verne-t valóban érdekelt, mi várható a jövőben. Ezzel szemben Poe az 1848-as év végén azt vizsgálta, mi hibádzik a jelenben. Ezer évvel 2848 előtt minálunk, a Metzengerstein állítólagos színhelyén valóban kitört egy forradalom. Ezzel egyidőben az Egyesült Államokban éppen véget ért a mexikói háború. Az elnöki székben pedig a demokrata párti James Polk ült, aki területcsatolással, államközi egyezményrel és háborúskodással fél földrészt betérítő birodalommá növelte hazáját. Poe-nak nem sikerült útjára indítania magazinját, a „Stylus”-t, nyomorgott, és egy komoly udvarlása is kudarcot vallott. *Mellonta tauta* című elbeszélését 1849 februárjában közölte a *Godey’s Lady’s Book*, amelyet régi ismerőse, a jószándékú Sarah Josepha Hale szerkesztett. Az elbeszélés narrátorának tanúsága szerint 2848-ban a szárazföldön széles nyomtávolságú vasutak száguldoznak, az óceánok fölött pedig százával cikáznak a hatalmas hőlégballonok és szállítják az embereket innen oda, valamint keresztül-kasul. A történetben újra találkozhatunk Poe szatíráinak visszatérő, burkolt állításaival: a

19. század nézetei a megismerésről és a tudásról elhibázottak, a haladás csupán illúzió, a politika pedig egy ésszerűtlen szabályok alapján űzött, ostoba színjáték.

Ez az elbeszélés, mint minden satíra, több ismeretet rejt Poe jelenéről, mint a világ jövőjéről. A palackba rejtett levél írója, „Pundita” (avagy női Mester; Göncz Árpád szellemes fordításában: „Mestra”) unalmában a régmúlt furcsaságairól fecseg. Ismeretei bájosan pontatlanok. Ezzel Poe finoman figyelmezteti olvasóit, hogy jelenük csupán nekik fontos. Az idő múlásával eltömpul a történelmi időérzék: a 19. század, akárcsak egy teleszkóp, összecúsúszik a 17.-kel, majd az időszámításunk előtti 4.-kel, és a jövő embere (vagy asszonya) mindezt úgy tartja számon, mint „ókor”, sőt „őskor”.⁶⁷¹ Mestra elegánsan elutasítja a logika idejétmúlt következtetési módszereit, a dedukciót és az indukciót, majd kigúnyolja a fontoskodó utilitarizmust. Egyetlen bekezdésen belül megkapja a magáét Arisztotelész, Euklidész, Francis Bacon, Immanuel Kant, valamint John Stuart Mill és „taposólova, Jeremy Bentham”.⁶⁷² 2848-ban ugyanis már felismerték, hogy a tudás valódi forrása az intuíció és a képzelőerő: „A kutatást kivették a vakondok kezéből és rábízták az igazi, egyedül igazi gondolkodókra, a tüzes képzeletű emberekre.”⁶⁷³ Itt Poe, a mellőzött művész és műkedvelő tudós nyilván önmagára és a hozzá hasonlókra utal, miközben sziporkázó szójátékokkal szórakoztatja olvasóit. A bájosan csapongó Mestra mindenhez ért, ám csak felületesen, és kétezer év ismeretelméletnek nagyjait egyetlen állatseregletbe tereli. Arisztotelészből így válik Ariesz Tottle (megközelítőleg: a támolygó Kos). Francis Bacon összekeveredik a skót íróval, James Hogg-gal, az „ettrick-i

⁶⁷¹ *Uo.*, 9–10.

⁶⁷² *Uo.*, 9.

⁶⁷³ *Uo.*, 10.

pásztorral”, a Blackwood magazin egyik szerzőjével, majd egy asszociációs láncszemen át Baconból „Sertés” lesz.⁶⁷⁴ A 19. század női divatja is hozzátesz valamit Mestra bestiáriumához: szerinte ezek a hölgyek úgy öltöztek, mintha „átmenet lennének a pulykakakas és a púpos teve közt”.⁶⁷⁵ Ez a sok kuriózum azonban eltöri az Egyesült Államok modern kori csodája, a szövetségi államforma és a politikai demokrácia mellett. Mestra az előbbit „mindenki-önmagának szövetségnek” nevezi és „a prérikutyák” életformájához hasonlítja. A demokrácia pedig, úgy véli, „csodálatraméltó kormányforma – kutyák számára”.⁶⁷⁶

A *Mellonta tauta* mesélője Arisztotelész *Organonja* (Kr. e. 4. század) és Francis Bacon *Novum Organum* (1620) című műveinek közvetítőlegesen ismerete alapján megállapítja, hogy a természeti jog egyik alaptétele, mely szerint „mindenki szabadnak és egyenlőnek születik”, badarság. Ugyanis a természeti organizmusok rendszerében a fokozatosság, azaz egyenlőtlenség elve érvényesül. Nevetséges, hogy „az őskoriak” éppen a politikában hagyták ezt figyelmen kívül. Mestra a demokratikus közösséget a metonímia és metafora elmés összekapcsolásával egyszerűen „Csőcseléknek” nevezi, és hozzácsapja menaszériájához: „Termete óriás – arcátlan, tehetetlen, mocskos, epéje egy ököré, szíve egy hiénáé, az agya egy páváé”.⁶⁷⁷ Poe nem volt politikus, nem fenyegette az a veszély, hogy az egyenlő polgárok nyilvánossága előtt felelnie kell szatírájának merészsége miatt.

Az 1830-as évek elején egy fiatal francia főúr utazgatott az Egyesült Államokban, hogy a börtönviszonyokat tanulmányozza, majd *Az amerikai demokrácia* (1835) című művében a század

⁶⁷⁴ *Uo.*, 8. „Hog” angolul ’disznó’.

⁶⁷⁵ *Uo.*, 14.

⁶⁷⁶ *Uo.*, 12.

⁶⁷⁷ *Uo.*

legmélyrehatóbb elemzését nyújtotta az amerikai társadalomról, politikáról és kultúráról. Alexis de Tocqueville, aki örökölte rangját, és Poe, a szellem arisztokratája minden bizonnyal egyetértettek volna a politikai egyenlőség elvének megítélésében. Tocqueville könyvének egyik fejezete, *A hit fő forrása a demokratikus népek körében* című, nem a vallásról beszél, hanem a közvélemény erejéről, bár egy kis kerülővel végül mégis a valláshoz jut el. Gondolatmenetét röviden így foglalhatnám össze: az embereknek szükségük van a közös eszmékre, amelyekből a közös cselekvések fakadnak, hiszen ezek nélkül nincs társadalom. A korlátozott élettartamú és képességű egyén nem alkothatja meg önmaga számára a rendszert, amelynek segítségével a világot értelmezni tudja: ebben kénytelen tekintélyekre hagyatkozni. Tocqueville itt nem az intézményes oktatásra gondol, hanem arra a közös tudásra, amelyen a közvélemény alapszik. Az „arisztokrácia korában” a tekintély forrása a vallás, illetve a magasabb értelemmel bíró egyén vagy osztály. Ám a demokratikus társadalmakban sem a vallás, sem a társadalmi hierarchia nem mértékadó. A demokratikus népek ugyanis nem egykönnyen vetik magukat alá fölöttük álló intellektuális tekintélynek, hanem „rendszerint magukban vagy a hozzájuk hasonlatosakban keresik az igazság forrásait”.⁶⁷⁸ Mi más lenne ez a forrás, mint a közösség, amely „Hitét nem meggyőzéssel, hanem a közszellemnek az egyesek értelmére gyakorolt óriási nyomásával kényszeríti és sajtolja az emberek lelkébe”. Az Egyesült Államokban a többség kész nézeteket szolgáltat az egyénnek, akinek így egyáltalán nem is kell gondolkodnia. Előbb vagy utóbb pedig, jövendőli Tocqueville, „a közvéleménybe vetett hit egyfajta vallássá fog válni, melynek profétája a többség

⁶⁷⁸ TOCQUEVILLE, *I. m.*, 603.

lesz”. Vízíóját érdemes hosszabban idézni: „És látom, hogy bizonyos törvények segítségével hogyan törölné el a demokrácia azt az intellektuális szabadságot, melyet a demokratikus társadalmi állapot elősegít: ezáltal az emberi szellem, miután széttört minden akadályt, melyet hajdan osztályok vagy emberek állítottak elébe, szorosán hozzáláncolná magát a nagy többség általános akaratához.”⁶⁷⁹ A jóslat szellemes, csakhogy ezt a tréfát valamilyen okból sanyarúnak találjuk.

A *Mellonta tauta* jövőből jött üzenetéből (ugyanúgy, mint a *Pár szó egy múmiával* hőségnek, az ötezeréves történettudósnak a szavaiból) Poe egykori és mai olvasói levonhatják a tanulságot, hogy a történelem: tévedések, félreértelmezések és szándékos elferdítések eredménye. Azonban kár ezen keseregnünk, hiszen ezer év alatt szinte minden részlet feledésbe merül. A történelem temérdek eseményéből főként a baklövések és a botrányok maradnak fenn. Néhány ilyen esetet időkapszula őriz. A bájos Mestrának például kezébe kerül egy újságcikk azokról a leletekről, amelyeket nem sokkal azelőtt régészek ástak ki Manhattan szigetén. Egy felirat szerint itt emlékműnek kellett volna állnia, amely George Washington yorktowni győzelmét ünnepli Lord Cornwallis fölött. Számunkra az elbeszélésnek ez a részlete szinte semmit sem mond. Poe kortársai azonban jól emlékeztek rá, hogy a New York-iak nemrégiben elfuseráltak egy fontos ceremóniát. A Union Square-en 1847 októberében ünnepélyesen le-tették George Washington emlékművének alapkövét. Ezt jóval azelőtt tették, hogy a terveket elfogadták volna, és elképzelésük sem volt róla, mire bízzák majd a kivitelezést.⁶⁸⁰ Ezeregy évvel később, 2848-ban Mestra számára az is fejtörést okoz, hogy ki lehetett az a Cornwallis, aki egykor Yorktown városában meg-

⁶⁷⁹ *Uo.*, 604–605.

⁶⁸⁰ William BITTNER, *Poe. A Biography*, Little, Brown and Co., Boston, 1962, 234.

adta magát. Arra a következtetésre jut, hogy mivel az „amrikkánusok” kannibálok voltak, ez az egyén biztosan beleegyezett abba, hogy kolbászt készítsenek belőle.⁶⁸¹ Eszerint Poe tanult kortársainak kár volt arra vesztegetniük az idejüket, valamint tudományos és kulturális eszköztárukat, hogy „vadaknak” nevezzék és ezzel aláássák a mellettük élő feketék és indiánok jó hírét. Az utókor mindebből csak arra emlékszik majd, hogy „Amrikkát” valamiféle emberevők lakták.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hans Pfaall páratlan kalandja* (e kötetben lásd róla: 108–114); *A ballonkacsa* (272–276); *Seherzádé ezerekettedik története* (314–319); *Pár szó egy múmiával* (320–324); *Halálfejes pillangó* (345–349)

⁶⁸¹ POE, *Mellonta tauta*, 15.

BICE - BÉKA⁶⁸²

(*Hop-Frog: or, the Eight Chained Orang-outans;*
Hop-Frog)

„Avagy a nyolc megláncolt orangután”. Ez volt az alcíme annak az elbeszélésnek, amely 1849. március 17-én jelent meg a *Flag of Our Union* (Uniónk Zászlaja) című bostoni hetilapban. Poe hiába házalt vele rangosabb folyóiratok, például a New York-i *Literary World* szerkesztőségében. Nagy szüksége lehetett arra az 5 dollár honoráriumra, ha írásával bemezéskedett ellenségei orozlánbarlangjába, Bostonba. A *Flag* pedig nem lehetett a város irodalmi lapjainak az élvonalában, ha közölte egy *persona non grata* művét. Poe ugyanis több éven át öregbítette kétes hírnevét az Egyesült Államok egyik irodalmi fellegvárában. Négy évvel korábban, 1845 novemberében, alaposan lejáratta magát egy nyilvános előadáson, majd öngigazolójú sajtóhadjáratot indított a *Broadway Journal* hasábjain, amelyben kendőzetlenül becsmérelte a bostoni közönséget. Többek között azt állította, hogy a bostoniaknak „nincs lelkük”, „unalmasak”, és hogy a vers, amelyet felolvasott – egy ifjúkori zsenge –, „éppen megfelelt a transzcendentalisták közönségének”.⁶⁸³ Ez utóbbiakat pedig korábban – a *Csupa x bekezdés* című elbeszélésben – a „Frogpondians”, vagyis „Békástaviak” névvel illette.⁶⁸⁴ Ugyan ebben az évben durvult el az a vita, amely „a Longfellow-háború” néven került be az irodalmi köztudatba: Poe bírálta és plagizálással vádolta Henry Wadsworth Longfellow-t, a nép-

⁶⁸² Edgar Allan POE, *Bice-Béka*, ford. KUCZKA Péter = POE *Összes művei*, II., 15–21.

⁶⁸³ Idézi QUINN, *Edgar Allan Poe*, 487.

⁶⁸⁴ POE, *Csupa x bekezdés*, 269.

szerű és tekintélyes költőt, a Harvard Egyetem professzorát. Egy évvel később, 1846-ban sikerült magára haragítania New York irodalmi köreit is: *The Literati of New York City* (New York tollforgatói) című cikksorozatában finoman gúnyolta „befutott” pályatársait. Láthatjuk, hogy Poe nem pazarolta töltényeit méltatlan ellenfelekre: tekintélyes irodalmi csoportokra és óriásokra támadt, gyakran saját felségterületükön. Amint az várható volt, a csatákat megnyerte, ám a háborút elvesztette. Ellenfelei összezárták soraikat: élesnyelvű bírálójuk nem győzhetett. A vesztes számára ilyenkor csupán egy lehetőség maradt: a nemes bosszú.

A *Bice-Béka* egy jogos és látványos megtorlás története. A történet címszereplője, egy lenézett, kigúnyolt és bántalmazott udvari bolond, egy nyomorék törpe rettenetes és látványos bosszút áll kínzóin. Ráveszi a királyt és minisztereit, hogy orangutánoknak álcázzák magukat, majd csapdába ejti, és lobogó fáklyává változtatja valamennyit. Poe itt két olyan motívumot használ fel, amely korábbi elbeszéléseiben megjelent már. Az álarcosbál, amelyben a mulatozás az igazság vagy a megtorlás pillanatával ér véget, emlékeztet a *William Wilson*, *A vörös halál álarca* és az *Egy hordó Amontillado* kulcsjeleneteire. Az embert és állatot elválasztó határvonal elmosódásán nyugszik *A Morgue utcai gyilkosság* és a *Dr. Kátrány és Toll professzor* megdöbbentő végkifejlete. A Morgue utcai emeleti lakásban megesett mészárlás tettese egy véletlenül elszabadult borneói orangután. A jóhírű elmeógyógyintézetben pedig „csimpánzok”, „orangutánok” és „nagy, fekete páviánok” dúlják fel az elegáns ebédlőt.⁶⁸⁵ Mindkét elbeszélésben a gyorsan pergő, megállíthatatlan események elindítója egy-egy lázadás az öntelt hatalom ellen.

⁶⁸⁵ POE, *Dr. Kátrány és Toll professzor módszere*, 224, 233.

Az elnyomás, a lázadás és a bosszú motívumai indokolják azon értelmezéseket, melyek az amerikai Dél „különös intézményével”, a rabszolgasággal kapcsolatos példabeszédet látnak a *Bice-Békában*. Valószínű, hogy Poe sok faji zavargást nézett végig Philadelphiában 1838 és 1844 között, amikor dühödt fehér csőcselék támadt abolitionistákra, illetve feketék üzleteit, háza- it, templomát vagy árvaházát rombolta le. A kor természettudománya mégis a feketékről állította, hogy testi felépítésük „majomszerű”, szellemi és erkölcsi színvonaluk alacsony, valamint hajlamosak az erőszakra. Lehetséges, hogy *A Morgue utcai gyilkosság* a korabeli olvasó számára ismerős húrokat pengetett, és arra figyelmeztette őket, hogy egy rabszolgalázadás pusztító és irracionális erőket engedhet szabadjára. Azonban a *Dr. Kátrány és Toll professzor* és a *Bice-Béka* az elnyomókat ábrázolja álcázott orangutánként. Sőt az utóbbi azt sugallja, hogy a majomálc az elnyomók valódi belső lényegét fejezi ki: „Ahá! Most már látom, kik ezek!” – kiáltja Bice-Béka, mielőtt a csapdába ejtett királyt és minisztereit lángra lobbantja.⁶⁸⁶ Poe gondosan szerkesztette elbeszélését: jelenetről jelenetre egyre nyilvánvalóbbá tette a hatalmaskodók bárgyúsággal párosult gonoszságát. Haláluk ezért olyan végkifejlet, amely kielégíti az olvasók igazságérzetét.

Fél évszázaddal korábban egy másik déli úriember, Thomas Jefferson gondolkodott el a rabszolgaság helyéről a világrendben. *Notes on the State of Virginia* (Jegyzetek Virginiáról) című könyvének *Erkölcök* fejezetében rámutat, milyen lélektani következményekkel jár, ha valaki tulajdonának tekinti egy embertársát: „Úr és rabszolga kapcsolata féktelen szenvedélyek örökös gyakorlása, egyfelől a zsarnokságé, másfelől a lealacsonyító alárendeltségé”. Később azon is elgondolkodik, milyen sors vár ha-

⁶⁸⁶ POE, *Bice-Béka*, 20 (kiemelés az eredeti szövegben).

zájára, amennyiben tartósan elkötelezi magát a rabszolgaság intézménye mellett: „reszketek országomért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos; hogy az igazság nem szunnyadhat örök-ké; hogy [...] a szerencse kereke megfordulhat, a helyzet megváltozhat, sőt az is valószínű, hogy mindezt természetfölötti erő idézi majd elő”.⁶⁸⁷ Poe elbeszélésében nem kell megvárunk az isteni igazságszolgáltatást, Bice-Béka maga gondoskodik az elégtételről.

Az elnyomottak lázadásának a motívuma valóban összefüggésbe hozható a rabszolgasággal, főleg ha ezt az értelmezést a szöveg megfelelő részeivel támasztjuk alá. Bice-Béka hazája, akárcsak az Afrikából elhurcolt rabszolgáké, „Valamilyen barbár vidék lehetett, [...] iszonyú távolságban királyunk udvarától”. Tripettát, a törpe lányt pedig „erőszakkal hurcoltatta el és küldte ajándékba a királynak valamelyik örök diadalmú hadvezér”.⁶⁸⁸ Mindez meseszerű, költői, de kissé üresen cseng. Poe valódi erőssége egy-egy különös téma egyedi megformálása, amely, állítja egyik recenziójában, „a képzelet szüntelenül tevékeny erejéből fakad”.⁶⁸⁹ Az elbeszélés legszínesebb epizódjai azok, amelyekben egymásnak feszül a hájfejű uralkodó és a groteszk törpe ereje. A király az ostobák erőszakosságával uralkodik, majd elbukik. Bice-Béka pedig eszével és tehetségével – úgy is mondhatnók, művészetével – kerekedik felül. Olyan mese ez, amelyet egy mellőzött író hallani vagy éppen mesélni szeret.

1849 tavaszán Poe szélmalomharcot vívott a megélhetésért, mint csaknem kétévtizedes pályája során folyamatosan. Eközben nála kevésbé tehetséges, ám jobb összeköttetésekkel rendel-

⁶⁸⁷ THOMAS JEFFERSON, *Notes on the State of Virginia*, szerk. Meritt D. PETERSON, The Library of America, New York, 1984, 288–289.

⁶⁸⁸ POE, *Bice-Béka*, 16.

⁶⁸⁹ POE, *Hawthorne „meséi”*, 496.

kező pályatársai szép karriert futottak be. Legtöbbjük jómódú volt, nem szorult rá arra az éhbérre, amelyért neki keményen meg kellett dolgoznia. Vállalkozása, a *Broadway Journal* megújítása és felfuttatása zátonyra futott, saját folyóiratát, a „*Stylus*”-t pedig nem sikerült megalapítania. A *Bice-Béka*, jegyzi meg James Hutchisson, Poe kiábrándultságáról árulkodik, amelyet saját megrekedt pályája miatt érezhetett.⁶⁹⁰ A király és talpnyalói, ezek a „vastag, zsíros férfiak” visszataszítóak és ostobák, mint azok a lapszerkesztők és -tulajdonosok, akik kihasználták Poe tehetségét és munkáját. Bice-Béka kiszolgáltatottsága pedig alkotójának esendőségére emlékeztet. Például nem bírja az italt: „ingerlékeny agyára a bor nemcsak nagy erővel, de azonnal hatott”⁶⁹¹ – ahogyan Poe sem tudott megbirkózni démonaival. Amikor azonban Bice-Béka megelégteli megaláztatását, józanul megtervezi és végrehajtja bosszúját, majd Tripettával együtt hazatér távoli otthonába. Poe nem volt ilyen szerencsés. Ellenfelein ejtett néhány sebet, ám életében képtelen volt fölülkerekedni az amerikai irodalmi élet összefonódásain és érdekszövetségein.

A 19. század küszködő amerikai írója nem csak az irodalmi szintér hatalmasságainak dölyfét volt kénytelen elviselni. Az olvasók igénytelensége legalább annyi kárt okozott önbecsülésének, mint a pökhendi laptulajdonosok kapzsisága. A *Bice-Béka* maszkabáljáról olvasva találó képet alkothatunk a kor felemelkedő középosztályáról, a magazinok közönségéről, amely mindenekelőtt azt várta el, hogy szórakoztassák. „Szerepeket akarunk – *szerepeket*, te fickó –, valami újat, szokatlant. Kifáradtunk ettől az örökös egyformaságtól”, noszogatja udvari bolondját a király.⁶⁹² A kényszerű bohóckodás azonban törpévé zülleszti az

⁶⁹⁰ HUTCHISSON, *I. m.*, 237.

⁶⁹¹ POE, *Bice-Béka*, 17.

⁶⁹² *Uo.* (kiemelés az eredeti szövegben).

író, aki, akárcsak Bice-Béka, minden lépésért megszenved: „csak valami átmeneti járással – a bicegés és a tekergőzés között – tudott haladni”. Az átlagos magazinolvasó nem értékelte a szellemes humort: akárcsak a királyt, „A finom részletek untatták [...], s egy otromba csíny jobban mulattatta, mint megannyi szójáték”.⁶⁹³ Az irodalmi piacon pedig minden eladható, ami botránys, borzongató, vaskos és szenzációkeltő. Bice-Béka tudja, mi az, amivel a királyt és minisztereit lépre csalhatja, milyen mókában vesznek részt szívesen, mi az, amire vevők. „A játékban”, magyarázza a királynak és minisztereinek, „az a szép, hogy megrémíti az asszonyokat”.⁶⁹⁴ Az amerikai hölgyolvasók is jó néven vették, ha a magazinokat forgatva, két divatábra közt, riadozhattak egy kicsit. Akármilyen elégtételt kínál a történet vége, a *Bice-Béka* szomorú olvasmány. Az otromba ízlés és az anyagi függőség szorításában vergődő író története nem is olyan tréfás.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A Morgue utcai gyilkosság* (e kötetben lásd róla: 190–194); *Egy hordó Amontillado* (350–355)

⁶⁹³ *Uo.*, 16, 15.

⁶⁹⁴ *Uo.*, 18.

VON KEMPELEN FELFEDEZÉSE⁶⁹⁵
(*Von Kempelen and His Discovery*)

Honfitársunk, a híres pozsonyi születésű ezermester, feltaláló és találékony megtevesztő nem az egyetlen, aki a Wolfgang von Kempelen, azaz Kempelen Farkas nevet viselte. Az 1840-es években, az Egyesült Államokban felbukkant egy névrokona. Vagy lehetséges, hogy leszármazottja. Vagy valaki, akinek családja „valamilyen módon” kapcsolatban áll „az önműködő sakkjátékos atyjának, Maelzelnek a családjával”. Edgar Allan Poe költő, író és szerkesztő személyesen ismerte őt, hiszen együtt vendégeskedtek a providence-i Earl’s Hotelben, ahol sokat beszélgettek „Mindennapos dolgokról”.⁶⁹⁶ Ez az úr, tudjuk meg a *Von Kempelen és felfedezése* című írásból, jártas volt az alkímia tudományában, és közönséges ólomból egy ládára való aranyat csinált. A hír természetesen igaz, hiszen olyan sok benne a pontatlanság. Az a hír pedig, mely szerint egy bizonyos „Mr. Kissam”, Maine államból, már évekkel ezelőtt megtette ugyanazt, szemenszedett hazugság. Mindannyian tudjuk ugyanis, állítja Poe, hogy a csalók figyelnek legjobban a részletekre: „A kik tényekről beszélnek, sosem ügyelnek oly kínosan a dátumra és helyre, mint azt Mr. Kissam teszi.”⁶⁹⁷ A mértékadó cikk, mely tudományos megalapozottsággal tárja fel az igazságot az alkímia diadaláról, a szerény bostoni lap, a Flag of Our Union hasábjain jelent meg 1849. április 14-én, ugyanott, ahol a *Bice-Béka*. Talán ezért nem vert fel nagy port ez a rendkívüli hír. Poe

⁶⁹⁵ Edgar Allan POE, *Von Kempelen és felfedezése*, ford. NEMES ERNŐ = POE ÖSSZES művei, II., 260–264.

⁶⁹⁶ *Uo.*, 262.

⁶⁹⁷ *Uo.*, 261.

bizonyára csalódott volt, hiszen a *Von Kempelen felfedezése* jól ki-
 eszelt, gondosan felépített sajtóátverés. Ha elsült volna, legalább
 olyan szenzációt keltett volna, mint azok a „kaliforniai felfede-
 zések”,⁶⁹⁸ amelyek 1849-ben lázban tartották az Egyesült Álla-
 mok polgárait. Aranylázban.

Poe kettős minőségében szólal meg írásában: mint jól érte-
 sült szerkesztő, aki jártas a tudományos irodalomban, és mint jó
 kapcsolatokkal rendelkező világfi, aki tudósokkal és feltalálók-
 kal cseveg. A tudományos ismeretterjesztés és a pletyka arányos
 ötvözete egyszerre volt hiteles és megnyerő. A *Von Kempelen fel-
 fedezése* komoly kémiai kísérletekről ad szakszerű áttekintést,
 amelyet megfelelő hivatkozásokkal erősít meg. A beszámoló leg-
 első mondatában szereplő „Arago” és „Maury hadnagy” min-
 den tájékozott középosztálybeli olvasó számára ismert tudósok.
 François Arago a Francia Akadémia örökös titkára volt, Mat-
 thew Fontaine Maury pedig neves amerikai csillagász és ocea-
 nográfus.⁶⁹⁹ Az elbeszélésben említett „Silliman’s Journal” pe-
 dig egy rangos tudományos folyóirat, az American Journal of
 Science köznapi elnevezése. A tudományos áttörés részleteit ille-
 tően Poe, az ismeretterjesztő lapszerkesztő és műkedvelő tudós
 tartózkodó: szerényen elhárítja a feladatot, hogy „tudományos
 szempontból”⁷⁰⁰ összefoglalja az arany előállításának bonyolult
 vegyszeti eljárását. Inkább elárul egy kulisszatitkot: a bölcsek
 kövének összetevőit egy bizonyos Sir Humphry Davy ismert
 angol kémikus feljegyzései tartalmazták. Von Kempelen csu-
 pán felhasználta az ötletet, sikerrel végezte el a kísérleteket,
 megtöltött egy ládát arannyal, és ingatlanbefektetéseket eszkö-

⁶⁹⁸ *Uo.*, 263.

⁶⁹⁹ Burton R. POLLIN, *Discoveries in Poe*, University of Notre Dame Press, Notre
 Dame (IN), 1970, 177.

⁷⁰⁰ POE, *Von Kempelen és felfedezése*, 260 (kiemelés az eredeti szövegben).

zölt.⁷⁰¹ A *Von Kempelen és felfedezése* igazi magazincikk: van benne szenzációkeltő hír, tudományos magyarázat, színes háttér-információ, leleplezés, valamint „a Maine államba, Brunswickba való”⁷⁰² Mr. KISSAM burkolt becsmérése, amint ez tudományos és tudomány-népszerűsítő körökben megszokott.

Aligha kételkedhetünk Poe átverési szándékában. A *Von Kempelent* először a rangos New York-i lapnak, a *Literary World*-nek ajánlotta fel 10 dollár jogdíjért. Tulajdonosának és szerkesztőjének, Evert Duyckincknek írt leveléből megtudhatjuk, hogy írása csupán „ujjgyakorlat”, azaz „kísérlet a hihető avagy valószínű kifejezőmód megvalósítására. Természetesen elejétől a végéig *egy szó sem igaz az egészből.*”⁷⁰³ Írás közben Poe természetesen szabadjára engedte játékos képzeletét, és olyan ravasz szójátékokkal, illetve utalásokkal töltötte meg szövegét, amelyek nagy része, sajnos, nemcsak az utókor, hanem kortársai számára is rejtve maradtak. A brémai „Gutsmuth & Co.” cég nevét például Johann Christoph GutsMuths német természettudós és tankönyvszerző nevéből alakította ki.⁷⁰⁴ Amellett, hogy a név elég németes volt egy brémai fantomcég számára, bizonyára szórakoztatta, hogy „gut” és „smut” szavak összevonása valami olyasmit sugall, hogy „bélmaszat”. A bölcsek köve állítólagos felfedezőjének, Sir Humphry Davynek „nitrogén monoxiddal végzett” kísérleteinek leírásában is találhattunk volna egy gyöngyszemet, ha a magyar fordítás nem lenne pontatlan. Pedig Poe itt is finoman bolondot csinált az avatatlan olvasóból. A vegyület, amelyet a jeles tudós felhasznált, a „protoxide of azote”, nem „nitrogén monoxid”, hanem „dinitrogén-oxid”. Nem hibáztat-

⁷⁰¹ *Uo.*, 261–262.

⁷⁰² *Uo.*, 261.

⁷⁰³ Edgar Allan POE, Letter to Evert A. Duyckinck, March 8, 1849 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, II., 433 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁷⁰⁴ POLLIN, *Discoveries in Poe*, 174.

hatjuk a fordítót: Poe életművének legjobb ismerője, a néhai Burton Pollin nyomozása nélkül aligha sült volna el ez a poén. A „dinitrogén-oxid” köznapi neve ugyanis: „nevetőgáz”.⁷⁰⁵

Mi lehetett Poe célja ezzel az átveréssel azon kívül, hogy szeretett volna 10 dollárt keresni? A Duyckinck-levéliben ő maga ezzel indokolja a kópéságot: „Őszinte véleményem, hogy tőzből kilenc személy (beleértve a legjobban értesülteket) *elhiszi* majd az ámitást (feltéve, ha a szándék nem szivárog ki [a cikk] megjelenése előtt), és így az hirtelen, bár természetesen időleges, visszatartó erőt gyakorol majd az aranylázra.”⁷⁰⁶ Poe írása valóban tartalmaz egy megfontolandó felvetést: az arany bősége fordított arányban áll értékével. Mint minden olyan felfedezés, amely felborítja a kereslet és kínálat kényes – és a kínálók számára igen kedvező – egyensúlyát, a korlátlan mennyiségű arany piaci megjelenése beláthatatlan gazdasági és erkölcsi következményekkel is járhat. A *Von Kempelen* megjelenésekor már legalább féléve özönlöttek az aranyásók a frissen felfedezett kaliforniai lelőhelyekre. Írása végén Poe felveti a gondolatot, hogy az aranybányák ígérete veszélyes délibáb: „Bár sokakat távol tartott a kaliforniai kalandtól az a feltételezés, hogy az arany hamarosan el fogja veszíteni az értékét, mégpedig az ottani bányák bősége miatt, mások addig ügyeskedtek, hogy még a kétes értékű lelőhelyeket is felkutatták, de most Von Kempelen felfedezésének közzététele után vajon milyen spekulációba fognak az emigránsok, vagy azok, akik már a bányavidéken vannak?”⁷⁰⁷ A jog álarca mögé bújt spekulációkban nem volt hiány Kaliforniában, bár ezekről Poe már nem értesülhetett. Az 1850-ben

⁷⁰⁵ *Uo.*, 179.

⁷⁰⁶ POE, Letter to Evert A. Duyckinck, March 8, 1849, 433 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁷⁰⁷ POE, *Von Kempelen és felfedezése*, 264.

bevezetett, úgynevezett „idegen bányászok adója” kiszorította a lelőhelyekről a mexikóiakat és a kínaiakat. Az aranyláz valódi nyertesei pedig a boltosok és a fogadósok voltak.

A kaliforniai arany valóban egyszerre volt fényes látomás és csalóka délibáb az amerikai polgárok és politikai vezetők számára. A mexikói–amerikai háborút lezáró békeszerződés értelmében Mexikó nemzeti területének fele, többek között Kalifornia, az Egyesült Államok fennhatósága alá került. Néhány nappal a Guadalupe-Hidalgo-i szerződés 1848. február 2-i aláírása előtt amerikai telepesek aranyra leltek a Sacramento folyó kaviccai közt, a Sutter’s Mill vízimalomnál. Az országnak jól jött a talált kincs, amely akkora szenzációt keltett, hogy a felelős államférfiak hitték is, meg nem is. Richard Barnes Mason ezredes, a kaliforniai terület katonai kormányzója ezt írta jelentésében: „Habozás nélkül állítom, hogy a Sacramento és San Joaquin folyók öntözte vidéken annyi arany található, amennyi a mexikói háború költségeit százszorososan is megtéríti.” James Polk elnök pedig 1848. december 5-én ezzel nyugtatta meg a kongresszus hitetlenkedő tagjait: a Kaliforniában talált arany mennyiségéről szóló hírek „olyan rendkívüliek, hogy aligha volnának hihetőek, ha közhivatalnokaink hiteles beszámolóit nem támasztanák alá”.⁷⁰⁸ Az aranymezőkre özönlők közül legtöbben középosztálybeli polgárok voltak, gazdálkodók, hivatalnokok, kereskedők, értelmiségiek, akik, állítja Brian Roberts, egyévi jövedelmüket áldozták az utazásra.⁷⁰⁹ Nem a kapzsiság hajtotta őket: a megélhetésért való küzdelemnek több reménytel biztató módját választották. Kaliforniában azonban, amint

⁷⁰⁸ J[aquelin]. S[mith]. HOLLIDAY – William SWAIN, *The World Rushed In. The California Gold Rush Experience*, University of Oklahoma Press, Norman, 2002, 48.

⁷⁰⁹ Brian ROBERTS, *American Alchemy. The California Gold Rush and Middle-Class Culture*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000, 5.

egyikük fogalmazott, „arany álmok helyett ólom-valóság” várta őket.⁷¹⁰ Ekkoriban Poe maga is egy délibáb nyomába eredt. Szüksége lett volna egy kis mozgatható tókéra, hogy elindíthassa a „Stylus”-t, az irodalmi magazint, amelyről álmodott. 1848-ban még nagy reményeket fűzött eljegyzéséhez Mrs. Sarah Helen Whitmannel. A fiatal providence-i özvegy szívesen támogatta volna vagyona egy részével vőlegénye vállalkozását. 1849 tavaszára azonban az eljegyzés felbomlott, és Poe ismét azért dolgozott, hogy anyósával, Mrs. Clemm-mel együtt valahogy megéljen. Versekkel, elbeszélésekkel, recenziókkal, átverésekkel házalt a lapoknál – bármivel, amit elméjéből, ebből az aranybányából felszínre hozott.

A *Von Kempelen és felfedezése* olyan írás, amely közegének, az 1830-as és 1840-es évek amerikai sajtójának jellegzetességeit tükrözi. Ezért ha az „átverés” megjelölés méltatlannak tűnik, nevezhetjük akár szatírának is. Az arany mesterséges előállításáról beszámoló cikk valóságos tudományos útvesztő: tele hivatkozásokkal alátámasztott, illetve más művekből hivatkozás nélkül átemelt részletekkel.⁷¹¹ Vannak benne pletykák, cáfolatok, hátbadöfések és ködösítések. A korabeli amerikai lapok rendszeresen vettek át információkat brit folyóiratokból, majd ezeket szükség szerint megvágták, megtoldották vagy kiszínezték. Ha kellett, akár ki is találtak híreket, azaz átverték az olvasót. Poe több írásában is felhasználta a brit és amerikai magazinszerzők közönségcsalogató mesterfogásait, amelyek elmosták a határt fikció és valóság közt. Ilyen egyik korai írása, az 1833-ban megjelent *Palackban talált kézirat*. A *Hans Pfaall* naplójegyzeteknek álcázott fantasztikus történet egy holdutazásról, amely megjelenésének évében, 1835-ben ihletet adott Richard Adams Locke-

⁷¹⁰ Idézi Roberts: *Uo.*, 144.

⁷¹¹ Lásd POLLIN, *Discoveries in Poe*, 178–180.

nak a nagy „Hold-átveréshez”. Poe addig nem nyugodott, míg 1844-ben a New York Sun hasábjain maga is át nem ejtette a közönséget egy hőlégballonos utazás történetével, amelyet *A ballonkacsa* címmel olvashatunk. Megtévesztései nem mindig jártak sikerrel: legnagyobb szabású átverése, az *Arthur Gordon Pym* (1838) útleírásaként is, regényként is megbukott. Azonban a *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* meglepő hatással volt az angol olvasókra. Több brit lap tudósított Mr. Poe rendkívüli kísérletéről a mesmerizmus terén.

Egy pillanat: már rég nem a sajtóról és az átverésekről beszélünk, hanem az irodalomról. Poe, akit nagy újtónak tartunk, valójában felhasználta mindazokat az ötleteket, amelyeket a népszerű angol és amerikai magazinok eredményesen alkalmaztak. Tanúja volt az olyan filléres napilapok sikerének, mint a Sun, és ehhez a sikerhez maga is hozzájárult. Ma már nem vagyunk tudatában annak, hogy prózai írásai milyen sok szállal kapcsolódnak korának tömegkultúrájához, mert a tömegkultúra gyorsan változik, és a magunkét sem látjuk át teljes mértékben. Poe páratlan leleménnyel állított elő irodalmat tücskökből és bogarakból. Írásaiban megtalálhatók a tömegkultúra elemei, ám nem függenek tőle: megállnak magukban is. Ugyanakkor hiányzik belőlük a közönségcsalogató közönségeség. Poe-t felkarolta a 20., majd a 21. század tömegkultúrája, és – hivatkozásokkal vagy anélkül – azóta is használja az ötleteit. Életműve azonban nem fog elsüllyedni a tömegkultúra óceánjában. Van egy képessége, amely utánozhatatlan, és amelyet jól elrejtett a komolyság felszíne alá: a humora. Akkor kerülünk közelebb hozzá, ha komoly írásaiban is megérezzük a játékos szándékot. Ez a nagy szemfényvesztő, ez a könnyed és fürge elme talán jót mulatott volna azon, hogy néhány történetét, például Morella feltámadását, Roderick Usher halálát, az inkvizí-

ció áldozatának csodálatos megmenekülését milyen komolyan vesszük. Talán ez Poe legnagyobb átverése.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *A ballonkacsa* (e kötetben lásd róla: 272–276); *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* (341–344)

C S U P A X B E K E Z D É S ⁷¹²
(*X-ing a Paragrab*)

Sehol sem lehet olyan jóízűt acsarkodni, mint egy újság hasábjain. Poe számtalan csatát vívott tollal és nyomdafestékkal, melyek közül néhányat elbeszéléseiben is megörökített. Régi vágyálma, hogy az áskálódó Thomas Dunn English nyomtalanul eltűnjék a színről, az *Egy hordó Amontilladó*ban valósul meg, amelyben Montresor befalazza az italtól eltompult Fortunatót. Egy másik ellenfele, Lewis Gaylord Clark ennél is régebben volt a begyében. Ő volt az, aki ellopta Hans Pfaall holdutazásának az ötletét, és a New York-i Sun hasábjain újtára indította a „Hold-átverés” néven elhíresült kacsát. Nem sokkal később pedig lekicsinylően nyilatkozott az *Arthur Gordon Pym*ről és a *Julius Rodman naplójáról*. Poe úgy állt rajta bosszút, hogy „Borbély Bob” néven megtette szatírája, a *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* hőségé. A *Bice-Béka* pedig a kevély irodalmi klikkeken veri el a port. Az elbeszélés általi bosszú valóban nemes: Poe mindhárom írása jóval több, mint egy-egy feljegyzés újságírói berkekben zajló intrikákról és hátbadöfésekről.

A *Csupa x bekezdés* mesteri szatíra, amelyet Göncz Árpád ötletes fordításában olvashatunk. Bővelkedik mókás helyzetekben és szellemes szójátékokban. Hőse, a New York-i Megúsztza Szilárd, Nyugatra költözik, „Rötszakállúfrigyesváradra vagy egy hasonló nevű városba”,⁷¹³ hogy annak elmaradott lakóit a sajtó, azaz a „Hírharang” nevű lap áldásában részesítse. Sajnos a városkának van már újságja, a Mindenés János által szerkesztett „Rötszakállúfrigyesvárad és Vidéke”. A történet kettejük rövid,

⁷¹² Edgar Allan POE, *Csupa x bekezdés*, ford. GÖNCZ ÁRPÁD = POE *Összes művei*, II., 268–272.

⁷¹³ *Uo.*, 268.

ám kíméletlen párharcáról szól. Az újságírók egymás becsméréssel akarnak népszerűséget, illetve olvasókat és előfizetőket szerezni. Versengésük kétes fegyvere a lejárató hadjárat, eszköze pedig a tömeg, amely oda tódul, ahol botrány szagát érzi, és ráadásul állhatatlan: mindig a győztes mellé áll. Megúsza Szilárd sorsa rácsafol nevére: a vetélytársának okos cselszövése révén alulmarad. Ráadásul Poe is kibabráll vele, hiszen egy soha meg nem írt rémtörténetből is kihagyja: „Elillant, ki tudja, merre, még a kísértetét se látta többé senki.”⁷¹⁴

Valószínű, hogy akárcsak az *Amontillado* vagy a *Bice-Béka*, ez az írás is egy nemes bosszú gesztusa volt, csak azt nem tudjuk, ki ellen irányult. Megúsza Szilárd „békástavi” születésű, azaz Poe nyelvén: bostoni. Stuart és Susan Levine szerint kilétét az a kutató fejtheti meg, aki talál egy, a transzcendentalistákkal rokon-szenvező újságírót, aki nyugatra vándorolt.⁷¹⁵ Erre mindeddig nem akadt jelölt. Az is lehetséges, hogy nem egyetlen személyről van szó, hanem a Bostonban és környékén élő Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau és más transzcendentalisták elegáns csoportjáról. Hiába voltak ők maguk is áldozatai annak a folyamatnak, melynek során a kultúra áruvá lett, Poe nem tudott közösséget vállalni velük.

Ami azt illeti, Poe-nak, a déli értelmiséginek savanyú volt a szőlő. Az északkeleti nagyvárosokban virágzott a nyomtatott kultúra: könyveket adtak ki (igaz, sokat kalózkidásban), élénk volt a sajtó, és a magazinok még az 1840-es évek közepéig tartó gazdasági válság idején is meg tudtak jelenni. Délen azonban csak kínlódva tudtak fennmaradni az irodalmi lapok. Talán a richmondi *Southern Literary Messenger* volt az egyetlen déli magazin, amely jelen volt a nemzeti piacon. Ráadásul a „Nyü-

⁷¹⁴ *Uo.*, 271.

⁷¹⁵ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 357 (Stuart és Susan Levine jegyzete).

gat”, az a régió, amely a *Csupa x bekezdés* szatírájának célpontja, később indult, mégis lóhosszal vezetett a közéleti írástudás versenyében. Joyce Appleby kutatásai szerint a frissen betelepült Északnyugati Terület, még mielőtt szövetségi államokra vált volna szét, 13 napilappal büszkélkedhetett. Ezzel szemben Észak-Karolina, amelynek százötven éves múltja volt, csak négygyel. A gögös Georgiának, amely erőszakkal telepíttette ki területéről az írástudó cserokí indiánokat (akiknek mellesleg újságjuk is volt), csupán 10 városában jelent meg a sajtó. Ugyanekkor a „határvidéki” Ohio városának nem kevesebb mint 46 folyóirata volt.⁷¹⁶

A *Csupa x bekezdés* pórul járt hősenek nemezeise a nyomdatechnika. Bob, a nyomdászinas nem talál egyetlen *e* betűt sem a rekeszben, mivel ellenlábásának, Mindenes Jánosnak az inasa az összeset megfújta. Megúsza Szilárd mesteri filippikáját nem lehet kinyomtatni. Hacsak nem helyettesítenek minden *e* betűt *x*-szel. Így lesz *e* jellegzetes szerkesztői szettevettéből: „Kerge teve, lehetetlen elmebeteg!” – ez: „Kxrgx txvx, lxhxtxtlxn xlmxbtxg”. Az érthetetlen szövegre Mindenes János földbe döngölő gúnyírata a válasz, amelyben minden X jó vicc. Göncz Árpád bravúros fordítása előtt kapkodhatjuk a kalapunkat. Lássunk néhány mondatot: Mindenes úr gúnyiratából:

„Volt aXXúz, aki az egészzet maXimális szemtelenségnek vélte.”

„Volt aki azt hitte, hogy Megúsza úr meXállt lélek.”

„Egyesek szerint az egész ügyet érdemes meXívélni.”

„Néhányan már hallani sem akartak róla, mert megfeXi a gyomrukat.”⁷¹⁷

⁷¹⁶ Joyce APPLEBY, *Inheriting the Revolution. The First Generation of Americans*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2000, 103.

⁷¹⁷ POE, *Csupa x bekezdés*, 271.

Bob, a vétkes nyomdászinas pedig, Megúszta Szilárddal el-
lentétben, mindent megúszott. Büntetlenül állíthatta, hogy a
póruł járt szerkesztőnek a sőr ártott meg: „attól X-elt át min-
dent, az fix”.⁷¹⁸

Amellett, hogy metsző gúnnyal semmisíti meg, legalábbis pa-
píron, a botrány-újságírást, ez a rövid írás talán arra is figyelmez-
tet, mennyire kiszolgáltatott az író a lap- és könyvkiadás pénzügyi,
technológiai és emberi tényezőinek. A gépesített nyomtatás pénz-
be kerül, sokkal többbe, mint amennyi az alkotó munka piaci érté-
ke. Néhány évvel korábban Poe-nak volt már egy ötlete arra, ho-
gyan lehetne helyreállítani a kultúra anyagi és szellemi feltételei-
nek felborult egyensúlyát. Nem nyomtatni kell: magát a kéziratot
kell sokszorosítani. Hogy hogyan, arra volt megoldási javaslata.

Az Anastatic Printing (Az anasztatikus nyomtatás) című esszé
1845-ben jelent meg a *Broadway Journal* áprilisi számában. Eb-
ben Poe izgatottan számol be egy olyan eljárásról, amelyben kis
költséggel lehet kéziratokat több, az eredetivel teljesen meg-
egyező példányban előállítani. A teleírt lapot átitatják „egy bi-
zonyos sav oldatával”, majd – írott vagy rajzolt felével lefelé –
egy cinklemezre fektetik. A sav mélyedést mar a lemezre, de
csak az üres felületeknek megfelelő helyeken, hiszen a festék
vagy tinta semlegesíti a savat. A lemezen ezáltal megjelenik a
kézirat vagy rajz domborműszerű, fordított lenyomata, amely
kliséként további példányok nyomtatására alkalmazható. Ezzel,
állítja Poe, jelentősen lecsökkennének a nyomtatás költségei, hi-
szén az anyagi források jelentős részét az ólomöntéssel készült
szedőformák előállítása emészti fel.⁷¹⁹ A pénzügyi gondokkal

⁷¹⁸ *Uo.*, 272.

⁷¹⁹ Edgar Allan POE, *Anastatic Printing = The Collected Writings of Edgar Allan
POE III. Writings in Broadway Journal – Nonfictional Prose*, szerk. Burton R.
POLLIN, Gordian, New York, 1986, 84–85.

küzdő és pártfogókkal, illetve jó kapcsolatokkal nem rendelkező – azaz anyagi és kapcsolati tőke hiányával küzdő – szerzőnek csak előnye származhat abból, ha a könyv- és folyóirat-kiadás területén a hangsúly átkerülne az eladható példányszámokról a művészi minőségre.

Poe lelkesedése az irodalmi művek faksimile jellegű sokszorosítása iránt túlmutat az irodalmi pályát érintő anyagi természetű kérdéseken. Úgy véli, az anasztikus nyomtatás elterjedésével a szellemi munka újra megkapná a megérdemelt tiszteletet. Egyfelől, amint cinklemezen a sav kimarja az üres közök helyét és megjelenik az írás dombornyomata, úgy tárulna fel az olvasó előtt „a kézirat tisztasága és szépsége”.⁷²⁰ Másfelől pedig véget érne a nagy példányszámú, drágán előállított fércművek terjesztésének tisztességtelen gyakorlata, amely arra irányul, hogy az olvasók ízlésének hízelegjen, vagy a tömegeket lóvá tegye és pénztárcáikat megnyissa. Az irodalmi műnek a művész által teljes mértékben ellenőrzött termelése révén megszűnhetne a szenzációhajsás, amelynek egyik jellemző eleme a porhintés. Akkor a közönséget sem átveréssel kellene megnyerni.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Hogyan írjunk Blackwood-cikket?* (e kötetben lásd róla: 129–135); *Thingum Bob Esq. irodalmi pályafutása* (304–307)

⁷²⁰ *Uo.*, 86.

L A N D O R H Á Z A ⁷²¹
(*Landor's Cottage*)

Az amerikaiak számára a természet nem a költészet természetes forrása: így vélekedett Alexis de Tocqueville, amikor az 1830-as évek elején beutazta az Egyesült Államokat. „Európában sokat taglalják Amerika pusztaságait, ám az amerikaiak egy gondolatot sem vesztegetnek rájuk. Hidegen hagyják őket az élettelen természet csodái, mondhatni, akkor veszik észre az őket körülvevő bámulatos erdőket, mikor fejszecsapásaik nyomán a lábukhoz hullanak.”⁷²² A fiatal francia arisztokrata jó megfigyelő volt, mégsem vette észre az amerikai irodalom kis bűvópatakjait, amelyek az előző évtizedben kezdtek csordogálni, és ekkorra már majdnem folyóvá dagadtak. A természet James Fenimore Cooper és William Cullen Bryant tolla nyomán találta meg az utat a regénybe és a költészetbe. A művelt fiatalok az angol romantikus költők műveit olvasták, és a Boston melletti Concord körül már gyülekezett egy csapat író, akik a természetet a szellem megnyilatkozásának tekintették. Poe, amint már láttuk, nem tartotta valami sokra a transzcendentalista mozgalom tagjait. Úgy vélte, műveiket áthatja a spirituális modorosság. Ha szóba hozta őket, mondandójába valahogy mindig belekeveredtek a békák. Szerkesztőként azonban több olyan művel is találkozott, amely kerülő úton csempészte be a romantikus látásmódot az amerikai középosztály körébe. Ilyenek voltak Andrew Jackson Downing könyvei, amelyek az angol tájkertészet szellemét és módszereit igyekeztek meghonosítani az Újvilágban. Az

⁷²¹ Edgar Allan Poe, *Landor háza*, ford. NEMES ERNŐ = Poe *Összes művei*, II., 94–101.

⁷²² TOCQUEVILLE, *I. m.*, 679.

1841-ben kiadott *A Treatise on the Theory and Practice of Landscape Gardening, Adapted to North America* (Értekezés a tájkertészet elméletéről és gyakorlatáról, Észak-Amerikára alkalmazva) ihlette Poe *The Landscape Garden* (A tájkert) című, 1842-ben megjelent elbeszélését, amelynek későbbi, bővített változatát *Az arnheimi birtok* címmel olvashatjuk magyar fordításban. Downing nagysikerű tájkertészeti könyvét 1842-ben követte a *Cottage Residences* (Vidéki lakóházak), amely Alexander Jackson Davis építész és illusztrátor közreműködésével vázlatokat és alaprajzokat mutatott be mintaszerű épületekről és környezetükről. Poe irodalmi vázlata, a *Landor háza* az ekkoriban divatos táj- és lakóházleírás mintáját követi. Az írást 1849. június 9-én közölte a bostoni *The Flag of Our Union* című hetilap.

A mai olvasó számára az elbeszélés, lássuk be, kissé unalmas. Az elbeszélő New Yorktól nem messze, egy folyóparton barangol és majdnem eltéved.⁷²³ Azonban hiába várunk fenyegető árnyakat, borzongató kalandokat, az elbeszélővel semmi szokatlan nem történik. Mindössze annyi, hogy rabul ejti a táj szépsége, amelyről lelkendezve mesél nekünk. Végül egy házhoz érkezik, amely egyszerre szívmengetően egyszerű, falusias, mégis elegáns. A küszöbön a ház asszonya, „Annie” fogadja, majd megjelenik maga Mr. Landor, a gyönyörű birtok tulajdonosa és a varázslatos összkép kigondolója. Amint bágyadtan követjük a mesélő útját és magyarázatait, kirajzolódik előttünk a festői vidék. Ez a táj mindent magában foglal, amit egy édeni vidéktől várunk: sziklákat és lankákat, erdőt (fákkal), virágos rétet (juhokkal és szelíd szarvasokkal), kanyargó patakot, tiszta tükrű tavat (pisztrángokkal) és egy tágas, kényelmes, hollandi stílusú „kunyhót” (kutyával és házaspárral). Amikor a történet végére érünk,

⁷²³ POE, *Landor háza*, 94.

megtudjuk, hogy e munkájának „nem volt más célja, mint hogy részletesen bemutassa Mr. Landor rezidenciáját”.⁷²⁴ Mielőtt azonban megnyugodva letennénk olvasmányunkat, hallgassunk a megérzéseinkre. Ismerjük annyira Poe-t, hogy feltételezzük: ennyi tökély egy helyen elég valószínűtlen, sőt gyanús.

Első pillantásra úgy vélhetjük, az elbeszélő igazi műértő, aki sokat olvasott a természeti és művészeti szép jellemzőiről. Tudja, mi tetszik neki, és azt is, hogy miért: a táj „festőisége” bűvöli el. Örül, hogy a „meredek gránitfal” nem uralja a tájat, és megnyugtatja, hogy „e szikla mellett a lejtők jobb és bal kéz felől kevésbé tűnnek meredeknek, szeszélyesnek és sziklásnak”. Fellélegzik, hogy a „vegetáció” sem nyomasztóan buja, hanem „a tájhoz, a környezethez igazodva *ritkult és szelídült*”.⁷²⁵ Ezen a birtokon láthatóan semmi sem elég fenséges ahhoz, hogy félelmet vagy megrendülést keltsen. Az esztétikai minőségek, amelyek az elbeszélő élményeit irányítják, a „fenséges”, a „szép” és a „festői”, a 18. század örökségei. Az angol és amerikai romantika e fogalmak mentén írta, rajzolta és festette újra a tájat. Figyelemre méltó, hogy az elbeszélő „New York valamelyik folyópartján” bolyong. Miért ne volna ez a folyó a Hudson, amelynek vadregényes völgyét Poe és kortársai a Hudson River festőiskola első nemzedéke, Thomas Cole, Asher Durand és Robert Walter Weir vásznairól ismerhették meg jobban, mintha saját szemükkel látták volna? Tájéképek azonban inkább a fenségest, mint a szépet vagy a festőit ragadják meg, és ezáltal a mi érzéseinket is uralják.

Edmund Burke angol-ír filozófus a „fenséges” és a „szép” fogalmát a szemlélőre gyakorolt lélektani hatásuk felől közelítette meg. 1757-ben írott értekezése, *A Philosophical Enquiry into the*

⁷²⁴ *Uo.*, 101.

⁷²⁵ *Uo.*, 95, 96 (kiemelés az eredeti szövegben).

Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful (Filozófiai vizsgálódás a magasztosról és a szépről alkotott eszméink eredetéről) úgy nyilatkozik, hogy a természetben és a művészetben a „fenséges” a végtelenség eszméjét idézi fel bennünk, valamint ámulatot, megrendülést, félelmet és szenvedélyt kelt bennünk. A fenséges tárgyakat és jelenségeket nagyság, bonyolultság jellemzi. A „szép” jellemzői ezzel szemben a szabályosság, az arányosság, a kicsinység és a simaság, hatása pedig megnyugtató.⁷²⁶ Az angol romantika művészei a természet fenségében keresték a megrendülés élményét. William Wordsworth a svájci Alpokban, a Simplon-hágó „meredek és göröngyös ösvényén” élte át élete egyik meghatározó élményét.⁷²⁷

Az angol felső- és középosztály azonban nem volt ilyen kalandvágyó. Számukra könnyített útitervet állított össze a 18. század esztétikájának egyik nagyhatású alakja, William Gilpin anglikán lelkész. Ő volt az, aki a „festőiség” fogalmának segítségével megmentette az utazókat a nagyobb fáradalmaktól és megrázkódtatástól. Könyve, az 1792-ben megjelent *Essays on Picturesque Beauty, Picturesque Travel, and Sketching Landscape* (Három tanulmány: a festői szépségről, a festői utazásról, és a tájképfestészetről) olyan tárgyakra hívta fel a figyelmet, „amelyek valamely, festmény által szemléltethető tulajdonságuk révén tetszenek”. A szigetországbeli urak és hölgyek tehát útra keltek, hogy megnézzék Franciaország, Olaszország vagy akár a Szentföld kevésbé megrázó látványosságait. Odahaza, Angliában a Tóvidék volt kedvenc úticéljuk, felkeltve ezzel Wordsworth aggodalmát, hogy a Grasmere völgyét tönkreteszi a vas-

⁷²⁶ Edmund BURKE, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*, szerk. Adam PHILLIPS, Oxford University Press, New York, 1990, 36, 39.

⁷²⁷ William WORDSWORTH, *The Prelude = The Collected Poems of William Wordsworth*, Wordsworth Poetry Library, 1994, 683.

út.⁷²⁸ A festői hatást kereső tehetős tömegek poggyásának elengedhetetlen kelléke volt a vázlatfüzet és a festődoboz. Az utaztatás és a tetszetős látnivalók felkutatásának divatja elég elterjedt volt ahhoz, hogy érdemes legyen megcélozni a szatíra fegyverével. Ezt tették például az angol karikaturista, Thomas Rowlandson és barátja, William Combe, a költő. Ők indították útjára a *Poetical Magazine* hasábjain Doctor Syntaxet. Ez a vézna, ám tevékeny anglikán lelkész fáradhatatlanul üldözi a festőiséget a vidéki Anglia tájain. A szellemes versek és ötletes karikatúrák 1812-ben kötetben is megjelentek, *The Tour of Doctor Syntax, in Search of the Picturesque* (Doktor Syntax körutazása a festőiség nyomában) címmel. Az egyik epizódban a lelkész azzal az ürüggyel utasítja el Sir John meghívását egy kis vidéki vadászatra, hogy sürgős elintéznivalója van a festőiség területén: „Kedvtelését, uram, nem osztom: / Éppen egy tóra vadászom”.⁷²⁹

Kövessük tehát a *Landor háza* elbeszélőjét, és jól figyeljünk arra, amit a birtokról elénk tár. Lehetséges, hogy ezt a tájat könnyebb lefesteni, mint bejárni. Úti kalauzunk ugyanis már az elején nehézségekbe ütközik: „A hegyes-völgyes tájon az út abbeli igyekezetében, hogy kövesse a völgy hajlatait, oly különös módon kanyargott, hogy már nem voltam képes megítélni, melyik irányban lehet B. falu, amelyben éjszakára megpihenni próbáltam.” Vajon milyen út az, amely olyan kanyargós, hogy az utazó elszédül, majd elveszíti irányérzékét? Szerencsére az utazót kárpótolja a hibátlan, párnás gyep látványa, és egy taliga keréknyoma mellett gondosan elhelyezett kövek egyszerre nyújtanak biztonság-

⁷²⁸ William WORDSWORTH, *Letters on the Kendall and Windermere Railway = Art in Theory. An Anthology of Changing Ideas, 1815–1900*, Blackwell, Oxford, 1988, 220.

⁷²⁹ William COMBE – Thomas ROWLANDSON, *The Tour of Doctor Syntax. In Search of the Picturesque. A Poem*, T. F. Bell, London, 1865, 125 (saját fordításom).

érzetet és esztétikai élményt: „Ez a részben gondosan eltervezettnek, részben hanyagul odavetettnek tűnő padka csak emelte a táj festőiségét.”⁷³⁰ A festői hatás forrása tehát az a mesterséges készítmény, amely természetesnek tűnik, tehát nem az, ami, hanem éppen annak ellentéte. Az ilyesmit a táj kevésbé elbűvölt szemlélői – az olyanok, amilyenek mi vagyunk – szemfényvesztésnek hívják. A birtok bővelkedik a festői hatásokban, amelyek valójában hamisítványok. Vannak trükkök, amelyeket a kert építők eszeltek ki: például a pompás virágok, a hortenzia, a hóbogyó, a kaucsukfa és a gólyaorr nem természetes részei a rétnak, hanem „földbe süllyesztett cserépbe ültetve tarkállottak”. Más festői hatású részletek a szemlélő elméjének szüleményei. Az eget makulátlanul tükröző tóban pisztrángok vannak, amelyek „az égben úszó, repülő halak képzetét keltették”. Az elbeszélő már-már megittasul képzeletének képtelen képletétől: „Szinte lehetetlen volt szabadulni a gondolattól, hogy valóban az égben lebegnek”.⁷³¹ Végül olyan bémult nyugalomba ringatja magát, hogy egy felé rohanó szelindek látványa sem ejti kétségbe, pedig a bestia „szeme [...] egy tigris vadságával tüzelt”. Elég egy barátságos gesztus, és a kutya „Nemcsak hogy becsukta a száját, és csóválni kezdte a farkát, még a mancsát is felém nyújtotta, majd udvariasan a bejárathoz kísért”.⁷³² A festői környezetben nincs helye a rettegésnek, sem a mindent elsöprő érzelmeknek.

Ki tehát ez az elbeszélő, és mennyire bízhatunk benne? Nem lehet Edgar Allan Poe, hiszen ő csak esszéiben és kritikáiban szólalt meg saját nevében, elbeszéléseinek narrátorai minden esetben drámai álarcok, személyes hangvételi vallomásaik, történetmondásaik pedig drámai monológok. Mégis lehetséges,

⁷³⁰ POE, *Landor háza*, 94–95.

⁷³¹ *Uo.*, 97.

⁷³² *Uo.*, 99.

hogy az esszéjellegű *Landor házába* valamivel több személyesség csúszott, mint máskor. Mr. Landor neje, „Annie” ámulatba ejti az elbeszélőt. „[...] *romantikusan*” néz az elbeszélőre, ő pedig „a legerőteljesebb, ha nem az egyetlen olyan ígázat, ami valaha is felkeltette egy asszony iránti érdeklődésemet”.⁷³³ Élete utolsó évében Poe szenvedélyes leveleket váltott Mrs. Annie Richmondal. Ő volt az, akinek simogató kezére gondolt, amikor beteg volt.⁷³⁴ Lehetséges volna, hogy a *Landor háza* képzeletbeli látogatás egy vágyott kapcsolat elképzelt, eszményített színhelyére? A kaland nem túl veszélyes, hiszen Mr. Landor szívélyes, ám kissé merev jelenléte határt szab a meghittségnek. Ugyanakkor a történetben túl sok utalás történik a börtönre. A börtönöt csupán egy irányból lehet megközelíteni, a szarvasok szökését egy kőfal akadályozza meg, és a ház előtti körtefa ágain katickák lógnak, énekes madarakkal.⁷³⁵ Az elbeszélő csak egy pillanatot tölt Annie társaságában, további élvezetei kimerülnek a festői táj szemléletében. Elmondja nekünk, hogy Mr. Landor nagy művész, hiszen itt minden úgy valósult meg, „amilyenek azt a Tájképkertészeti Kézikönyvekben ábrázolják”. A táj alakításának részleteiről megjegyzi, hogy „ezt ilyen aprólékos gonddal csakis egy művész volt képes így elrendezni”.⁷³⁶ Azonban a pedáns kisszerűség nem éppen a művész jellemzője. Lehetséges, hogy Mr. Landor csupán egy tehetős dilettáns, aki nagy műgonddal lát neki, hogy festőivé varázsolja a természetet, és eközben giccset hoz létre.

Ám ezen az értelmezésen is fordíthatunk egyet. Ismerjük Poe satíráírói vénáját. A *Landor háza* elbeszélője pedig lelkes,

⁷³³ *Uo.*, 100 (kiemelés az eredeti szövegben).

⁷³⁴ Edgar Allan Poe, Letter to Annie L. Richmond, November 16, 1848 = *The Letters of Edgar Allan Poe*, II., 402.

⁷³⁵ Poe, *Landor háza*, 97, 99.

⁷³⁶ *Uo.*, 95.

de nem túl okos. A táj szerinte „*pittoresque*”.⁷³⁷ Igen, arra gondol, hogy „festői”, csakhogy a szó, amit használ, se nem olasz, se nem francia, illetve mindkettő egyszerre. Egészen bizonyos, hogy az elbeszélő mégsem „Mr. Edgar Allan Poe”, a szavak mágusa, inkább csak amolyan Doctor Syntax vagy Thingum Bob.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Tündérsziget* (e kötetben lásd róla: 199–201); *Az arnheimi birtok* (227–230); *Reggel a Wissahicconnál* (262–266)

⁷³⁷ *Uo.* (kiemelés az eredeti szövegben).

A VILÁGÍTÓTORONY⁷³⁸
(*The Light-House*)

Magány, temérdek szabad idő és jó kilátás a tengerre: mi másra vágnék az író, aki szeretné végre befejezni a könyvét? Az elbeszélés hőse, és egyben elbeszélője egy világítótoronyba vonul vissza, amely elég távol van a parttól ahhoz, hogy ne csábítsa a biztonságos, ám emberektől nyüzsgő part. Ehelyett saját maga, valamint kutyája, Neptun társaságát élvezzi. Aggodalmait, szorongásait, és ki tudja, milyen hátborzongató kalandjait naplója őrzi, amelyből csupán három nap bejegyzései jutottak el az olvasókhoz. *A világítótorony* Poe utolsó, befejezetlen elbeszélése. A kézirat oldalai kalandos utat jártak be, míg az elbeszéléstörredék a szerző halála után majdnem egy évszázaddal nyomtatásban is megjelenthetett. A teljes szöveget Thomas Ollive Mabbott kiváló Poe-kutató jelentette meg 1942-ben. Mabbott úgy gondolja, halála előtt Poe ezen az elbeszélésen dolgozott: „Mivel a kézirat különösen tiszta, a stílus pedig világos és közvetlen, majdnem teljesen díszítetlen – amely Poe utolsó éveire és pályája végére jellemző –, úgy gondolom, az elbeszélés nem azért befejezetlen, mert Poe abbahagyta az írását, hanem [ebben az időszakban] éppen ezen dolgozott, és csupán hirtelen halála akadályozta meg abban, hogy befejezze.”⁷³⁹ Sohasem fogjuk megtudni, milyen veszélyekkel kellett szembeállnia ennek a névtelen, emberkerülő, aggodalmas világítótorony-őrnek. Ahogy azt sem tudhatjuk, milyen viszontagságokon ment át alkotója közvetlenül a halála előtt.

⁷³⁸ Edgar Allan POE, *A világítótorony*, ford. NEMES ERNŐ = POE *Összes művei*, II., 333–334.

⁷³⁹ *The Collected Works of Edgar Allan POE*, III. *Tales and Sketches, 1843–1849*, 1389.

Életrajzíróinak nem sikerült kideríteniük, mi történt Poe-val 1849. szeptember 27-e után, amikor elhagyta Richmondot, majd október 3-án önkívületben, idegen öltözetben a baltimore-i Washington College kórházába szállították. Előzőleg Richmondban járt, hogy ismerősei körében támogatást szerezzen tervezett folyóirata, a „Stylus” számára. Előadásokat tartott, amelyeken *A költőiségről* című tanulmányát foglalta össze, és elszavalta *A hollót*. Elképzelhető, hogy megfordult Philadelphióban, és csak ezután utazott Baltimore-ba.⁷⁴⁰ Október 3-án ismerőse, Joseph Evans Snodgrass vitte kórházba. Poe állapota változó volt, az önkívület váltakozott a javulás jeleivel, majd október 7-én meghalt. Halálának okát azóta is találgatják, itt csupán néhány feltételezést említek. Kezelőorvosa, Dr. John J. Moran emlékirata szerint útonálló rabolták ki, a ruháit is elvitték, és egy utcán magára hagyták.⁷⁴¹ Lehetséges, hogy Baltimore-ban egykori West Point-i cimboráival találkozott, akik leitatták, és a delirium tremens vitte el.⁷⁴² Egy másik elmélet szerint lelkiismeretlen egyének választási manipulációra használták fel. Október 3-án kongresszusi választások voltak, és sokszor fordult elő „ismétlő” szavazás: a pártok verőlegényei járókelőket tartóztattak fel, laudanummal⁷⁴³ és alkohollal elkábították, különböző szavazóhelyiségekbe hurcolták, majd amikor már nem vették hasznukat, sorsukra hagyták őket.⁷⁴⁴ Poe élethosszig tartó küzdelme az alkohollal sok kortársa és az utókor számára az alkoholmérgezést valószínűsíti, pedig ez a lehetőség ugyanolyan kétséges,

⁷⁴⁰ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 635–638.

⁷⁴¹ John J. M. D. MORAN, *A Defense of Edgar Allan Poe, Life, Character and Dying Declarations of the Poet. An Official Account of His Death*, William F. Boogher, Washington D. C., 1885, 59.

⁷⁴² MEYERS, *I. m.*, 252.

⁷⁴³ A laudanumot (sáfrányos ópiumtintúrát) kis adagban fájdalomcsillapóként használták a 19. században.

⁷⁴⁴ QUINN, *Edgar Allan Poe*, 639.

mint a többi. Kezelőorvosa, Dr. John J. Moran így nyilatkozott visszaemlékezésében: „megerősíthetem, hogy Edgar Allan Poe nem alkoholos befolyás következményeként halt meg”.⁷⁴⁵ Dr. Moran a halál okaként agyvérzést állapított meg, amelynek kiváltója lehetett epilepszia, tüdőgyulladás, diabetikus kóma vagy akár veszettség.⁷⁴⁶ Ruhái és bőröndje sohasem kerültek elő, és nem tudjuk, voltak-e nála kéziratok, amelyeken éppen dolgozott.

A világitótorony elbeszélőjének naplórészlete azonban, ha töredékként is, fennmaradt. Spekulálhatunk rajta, hogy milyen veszély leselkedett rá. Vajon ő maga megúsza-e a kalandot, vagy csak kutyája, Neptun vitte ki iratait valamilyen módon a partra? Az elbeszéléstörödékek több olyan részletet tartalmaz, amelyeket korábbi művekkel összevetve egy feltételezett cselekmény mozaikköveinek tekinthetünk. A továbbiakban az angol szövegre hivatkozom, mert az elbeszélés magyar fordítása sok értelemzavaró tévedést tartalmaz.

Hősünk tehát igazi emberkerülő, aki csalódott embertársaiban, ezért választja a remetei magányt. Adta volna az ég, írja, hogy az úgynevezett „társadalomban” csak feleannyi hűségre lelt volna, mint ebben a szegény kutyában.⁷⁴⁷ Nyomasztja a magány, de biztonsága még jobban aggasztja. A torony hengeres szerkezetű, és húsz láb mélyre nyúló alapjának belseje üres. Az építők jobban tették volna, ha ezt az üreget szilárd építőanyaggal töltötték volna ki.⁷⁴⁸ Vajon elég szilárd alapokon áll ez a szerkezet, hogy kibírjon egy tengeri vihart? A torony „Norland” partjainál

⁷⁴⁵ MORAN, *I. m.*, 20.

⁷⁴⁶ HUTCHISSON, *I. m.*, 246.

⁷⁴⁷ „Would to Heaven I had ever found in ‘society’ one half as much faith as in this poor dog”. EDGAR ALLAN POE, *The Light-House = Uó., Poetry and Tales*, 924.

⁷⁴⁸ „[...] the hollow interior at the bottom should have been filled in with solid masonry”. *Uo.*, 925.

helyezkedik el, amely akár ugyanaz is lehet, mint *A Maelström poklában* helyszíne. Ebben az esetben valószínű, hogy éppen egy soha nem látott erősségű hurrikán fog itt nemsokára tombolni. Lehetséges, hogy az elbeszélő nem éli túl az ítéletidőt, ám naplója eljut hozzánk, akárcsak Poe egyik legkorábbi elbeszélésében, a *Palackban talált kéziratban*. És ahogy korai írása esetén, itt sem tudnánk biztosan, hogy megtörtént-e mindaz, amit az elbeszélő állítólag átélt, vagy pedig egy ingerlékeny elme víziója volt az egész. Hiszen különös visszhangokat vél hallani a falak felől, és attól tart, elszigeteltsége izgatottá teszi.⁷⁴⁹ Talán azért nem izgathatja fel magát, mert vélhetően – ahogyan „De Grät” megjósolta – kiszámíthatatlanul fog viselkedni. Ebben az esetben ő is Poe kiegyensúlyozatlan, az ép elme és az őrület határán egyensúlyozó mesélőinek egyike.

A tengeri történetek népszerűek voltak az 1830–40-es évek Amerikájában, főként azok, amelyek veszélyről, hajótörésről, az elemekkel való küzdelemről szóltak. Poe bizonyára kihasználta a közfigyelem kedvező hullámát, hogy egy újabb eladható elbeszélést írjon. A mesélő nem szerzői narrátor. Ám csapongó képzeletű művész, és ezért valószínű, hogy kedves volt Poe számára, aki talán nem is annyira elbeszélőjével, mint annak ihletőjével rokonszenvezett. *A világítótorony* ötletét ugyanis egy kiváló korai világítótorony-építő története adhatta. Az üreges alapozású torony és a fenyegető tengeri vihar – már ha az elbeszélés ilyen irányba folytatódott volna – az angliai Eddystone világítótorony katasztrófáját idézhette volna fel. A La Manche csatorna nyugati részén, Plymouthtól 9 mérföldnyire húzódott meg az eddystone-i sziklazátony, amelyen sok hajó megfeneklett. Egy 17. századi angol úriember és vállalkozó, Henry Winstanley két (egyes

⁷⁴⁹ „I do believe I am going to get nervous about my insulation. That will never do. I have not forgotten De Grät’s prophecy.” *Uo.*, 924.

források szerint három) hajóját is elveszítette itt. Ezért a Trinity House-hoz, a hajózás biztonságáért felelős hatósághoz fordult, hogy engedélyezzék egy világítótorony építését. Az 1696 és 1700 között épült eddystone-i világítótorony volt az első, amely nem a parton – földnyelven vagy mólón – állt, hanem a nyílt tengeren.⁷⁵⁰ Az építkezés története, a korszakra jellemzően, kalandos volt. A pfalzi örökösödési háború (1688–1697) miatt Anglia és Franciaország hadban álltak, így 1697 júniusában állami szolgálatban álló francia kalózok elrabolták a torony építőit. Amikor XIV. Lajos megtudta, milyen fontos ember Henry Winstanley, nyomban hazaengedte, mondván, hogy ő Anglia, és nem az emberiség ellen visel háborút.⁷⁵¹ A munkálatok tehát folytatódhattak, és hamarosan felépült a vaspilléreken álló, fa szerkezetű, gyertyákkal világító torony. Igaz, Winstanley 1698 nyarán lebonttatta az egészet, hogy szélesebbre és magasabbra építse, mivel vihar idején átcaptak fölötté a hullámok. Csakhogy az új torony sem volt sokkal hosszabb életű: 1703-ban Anglia történetének egyetlen és pusztító hurrikánja elsöpörte. Vele együtt veszett oda Winstanley is, aki a vihar elején aggódva hajózott ki, hogy megakadályozza, vagy kijavítsa a tornyon esett károkat.⁷⁵² A mester és műve egyszerre pusztult el.

Mivel *A világítótorony* feltehetően Poe utolsó elbeszélése, nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy az életmű metaforáját lássuk benne. Stuart és Susan Levine például úgy vélik, az elbeszélés Poe pályájának emblémája: a narrátor előkelő származású, könyvet ír, aggodalmak és víziók nyugtalanítják. Poe viselkedésében is voltak arisztokratikus vonások, alkatában pedig némi

⁷⁵⁰ Peter WILLIAMS, *Beacon on the Rock. The Dramatic History of Lighthouses from Ancient Greece to the Present*, Birlinn, Edinburgh, 2004, 8.

⁷⁵¹ *Uo.*, 25.

⁷⁵² *Uo.*, 106.

ideges hajlam. Emellett mindig állami megbízásra és fizetésre vágyott – hősével ellentétben sajnos hiába.⁷⁵³ Azonban véleményem szerint Poe sokkal közelebb állt az Eddystone-világítótorony építőjéhez, mint *A világítótorony* mesélőjéhez. Henry Winstanley festő, építész és feltaláló, amolyan *uomo universale*, egyetemes, játékos elme volt. Poe-t izgathatta a sokoldalú angol személye és munkája: *Az arnheimi birtok* című elbeszélésében például felbukkan egy csónak, amely magától siklik a tavon, akárcsak Winstanley automata vízi járműve.⁷⁵⁴ Poe, saját korának reneszánsz embere, érdeklődött a képzőművészet, a tudomány és a technológia iránt. Winstanley kötelessége teljesítése közben, sziklazátonyra épült világítótoronyánál lelte halálát. Poe hasonló elkötelezettséggel dolgozott, és életműve – akár elbeszéléseiről van szó, akár költészetéről vagy kritikájáról – nem a part biztonságos földnyelvén áll, hanem nyílt és veszélyes vizeken kalandozik.

*

Kapcsolódó elbeszélések: *Palackban talált kézirat* (e kötetben lásd róla: 45–50); *A Maelström örvényében* (195–198)

⁷⁵³ *The Short Fiction of Edgar Allan Poe*, 623.

⁷⁵⁴ *The Collected Works of Edgar Allan Poe, III. Tales and Sketches, 1843–1849*, 1283 (24. jegyzet).

POE MŰVEINEK E KÖTETBEN HIVATKOZOTT
KIADÁSAI

Essays and Reviews, szerk. G[ary]. R[ichard]. THOMPSON, The Library of America, New York, 1984.

Összes művei, I., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2000.

Összes művei, II., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2000.

Összes művei, III., szerk. NEMES Ernő, Szukits, Szeged, 2003.

Poetry and Tales, szerk. Patrick F. QUINN, The Library of America, New York, 1984.

Tales of the Grotesque and Arabesque, I–II., Lea and Blanchard, Philadelphia, 1840.

The Collected Works of Edgar Allan POE, II. Tales and Sketches 1831–1842, szerk. Thomas Ollive MABBOT, Belknap, Cambridge (MA), 1978.

The Collected Works of Edgar Allan POE, III. Tales and Sketches 1843–1849, szerk. Thomas Ollive MABBOTT, Belknap, Cambridge (MA), 1978.

The Collected Writings of Edgar Allan POE III. Writings in The Broadway Journal – Nonfictional Prose, szerk. Burton R. POLLIN, Gordian, New York, 1986.

The Letters of Edgar Allan POE, I–II., szerk. John Ward OSTROM, Gordian, New York, 1966; harmadik, újraszerkesztett, módosított című kiadása: *The Collected Letters of Edgar Allan POE, I–II.*, szerk. John OSTROM – B[urton]. R[alph]. POLLIN – J[effrey]. A. SAVOYE, Gordian Press, Staten Island, 2008.

Poe műveinek internetes gyűjteménye: <http://www.epoe.org/works/index.htm>.

NÉVMUTATÓ

- Abanes, Richard 163
Abraham, Lyndy 205
Abrams, Meyer Howard 197
Adams, Abigail 112
Adams, John 112
Adams, John Quincy 18, 75, 112
Adams, Samuel 291–293
Agathón 325
Ainsworth, William Harrison
159, 275
Alger, William Rounseville 38
Allan, John 214
Allen, Ethan 22–23
Allen, Michael 66, 101, 106, 133,
212, 235, 283
Alterton, Margaret 236
IV. Antiokhosz Epiphánész
szeleukida király 65–67, 69
Appleby, Joyce 379
Arago, François 370
Arisztotelész 358–359
Armstrong, David 204
Arthur, Timothy Shay 97
Astor, John Jacob 169
Austen, Jane 75
- Babbage, Charles 316, 328–329
Babits Mihály 21–22, 34–35, 60, 91,
102, 104, 122–123, 151, 173, 177,
221, 236, 241, 277–278, 290,
320–321, 331, 336, 339, 350–352
Bacon, Francis 358–359
Bailey, James O. 110, 114
Balabán Péter 231
- Bandy, William Thomas 284
Barlow, Joel 300
Barlow, Logie 301–302
Barrett Browning, Elizabeth 60
Bartlett, Irving J. 242–243
Bartos Tibor 45–46, 341
Baudelaire, Charles 26, 124–125,
187
Bayly, Thomas Haynes 268
Beebe, Morris 151–152
Beecher, Catherine 183
Bell, Henry Glassford 93–94
Bentham, Jeremy 42, 203, 258, 358
Benton, Richard P. 59, 339
Bergerac, Cyrano de 109
Bergmann, Johannes Dietrich
260–261
Biddle, Nicholas 169–170, 250
Bird, Elizabeth S. 37
Bittner, William 361
Blackwood, William 129–130,
134–137, 142, 146, 237
Blanchard, Jean-Pierre 113
Bloom, Harold 50
Boccaccio, Giovanni 51
Boewe, Charles 49
Bollobás Enikő 19, 130, 139, 234
Bonaparte, Marie 237
Borges, Jorge Luis 311
Bostock, John 65
Boswell, James 180
Boucicault, Dion 318
Bourgeois, Maurice 180
Bradley, Howard A. 242

- Bradley, James 302
 Brands, Henry William 119
 Bransby, John 157
 Breton, André 300
 Briggs, Charles Frederick 353
 Brigham, Amariah 338
 Brooks, Patricia 43
 Brown, Charles Brockden 238–239,
 298
 Brown Utterson, Sarah 89
 Broyles, Kathryn A. 265
 Brummel, George 74
 Bryant, William Cullen 37, 382
 Buckingham, James Silk 321
 Buffon, Georges-Louis Leclerc de
 164
 Bulwer-Lytton, Edward 71, 75, 85,
 99–100, 106–107, 159
 Burke, Edmund 337, 384–385
 Burr, Aaron 118
 Burstein, Andrew 68
 Burton, William Evans 146, 168,
 170, 173, 182
 Bush, George W. 44
 Byron, George Gordon 42, 58–59,
 61–62, 74–75, 79, 89, 100, 199
- Caesar, Caius Iulius 65
 Calhoun, Floride 81
 Calhoun, John 81–83
 Cannon, Poppy 43
 Carley, Clifford V. 292
 Carlson, Eric W. 31
 Carlyle, Thomas 41–42, 115,
 131, 207
 Carpenter, William Henry 97
 Carroll, Brett E. 289
 Carroll, Lewis 12
 Cave, Edward 182
- Chalandritsanos, Lukas 59
 Chamisso, Adelbert von 35
 Champollion, Jean-François 322
 Chapman, John Gadsby 184,
 263–264
 Chaucer, Geoffrey 51
 Chavort, Mary 199
 Chernow, Ron 118
 Cherry, Fannye N. 215
 Child, Lydia Maria 139, 183
 Chivers, Thomas Holley 267,
 287–288
 Clack, Randall A. 60
 Clairmont, Claire 89
 Clark, Lewis Gaylord 171, 305, 377
 Clark, William 168–170
 Clark, Willis Gaylord 171, 305
 Clemm, Henry 102
 Clemm, Maria 24, 102, 214, 374
 Clemm Poe, Virginia (Virginia Poe)
 24, 102, 213–214, 217, 223–224
 Cohen, Lara Langer 260
 Cole, Thomas 384
 Coleman, Edward 191, 193
 Coleridge, Samuel Taylor 46, 100,
 131, 195, 197, 207, 347
 Colt, John C. 291–293
 Colt, Samuel 292–293, 308
 Combe, George 333
 Combe, William 386
 Conkin, Paul K. 163
 Connor, Steven 298
 Cooke, Philip Pendleton 123–125,
 308
 Cooper, James Fenimore 382
 Cornwallis, Charles 361
 Coulomb, Charles-Augustin de 288
 Crisman, William 310–311
 Crowninshield, Richard 242

- Cunningham, Allan 50
 Curwen, Henry 125
- Dávid zsidó király 297
 Davis, Alexander Jackson 383
 Davy, Humphry 370–371
 Defoe, Daniel 182
 De Kock, Charles-Paul 339–340
 De Quincey, Thomas 85, 100, 134, 235
 Derrida, Jacques 312
 Devecseri Gábor 124
 Dewhurst, Kenneth 161
 DeWolfe Miller, Frederick 200
 Dickens, Charles 159, 212, 338–340
 Dickinson, Charles 119
 Disraeli, Benjamin 22, 52, 71, 78–79
 Disraeli, Isaac 22
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 161
 Douglas, Ann 86
 Dowling, Jack 68
 Downing, Andrew Jackson 229, 382–383
 Doyle, Arthur Conan 194, 215, 234
 Dumas, id. Alexandre 340
 Dupin, Charles 24, 311–312
 Du Plessis, Eric H. 222
 Duquette, Elizabeth 176
 Durand, Asher 384
 Duyckinck, Evert A. 123, 326, 331, 371–372
- Eacker, George 118
 Eaton, John 81
 Eaton, Margaret (Peggy) 81–83
 Edison, Thomas Alva 281
 Edwards, Jonathan 94
 Eisenbrant baltimore-i koporsókészítő 284
- Ellet, Elizabeth 353
 Elliott, Emory 37
 Emerson, Ralph Waldo 12, 95, 131, 139, 177, 207, 230, 347, 378
 Emery, Allan 238
 English, Thomas Dunn 257, 305, 353, 377
 Enns, Anthony 281
 Ermengarde császárné, Hesbaye-i 219
 Euklidész 358
 Eurüklész athéni jós 298
- Falk, Doris V. 286
 Fay, Theodore S. 120
 Feinberg, Todd E. 161
 Fellini, Federico 18, 209–211
 Ferencz Győző 246
 Ferngren, Gary D. 164
 Feuerbach, Ludwig Andreas von 315
 Fichte, Johann Gottlieb 92
 Fielding, Henry 182
 Fisher IV, Benjamin Franklin 53, 57, 62
 Fiske, John 272
 Fludd, Robert 154
 Forclaz, Roger 89
 Formisano, Ronald P. 55
 Forrest, Edwin 37–38
 Forsyth (az Extra Sun tudósítója 1844-ben) 273
 Foster, Frances Smith 30
 Fóthy János 57, 115, 216, 283
 Fowler testvérek (Charlotte, Lorenzo, Orson) 333
 Frailey, Charles S. 248
 Frank, Adam 344
 Frank, Frederick S. 191
 Frank, Lisa Tendrich 265

- Franklin, Benjamin 55, 112–113,
154, 279, 288
- French, Roger 301
- Freud, Sigmund 92
- Frieden, Ken 50
- Fulford, Tim 278
- Fuller, Margaret 60, 131, 139,
177, 207
- Gale, Robert 318
- Gall, Franz Joseph 332–333, 335
- Galland, Antoine 314
- Gatta, John 132
- Gerber, Gerald 302
- Gilpin, William 385
- Glanvill, Joseph 198
- Gliddon, George Robbins 321, 323
- Glover, Richard 300
- Godwin, William 310
- Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 53
- Goldstein, Jan E. 338
- Göncz Árpád 129, 132, 136, 207,
212, 356, 358, 377, 379
- Graham, George R. 251
- Grant, Andrew 111
- Gravier, Charles 265
- Green, Charles 274
- Griswold, Rufus 156, 288, 300
- Guiccioli, Alessandro 59
- Guiccioli, Teresa 59
- GutsMuths, Johann Christoph
Friedrich 371
- III. György brit uralkodó, Hannoveri
74
- IV. György brit uralkodó, Hannoveri
74
- Hale, Sarah Josepha 183, 294,
314, 357
- Halley, Edmund/Edmond 48
- Hamilton, Alexander 118, 249
- Hamilton, Philip 118
- Hammond, Alexander 53, 71, 97,
101, 259
- Hanson, William Samuel 274
- Harris, Paul 312
- Harrison, William Henry 44, 150
- Határ Győző 73
- Hawthorne, Nathaniel 12, 14, 17,
60, 131, 158, 177, 221–222, 239,
314, 366
- Hayes, Kevin 27, 144, 169, 340
- Hazlitt, William 106, 133, 190
- Heath, James Ewell 212
- Heaviside, Richard 318
- Henkin, David M. 293
- Henshaw, Caroline 293
- Heppenheimer, Thomas A. 113
- Herring, George 75
- Herschel, John Frederick William
110–111, 165, 171, 214, 275
- Hess, Jeffrey 230
- Hewitt, John Hill 56
- Hippokratész 298
- Hitchcock, Ethan Allen 23
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus
21, 35, 161
- Hogg, James 100, 134, 358
- Holliday, Jaquelin Smith 373
- Hollingworth, Keith 159
- Hollond, Robert 274
- Holt, Michael F. 149
- Horovitz, Helen Lefkovitz 94–95
- Howe, Daniel Walker 344
- Hudson, Ruth Leigh 78–79
- Hunt, Leigh 133

- Hunter, William Elijah 157
 Hutchisson, James 353, 367, 392
 Hutton, James 356
- Inman, John 300
 Irving, Washington 52, 143–145,
 151, 169
 Irwin, John T. 311
- Jackson, Andrew 17, 67–69, 75, 77,
 79–83, 118–119, 148–149, 175,
 250, 348
 Jackson, David K. 24, 27, 43, 45–46,
 52, 56, 64, 72, 78, 97, 247, 252,
 257, 294, 343
 Jackson, Joseph 275
 Jackson, Rachel 81–82, 119
 Jacobs, Harriet Ann 30
 Jaffe, Gideon 141
 Jalland, Pat 86
 James, Henry 14, 62
 Jean Paul 161
 Jefferson, Thomas 43, 75, 112,
 117–118, 154, 171, 230, 365–366
 Jeffries, John 113
 Johnson, Barbara 313
 Johnson, Claudia 37
 Johnson, Richard M. 149
 Johnson, Samuel 180
 Jókai Mór 62
 Jones, Sally L. 37
 Joyce, James 340
 Jung, Carl Gustav 23
- Kállay Katalin 14
 Kant, Immanuel 40, 207, 358
 Kardos László 27
 Keats, John 28, 133
 Kehler, Joel R. 230
- Kemble, Fanny 263, 265
 Kempelen Farkas 369
 Kennedy, Gerald J. 193, 270
 Kennedy, James 258
 Kennedy, John Pendleton 54, 112
 Kerry, John 44
 King, Samuel Archer 272
 Király György 97–98, 190, 195, 253
 Kiss Zsuzsa 190
 VII. Kleopátra Philopatör egyiptomi
 királynő 132
 Kleist, Heinrich von 21
 Knapp, John Francis 241–242, 244
 Knapp, Joseph Jenkins 241–242, 244
 Kopley, Richard 191
 Krebs, Robert E. 48
 Kuczka Péter 363
 Kurdi Mária 19
- Lacan, Jacques 312
 I. Lajos frank király és római császár,
 Karoling Jámbor 219
 XIV. Lajos francia király, Bourbon
 394
 Lamartine, Alphonse de 300
 Lamb, Charles 106
 Lane, Edward William 314
 Laplace, Pierre-Simon 164
 Lardner, Dionysius 317–318
 Laun, Friedrich *lásd* Schulze
 Lawrence, David Herbert 124–125
 Lease, Benjamin 54
 Leavitt, Sarah 183
 Lehuu, Isabel 36, 159, 244
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 288
 Lemire, Elsie 193
 Lénárd Edna 207
 Levenstein, Harvey A. 44
 Levine, Stuart 274–275, 297, 378, 394

- Levine, Susan 274–275, 297, 378, 394
 Lewis, Ian 118
 Lewis, Meriwether 168–171
 Lienhard, John H. 112–113
 Littmann, Mark 103
 Llorente, Juan Antonio 236, 238
 Locke, John 97
 Locke, Richard Adams 111–112,
 275, 374
 London, Ephraim 241, 243
 Longfellow, Henry Wadsworth 156,
 314, 332, 352, 354, 363
 Lorenz, Edward 83
 Lott asszony 234
 Lyell, Charles 356
- Mabbott, Thomas Ollive 23, 32, 174,
 178, 267–268, 318, 348, 390, 397
 Mackenzie, Alexander 169
 Maelzel *lásd* Mälzel
 Maginn, William 129, 137, 159, 237
 Magistrale, Anthony 191
 Malloy, Jeanne M. 238
 Malte-Brun, Conrad 103
 Mälzel, Johann Nepomuk 316, 369
 Mann, Thomas *lásd* Maginn
 Marks, William S. 346
 Martin, John 199–200
 Marvell, Andrew 98
 Mason, Monck 272–275
 Mason, Richard Barnes 373
 Mather, Cotton 48
 Matthias, Benjamin 264–265
 Maupassant, Guy de 161
 Maury, Matthew Fontaine 370
 McClintock, Anne 322
 McIntosh, Elaine N. 43
 McKay, Nellie 30
 McMaster, John Bach 55
- Meacham, Jon 79–81
 Melville, Herman 12, 14, 17, 62, 69,
 95, 189, 250
 Mercator, Gerardus 47, 49
 Mercier, Louis-Sébastien 22
 Merkur, Dan 23
 Mesmer, Franz Anton 279, 288–289,
 341–342
 Metacomet indián (wampanoag)
 törzsfőnök 38
 Meyers, Jeffrey 224, 391
 Meyerson, Joel 264
 Mihm, Stephen 249
 Miles, L. 333
 Mill, John Stuart 358
 Miller, William 163, 166
 Mitterand, François 29
 Moir, David Macbeth 134
 Molnár Zoltán 267
 Monge, Gaspard 312
 Monkkonen, Eric 293
 Monroe, James 75, 249
 Montgolfier testvérek
 (Joseph-Michel és Jacques-Étienne)
 112
 Moore, Thomas 52, 58–59,
 61–62
 Moran, John J. 391–392
 Morris, Robert 252
 Morritt, Gilbert 234
 Morse, Samuel 280, 344
 Morton, Samuel George 323
 Moss, Sidney P. 156, 171, 353
 Mott, Lucretia 139
 Mumford, William 237
- I. Napóleon francia császár,
 Bonaparte 237, 312, 322, 337
 Neal, John 52, 54, 259

- Neale, Walter G. 93
 Nemes Ernő 21, 26–27, 31, 51, 53,
 70, 84, 108, 143, 146, 163, 168,
 178, 182, 199, 202, 217, 227, 258,
 262, 286, 295, 304, 314, 325, 345,
 369, 382, 390, 397
 Newton, Isaac 24, 222, 288, 342
 Nichols, Ryan 141
 Novalis 232
- Olmsted, Frederick Law 229
 Onuf, Peter S. 118
 Osborn, Laughton 274
 Osgood, Frances Sargent 353
 Ostrom, John Ward 45, 85, 397
- Parker, Mark 106
 Parton, James 82–83
 Patrik, Szent 207
 Paulding, James Kirke 72, 212
 Payne, Daniel 232
 Person, Leland 270
 Peterson, Merrill D. 366
 Phillips, Adam 385
 Pinel, Philippe 337–338
 Platón 202, 325
 Plinius Secundus Maior, Caius
 64–65
 Poe, Elizabeth Cairnes (Mrs. David
 Poe) 24, 102
 Poe, Henry 24, 102
 Poe, Neilson 214
 Poincaré, Henri 335
 Polidori, John 89
 Polk, James 357, 373
 Pollin, Burton Ralph 85, 120, 200,
 264, 370–372, 374, 380, 397
 Pompeius Magnus, Cnaeus 31
 Porter, Charlotte M. 318
- Priessnitz, Vincenz 301–302
 Putnam, George 326
- Quinault, Philippe 49
 Quinn, Arthur Hobson 52, 54, 99,
 151, 157, 179, 248, 251, 332, 348,
 363, 391
 Quinn, Patrick F. 22, 26, 397
- Radcliffe, Ann 225
 Raffaello Sanzio 26
 Ramsay, Arch 343
 Randolph, John 118
 Randolph, Thomas Mann 117–118
 Rees, Abraham 110
 Rees, James 38
 Regan, Robert 152
 Reid, Thomas 140–142
 Reiss, Benjamin 338
 Reynolds, David S. 95, 255–256
 Richard, Claude 300
 Richardson, Samuel 182
 Richmond, Annie L. 388
 Richter, Johann Paul *lásd* Jean Paul
 Riley, Henry Thomas 65
 Rinker, Molly 265
 Robads, Lewis 82
 Roberts, Brian 373–374
 Roberts, George 232–233
 Robinson, Peter 244
 Rodker, John 237
 Rogers, Mary Cecilia 231–234
 Rorabaugh, William Joseph 254
 Rosenberg, Charles 102
 Rothenberg, Marc 49
 Rotundo, E. Anthony 220
 Rowe, John Carlos 169
 Rowlandson, Thomas 386

- Sarbu Aladár 11, 19
 Sartain, John 199–200, 263
 Savoye, Jeffrey A. 85, 397
 Scherner Genuth, Sarah 164
 Schleiermacher, Friedrich 315
 Schulze, Friedrich August 89
 Scott, Walter 53, 78, 127, 219,
 235, 283
 Scott, Winfield 149
 Scudder, Harold 274
 Seaborn, Adam *lásd* Symmes
 Seller, Maxine Schwartz 179
 Shakespeare, William 106, 211
 Shays, Daniel 337
 Shelley, Mary 89
 Shelley, Percy Bysshe 89
 Skelton, Raleigh Ashlin 48
 Smith, Horace 32, 52
 Smith, Seba 68, 284–285
 Snodgrass, Joseph Evans 233, 391
 Snowden, William W. 227
 Spurzheim, Johann Gaspar 333
 Stamp, Terence 209
 Stanfield, William Clarkson 263
 St. Armand, Barton Levi 153–154
 Steele, Valerie 75
 Sterne, Laurence 41, 66, 73
 Stevens, Wallace 189
 Stevenson, Robert Louis 161
 Stewart, Martha 183
 Stone, John Augustus 37–38
 Strauss, David Friedrich 315
 Suydam, Abraham 244, 291
 Swain, William 373
 Swedenborg, Emanuel 289
 Swift, Jonathan 109
 Symmes, John Cleves 49, 52, 111
 Synge, John Millington 180
 Szabó Lőrinc 195, 211
 Szántai Zsolt 26, 40, 216, 224, 272,
 299, 308
 Szász Imre 189
 Szókratész 202
 Takács Ferenc 197, 221
 Taliesin walesi bárd (6. század) 22
 Tandori Dezső 98, 189
 Taylor, Edward 60
 Tecumseh indián (shawnee)
 törzsfőnök 149–150
 Thackeray, William Makepeace 75,
 159
 Thomas, Dwight 24, 27, 43, 45–46,
 52, 56, 64, 72, 78, 97, 247, 252,
 257, 294, 343
 Thomas, Frederick William 173,
 221, 248, 257
 Thompson, Gary Richard 41, 397
 Thompson, William 260
 Thoreau, Henry David 230, 378
 Thurs, Daniel Patrick 333
 Tieck, Ludwig 21, 115
 Timberlake, John 81
 Timbs, John 28
 Tocqueville, Alexis de 190, 360,
 382
 Todd, John 161
 Tomc, Sandra M. 27
 Townsend, John Kirk 169
 Trafton, Scott 154
 Tucher, Andie 112, 172, 292–293
 Tucker, George 110
 Tuckerman, Henry Theodore 300
 Turner, Nat 67, 192
 Vajda Miklós 195
 Van Buren, Martin 43, 82

- Varner, John Grier 24
 Varró Dániel 12
 Varró Zsuzsa 12
 Verne, Jules 215, 357
 Versluis, Arthur 23, 55
 Véték Gábor 64, 77, 157, 186
 Virágos Zsolt 11
 Vogel, Lester 33
 Volta, Alessandro 320
 Vöö István 19
 Vörösmarty Mihály 21
- Wainwright, Thomas Griffiths 66
 Waltraud, Ernst 302
 Ware, William 131
 Warner, Charles Dudley 145
 Washington, George 43, 113, 154,
 265, 361
 Watt, Ian 182
 Wear, Andrew 301
 Weber, Jean-Paul 196
 Webster, Daniel 241–243
 Weir, Robert Walter 384
 Weissberg, Liliane 193
 Welles, Orson 215
 Whalen, Terence 14, 193, 248, 252,
 328–329
 Whipple, William 305, 338–339
 White, Joseph 242
 White, Reginald James 75
- White, Thomas Willis 45, 84–85,
 89–92, 113–114
 Whitman, Sarah Helen 374
 Whitman, Walt 31–32, 255
 Whorton, James 280, 301
 Wilde, Oscar 161
 Wiley, John 326
 Wilkie, William 300
 Wilkinson, Ronald Sterne 274
 Williams, Peter 394
 Willis, Martin 281
 Willis, Mary Stace 29–30
 Willis, Nathaniel Parker 26–27, 29,
 52, 71, 263, 294, 339
 Wilson, James Grant 272
 Wilson, John 129, 134
 Wilson, John Lyde 116
 Wimsatt, William Kurtz Jr. 233–234
 Winans, James Albert 242
 Winstanley, Henry 393–395
 Wise, John 272, 275
 Wordsworth, William 385–386
 Wynne, Catherine 281
- Yellin, Jean Fagan 30
 Yonce, Margaret J. 197
- Zalta, Edward N. 141
 Zénobia palműrai királynő 132
 Žižek, Slavoj 138

Ráció Kiadó
Budapest, 2016
www.racio.hu

Kiadványszám: 227

Felelős kiadó: Lajtai L. László

A kötetet tervezte: Arany Imre

Felelős szerkesztő: Csillag István

Tördelés: Syrena Bt.

A borító nyomdai előkészítése: Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

ISBN 978-615-5675-02-7